

रषाणां मूर्धा ॥ लृतुलसानां दन्ताः ॥ उपपृष्मानीयानामोष्ठौ ॥
 जमङ्गनानां नासिका च ॥ एदैतोः कण्ठतालु ॥ ओदैतोः कण्ठो-
 ष्ठम् ॥ वकारस्य दन्तोष्ठम् ॥ जिह्वामूलीयस्य जिह्वामूलम् ॥
 नासिकानुस्वारस्य ॥ यत्नो द्विधा ॥ आभ्यन्तरो वाह्यश्च । आद्यः
 पञ्चधा ॥ स्पृष्टेष्वस्पर्शेष्विद्वतविद्वतसंवृतभेदात् । तत्र स्पृष्टं
 प्रयतनं स्पर्शानाम् । ईषत्स्पृष्टमन्तस्थानाम् ॥ ईषद्विद्वतमूष्माणम्
 ह्रस्वस्यावर्णस्य प्रयोगे संवृतम् ॥ प्रक्रियादशायां तु विद्वतमेव ।
 वाह्यप्रयत्नस्त्वैकादशधा विवारः संवारः श्वासी नादो घोषो घोषो
 स्त्रप्राणो महाप्राण उदात्तोऽनुदात्तः स्वरितश्चात । खरो विवाराः-
 श्वासा अधोषाश्च ॥ हयः संवारा नादा घोषाश्च । वर्गाणां प्रथम-
 तृतीयपञ्चमा यणश्चाल्पप्राणाः । वर्गाणां द्वितीयचतुर्थौ शलश्च
 महाप्राणाः । कादयो मावसानाः स्पर्शाः । यणोऽन्तस्थाः । शषसहा
 ऊष्माणः । अचः स्वराः । \times क \times ख इति कखाभ्यां प्रागर्धविस-
 र्गसदृशो जिह्वामूलीयः । \times प \times फ इति पफाभ्यां प्रागर्धविसर्गस-
 दृश उपपृष्मानीयः । अं अः इत्यचः परावनुस्वारविसर्गौ । । अणु-
 दितसवर्णस्य चाप्रत्ययः । १।१।६६। अविधीयमानोऽण् उ-

सवर्णस्य संज्ञा स्यात् । अत्रैवाण् परेण णकारेण । कुचुटुतुपु १।५१।
 तदेवम इत्यादिदानां संज्ञा । तथेकारोकारौ । ऋका
 सन्नेव प्र ॥ लृकारोपि । एचो वादमानाम् । अनुनासिकाऽनुना-
 दाः १।१६। द्विधा । तेनाननुनासिकास्ते द्वयोर्द्वयोः संज्ञाः ।
 सिद्धमादाः १।१८। १०६। वर्णानामतिशयितः

नृपिण्डो
 धृतेन वक्ष्यते
 मेकैकं नृपिण्डं

संनिधिः संहितासंज्ञः स्यात् । हलीनन्तराः संयोगः । १।१।७
 अजिभरव्यवहिता हलः संयोगसंज्ञाः स्युः ॥ सुप्तिङन्तं पदम्
 १।४।१४। सुबन्तं तिङन्तं च पदसंज्ञं स्यात् ॥ इति संध्युपयोगि
 संज्ञाप्रकरणम् ॥ १ ॥

अथाचसंधिः ।

इको यणचि । ६।१।७७। इकः स्थाने यण् स्यादचि संहिता-
 यां विषये ॥ सुधी उपास्य इति स्थिते । तस्मिन्निति निर्दिष्टे
 पूर्वस्य । १।१।६६। सप्तमीनिर्देशेन विधीयमानं कार्यं वर्णान्तरे-
 णाव्यवहितस्य पूर्वस्य ज्ञेयम् । स्थानेन्तरतमः । १।१।५०। प्रसङ्गे
 सति सदृशतम आदेशः स्यात् । सुध् य् उपास्य इति जाते ॥ अन-
 चि च । ८।४।४७। अचः परस्य यरो द्वे वा स्तो नत्वचि । इति
 धस्य द्वित्वम् ॥ भलां जश् भशि । ८।४।५३। भलां जश् स्यात्
 भशि परे । इति पूर्वधस्य दः संयोगान्तस्य लोपः । ८।२।
 २३। संयोगान्तं यत्पदं तस्य लोपः स्यात् ॥ अलीन्त्यस्य । १।१।
 ५२। षष्ठीनिर्दिष्टोन्त्यस्यादेशः स्यात् । इति यलोपे प्राप्ते ॥
 यणः प्रतिषेधो वाच्यः । सुदध्युपास्यः । मदध्वरिः
 लाकृतिः । एचीयवायावः । ६।१।७८। एचः क्रमात्
 आय् आव् एते स्युरचि ॥ यथासंख्यमनुदेशः
 १।३।१०। समसंबन्धी विधिर्यथासंख्यं स्यात् ।

नायकः । प्रावकः ॥ वान्तो यिप्रत्यये । ६।१।७६। यादौ
 प्रत्यये परे ओदौतीरवावौ स्तः । गव्यम् । नाव्यम् ॥ अध्वपरि-
 माणे च ॥ गव्यूतिः ॥ धातोस्तन्निमित्तस्यैव । ६।१।८०
 यादौ प्रत्यये परे धातोरेचश्चेहान्तादेशस्तर्हि तन्निमित्तस्यैव
 नान्यस्य । लव्यम् । अवश्यलाव्यम् । तन्निमित्तस्य किम् ।
 ओयते । औयत ॥ जयजयौ शक्यार्थे । ६।१।८१ । यान्ता-
 देशनिपातनार्थमिदम् ॥ जय्यम् । जय्यम् । शक्यार्थे किम् । जेतुं
 जेतुं योग्यं जेत्यं पापं जेत्यं मनः ॥ क्रयस्तदर्थे । ६।१।८२। क्रेतारः
 क्रीणीयुरिति बुद्ध्या आपणे प्रसारितं क्रय्यम् । क्रयमन्यत् । क्रय-
 णार्हमित्यर्थः ॥ अदेङ्गुणाः । १।१।२। अदेङ्च गुणसंज्ञः स्यात् ।
 तपरस्तत्कालस्य । १।१।७०। तपरस्तात्परो वा उच्चार्यमाणो
 वर्णः समकालस्यैव संज्ञा स्यात् ॥ आङ्गुणः । ६।१।८७। अवर्णा-
 दचि परे पूर्वपरयोरेको गुणादेशः स्यात् । उपेन्द्रः । रमेशः । गङ्गोद-
 कम् ॥ उपदेशेजनुनासिक इत् । १।३।२। उपदेशेनुनासि-
 कोऽजित्संज्ञः स्यात् । प्रतिज्ञानुनासिक्याः पाणिनीयाः । लण् सूत्र-
 स्थावर्णेन सहोच्चार्यमाणो रेफो रलयोः संज्ञा ॥ उरण् रपरः । १।
 १।५। १। ऋ इति त्रिशतः संज्ञेत्युक्तम् तत्स्थाने योण् स रपरः
 सन्नेव प्रवर्तते । कृष्णर्हिः । तवल्कारः ॥ लोपः शाकल्यस्य ।
 ८।३।१६। अवर्णपूर्वयोः पदान्तयोर्यवयोर्वा लोपोऽपि परे ॥ पूर्वत्रा-
 सिद्धम् । ८।२।१। सपादसप्ताध्यायीं प्रति त्रिपाद्यसिद्धा त्रिपाद्यामपि

नृपिण्डि
 भुवनेश्वरं विनाशकं
 मेरुद्वयं जगद्वयं
 नृपिण्डि

पूर्वप्रतिपरं शास्त्रमसिद्धम् । हरइह । विष्णुइह । हरयिह विष्णुविह ।
 वृद्धिरादैच् । १।१।१। आदैच्च वृद्धिसन्नः स्यात् ॥ वृद्धिरेचि ।
 ६।१।८८। आदेचि परे वृद्धिरेकादेशः । गुणापवादः । कृष्णैकत्वम्
 गङ्गौषः । देवैश्वर्यं । कृष्णौत्कण्ठयम् ॥ एत्येधत्यूठ्सु । ६।१।
 ८८। अवर्णादेजाद्योरेत्येधत्योरुठि च परे वृद्धिरेकादेशः स्यात् ।
 पररूपगुणापवादः । उपैति । उपैधते । प्रठौहः । एजाद्योः किम् ॥
 उपेतः । मा भवान्प्रेदिधत् ॥ स्वादीरेरिणोः । स्वैरम् । स्वैरी ।
 स्वैरिणी ॥ अच्चादूहिन्यामुपसंख्यानम् । अच्चीहिणी सेना ।
 प्रादूहोठोठयेषैष्येषु । प्रौहः प्रौढः प्रौढिः । प्रैषः । प्रैष्यः ॥
 ऋते च तृतीयासमासे । सुखेन ऋतः सुखार्तः । तृयीयेति
 किम् । परमर्तः ॥ प्रवत्सतरकम्बलवसनार्णदृशानामृणे
 प्रार्णमित्यादि ॥ उपसर्गाः क्रियायोगे । १।४।५६। प्रादयः
 क्रियायोगे उपसर्ग संज्ञाः स्युः । प्र । परा । अय । सम् । अनु । अव ।
 निम् । निर् । दुस् । दुर । वि । आङ् । नि । अधि । अपि । अति ।
 सु । उद् । अभि । प्रति । परि । उप । एते प्रादयः ॥ भूवादयो
 धातवः । १।३।१। क्रियावाचिनो भूवादयो धातुसंज्ञाः स्युः ॥ उ-
 पसर्गादिति धातौ । ६।१।६१। अवर्णान्तादुपसर्गादृकारादौ
 धातौ परे वृद्धिरेकादेशः स्यात् । प्रार्हति ॥ वासुप्यापिशलेः ।
 ६।१।६२। आदुपसर्गादृकारादौ सुब्धातौ परे वृद्धिर्वा । आपिशलि-
 यहणं पूजार्थम् ॥ अचो रहाभ्यां वे । ८।४।४६। अचः पराभ्यां

रेफङ्कारभ्यां परस्य यरो चे वा स्तः । इति प्राप्ते ॥ शरोचि । टा
 ४।४६। चे न ॥ प्रार्षभीयति । प्रर्षभीयति ॥ एङि पररूपम् ।
 ६।१।६४। आदुपसर्गादेडादौ धातौ परे पररूपमेकादेशः । प्रेजते
 उपोषति ॥ अचोन्त्यादि टि । १।१।६४। अचां मध्ये योन्त्यः
 स आदिर्यस्य तद्विसंज्ञं स्यात् । शकन्धवादिषु पररूपं वा-
 च्यम् । तच्च टेः । शकन्धुः । कर्कन्धुः । कुलटा । सीमन्तः केश-
 वेशे । सीमान्तोन्यः । मनीषा । हलीषा । लाङ्गलीषा । पतञ्जलिः ।
 सारङ्गः पशुपक्षिणोः । साराङ्गोन्यः । आकृतिगणोयम् । एवे चा-
 नियोगे । क्वेव भोच्यसे । अनियोगे किम् । तवैव । ओत्वो
 ष्ठयोः समासे वा । स्थूलौतुः स्थूलौतुः । विम्बोष्ठः । विम्बोष्ठः ।
 समासे किम् । तवौष्ठः । ओमाङोश्च ६।१।६५। ओमि आङि
 चात्पररूपमेकादेशः ॥ शिवायोन्नमः । शिव आ इहि इति स्थिते ॥
 शिवएहि । शिवेहि ॥ अकः सवर्णे दीर्घः । ६।१।१०१।
 एकादेशः स्यात् । दैत्यारिः । श्रीशः । विष्णूदयः । होतृकारः ॥
 एङः पदान्तादति । ६।१।१०॥ पदान्तादेडीति परे पूर्वरूप-
 मेकादेशः स्यात् । हरेव । विश्णोव ॥ सर्वत्र विभाषा गोः ।
 ६।१।१२२। लोके वेदे चैङन्तस्य गोरति वा प्रकृतिभावः पदान्ते ।
 गो अग्रं गोग्रम् । एङन्तस्य किम् । चित्रगवग्रम् । पदान्तस्य किम् ।
 गोः ॥ अनेकाल् शित् सर्वस्य । १।१।५५। इति प्राप्ते ॥
 डिच्च । १।१।५३। डिदनेकालप्यन्त्यस्यैव स्यात् ॥ अवङ्

वस्तूपलक्षणं येन सर्वनामप्रयुज्यते ।

द्रव्यमित्युच्यते सोर्थो भेदत्वेन विवक्षितः ॥

लिङ्गसंख्यानवययोग्यं द्रव्यम् ॥ निपात एकाजनाङ् ।

१।१।१४। एकोऽन्निपात आङ्वर्जः प्रगृह्यः ॥ इन्द्रः ॥ उ उमेशः

वाक्यस्मरणयोरङित् ॥ आ एवं नु मन्यसे । आ एवं किल तत् ।

अन्यत्र ङित् ॥ ईषदुष्णम् ॥ ओष्णम् ॥ ओत् ॥ १।१।१५। ओ-

दन्तो निपातः प्रगृह्यः ॥ अहो ईशाः । संबुद्धौ शाकल्यस्येता-

वनार्थे ॥ १।१।१६। संबुद्धिनिमित्तक ओकारो वा प्रगृह्योऽवैदिक

इतो परे ॥ विष्णो इति ॥ विष्णविति ॥ विष्ण इति ॥ मय उजो

वो वा ॥ ८।३।३३। मयः परस्य उजोवो वा स्यादचि ॥ किमु

उक्तम् । किमुक्तम् ॥ इकोऽसवर्णे शाकल्यस्य ङ-

स्वश्च ॥ ६।३।१२१। पदान्ता इको ङस्वा वा स्युरसवर्णेचि ॥

ङस्वविधिसामर्थ्यान्न स्वरसन्धिः ॥ चक्रि अत्र चक्रयत्र ॥ पदा-

न्ताः किम् ॥ गौर्यौ ॥ न समासे ॥ बाण्यश्वः ऋत्यकः ॥ ६।

१।१२८। ऋति परेपदान्ता अकः प्राग्वत् वा । ब्रह्म ऋषिः । ब्रह्मर्षि

पदान्ताः किम् । आच्छत् ॥ इति स्वरसन्धिः ॥

अथ हल् सन्धिः ॥

स्तोः श्चुना श्चुः । ८।४।४०। सकारतवर्गयोः श-

कारचवर्गाभ्यां योगे शकारचवर्गौ स्तः ॥ हरिश्वेते । रामश्चिनोति

सच्चित् । शार्ङ्गिञ्जय ॥ शात् । ८।४।४४। शात्परस्योक्तं न श्यात्
 विभनः । प्रश्नः । षटुना षटुः । ८।४।४५। स्तोः षटुना योगे षटुः ।
 रामषट्ठीकते । पेष्टा । तट्टीका । चक्रिण्टीकसे ॥ न पदान्ता-
 द्दोरनाम् । ८।४।४६। पदान्ताद्वर्गात् परस्य स्तोषटुर्न ॥ षट्-
 सन्तः । षट्ते । पदान्तात्किम् । ईहे । टोः किम् । सर्पिषटमम् ॥
 अनाम्नवतिनगरीणामुपसंख्यानम् ॥ षण्णाम् । षण्वतिः
 षण्णर्ग्यः ॥ तोः षि । ८।४।४७। न षटुत्वं । सन् षष्ठः ॥ भूलां
 जशोन्ते । ८।४।४८। पदान्ते भूलां जशः स्युः । वागीशः । चिदू-
 पम् ॥ यरोनुनासिकेनुनासिको वा । ८।४।४९। यरः पदा-
 न्तस्याऽनुनासिके परेऽनुनासिको वा । एतन्मुरारिः । एतद्भुरारिः ।
 (स्थानप्रयत्नाभ्यासन्तरतमे स्पर्शे चरितार्थो विधिरयं रेफे न प्र-
 वर्तते । चतुर्मुखः) ॥ प्रत्यये भाषायां नित्यम् ॥ तन्मात्रम् ।
 चिन्मयम् ॥ तोलि । ८।४।५०॥ परसवर्णः ॥ तत्तयः ॥ विह्वलि-
 खति । नस्याऽनुनासिको लः ॥ उदः स्थास्तम्भोः पूर्वस्य
 ८।४।५१॥ उदः परयोः स्थास्तम्भोः पूर्वसवर्णः ॥ तस्मादित्यु-
 त्तरस्य । १।१।५२। पञ्चमीनिर्देशेन क्रियमाणं कार्यं वर्णान्तरे-
 णाव्यवहितस्य परस्य ज्ञेयम् ॥ आदेः परस्य । १।१।५४।
 परस्य यद्विहितं तत्तस्यादेर्विध्यम् । अधोषस्य महाप्राणस्य विवार-
 स्य श्वासस्य सस्य तादृश एव थकारः ॥ भूरो भूरि सवर्णः ।
 ८।४।५५। हलः परस्य भूरो लोपो वा सवर्णं भूरि ॥ खरि च ।

वा स्तः । प्राङ्घ्रष्टः । प्राङ्घ्रष्टः । सुगण्घ्रष्टः । सुगण्घ्रष्टः ।
 नश्च । ८।३।३० । नान्तात्परस्य सस्य ध्रुवा । सन्तसः ॥ सन्तसः ।
 शितुक् । ८।३।३१ । नस्य पदान्तस्य शे तुक् वा ॥ सच्चम्भुः । सच्च-
 क्भुः । सच्चशम्भुः । सज्जम्भुः ॥

अक्कौ अवक्का अवक्का अक्काविति चतुष्टयम् ।

रूपाणामिह तुक्कत्वचलोपानां विकल्पनात् ॥

डमोङ्गस्वादचि डमुणिनत्यम् । ८।३।३२ । ङ्गस्वात्परो
 यो डम् तदन्तं यत्पदं तस्मात्परस्याचो नित्यं डमुट् । प्रत्यङ्ङा-
 त्मा । सुगण्गीशः । सन्नच्युतः ॥ समः सुटि । ८।३।३५ । समो रुः
 सुटि ॥ अत्राऽनुनासिकः पूर्वस्य तु वा । ८।३।३२ । अत्र
 रुप्रकरणे रोः पूर्वस्यानुनासिको वा ॥ अनुनासिकात्परोऽनु-
 स्वारः । ८।३।३४ । अनुनासिकं विहाय रोः पूर्वस्मात्परोऽनुस्वारा-
 गमः ॥ खरवसानयोर्विसर्जनीयः । ८।३।३५ । खरिअवसाने
 च पदान्तस्य रेफस्य विसर्गः ॥ संपुंकानां सो वक्तव्यः ॥
 सँस्कृता । संस्कृता ॥ पुमः खठ्यम्परे । ८।३।३६ । अम्परे खयि
 पुमो रुः । पुँ स्कोकिलः । पुँ स्कोकिलः ॥ नश्कव्यऽप्रशान् । ८।३।३७
 अम्परे क्वि नान्तस्य पदस्य रुः ॥ विसर्जनीयस्यसः । ८।३।३४
 खरि । चक्किँस्त्रायस्व । चक्किँस्त्रायस्व । अप्रशान् किम् । प्रशान्तनोति ।
 पदस्य किम् । इन्ति । अम्परे किम् । सन्तसरुः खङ्गमुष्टिः ।
 नृन्पे । ८।३।३० । नृनित्यस्य रुर्वा पे ॥ कुप्वोः = क = पौ च ।

८।३।३७। कवर्गे पत्रर्गे च परे विसर्गस्य ँक=पौ स्तः चाद्विसर्गः ।
 नृं=पाहि । नृं=पाहि । नृः पाहि । नृः पाहि । नृन्पाहि ॥ सोप-
 दादौ । ८।३।३८। विसर्गस्य सः स्यादपदाद्योः कप्वोः ॥ पयस्पा-
 शम् । पयस्कल्पम् ॥ यशस्काम्यति ॥ अनव्ययस्येति वाच्यम्
 प्रातःकल्पम् ॥ काम्ये रोरेवेति वाच्यम् । नेह । गीःकाम्यति ।
 इणः षः । ८।३।३९। इणः परस्य विसर्गस्य षः स्यात् पूर्ववि-
 षये । सर्पिष्पाशम् । सर्पिष्कल्पम् । सर्पिष्कम् । सर्पिष्काम्यति ।
 कस्कादिषु च । ८।३।४०। एष्विण उत्तरस्य विसर्गस्य षः स्याद-
 न्यस्य तु सः । कस्कः । कीतस्कृतः । सर्पिष्कुण्डिका । धनुष्कपाल-
 मित्यादि । आकृतिगणोयम् ॥ तस्य परमाश्लेडितम् । ८।३।४१।
 द्विरुक्तस्य परमाश्लेडितं स्यात् ॥ कानाश्लेडिते । ८।३।४२।
 कान्नकारस्य शराश्लेडिते । कांस्कान् । कांस्कान् । के च । ६।१।
 ७३। कृस्वस्य के तुक् । अच्चा । आङ्माङोश्च । ६।१।७४।
 तुक् के । आच्छादयति । माच्छिदत् ॥ दीर्घात् । ६।१।७५।
 तुक् के । म्लेच्छति ॥ पदान्ताहा । ६।१।७६। दीर्घात्पदान्ता-
 च्छे तुग्वा । लक्ष्मीच्छाया । लक्ष्मीच्छाया ॥ इति हल् सन्धिः ॥

अथ विसर्गसन्धिः ॥

विसर्जनीयस्य सः । ८।३।३४। खरि । विष्णुश्चाता ॥
 शर्परे विसर्जनीयः । ८।३।३५। शर्परे खरि विसर्गस्य विस-

गीं न त्वन्यत् । कः त्सरुः । घनाघनः क्षोभणः ॥ वा शरि । ८।
 ३।३६। शरि विसर्गस्य विसर्गो वा । हरिः श्रेते । हरिश्श्रेते ॥
 खर्परं शरि विसर्गस्य लोपो वा वक्तव्यः ॥ हरिस्फुरति
 हरिः स्फुरति ॥ ससजुषो रुः । ८।२।६६। पदान्तस्य सस्य स-
 जुषश्चन्दस्य च रुः स्यात् ॥ अतो रोरप्लुतादप्लुते । ६।१।
 ११३। अप्लुतादतः परस्य रोरुः स्यादप्लुतेति । शिवोऽर्च्यः । अतः
 किम् । देवा अत्र । अतीति किम् । श्व आगन्ता । अप्लुतात्किम् ।
 ऐहि सुओता ३ अत्र स्नाहि । (प्लुतस्याऽसिद्धत्वादतः परंयम् ।
 अप्लुतादिति विशेषणे तु तत्सामर्थ्यान्नासिद्धत्वम् । तपरकरणस्य
 तु न सामर्थ्यम् । दीर्घनिवृत्त्या चरितार्थत्वात् ।) अप्लुतेति किम् ।
 तिष्ठतु पय अग्निदत्त ॥ हशि च । ६।१।११४। तथा । शिवो
 वन्द्यः ॥ भोभगोअघोअपूर्वस्य योऽशि । ८।३।१७। एत-
 त्पूर्वस्य रोर्यादेशोशि । देवा इह । देवायिह । भोस्भगोस्अघोस्
 इति सान्ता निपाताः । तेषां कृत्वे यत्वे कृते ॥ वयोर्लघुप्रयत्न
 तरः शाकटायनस्य । ८।३।१८। अशि पदान्ते ॥ ओतीगा-
 र्गस्य । ८।३।२०। ओकारात्परस्य पदान्तस्याऽलघुप्रयत्नस्य यस्य
 नित्यं लोपः ॥ भोअच्युत । लघुप्रयत्नपक्षे । भोयच्युत । पदान्तस्य
 किम् । लोयम् ॥ हलिसर्वेषाम् । ८।३।२२। भोभगोअघोअपूर्वस्य
 यस्य नित्यं लोपः स्यादलि । भो देवाः । भगो नमस्ते । अघो याहि ।
 देवा यान्ति ॥ रोऽसुपि । ८।२।६६। अङ्गो रेफादेशो नतु सुपि ।

अहरहः । अहर्यणः । असुपि किम् । अहोभ्याम् । अत्राहन्निति
 कृत्वम् ॥ रूपरात्रिरथन्तरेषु कृत्वम् वाच्यम् ॥ अहोरू-
 पम् । गतमहो रात्रिरेषा ॥ एकदेशविकृतन्यायेनाहोरात्रः । अहो-
 रथन्तरम् ॥ अहरादीनां मत्यादिषु वा रेफः । विसर्गा-
 पवादः । अहर्पतिः । गीर्पतिः । धूर्पतिः । पक्षे विसर्गोपध्मानीयौ ॥
 रोरि । ८।३।१४। रेफस्य रेफे परे लोपः ॥ ठलोपे पूर्वस्य
 दीर्घो णः । ६।३।१११। ठरेफयोर्लोपनिमित्तयोः । पुना रमते ।
 हरी रम्यः । शंभू राजते ॥ टो ठे लोपः । ८।२।१३। लोटः ।
 ऋणः किम् । तृटः । वृटः । मजस्रथ । इत्यत्र कृत्वे कृते ह्रिचि चे-
 त्युत्वे रोरिति लोपे च प्राप्ते ॥ विप्रतिषेधे परं कार्यम् । १।
 ४।२। तुल्यबलविरोधे परं कार्यं स्यात् । इति लोपे प्राप्ते । पूर्वत्रा-
 सिद्धमिति रोरित्यस्यासिद्धत्वादुत्त्वमेव । मनोरथः ॥ एतत्तदोः
 सुलोपोकोरनञ्समासे हलि । ६।१।१३२। अकारयोरेत-
 त्तदोर्यः सुस्तस्य लोपो हलि नतु नञ् समासे । एष विष्णुः । स
 शंभुः । अकोः किम् । एष को रुद्रः । अनञ् समासे किम् । असः-
 शिवः । हलि किम् । एषोत्र ॥ सोचि लोपे चैत्पादपूरणम्
 । ६।१।१३४। स इत्यस्य सोर्लोपः स्यादचि पादश्चेत्लोपे सत्येव
 पूर्येत । समामविट्ठि प्रभृतिम् । सैष दाशरथी रामः ॥ इति
 विसर्गसन्धिः ॥

अथ अजन्तपुल्लिङ्गाः ।

अर्थवदधातुरप्रत्ययः प्रातिपदिकम् । १।२।४५।

धातुं प्रत्ययं प्रत्ययान्तं च वर्जयित्वा अर्थवच्छब्दस्वरूपं प्रातिप-
दिकसंज्ञं स्यात् ॥ कृतद्वितसमासाश्च । १।२।४६। कृतद्वितान्तौ
समासाश्च तथा स्युः ॥

स्वौजसमौट् कष्टाभ्यांभिस्ङे-
भ्यांभ्यस्ङिसिभ्यांभ्यस्ङिसोसाभ्योस्सुप् । ४।१।२।

सुओजसिति प्रथमा । अमौट्शस् द्वितीया । टाभ्यांभिस् तृतीया ।

ङेभ्यांभ्यस् चतुर्थी । ङसिभ्याभ्यस् पञ्चमी । ङसोसाम् षष्ठी ॥

ङ्योस्सुप् सप्तमी ॥ ङयाप्प्रादिपदिकात् । ४।१।१। ङ्यन्ता

दावन्तात्प्रातिपदिकाच्च परे स्वादयः प्रत्ययाः स्युः ॥ सुपः । १।

४।१०३। सुपश्चीणि चीणि वचनान्येकश्च एकवचनद्विवचनबहु-

वचनसंज्ञानि स्युः ॥ द्वेयकयोर्द्विवचनैकवचने । १।४।२२।

द्वित्वैकत्वयोरेते स्तः ॥ विरामोवसानम् । १।४।११०। वर्ण-

नामभावोवसानसंज्ञः स्यात् ॥ कृत्वविसर्गौ ॥ रामः ॥ अयोगवा-

हानामस्योपरि शर्षु चेति वाच्यम् ॥ यमानुस्वारविसर्ग-

जिह्वामृलीयोपधमानीया अयोगवाहाः ॥ तेनेह विसर्गस्य चत्वाद्-

नच्च चेति द्वित्वपक्षे रामः ॥ सरूपाणामेकशेष एकविभक्तौ

१।२।६४। एकविभक्तौ यानि सरूपाण्येव दृष्टानि तेषामेक एक

शिष्यते ॥ प्रथमयोः पूर्वसवर्णः । ६।१।१०२। अकः प्रथमा

पुंल्लिङ्गोऽपि कर्त्तव्यः ॥ ६।१।१०२। अकः प्रथमा

पुंल्लिङ्गोऽपि कर्त्तव्यः ॥ ६।१।१०२। अकः प्रथमा

द्वितीययोरचि परे पूर्वसवर्णदीर्घ एकादेशः स्यात् ॥ इति प्राप्ते ॥
 नादिचि । ६।१।१०४। आदिचि न पूर्वसवर्णदीर्घः ॥ वृद्धिरेचि ॥
 रामौ ॥ बहुषु बहुवचनम् । १।४।२१॥ चुटू । १।३।७।
 प्रत्ययाद्यौ चुटू इतो स्तः ॥ विभक्तिश्च । १।४।१०४। सुप्तिङौ
 विभक्तिसंज्ञौ स्तः ॥ न विभक्तौ तुस्माः । १।३।४। विभक्ति-
 स्थास्तुसमानेतः । इति सस्य नेत्वम् । रामाः ॥ एकवचनं स-
 म्बुद्धिः । २।३।४६। सम्बोधने प्रथमाया एकवचनं सम्बुद्धिसंज्ञं
 स्यात् ॥ यस्मात्प्रत्ययविधिस्तदादिप्रत्ययेङ्गम् । १।४।
 १३। यः प्रत्ययो यस्मात्क्रियते तदादिशब्दस्वरूपं तस्मिन्नङ्गं
 स्यात् ॥ एङ्ङस्वात्सम्बुद्धेः । ६।१।६६। एङन्ताङ्गस्वान्ताच्चा-
 ङ्गादङ्गुप्यते । सम्बुद्धेश्चेत् । हे राम । हे रामौ । हे रामाः ॥ अस्मि
 पूर्वः । ६।१।१०७। अकोम्यचि पूर्वरूपमेकादेशः स्यात् । रामम् ।
 रामौ । लशक्वतद्धिते । १।३।८। तद्धितवर्जप्रत्ययाद्या लशक्ववर्गा
 इतः स्युः ॥ तस्माच्छसो नः पुंसि । ६।१।१०३। पूर्वसवर्णं
 दीर्घात्परो यः शसः सस्तस्य नः स्यात्पुंसि ॥ अट्कुप्वाङ्नुम्-
 व्यवायेपि । ८।४।२। अट्क्ववर्गः पवर्ग आङ् नुम् एतैर्व्यस्तैर्यथा
 सम्भवं मिलितैश्च व्यवधानेऽपि रषाभ्यां परस्य नस्य णः
 स्यात् समानपदे । इति प्राप्ते ॥ पदान्तस्य । ८।४।३७।
 नस्य णो न । रामान् ॥ टा-ङ्सि-ङसा मिनात्स्याः ॥
 ७।१।१२। अदन्ताद्यादीनामिनादयः स्युः । णत्वं । रामेण ॥

सुपि च । ७ । ४ । १०२ । यजादौ सुप्यतोऽङ्गस्य दीर्घः ।
 रामाभ्याम् । अतो भिस ऐस् । ७ । १ । १०६ । अनेकाल्
 श्रित्सर्वस्य । रामैः ॥ डेर्यः । ७ । १ । १३ । अतोङ्गात्परस्य डेर्यादेशः
 स्यात् ॥ स्थानिवदादेशोऽनलिवधौ । १ । १ । ५६ । आदेशः स्था-
 निवत्स्यान्नतु स्थान्यन्ताश्रयविधौ इतिस्थानिवत्त्वात्सुपि चेति
 दीर्घः ॥ रामाय ॥ रामाभ्याम् ॥ बहुवचने भल्येत् । ७ । ३ । १०३ ।
 भलादौ बहुवचने सुप्यतोऽङ्गस्यैकारः ॥ रामेभ्यः ॥ वावसाने । ८ ।
 १४ । ५६ । अवसाने भलां चरो वा । रामात् रामाद् । रामाभ्यां ।
 रामेभ्यः । रामस्य ॥ ओसि च । ७ । ३ । १०४ । अतोङ्गस्यैकारः ।
 रामयोः । ऋस्वनद्यापो नुट् । ७ । १ । ५४ । ऋस्वान्तान्नद्यन्ता-
 द्वाङ्गात्परस्यामो नुडागमः ॥ नांमि । ६ । ४ । ३ । अजंताङ्गस्यदीर्घः
 रामाणाम् । रामे । रामयोः । एत्वे कृते । आदेशप्रत्यययोः ।
 ८ । ३ । ५६ । इण्कुभ्यां परस्यापदान्तस्यादेशः प्रत्ययावयवश्च यः
 सस्तस्य मूर्धन्यादेशः । ईषद्विवृतस्य सस्य तादृश एव घः । रामेषु ।
 एवं कृष्णमुकुन्दादयः ॥ सर्वादीनि सर्वनामानि । १ । १ । २७ ।
 सर्वादीनि शब्दरूपाणि सर्वनामसंज्ञानि स्युः । सर्व । विश्व । उभ । उभय
 उत्तर । उत्तम । अन्य । अन्यतर । इतर । त्वत् । त्व । नेम । सम ।
 सिम । पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराणि व्यवस्थायामसंज्ञायाम् ।
 स्वमज्ञातिधनाख्यायाम् । अन्तरंवहिर्योगोपसंव्यानयोः । त्यद् । तद्
 प्रतद् । इदम् । अदस् । एक । द्वि । युष्मद् । अस्मद् । भवतु । किम् ।

रामाणामित्यत्र सुपिचेति दीर्घेण सिद्धं किमर्थं नापीत्युच्यते अपत्रयं स्त्रीणां
 मिति सिद्धं यथैतेन दर्शनम् ॥ तदुपपत्तिरिति कुटुम्बमत्रियुपपत्तिरिति च
 बहुवचनेऽङ्गस्यैकारः ॥

एते पञ्चविंशच्छब्दाः सर्वादयः ॥ जसः शी ७।१।१७। अद-
 न्तात्सर्वनाम्नो जसः शी स्यात् । अनेकाल्त्वात्सर्वादेशः । सर्वे ।
 सर्वनाम्नः स्मै ७।१।१४। अतः सर्वनाम्नो डेः स्मै । डसि
 डयोःस्मात्स्मिनौ ७।१।१५। अतः सर्वनाम्न एतयोरेतौस्तः ।
 सर्वस्मात् । सर्वस्माद् । आमि सर्वनाम्नः सुट् ७।१।१२
 अवर्णान्तात्परस्य सर्वनाम्नो विहितस्यामः सुडागमः स्यात् । एत्व-
 षत्वे । सर्वेषाम् । सर्वस्मिन् । शेषं रामवत् । एवं विश्वपादयोप्यदन्ताः ।
 उभ शब्दो नित्यं द्विवचनान्तः । उभौ २ उभाभ्याम् ३ उभयोः २ ।
 हे उभौ । तस्येह पाठोऽकजर्थः । उतरडतमौ प्रत्ययौ । प्रत्ययग्रहणे
 तदन्तग्रहणमिति तदन्ता ग्राह्याः । नेम इत्यर्हे । समः सर्वपर्यायः ।
 तुल्यपर्यायस्तु न ॥ समानामिति ज्ञापकात् ॥ पूर्वपरावरदक्षि
 णोत्तरापराधराणि व्यवस्थायामसंज्ञायाम् १।१।३४।
 एषां व्यवस्थायामसंज्ञायां सर्वनामसंज्ञा गणसूत्रात्सर्वत्र या प्राप्ता
 सा जसि वा स्यात् । पूर्वे पूर्वाः । स्वाभिधेयापेक्षावधिनियमो व्यव-
 था । व्यवस्थायां किम् । दक्षिणा गायकाः । कुशला इत्यर्थः । असं-
 ज्ञायां किम् । उत्तराः कुरवः ॥ स्वमज्ञातिधनाख्यायाम् ।
 १।१।३५। ज्ञातिधनान्यवाचिनः स्वशब्दस्य प्राप्ता संज्ञा जसि
 वा । स्वे । स्वाः । आत्मीया आत्मान इति वा ॥ ज्ञातिधनवाचिनस्तु
 स्वाः । ज्ञातयोर्था वा ॥ अन्तरस्वद्विर्योगोपसंव्यानयोः १।
 १।३६। वाह्ये परिधानीये चार्थेऽन्तरशब्दस्य प्राप्ता संज्ञा जसि-
 वा । अन्तरे अन्तरा वा गृहाः । वाह्या इत्यर्थः । अन्तरे अन्तरा वा
 देहभिविच्छेदः

षाट्काः । परिधानीया इत्यर्थः ॥ पूर्वादिभ्यो नवभ्यो वा ७।
 १।१६। एभ्यो ङसिङ्भ्योः स्मात्स्मिन् नो वा स्तः । पूर्वस्मात् २।
 पूर्वात् २। पूर्वस्मिन् । पूर्वं । एवं परादीनामपि । शेषं सर्ववत् ।
 संज्ञीपसर्जनीभतास्तु न सर्वादयः ॥ सर्वो नाम
 कश्चित्स्मै सर्वाय देहि । अतिक्रान्तः सर्वं अतिसर्वः तस्मै
 अतिसर्वाय । अन्तरमिति गणसूत्रे ऽपुरीति वक्तव्यम् ।
 अन्तरायां पुरि ॥ तृतीया *समासे । १।१।३०। सर्वनामता ।
 मासपूर्वाय ॥ तृतीयासमासार्थवाक्येऽपि न । मासेन पूर्वाय
 द्वन्द्वे च । १।१।३१। उक्ता संज्ञा न । वर्णाश्रमेतराणाम् । विभाषा
 जसि । १।१।३२। वर्णाश्रमेतरे । वर्णाश्रमेतराः ॥ प्रथमचरमत-
 याल्पाङ्गकतिप्रयनेमाश्च । १।१।३३। एते जस्युक्तसंज्ञा वा
 स्युः । प्रथमे । प्रथमाः । तद्यप्रत्ययः । द्वितये । द्वितयाः । शेषं
 रामवत् । नेमे । नेमाः । शेषं सर्ववत् ॥ तृतीयस्य द्वित्सु वा ।
 द्वितीयस्मै । द्वितीयायेत्यादि । एवं तृतीयः । निर्जरः ॥ जराया
 जरसन्यतरस्याम् । ७।२।१०१। जराया जरस् वाऽजादौ

* विभाषादिवसमास इत्यतः समासपदानुवृत्त्या सिद्धे पुनः
 समासग्रहणमधिकमधिकार्यमिति विधया तृतीयासमासार्थबोधक
 वाक्यपरमित्याशयः ॥ २ आस्नोवकस्य वर्तिकांमिति मन्त्रभाष्ये
 आस्न इत्यस्य मुख्यादित्यर्थकरणादासन्नादेशस्थानि आस्य एव
 भवतीति काशिकोक्तं प्रामादिकम् ॥

भस्याङ्गस्य लोपः ॥ अलोन्त्यस्य । विश्वपः । विश्वपा । विश्वपाभ्यः ।
 मित्यादि ॥ एवं शङ्खमादयः । धातोः किम् । ह्रहान् । आत इति
 योगविभागादधातोरेपि क्वचित् । क्तः । श्नः । हरिः । हरी ॥ जसि
 च ७।३।१०६। ऋस्वान्तस्याङ्गस्य गुणः ॥ हरयः ॥ ऋस्वस्य
 गुणः ७।३।१०८। सम्बुद्धौ । हे हरे । हरिम् । हरी । हरीन् ॥
 शेषो ष्यऽसिद्धि ॥ १।४।७। शेष इति स्पष्टार्थम् । अनदीसंज्ञौ
 ऋक्षौ याविदुतौ तदन्तं सखिवर्जं घिसंज्ञं स्यात् ॥ आङोनाऽ-
 स्त्रियाम् ७।३।१२०। घेः परस्याङो ना स्यादस्त्रियाम् ।
 आङिति टासंज्ञा प्राचाम् । हरिणा । *हरिभ्याम् ३ । हरिभिः ।
 घेर्ङिति ७।३।१११। घिसंज्ञस्य ङिति सुपि गुणः ॥ हरये ॥
 हरिभ्यः २ । गुणे कृते । ङसिङसोश्च ॥ ६।१।११०। एङो
 ङसिङसोरिति परे पूर्वपमेकादेशः । हरेः । हयोः । हरीणाम् ॥
 अचच घेः ७।३।११६। इदुक्तां परस्य ङेरोत्त्वेरत् । हरी । हरिषु
 एवं कन्यादयः ॥ अनङ्सौ १।१।१६३। सम्बुद्धस्याङ्गान्तादेशो-
 ऽसंबुद्धौ सौ ॥ अलोन्त्यात्पूर्वं उपधा १।१।६५। अन्त्या-
 दलः पूर्वो वर्ण उपधासंज्ञः स्यात् । सर्वनामस्थाने चासम्बुद्धौ
 ६।४।८। नान्तस्योपधाया दीर्घोऽसंबुद्धौ सर्वनामस्थाने ॥ अपृक्तं
 एकाल्प्रत्ययः १।२।४१। हल्ङ्याभ्यो दीर्घात्सुति-
 स्यपृक्तं हल् ॥ ६।१।६८। हलन्तात्परं दीर्घो यी ङ्यापौ तदन्ता-

*घेर्ङाविति न सञ्चितमविग्रहतिशब्दे ति विग्रहेर्ङिति लोपापत्तेः ।
 (अङ्गीकृतं न सञ्चितमविग्रहतिशब्दे ति विग्रहेर्ङिति लोपापत्तेः)

च्च परं सुतिषीत्येतदपृक्तं हल्लुप्यते ॥ प्रत्ययलोपे प्रत्यय
 लक्षणम् । १।१।६२। प्रत्यये लुप्तेपि तदाश्रितं कार्यं स्यात् ।
 नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य । ८।२।७। प्रातिपदिकसंज्ञकं
 यत्पदं तदन्तस्य नस्य लोपः । सखा ॥ सख्युरसम्बुद्धौ ७।१।६२
 सख्युरङ्गात्परं सम्बुद्धिर्वर्जं सर्वनामस्थानं णिहत्स्यात् ॥ अचो-
 ङ्गिति ७।२।११५। अजन्ताङ्गस्य वृद्धिर्जिति णिति च ।
 सखायः । हेसखे । सखायौ । सखायं । सखीन् । सख्या । सखिभ्या-
 म् । सखिभिः । सख्ये ॥ ख्यत्यात्परस्य । ६।१।११२। खिति-
 शब्दाभ्यां खीतीशब्दाभ्यां कृतयणादेशाभ्यां परस्य डसिङसोरत
 डः । सख्युः २ ॥ औत् ७।३।११८। इतः परस्य डेरीत् । सख्यौ ।
 हरिवत् ॥ पतिः समास एव । १।४।८। घिसंज्ञः । पत्या ।
 पत्युः २ । पत्यौ । शेषं हरिवत् । समासे तु भूपतये । कतिशब्दो
 नित्यं बहुवचनान्तः ॥ बहुगणवतुडिति संख्या । १।१।२३।
 डिति च । १।१।२५। डत्यन्ता संख्या षट्संज्ञा स्यात् ॥ षड्-
 भ्यो लुक् ७।१।२२। जग्रशसोः । प्रत्ययस्य लुक् षलुपः । १
 १।६१। लुक् षलुपश्चद्वैः कृतं प्रत्ययादर्शनं क्रमात्तत्तत्संज्ञं स्यात्
 जसि चेति गुणे प्राप्ते । न लुमताङ्गस्य । १।१।६३। लुमता
 शब्देन लुप्ते तन्निमित्तमङ्गकार्यं न स्यात् । कति २ । कतिभिः ।
 कतिभ्यः । कतिभ्यः । कतीनाम् । कतिषु । अस्मदुष्मत्षट्संज्ञका-

डेराम्नद्याम्नीभ्यः । ७।३।१६। नद्यन्तादावन्तान्नीशब्दाच्च
 परस्य डेरामादेशः स्यात् । (इह परत्वादाटा नुट् बाध्यते) बहुश्रे-
 यस्याम् ॥ शेषं पपीवत् अतिलक्ष्मीः । शेषं बहुश्रेयसीवत् । प्रधीः ॥
 अचि श्नुधातुभ्वांश्चोरियङुवडौ । ६।४।७७। श्नुप्रत्ययां-
 न्तस्येवर्णोवर्णान्तस्य धातोर्भ्रूइत्येतस्य चाङ्गस्येयङुवडौ स्तोऽ-
 जादौ प्रत्यये परे । इति प्राप्ते ॥ एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य
 ६।४।८२। धात्ववयवसंयोगपूर्वी न भवति य इवर्णस्तदन्तो यो
 धातुस्तदन्तस्थानेकाचोङ्गस्य यणजादौ प्रत्यये परे । प्रध्यौ । प्रध्यः ।
 प्रध्यम् । प्रध्यः । प्रध्यः । शेषं पपीवत् । एवं ग्रामणीः । डौ तु
 ग्रामण्याम् ॥ गतिश्च । १।४।६०। प्रादयः क्रियायोगे गतिसंज्ञा,
 स्युः । गतिकारकेतरपूर्वपदस्ययणनेष्यते । शुद्धधियो ।
 शुद्धधियः । न भूसुधियोः । ६।४।८५। एतयोरचि सुपि यणन
 सुधीः । सुधियौ । सुधियः । इत्यादि । सुखमिच्छतीति सुखीः ।
 सुतीः । सुत्युः २ । सुख्युः २ । शेषं प्रधीवत् । शंभुर्हरिवत् । एवं
 भान्वादयः ^{नैवप्राप्यते} तृज्वत्क्रोष्टुः ७।१।६५। असंबुद्धौ सर्वनामस्थाने
 क्रोष्टु इत्यस्य क्रोष्टृप्रयोक्तव्य इत्यर्थः । ऋतोडिसर्वनामस्था
 नयोः । ७।३।११०। गुणः । इति प्राप्ते । ऋदुशनस्पुरुदंसो-
 नेहसां च । ७।१।६४। ऋदन्तानामुशनसादीनां चानङ् स्याद-
 संबुद्धौ सौ ॥ अप्तुनृतृचस्वसृनप्तुनेष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्र-
 शास्तणाम् । ६।४।११। अवादीनामुपधाया दीर्घोऽसंबुद्धौ सर्व-

१. अवादीनामुपधाया दीर्घोऽसंबुद्धौ सर्व-
 २. अवादीनामुपधाया दीर्घोऽसंबुद्धौ सर्व-
 ३. अवादीनामुपधाया दीर्घोऽसंबुद्धौ सर्व-
 ४. अवादीनामुपधाया दीर्घोऽसंबुद्धौ सर्व-
 ५. अवादीनामुपधाया दीर्घोऽसंबुद्धौ सर्व-
 ६. अवादीनामुपधाया दीर्घोऽसंबुद्धौ सर्व-
 ७. अवादीनामुपधाया दीर्घोऽसंबुद्धौ सर्व-
 ८. अवादीनामुपधाया दीर्घोऽसंबुद्धौ सर्व-
 ९. अवादीनामुपधाया दीर्घोऽसंबुद्धौ सर्व-
 १०. अवादीनामुपधाया दीर्घोऽसंबुद्धौ सर्व-

मासस्याने। क्रोष्टा। क्रोष्टारौ। क्रोष्टारः। क्रोष्टारम्। क्रोष्टारौ
 क्रोष्टून्। विभाषा तृतीयादिष्वचि। ७।१।६७। तृतीया-
 दिषु क्रोष्टुर्वा तृञ्चत्। क्रोष्ट्रा। क्रोष्टुना। क्रोष्ट्रे क्रोष्टवे। ऋत
 उत्। ६।१।१११। ऋतो ङसिङ्क्षीरति परे पूर्वपरयोर्द्वेकादेशो
 रपरः ॥ रात्सस्य। ८।२।२४। रेफात्संयोगान्तस्य सस्यैव लोपो
 नान्यस्य ॥ रेफस्य विसर्गः। क्रोष्टुः २। क्रोष्टोः २। क्रोष्ट्वोः।
 नुमचिरतृज्जङ्गावेभ्यो नुट्पूर्वविप्रतिषेधेन। क्रोष्टू-
 नाम्। क्रोष्टरि। पक्षे हलादौ च शंभुवत्। हृहृः। हृह्रावित्यादि ॥
 अतिचमृशब्दे तु नदीकार्यं विशेषः। हे अतिचमु। अतिचम्बै।
 अतिचम्बाः २। अतिचमूनाम्। अतिचम्बाम्। खलपूः ॥ ओः सुपि
 ६।४।८३। धात्ववयवसंयोगपूर्वो न भवति य उवर्णस्तदन्तो यो
 धातुस्तदन्तस्यानेकाचोङ्गस्य यण् अचि सुपि। खलप्वी। खलप्वः।
 एवं सुल्वादयः। स्वयंभूः। स्वयंभुवौ। स्वयंभुवः। एवं स्वभूः वर्षाभूः।
 वर्षाभिवश्च ६।४।८४। अस्य यण् स्यादचि सुपि। वर्षाभ्वावि-
 त्यादि। हन्भूः। हन्करपुनःपूर्वस्य भुवौ यण्वक्तव्यः।
 हन्भुवौ। हन्भवः। एवं कारभूः। पुनर्भूः ॥ ह्यभूकाराभूशब्दौ स्वयंभू-
 वत्। धाता। धातारौ। धातारः। हेधातः। ऋवर्णान्नस्य णत्वं
 वाच्यं। धातृणां। एवं नट्वादयः। (नट्वादियङ्गं व्युत्पत्तिपक्षे
 नियमार्थम्। तेनेह न।) पिता। पितरौ। पितरः। पितरम्। शेषं
 धातृवत्। एवं जामात्रादयः। ना। नरौ। नरः ॥ नृ च ६।४।६

अस्य नामि वा दीर्घः । नृणाम् । नृणाम् ॥ गौतो णित् ॥ ७।१।६०
 ओकारादिहितं सर्वनामस्थानं णित् । गौः । गावौ । गावः ॥
 औतोम्शसोः ॥ ७।१।६३ ॥ ओकारादम्शसोरचि आकार एका-
 देशः । गाम् । गावौ । गाः । गवा । गवे । गोः २ ॥ रायो हलि ।
 ७।२।८५ । रैणब्दस्याकारादेशो हलि विभक्तौ । राः । रायो । रायः
 राभ्यामित्यादि । ग्लौः । ग्लावौ । ग्लौभ्यामित्यादि ॥ इत्यजन्ताः
 पुंलिङ्गाः ॥

अथाजन्तस्त्रीलिङ्गाः ।

रमा ॥ औड आपः ॥ ७।१।१८ ॥ आबन्तादौडः श्री स्यात् ।
 औडित्यौकारविभक्तेः संज्ञा । रमे । रमाः ॥ सम्बुद्धौ च ॥ ७।३।
 १०६ ॥ आप एकारः । हे रमे । हे रमे । हे रमाः । रमां । रमाः ।
 आडि चापः ॥ ७।३।१०५ ॥ आडि ओसि चाप एकारः । रमया
 रमाभ्यां । रमाभिः ॥ याडापः ॥ ७।३।११३ ॥ आपो डितोयाट् ।
 वृद्धिः । रमायै । रमाभ्यां । रमाभ्यः । रमायाः । रमाभ्यां । रमाभ्यः
 रमायाः । रमयोः । रमाणां । रमायां । रमयोः । रमासु । एवं दु-
 र्गादयः ॥ सर्वनाम्नः स्याड् ऋस्वच् ॥ ७।३।११४ ॥ आबन्ता-
 त्सर्वनाम्नो डितः स्याडापश्च ऋस्वः सर्वस्याः २ । सर्वासां । सर्व-
 स्याम् । शेषं रमावत् । एवं विश्वादयोऽप्याबन्ताः ॥ विभाषादि-
 कसमासे बहुव्रीहौ ॥ १।१।२८ ॥ सर्वनामता वा स्यात् । उत्तर

पूर्वस्यै उत्तरपूर्वायै । इत्यादि । अन्तरस्यै शालायै । अपुरीत्युक्ते-
 नैह । अन्तरायै नगर्यै । तीयस्येति वा । द्वितीयस्यै । द्वितीयायै ।
 एवं तृतीया । अम्बार्थनद्योर्ऋस्वः । हे अम्ब । हे अक्क । हे अक्क ॥
 असंयुक्ता ये डलकास्तद्वतां ऋस्वो वा ॥ हे अम्बाडे ।
 हे अम्बाले । हे अम्बिके । जरा । जरसी । जरे । इत्यादि । पक्षे
 हलादौ च रमावत् । गोपा विश्वपावत् । मतीः । मत्या ॥ **ङिति**
 ऋस्वश्च । १।४।६। इयडुवड्स्थानी स्त्रीशब्दभिन्नौ नित्यस्त्री-
 लिङ्गावीदूतौ ऋस्वो च इउवर्णौ स्त्रियां वा नदीसंज्ञी स्तो ङिति ।
 मत्ये मतये । मत्याः । मतेः । परत्वात् औत् ॥ इति प्राप्ते ।
दृदुद्भ्याम् । ७।३।११७। नदीसंज्ञकाभ्यामिदुद्भ्यां परस्य डे-
 राम् । मत्यां । मतौ । शेषं हरिवत् । एवं बुद्ध्यादयः ॥ **त्रिच-**
तुरोः स्त्रियां तिसृचतसृ । ७।२।६६। स्त्रीलिङ्गयोरेतौ स्तो
 विभक्तौ ॥ अचि र ऋतः । ७।२।१०० । तिसृचतसो ऋतो
 रादेशोचि । गुणदीर्घोत्वानामपवादः । तिस्रः २ । तिसृभिः ।
 तिसृभ्यः । आभिनुट् ॥ **न तिसृचतसृ** । ६।४।४। एतयोर्नामि
 दीर्घौ न । तिसृणां । तिसृषु । हे २ । द्वाभ्याम् ३ । द्वयोः २ । गौरी
 गौर्यौ । गौर्यः । हे गौरि । गौर्यावित्यादि । एवं नद्यादयः । लक्ष्मीः
 शेषं गौरीवत् । एवं तरीतन्त्र्यादयः । स्त्री । हेस्त्रि ॥ **स्त्रियाः** ।
 ६।४।७६। अस्येयडजादौ प्रत्यये । स्त्रियौ । स्त्रियः ॥ **वामशसोः**
 ६।४।८०। अमि शसि च स्त्रियां इयङ् वा । स्त्रियम् स्त्रीम् ।
 दधृ३५ अङि३५

ईकारे तद्धिते च परे भस्येवर्णावर्णयोर्लोपः । इत्यकारलोपे प्राप्ते ।
 औङः श्यां प्रतिषेधः । ज्ञाने ॥ जश्शसोः शिः । ७।१।२०।
 क्लीवात् ॥ शि सर्वनामस्यानन्तस्य १।१।४२। नपुंसकस्य
 भलचः । ७।१।७२। भलन्तस्य १।१।४२। नपुंसकस्य नुमागमः
 स्यात्सर्वनामस्थाने ॥ मिदचोन्त्या १।१।४७। अचां
 मध्ये योन्त्यस्तस्मात्परस्तस्यैवान्तावयवो मि १।१।४७। उपधादीर्घः ।
 ज्ञानानि । पुनस्तद्धत् । शेषं पुंवत् । एवं धनवनफलादयः ॥ अद्-
 इतरादिभ्यः पञ्चभ्यः । ७।१।२५। एभ्यः क्लीबेभ्यः स्व
 मोरदडादेशः ॥ टेः । ६।४।१४३। डिति भस्य टेर्लोपः । कतरत् ।
 कतरद् । कतरे । कतराणि । हेकतरत् । शेषं पुंवत् । कतमद्-
 इतरत् । अन्यत् २ । अन्यतरत् २ । अन्यतमशब्दस्य तु अन्यत
 ममित्येव । एकतरात्प्रतिषेधः । एकतरम् । ऋस्वी नपुं-
 सके प्रातिपदिकस्य १।२।४७। अजन्तस्येत्येव । ओपं । ज्ञान
 वत् ॥ स्वमोर्नपुंसकात् । ७।१।२३। लुक् । वारि ॥ वृको-
 चिविभक्तौ । ७।१।७३। इगन्तस्य क्लीबस्य नुमचि विभक्तौ । वा-
 रिणी वारीणि । न लुमतेत्यस्यानित्यत्वात्पक्षे संबुद्धिनिमित्ती गुणः ।
 हेवारि । हेवारि । घेर्ङितीति गुणे प्राप्ते ॥ वृद्धयौत्वतृज्ज्वाव-
 गुणेभ्यो नुम् पूर्वविप्रतिषेधेन । वारिणे । वारिणः वा-
 रिणोः । नुमचिरेति नट् । वारीणाम् । वारिणि ॥ हलादौ हरिवत्
 तृतीयादिषु भाषितपुंस्कं पुंवज्जालवस्य । ७।१।७४।

प्रवृत्तिनिमित्तैक्ये भाषितपुंस्कमिगन्तं क्लीबं पुंवद्वा टादावचि ॥

अनादये । अनादिने । इत्यादि । शेषं वारिवत् ॥

यन्निमित्तमुपादाय पुंसि शब्दः प्रवर्तते ।

क्लीबवृत्तौ तदेव स्यादुक्तपुंस्कं तदोच्यते ।

पीलुर्वृत्तः फलं पीलु पीलुने नहि पीलवे ।

वृत्ते निमित्तं पीलुत्वं तज्जन्तुं तत्फले पुनः ॥

तस्मै पीलुने ॥ नपुंवत्प्रवृत्तिनिमित्तभेदात् ॥ अस्थि-

दधिसक्थ्यक्षणात्मनडुदात्तः । ७।१।७५। टादावचि । अ-

ल्लोपोनः । ६।४।१३४। अङ्गावयवोऽसर्वनामस्थानयजादिस्वादि
प्रत्ययपरो योन्तस्याकारस्य लोपः । दधना । दधने । दधनः २ दधनोः २।

विभाषाडिश्रयोः । ६।४।१३६। अङ्गावयवोऽसर्वनामस्थानयजा-
दिस्वादिप्रत्ययपरो योन्तस्याकारस्य लोपो वा डिश्रयोः । दधिन ।

दधनि । शेषं वारिवत् । एवमस्थिसक्थ्यक्षि । सुधि । सुधिनी ।

सुधीनि । हेसुधे । हेसुधि । सुधिना । इत्यादि । मधु । मधुनी ।

मधूनि । हेमधो । हेमधु । एवमम्बादयः । सुलु, सुलुनी । सुलुना ।

इत्यादि । धातु । धातृणी । धातृणि । हेधातः । हेधातृणी । धातृणाम् ।

एवं ज्ञातृकर्तादयः । एच इग्नस्वादेशे । १।१।४८। आदिश्रय-

मानेषु ऋस्वेषु मध्ये एच इगेव स्यात् । प्रद्यु । प्रद्युनी । प्रद्यूनि । प्रद्युना

इत्यादि, प्ररि, प्ररिणी, प्ररीणि, प्ररीणा ॥ एकदेशविकृतमन-

न्यवत् । प्रराभ्यां, प्ररीणाम्, सुनु, सुनुनी, सुनूनि, सुनुनेत्यादि

इत्यजन्ता नपुंसकलिङ्गाः ।

अथ हलन्ता पुल्लिङ्गाः ।

ह्रीः । ८।२।३१। भलि पदान्ते च । लिट् । लिङ् । लिङ्गोः
 लिङ् । लिङ्भ्याम् । लिट्सु । लिट्सु, । दादेर्धातोर्घः ।
 ८।२।३२। भलि पदान्ते चोपदेशे दादेर्धातोर्घस्य घः ॥
 एकाचो वशो भष् भषन्तस्य सध्वीः । ८।२।३७।
 धात्ववयवस्यैकाचो भषन्तस्य वशो भष् से ध्वे पदान्ते च ।
 इह व्यपदेशिवन्नावेन धात्ववयवत्वादु भष्भावः । धुक् । धुग् । दुहो
 दुहः । दुहा । धुग्भ्याम् । धुत्तु ॥ वाद्रुहमुहण्युहण्यहाम् ।
 ८।२।३३। एषां हस्य वा घो भलि पदान्ते च । धुक् । धुग् । धुट् ।
 धुङ् । दुहो । दुहः । धुग्भ्याम् । धुङ्भ्याम् । धुत्तु धुट्सु धुट्सु ॥ एवं
 मुहः ॥ धात्वादेः प्रः सः । ६।१।६४। ण्यक् । ण्यग् । ण्यट् २
 एवं णिहः ॥ इग्यणः संप्रसारणम् । १।१।४५। यणः स्थाने
 प्रयुज्यमानो य इक्स संप्रसारणसंज्ञः स्यात् ॥ वाहजठ् । ६।४
 १ ३२। भस्यवाहः संप्रसारणमूठ् ॥ संप्रसारणाच्च । ६।१।१०८
 संप्रसारणादचि पूर्वरूपमेकादेशः । वृद्धिः । विश्वौहः । इत्यादि ।
 चतुरनडुहोरामुदात्तः । ७।१।६८। सर्वनामस्थाने । साव-
 नडुहः । ७।१।८२। नुम् । (आच्छीनद्योरिति सूत्रादादित्यधिका-
 रादवर्णात्परोयं नुम् । अतो विशेषविहितेनापि नुम् आम् न बा-
 ध्यते । आमा च नुम् न बाध्यते ।) संयोगान्त लोपः नम्विधिसा-

मोः एवदा । मय्या । लहो । लिट् । स्तु ॥

सप्तदेशवद्वाचो यच्च लहोः शिरः ।

मथ्याद्वसुसंस्थिति दत्वं न । संयोगान्तलोपस्यासिद्धत्वान्नलोपो न ।
 अनड्वान् ॥ **अमसंवृद्धौ** । ७।१।६६। चतुरनड्वहोः । हे अनड्वन् ।
 अनड्वहो । अनड्वहः । **वसुसंमुखंस्वनड्वहां दः** । ८।२।७२।
 सान्तप्रस्वन्तस्य संसादेशच दः स्यात्पदान्ते । अनड्वद्भ्यामित्यादि ।
 पदान्ते किम् । स्वरतम् ध्वस्तम् ॥ **सहेः साडः सः** । ८।३।५६।
 साड् प्रस्य सहेः सस्य मूढन्यादेशः । तुराषाट् । तुराषाड् । तुरासाहो ।
 तुराषाड्भ्यामित्यादि ॥ **दिव औत्** । ७।१।८४। दिवितिप्राति
 पदिकस्योत्स्यात्सौ । सुद्यौः । सुदिवौ ॥ **दिव उत्** ॥ ६।१।१३६।
 पदान्ते सुद्युभ्यामित्यादि । चत्वारः । चतुरः । चतुर्भिः । चतुर्भ्यः ।
षड्चतुर्भ्यश्च । ७।१।५५। एभ्य आसौ नुडागमः स्यात् ।
रषाभ्यां नो णः समानपदे । ८।४।१। चतुर्णाम् । रोःसुपि
 ८।३।१६। रोरेव विसर्जनीयः सुपि । चतुर्षु ॥ **मो नो धातोः**
 ८।२।६४। पदान्ते । प्रमान् । प्रथामौ ॥ **किमः कः** । ७।२।१०३।
 विभक्तौ । कः । कौ । के । इत्यादि ॥ **इदमोमः** । ७।२।१०८। सौ ।
 त्यदाद्यत्वापवादः ॥ **इदोय्पुंसि** । ७।२।१११। इदम इदोय् सौ
 पुंसि । अयं । त्यदाद्यत्वं ॥ **अतो गुणे** । ६।१।६७। अपदान्ता-
 दतो गुणे पररूपमेकादेशः । **दश्च** । ७।२।११२। इदमो दस्य मः
 स्याद्विक्तौ । इमौ । इमे । त्यदादेः सम्बोधनं नास्तीत्युत्सर्गः ।
अनाप्यकः । ७।२।११२। अककारस्येदम इदो नापि विभक्तौ ।
 आक्षिति प्रत्याहारः । अनेन ॥ **हलि लोपः** । ७।२।१३। अक-

अनुवृत्तिः ५३ः
 विभक्तिः
 निःसर्गः कः
 इदोय्

कारस्येदमदो लोप आपि अलादौ ॥ नानर्थको लोन्त्यविधि-
 रनभ्यासविकारे ॥ आद्यन्तवदेकस्मिन् । १।१।२१।
 एकस्मिन्क्रियमाणं कार्यमादाविवान्त इव स्यात् । सुपिचेति दीर्घः
 आभ्याम् ॥ नेदमदसोरकोः । ७।२।११। अकारयोरिदमदसो
 भिस ऐस् न स्यात् । एभिः अस्मै । एभ्यः २ । अस्मात् । अस्य ।
 अनयोः । एषां अस्मिन् । एषु ॥ द्वितीयाटौःस्वेनः । २।४।३४।
 इदमेतदोरन्वादेशे किञ्चित्कार्यं विधातुमुपात्तस्य कार्यान्तरं विधातुं
 पुनरुपादानमन्वादेशः । यथानेन व्याकरणमधीतम् । एनं कन्दो-
 ध्यापयेति । अनयोः पवित्रं कुलम् । एनयोः प्रभूतं स्वमिति । एनम्
 एनौ । एनान् । एनेन । एनयोः २ । राजा ॥ न डिसंबुद्धयोः
 ८।२।८। नस्य लोपो न डौ संबुद्धौ च । हे राजन् ॥ डावुत्तरपदे
 प्रतिषेधः । ब्रह्मनिष्ठः । राजानौ । राजानः । राजानं । राजानौ ।
 जजोर्ज्ञः । राज्ञः ॥ नलोपः सुप्स्वरसंज्ञातुग्विधिषु कृति
 ८।२।२। सुव्विधौ स्वरविधौ संज्ञाविधौ कृति तुग्विधौ च नलोपो-
 ऽसिद्धौ नान्यत्र राजाश्च इत्यादौ । इत्यसिद्धत्वादात्वमेत्वमैस्त्वं च
 न । राजभ्याम् । राजभिः । राजभ्यः । राज्ञि । राजनि । यज्वा ।
 यज्वानौ । यज्वानः । न संयोगादमन्तात् । ६।४।१३७।
 वमान्तसंयोगादनोकारस्य लोपो न । यज्वनः । यज्वना । यज्वभ्याम्
 ब्रह्मणः । इन् इन् प्रपार्यम्णां शौ । १।४।१२। एषां श्रावेवोप-
 धाया दीर्घः ॥ सौ च ६।४।१३। इन्नादीनामुपधाया दीर्घी

ऽसंबुद्धौ सौ । वृत्रहा । हे वृत्रहन् । एकाजुत्तरपदेषु ॥ ८४ ॥ १२
 एकाजुत्तरपदं यस्य तस्मिन्समासे पूर्वपदस्थान्निमित्तात्परस्य प्राति-
 पदिकान्तनुम्बिभक्तिस्थस्य नस्य णत्वं स्यात् । वृत्रहणौ । वृत्रहणः ।
 हो हन्तेऽङ्गान्नेषु ॥ ७१ ॥ ३५ ॥ जिति णिति प्रत्यये ने च
 परे हन्तेर्हस्य कुत्वं स्यात् । हन्तेः ८४ ॥ २२ ॥ उपसर्गस्थान्नि-
 मित्ताच्चन्तेर्नस्य । प्रहण्यात् । अत्पूर्वस्य ८४ ॥ २२ ॥ हन्तेरत्पूर्-
 वस्यैव नस्य णो नान्यस्य । प्रघ्नन्ति । (योगविभागसामर्थ्यादनन्त-
 रस्य विधिर्वा भवति प्रतिषेधो वेति न्यायं बाधित्वा कुमति चेति
 णोपि निवर्त्यते) । वृत्रघ्नः । इत्यादि । एवं शार्ङ्गिन्यश्विन्
 अयमन् पूषन् ॥ मघवा बहुलम् ॥ ६४ ॥ १२ ८ ॥ मघवन्शब्दस्य,
 वा तृ इत्यन्तादेशः । ऋ इत् ॥ उगिद्वां सर्वनामस्थाने-
 ऽधातोः । ७१ ॥ ७० ॥ अधातोर्गितो नलोपिनोच्चतेश्च नुम्
 स्यात्सर्वनामस्थाने । मघवान् । (इह उपधादीर्घं कर्तव्ये संयोगान्तलो-
 पस्यासिद्धत्वं न भवति । बहुलग्रहणात्) मघवन्तौ । मघवतः । मघवता ।
 तृत्वाभावे सुटि राजवत् । श्वयुवमघोनामतद्धिते ॥ ६४ ॥ ११ ३
 अन्नन्तानामेषामतद्धिते परे संप्रसारणं स्यात् । मघोनः । मघवभ्या
 मित्यादि । एवं श्वन् युवन् । न संप्रसारणे संप्रसारणम् ॥ ६४ ॥
 ३७ ॥ यूनः । युवभ्यामित्यादि । अर्वा । हे अर्वन् । अर्वणस्त्रसावन-
 जः ॥ ६४ ॥ १२ ७ ॥ नजारहितस्यार्वन्नित्यस्य तृ इत्यन्तादेशो नतु सौ ।
 अर्वन्तौ । अर्वतः । अर्वज्याम् । पथिमथ्यमुच्चासात् ॥ ७१ ॥ ८५

सो । इतोऽत्सर्वनामस्थाने । ७।१।८६। पठ्यादेः । धो न्यः
 ७।१।८७। पथिमथोस्यस्य न्यादेशः सर्वनामस्थाने । पन्थाः । हे
 पन्थाः । पन्थानो । पन्थानः । भस्यटेलीपः ७।१।८८। पठ्यादेः
 पथः । पथिभ्याम् । पथिभ्यः । एवं मन्थाः । ऋभुक्षाः । छान्ता
 षट् । १।२४। छान्ता नान्ता च संख्या षट्संज्ञा स्यात् । पञ्चरा
 पञ्चभिः । पञ्चभ्यः । षट्चतुर्भ्यश्चेति नुट् । नोपधायाः । ६।
 ४।७। नान्तस्योपधाया दीर्घो नामि पञ्चानां । पञ्चसु । अष्टन
 भा विभक्तौ । ७।२।८४। इलादी वा स्यात् । अष्टाभ्य औश
 ७।१।२१। कृताकारादष्टनो जश्शसोरौष् । अष्टभ्य इति वक्तव्ये
 कृतात्वनिर्देशो जश्शसोर्विषये आत्वं ज्ञापयति । अष्टौ । अष्टाभिः
 अष्टाभ्यः । २। अष्टानां । अष्टासु आत्वा भावे अष्ट पञ्चवत् ।
 ऋत्विग्दधृक्स्वर्गदिगुण्यगञ्चुयुजिक्कुञ्चां च । ३।२।
 ५६। एभ्यः क्विन् । अञ्चेः सुप्युपपदे । युजिक्कुञ्चोः केवलयोः ।
 कुञ्चेर्नलोपाभावश्च निपात्यते । कनावितौ ॥ कृदतिङ् । ३।१।
 ८३। अत्र धात्वधिकारे तिङ्भिन्नः प्रत्ययः कृतसंज्ञः ॥ वेरपृ-
 क्तस्य । ६।१।६७। लोपः । क्विन्प्रत्ययस्य कुः । ८।२।६२।
 क्विन्प्रत्ययो यस्मात्तस्य कवर्गान्तादेशः पठति । ऋत्विक् ऋत्विग्
 ऋत्विग्भ्याम् । युजेरसमासे । ७।१।७१। ^{उड्} सर्वनामस्थाने नुम्
 मुलोपः । संयोगान्तस्य लोपः । कुत्वेन नस्य डः । युञ्जौ । युञ्जः ।
 युग्भ्याम् । असमासे किम् । सुयुग् । चोः कुः । ८।२।३०। चव

मस्य कर्गः स्याज्भलि पदान्ते । सुयुक् सुयुजौ सुयुजः । सुयुग्भ्याम् ।
 खन् खञ्जौ खञ्जः । खन्भ्याम् । व्रश्चभस्जसृजसृजयजरा-
 जभाजच्छृङ्गां षः ८।२।३६। भलि पदान्ते च । जश्त्वचत्वे ।
 राट् राड् राजौ राजः । राड्भ्याम् । विभ्राट् । देवेट् । विश्वसृट् ॥
 परिमृट् । परौ व्रजेः षः पदान्ते । परावुपपदे व्रजेः क्विप् दीर्घश्च
 पदान्ते षत्वमपि । परित्यज्य सर्वं व्रजतीति परिव्राट् । परिव्राजौ ॥
 विश्वस्य वसुराटोः ६।३।१२८। विश्वस्य दीर्घः स्यादसौ
 राट्शब्दे च परे । राडिति पदान्तोपलक्षणार्थम् । विश्वाराट् । वि-
 श्वराजौ । विश्वाराड्भ्याम् ॥ स्कोः संयोगाद्योरन्ते च ॥ ८
 २।२६। पदान्ते भलि च परे यः संयोगस्तदाद्योः सकारककारयो
 लोपि । भृट् २। सस्य चुत्वेन शः । भलां जश्भ्योति शस्य जः । भृञ्जौ
 भृञ्जः भृड्भ्याम् । (त्यदाद्यत्वं पररूपत्वम् ॥ तदोः सः सावन-
 न्त्ययोः ॥ ७।२।१०६। त्यदादीनां तकारदकारयोः सः स्यात्सौ ।
 स्यः त्यौ । त्ये । सः । तौ । ते । यः । यौ । ये । एषः । एतौ । एते । एनं ।
 एनौ । एनान् । एनेन । एनयोः ॥ छिप्रप्रथमयोरम् ॥ ७।१।२८।
 युष्मदस्मद्भ्यां परस्य छिप्रत्येतस्य प्रथमाद्वितीययोश्चामादेशः ॥
 त्वाह्वौसौ ॥ ७।२।६४। अनयोर्मपर्यन्तस्य ॥ शृण्वे लोपः ॥ ७।
 २।६०। अनयोऽष्टिलोपः । त्वम् अहम् । युवावौ द्विवचने ७।२
 १६२। द्वयोः क्तावनयोर्मपर्यन्तस्य युवावौ स्तो विभक्तौ । प्रथमाया-
 श्च द्विवचने भाषायाम् ॥ ७।२।८८। श्रीछिद्यतयोरात्वं लोके

युवाम् । आवाम् । यूयवयौ जसि । ७।२।६३। अनयोर्मपर्यन्त-
 स्य । यूयम् । वयम् । त्वमाविकवचने । ७।२।६०। एकस्योक्ता-
 वनयोर्मपर्यन्तस्य त्वमौ स्तो विभक्तौ । द्वितीयायां च । ७।२।
 ८७। अनयोरात्स्यात् । त्वाम् । माम् ॥ शसौ न । ७।१।२६।
 आभ्यां शसौ नः । अमोपवादः । आदेः परस्य । संयोगान्तस्य लोपः
 युष्मान् । अस्मान् ॥ योचि ७।२।८६। अनयोर्यादेशोऽजादौ वि-
 भक्तौ । त्वया । मया ॥ युष्मदस्मदोरनादेशे । ७।२।८६।
 अनयोरात्स्यादनादेशे हलादौ विभक्तौ । युवाभ्याम् । आवाभ्याम् ।
 युष्माभिः । अस्माभिः ॥ तुभ्यमह्यौ डयि । ७।२।६५। अन-
 योर्मपर्यन्तस्य । टिलोपः । तुभ्यम् । मद्यम् ॥ भ्यसोऽभ्यम् ७।
 १।३०। आभ्यां परस्य । युष्मभ्यम् अस्मभ्यम् ॥ एकवचनस्य
 च । ७।१।३२। आभ्यां डसेरत् । त्वत् । मत् ॥ पञ्चम्याअत्
 ७।१।३१। आभ्यां भ्य सः । युष्मत् । अस्मत् ॥ तवममौ डसि
 ७।२।६६। अनयोर्मपर्यन्तस्य ॥ युष्मदस्मदभ्यां डसोश्
 ७।१।२७। तव । मम । युवयोः २ । आवयोः ॥ साम आकम्
 ७।१।३३। आभ्यां साम आकम् । युष्माकम् । अस्माकम् । त्वयि ।
 मयि । युष्मासु अस्मासु ॥ युष्मदस्मदोः षष्ठौचतुर्थी-
 द्वितीयाश्चयोर्वान्नावौ । ८।१।२०। पदात्परयोः पादादौ स्थि-
 तयोः षष्ठ्यादिविशिष्टयोर्वान्नावौ ॥ बहुवचनस्य वसन्सौ
 ८।१।२१। उक्तविधयोरनयोः षष्ठ्यादिवहुवचनान्तयोर्वसन्सौ

स्तः ॥ तेमयावेकवचनस्य । ८।१।२२। उक्तविधयोरनयोः ष-
ष्ठौचतुर्थ्येकवचनान्तयोस्तेमे एतौ स्तः ॥ त्वामी द्वितीया-
याः । ८।१।२३। उक्तविधयोर्द्वितीयैकवचनान्तयोस्त्वा मी स्तः ॥

श्रीशस्त्वावतु मापीह दत्तात्ते मेपि शर्म सः ।

स्वामी ते मेपि स हरिः पातु वामपि नौ विभः ॥ १॥

सुखं वां नौ ददात्वीशः पतिर्वामपि नौ हरिः ।

सोव्याहो नः शिवं वो नौ दद्यात्सेव्योऽत्र वः स नः ॥ २

एकवाक्ये निघातयुष्मदस्मदादेशा वक्तव्याः । एक

तिङ्वाक्यम् । तेनेह न । ओदनं पच तव भविष्यति । इह

तु स्यादेव शालीनां ते ओदनं दास्यामि ॥ एते वान्नावाह्य

आदेशा अनन्वादेशे वा वक्तव्याः । अनन्वादेशे तु नित्यं

स्युः । धाता ते भक्तोस्ति । तव भक्तोस्तीति वा । तस्मै ते नम

इत्येव ॥ न चवाहाहैवयुक्ते । ८।१।२४। चादिपञ्चकयोगे नैते

आदेशाः स्युः । हरिस्त्वां मां च रक्षतु । कथं त्वां मां वा न रक्षेदि-

त्यादि ॥ पश्याथैश्चानालोचने । ८।१।२५। अचाक्षुषज्ञाना-

र्थैर्धातुभिर्योगे नैते आदेशाः स्युः । चेतसा त्वां समीक्षते । आलोचने

तु । भक्तस्त्वा पश्यति चक्षुषा । सपूर्वायाः प्रथमाया वि-

भाषा । ८।१।२६। विद्यमानपूर्वात्प्रथमान्तादन्वादेशेऽप्येते आ-

देशाः स्युः । भक्तस्त्वमप्यहं तेन हरिस्त्वां त्रायते स माम् । त्वा-

मेति वा ॥ सामन्त्रितम् । २।३।४८। संबोधने या प्रथमा तद-

रश्चः । तिरश्चा । तिर्यग्भ्याम् ॥ नाञ्चैः पूजायाम् । ६।४।
 ३० । पूजार्थस्याञ्चतेरुपधाया नस्य लोपो न । प्राङ् प्राञ्चौ । न-
 लोपाभावादलोपो न । प्राञ्चः प्राङ्भ्याम् । प्राङ्क्षु । प्राङ्क्षु ॥ एवं-
 पूजार्थे प्रत्यङ्ङादयः । क्राङ् । कुञ्चौ । कुञ्चः । कुङ्भ्याम् । पयो-
 मुक् । पयोमुग् । पयोमुचौ । पयोमुचः । पयोमुग्भ्याम् ॥ मह पू-
 जायां ॥ वर्तमानेपृषन्महर्षेहज्जगच्छतृवच्च । एते नि-
 पात्यन्ते । शतृवच्चैषां कार्यं स्यात् । उगित्त्वान्नुम् ॥ सान्त
 महतः संयोगस्य । ६।४।१० । सान्तसंयोगस्य महतश्च यो
 नकारस्तस्योपधाया दीर्घोऽसंबुद्धौ सर्वनामस्थाने । महान् । महान्तौ
 महान्तः । हे महन् । महतः । महद्भ्याम् ॥ अत्वसन्तस्यचा
 धातोः । ६।४।१४ । अत्वन्तस्योपधाया दीर्घो धातुभिन्नाऽसन्तस्य
 चासंबुद्धौ सौ । धीमान् । धीमन्तौ । धीमन्तः । हे धीमन् । शसादौ मह
 इत् । भातेर्डवतुः । डित्वसामर्थ्यादभस्यापि टेलोपः । भवान् । भव-
 न्तौ । शत्रान्तस्य तु भवन् ॥ उभे अभ्यस्तम् ६।१।५ । काष्ठद्वित्वप्र-
 करणे ये द्वे विहिते ते उभे समुदिते अभ्यस्तसंज्ञे स्तः ॥ नाभ्य-
 स्ताच्छतुः । ७।१।७८ । नुम्न । ददत् । ददतौ ॥ जक्षित्या-
 दयः षट् । ६।१।६ । षड्धातवोन्ये जक्षितिश्च सप्तम एतेऽभ्य-
 स्तसंज्ञाः स्युः । जक्षत् । जक्षतौ । जक्षतः । एवं जाग्रत् । दरिद्रत् ।
 शासत् । चकासत् ॥ दीधीङ् दीप्तिदेवनयोः । वेवीङ् वेतिना
 लक्षणे । एतौ कान्दसौ । दीध्यत् । वेध्यत् ॥

उयधिकचिसहितनिष् कवी । ६ । ३ । ११६ । विववन्तेष्वेषु
 पूर्वस्याणो दीर्घः । उपानत् उपानहौ । उपानहः । उपानह्याम् ।
 उपानत्सु । विवन्नन्तत्वात्कुत्वेन ह्रस्व घः । उष्णिक् २ । उष्णिहौ ।
 उष्णिग्भ्याम् । द्यौः । दित्रौ । दिवः । द्युभ्याम् । गीः । गिरौ । गिरः ।
 एवं पूः । चतस्रः । चतसृभिः । चतसृभ्यः । चतसृणाम् । चतसृषु ।
 का । कै । काः । सर्वावत् । यः सौ ७ । २ । ११० । इदमो दस्य ।
 इदमो दस्य । इदमो मः । इयं । त्यदाद्यत्वं । टाप् । दश्चेति मः ।
 इमे । इमाः । इमां । इमे । इमाः । अनया । हलि लोपः । आभ्याम्
 आभिः । अस्यै । अस्याः २ । अनयोः २ । आसाम् । अस्याम् । आसु
 सक् २ । सजौ । सजः । सगभ्यां । त्यदाद्यत्वे । टाप् । स्या । त्ये ।
 त्याः । एवं तद् । यद् । एतद् । वाक् २ । वाचौ । वाचः । वाग्भ्यांश् ।
 अपशब्दो नित्यं बहुवचनान्तः । अप्तृन्निति दीर्घः । आपः । अपः
 अपोभि ७ । ४ । ४८ । अपस्तकारो भादौ प्रत्यये । अद्भिः । अपन्नचः ।
 अपाम् । अप्तु । दिक् । दिशौ । दिग् । दिग्भ्याम् । (त्यदादिष्विति
 दृशेः विवन्विधानादन्यत्रापि कुत्वम्) दृक् । दृशौ । दृशः । दृग्भ्याम् ।
 त्विट् । त्विषौ । त्विषः । त्विष्भ्याम् । ससजुषोरिति क्त्वम् । सजूः
 सजुषौ । सजूभ्याम् । आशीः । आशिषौ । आशीभ्याम् । असौ ।
 उत्त्वमत्वे । अमू । अमूः । अमुया । अमूभ्याम् । अमूभिः । अमुष्यै ।
 अमूभ्यः । अमूष्याः २ । अमूयोः २ । अमूषाम् । अमुष्याम् । अमूषु ।
 इति हलन्ताः स्त्रीलिङ्गाः ॥

अथ हलन्ता नपुंसकलिङ्गाः ।

स्वमोर्लुक् । दत्वम् । स्वनडुत् । स्वनडुही । चतुरनडुहीरित्याम् ।
स्वनड्वाहि । पुनस्तद्वत् । शेषं पुंवत् । वाः । वारी । वारि । वारा ।
वाभ्याम् । चत्वारि । किम् । के । कानि । इदं । इमे । इमानि ।
अन्वादेशे नपुंसके एनङ्क्तव्यः ॥ एनत् । एने । एनानि ।
एनेन । एनयोः २ । व्योम । व्योम्नी । व्योमनी । व्योमानि । ब्रह्म ।
संबुद्धौ नपुंसकानां नलोपो वा वाच्यः । हे ब्रह्मा । हेब्रह्मन् ।
हेब्रह्मणी । हेब्रह्माणि । रोऽसुपि । अहः विभाषा छिःश्रयोः । अह्नी ।
अहनी । अहानि । अहन् । ८।२।६।८ अहन्नित्यस्य रूपदांति ।
अहोभ्याम् । दण्डि । दण्डिनी । दण्डिनि । सुपथिठिलोपः । सुपथी
सुपन्थानि । ऊर्कं ऊर्जी ऊर्जि । नरजानां संयोगः । त्यत् । त्ये
त्यानि । तत् । ते । तानि । यत् । ये । यानि । एतत् । एते । एतानि । अवङ्
स्फोटायनस्येति । अवङ् ।

गवाक्षश्चदस्य रूपाणि क्लीबेऽर्चामतिभेदतः ।

असंध्यवङ्पूर्वरूपैर्नवाधिकशतं मतम् ॥ १ ॥

स्वम्मुपसु नत्र षड् भादौ षट्को स्युस्त्रोणि जश्शसोः ।

चत्वारि शेषे दशके रूपाणीति विभावय ॥ २ ॥

गवाक् २ गोची गवान्च पुनस्तद्वत् गोचा । गवाभ्याम् । शकत् ॥

शक्नन्ती । शक्नन्ति । शकद्दद्याम् । ददत् । ददनी ॥ वानपुंसकस्य

७।१।७६ । अभ्यस्तात्परी यः शतुरवयवस्तदन्तस्य क्लीबस्यनुम्वा

स्यात्सर्वमस्थाने । ददन्ति । ददति । तदत् आच्छीनद्योर्नम् । ७।
 १।८० अवर्णान्तादङ्गात्परो यः शतुरवयवस्तदन्तस्य नुम्वा शीनद्योः ।
 तुदन्ती तुदती । भात् । भाती । भान्ति । पचत् । शप्श्यनोर्नि-
 त्यम् । ७।१।८१ शप्श्यनोरात्परो यः शतुरवयवस्तदन्तस्य नुम्
 शीनद्योः । पचन्ती । पचन्ति । दीव्यत् । दीव्यन्ती । धनुः । धनुषी ।
 सान्तेति दीर्घः । नुम्विसर्जनीयेति षः । धनूंषि । धनुभ्याम् । एवं
 चक्षुर्विरादयः । पयः पयसी पयांसि । पयोभ्याम् । सुपुम् सुपुंसी
 सुपुमांसि । अदः । विभक्तिकार्यम् । उत्त्वमत्वे । अमू । अमूनि । शेषं
 पुंवत् ॥ इति हलन्ताः नपुंसकलिङ्गाः ॥

अथाव्ययानि ।

स्वरादिनिपातमव्ययम् । १।१।३७ स्वर । अन्तर । प्रातर
 पुनर् । सनुतर् । उच्चैस् । नीचैस् । शनैस् । ऋधक् । ऋते । युगपत् ।
 आरात् । पृथक् । ह्यस् । श्वस् । दिवा । रात्रौ । सायं । चिरं । मनाक्
 ईषत् । जोषं । तूष्णीम् । वहिस् । अवस् । समया । निकषा । स्वयं
 वृथा । नक्तम् । नञ् । हेतौ । इहा । अहा । सामि । वत् । ब्राह्मणवत्
 क्षत्रियवत् । सना । उपधा । सनत् । सनात् । तिरस् । अन्तरा ।
 अन्तरेण । ज्योक् । कं । शं । सहसा । विना । नाना । स्वस्ति ।
 स्वाहा । स्वधा । अलम् । वषट् । औषट् । वौषट् । अन्यत् । अस्ति ।
 उपांशु । क्षमा । विहायसा । दोषा । मृषा । मिथ्या । मुधा । पुरा ।
 मिथो । मिथम् । प्रायस् । मुहुस् । प्रवाहुकं । प्रवाहिका । आर्यहलं

अभीक्ष्णं । साकं । साहिं । नमस् । हिरक् । धिक् । अथ । अम् ।
 आम् । प्रतान् । प्रशान् । मा । माङ् । आकृतिगणोयम् । च ॥ वा ।
 ह । अह । एव । एवम् । नूनम् । शश्वत् । युगपत् । भूयस् । कृपत् ।
 कुवित् । नेत् । चेत् । चण् । यञ् । कच्चित् । नह । हन्त । माकिं ।
 माकीं । नकिं । नकीं । आकीं । माङ् । नज् । यावत् । तावत् । त्वी
 है । न्वै । रै । औषट् । वीषट् । स्वाहा । स्वधा । अलं । वषट् । तुं ।
 तथाहि । खलु । किल । अथ । सुष्ठु । स्म । आदह ॥ **उपसर्ग**
विभक्तिस्वरप्रतिरूपकाश्च । अवदत्तं । अहंयुः । अस्तिचीरा ।

अ । आ । इ । ई । उ । ऊ । ए । ऐ । ओ । औ । पशु । शुक्म् । यथा ।
 कथाच । पाट् । प्याट् । अङ्ग । है । हे । भोः । अये । द्य । विष्णु ।
 एकपदे । युत् । आतः । चादिरप्याकृतिगणः । **तद्धितश्चासर्व-**

विभक्तिः । १११३८ । यस्मात्सर्वा विभक्तिर्नोत्पद्यते स तद्धिता
 न्तोऽव्ययं स्यात् । परिगणनं कर्तव्यम् । तस्मिन्नादयः प्राक्पाशपः
 शस्त्रप्रभृतयः प्राक्समासान्तेभ्यः । अम् । आम् । कृत्वोर्थाः । तस्मिन्वती ।
 नानाजौ । इति । एतदन्तमव्ययम् । अत इत्यादि । **कृन्मेजन्तः १११**

३८ । कृद्योमान्त एजन्तश्च तदन्तमव्ययम् । स्मारम् । स्मारम् । जीवसे
 पिवध्यै ॥ **कृत्वातोसुन्कसुनः । १११४० ।** एतदन्तमव्ययम् ।

कृत्वा । उदेतोः । विसृपः ॥ **अव्ययीभावश्च १११४१ ।** अधिहरि ।
अव्ययीदाप्सुपः । ११४८२ । अव्ययादिहितस्यापः सुपश्चलुक् ।

तत्रशालायाम् । अथ विहितविशेषणान्ते ह । अत्युच्चैसौ ।

॥ अक्षयम् ॥ अक्षयम् ॥ अक्षयम् ॥

(अव्ययसंज्ञायां यद्यपि तदन्तविधिर्नस्ति तथापि न गोणे)
 आप्प्रक्ष्णं व्यर्थं । अव्ययस्यालिङ्गत्वात् तथाच श्रुतिः ।
 सदृशं त्रिषु लिङ्गेषु सर्वासु च विभक्तिषु ।
 वचनेषु च सर्वेषु यन्नव्येति तदव्ययम् ॥ १ ॥
 वष्टि भागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोः ।
 आपं चैव हलन्तानां यथा वाचा निशा दिशा ॥ २ ॥
 अवगाहः । वगाहः । अपिधानम् । पिधानम् । इत्यव्ययानि ॥
 इति सुबन्तं समाप्तम् ॥

अथ तिङन्तप्रकरणम्

भ्वादिगणः ।

उन्नमः स्फोटान्तर्गते । लट् । लिट् । लुट् । लृट् । लेट् । लोट् ॥
 लङ् । लिङ् । लुङ् । लृङ् एषु पञ्चमो लकारश्चन्द्रोमात्रगोचरः ।
 लः कर्मणि च भावे चाकर्मकेभ्यः । ३।४।६८ । लकाराः
 सकर्मकेभ्यः कर्मणि कर्तरि च स्युरकर्मकेभ्यो भावे कर्तरि च ।
 वर्तमाने लट् । ३।२।१२३ । वर्तमानक्रियावृत्तेर्धातोर्लट् स्यात् ।
 अटावितौ ॥ उच्चारणसामर्थ्याल्लस्य नेस्त्वम् । भृ सत्तायाम् कर्तृ-
 विवक्षायां भू ल् इति स्थिते ॥ तिप्तस्मिसिप्यस्यसिप्
 वस्मस्तातांभ्यासाथांभ्वमिड्वहिमहिङ् । ३।४।७८ ।

योः । ७।३। ८४ । अनयोः परयोरिगन्ताङ्गस्य गुणः स्यात् । अवा-
 देशः । भवति । भवतः ॥ भोऽन्तः । ७।१।३। प्रत्ययावयवस्य
 भस्यान्तादेशः । अतो गुणे । भवन्ति । भवसि । भवथः । भवथ ॥
 अतो दीर्घो यञि । ७।३। १०१ । अतोङ्गस्य दीर्घो यञादौ
 सार्वधातुके । भवामि । भवावः । भवामः । स भवति । तौ भवतः ।
 ते भवन्ति । त्वं भवसि । युवां भवथः । यूयं भवथ ॥ अहं भवामि ।
 आवां भवावः । वयं भवामः ॥ शेषे विभाषाऽकखादावपान्त
 उपदेशे । ८।४। १८ । उपदेशे कादिखादिप्रान्तवर्जे गदनदादेर-
 न्यस्मिन्धातावुपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य नेर्णत्वं वा स्यात् । प्रणि-
 भवति । प्रनिभवति ॥ परोक्षे लिट् । ३।४। ११५ । भूतानद्यतन-
 परोक्षार्थवृत्तेर्धातोर्लिट् स्यात् । लस्य तिवादयः ॥ परस्मैपदानां
 बालतुसुस्थलथुसणल्वमाः । ३।४। ८२ । लिट्स्तिवादीनां
 णलादयः स्युः । भू अ इति स्थिते ॥ भुवो वुगलुङ्लिटोः । ६।
 १। ८८ । भुवो वुगागमः स्यात् लुङ्लिटोरचि ॥ लिटि धातो-
 रनभ्यासस्य । ६।१। ८ । लिटि परेऽनभ्यासस्य धात्ववयवस्यैकाचः
 प्रथमस्य द्वे स्त आदिभूतादचः परस्य तु द्वितीयस्य । भूव्भूव् अ इति
 जाते ॥ पूर्वीऽभ्यासः । ६।१। ४ । अत्र ये द्वे तयोः । हलादिः
 शेषः । ७।४। ६० । अभ्यासस्यादिर्हल् शिष्यतेऽन्ये हलो लुप्यन्ते ।
 ऋस्वः । ७।४। ५६ । अभ्यासस्याचः ॥ भवते रः । ७।४। ७३ ।
 भवतेरभ्यासोकारस्य अः स्वाङ्गिति ॥ अभ्यासे चर्च । ८।४। ५४
 (५४)

अभ्यासे भलां चरः स्युः जशश्च । भशां जशः खयां चर इति विवेकः
 बभूव । बभूवतुः । बभूवुः ॥ लिट् च । ३।४।११५ । लिङादेशस्ति-
 ङार्धधातुकसंज्ञः स्यात् ॥ आर्धधातुकस्येड्वलादेः । ७।२।३५
 बभूविथ । बभूवथुः । बभूव । बभूव । बभूविव । बभूविम ॥ अन-
 द्यतने लुट् । ३।३।१५ । भविष्यत्यनद्यतनेर्थे धातोर्लुट् ॥ स्यता
 सी लृलुटोः । ३।१।३३ । धातोरेतौ स्तो लृलुटोः परतः । शबा-
 द्यपवादः ॥ लृइतिलृङ्लृटोर्यहणम् ॥ आर्धधातुकं शेषः । ३।४।
 ११४ । तिङ्शिङ्गोऽन्यो धातोरिति विहितः प्रत्यय एतत्संज्ञः
 स्यात् । इट् । लुटः प्रथमस्य डारौरसः । २।४।८५ । डिच्-
 सामर्थ्यादभस्यापि टेलीपः । भविता । तासस्त्योर्लीपः । ७।४।
 ५० । सादौ प्रत्यये । रिच । ७।४।५१ । रादौ प्रत्यये तथा ।
 भविता । भवितारौ । भवितारः । भवितासि । भवितास्यः । भवि-
 तास्य । भवितास्मि । भवितास्वः । भवितास्मः । लृट् शेषे च । ३।
 ३।३३ । भविष्यदर्याद्धातोर्लृट् क्रियार्थायां क्रियायां सत्यामसत्यां
 च इट् । भविष्यति । भविष्यतः । भविष्यन्ति । भविष्यसि ।
 भविष्यथः । भविष्यथ । भविष्यामि । भविष्यावः । भविष्यामः ।
 लोट् च । ३।३।१६२ । विध्यादिष्वर्थेषु धातोर्लोट् ॥ आशिषि
 लिङ्लोटौ । ३।३।१७३ । एङ् । ३।४।८६ । लोट इकारस्य उः
 भवतु ॥ तुह्योस्तातडाशिष्यन्यतरस्याम् । ७।१।३५ ।
 आशिषि तुह्या । परत्वात्सर्वादेशः (तनु डिच्चेत्यस्यक्वावकाश

इति चेच्छृणु । अनन्यार्थङकारयुक्तानङादिष्विति गृहाण) भवतात् ।
 लोटो लङ्त्वत् । ३।४।८५ । लोटस्तामादयः सलोपश्च । तस्य-
 स्थमिपां तांतंतामः । ३।४।१०१ । डितश्चतुर्णां तामादयः
 स्युः । भवताम् । भवन्तु ॥ सेह्यं पिच्च । ३।४।८७ । लोटः सेहि-
 सोपिच्च ॥ अतो हेः । ६।४।१०५ । लुक् । भव । भवतात्
 भवतं । भवत । मेनिः । ३।४।८६ । लोटः ॥ आडुत्तमस्य-
 पिच्च । ३।४।८२ । लोडुत्तमस्याट् स पिच्च ॥ हिन्योरुत्वं न ड्का-
 रोच्चारणसामर्थ्यात् । भवानि ॥ ते प्राग्धातोः । १।४।८० ।
 ते गत्युपसर्गसंज्ञका धातोः प्रागेव प्रयोक्तव्याः ॥ आनि लोट् । ८
 ४।१६ । उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य लोडादेशस्यानीत्यस्य नस्य णः
 स्यात् । प्रभवाणि ॥ दुरः षत्वणत्वयोरुपसर्गत्वप्रतिषेधो-
 वक्तव्यः ॥ दुःस्थितिः । दुर्भवाणि ॥ अन्तःशब्दस्याङ्गिवि-
 धिणत्वेषूपसर्गत्वं वाच्यम् । अन्तर्भवाणि ॥ नित्यंङि-
 तः । ३।४।८६ । सकारांतस्य डिदुत्तमस्य नित्यं लोपः । अलोन्त्य-
 स्येति सलोपः । भवाव । भवाम् ॥ अनद्यतने लङ् । ३।२।१११
 अनद्यतनभूतार्थवृत्तेर्धातीर्लङ् ॥ लुङ् लङ् लृङ् द्ववडुदात्तः । ६।४।
 ७१ । एवञ्जस्याट् ॥ इतश्च । ३।४।१०० । डितो लस्य परस्मै-
 पदमिकारांतं यत्तस्य लोपः । अभवत् । अभवताम् । अभवन् । अभवः
 अभवतम् । अभवत । अभवम् । अभवाव । अभवाम । विधिनि-

एवर्थेषु धातोर्लिङ् ॥ यासुट् परस्मैपदेषु दात्तो डिच्च

।३।४।१०३। लिङः परस्मैपदानां यासुडागमो डिच्च ॥ (डित्वो-

क्तञ्जायते क्वचिदनुबन्धकार्येऽप्यनल्विधाविति प्रतिषेध इति ।

तेन वक्ष्यमाणेत्यत्र ङीष्) ॥ लिङः सलोपोऽनन्तस्य । ७।२

। ७६। सार्वधातुकलिङोऽनन्तस्य सस्य लोप इति प्राप्ते ॥ अतो

येयः । ७।२।८०। अतः परस्य सार्वधातुकावयवस्य यास् इत्यस्य

इय् गुणः ॥ लोपो व्योर्बलि । ६।१।६६। भवेत् । भवेताम् ।

भर्जुम् । ३।४।१०८। लिङः । भवेयुः । भवेः ।

भवेतम् । भवेत । भवेयम् । भवेव । भवेम । लिङाशिषि । ३।४।

११६। आशिषि लिङ्स्तिङ्गार्धधातुकसंज्ञः स्यात् । किदाशिषि

। ३।४।१०४। आशिषि लिङो यासुट् कित् । स्कोरिति सलोपः ।

गक्ङिति च । १।१।५। गित्कित्ङिन्निमित्ते इङ्लक्षणे गुण-

वृद्धौ नस्तः । भूयात् । भूयास्ताम् । भूयासुः । भूयाः । भूयास्तम् ।

भूयास्त । भूयासम् । भूयास्व । भूयास्म ॥ लुङ् । ३।२।११०।

भूतार्थे धातोर्लुङ् ॥ माङि लुङ् । ३।३।१७५। सर्वलकाराप-

वादः ॥ स्मोत्तरे लङ् च । ३।३।१७६। स्मोत्तरे माङि लङ्

स्यालुङ् च ॥ चिल लुङि । ३।१।४३। शवाद्यपवादः ॥ च्लेः सिच्

३।१।४४। गातिस्थाघुपाभूभ्यः सिचः परस्मैपदेषु । २।

। ४।७७। लुक् । गापाविहेणादेशपिबती गृह्यते ॥ भूसुवोस्तिङि

। ७।३।८८। भूसुएतयोः । सार्वधातुके तिङि गुणो न । अभूत् । अभू-

ताम् । अभूवन् । अभूः । अभूतम् । अभूत । अभूवम् । अभूव । अभूव ।
 अभूम । न माङ्योगे । ६।४।७४। अडाटौ न स्तः । माभवान्भूत्
 मास्मभवत् । मास्मभूत् ॥ लिङ्निमित्ते लृङ् क्रियातिपत्तौ
 ३।३।१३६। हेतुहेतुमद्वादि लिङ्निमित्तं तत्र भविष्यदर्थाद्वा-
 तोलृङ् क्रियाया अनिष्पत्तौ गम्यमानायाम् । अभविष्यत् । अभ-
 विष्यताम् । अभविष्यन् । अभविष्यः । अभविष्यतम् । अभविष्यत
 अभविष्यम् । अभविष्याव । अभविष्याम । सुवृष्टिश्चेदभविष्य-
 त्त्वा सुभिन्नमभविष्यत् । इत्यादि ज्ञेयम् । (प्रभवतीत्यादौ उपस-
 र्गणामसमस्तत्वेपि संहिता नित्या । तदुक्तम्) ॥

संहितैकपदे नित्या नित्या धातूपसर्गयोः ।

नित्या समासे वाक्येत् सा विवक्षामपेक्षते ॥

इति । सत्ताद्यर्थनिर्देशश्चोपलक्षणम् । यागात्सर्गो भवतीत्या-
 दौ उत्पद्यते इत्याद्यर्थात् । उपसर्गस्त्वर्थविशेषस्य द्योतकाः ।
 प्रभवति । पराभवति । संभवति । अनुभवति । अभिभवति । उद्भवति
 परिभवति । परीभवति । इत्यादौ विलक्षणार्थावगतेः । उक्तं च ॥

उपसर्गेण धात्वर्थो बलादन्यत्र नीयते ।

ग्रहाराहारसंहारविहारपरिहारवत् ॥

इति । अत सातत्यगमने । अतति । अततः । अतन्ति । अत-
 सि । अतघः । अतथ । अतामि । अतावः । अतामः ॥ अत आदेः
 ७।४।७५। अभ्यासस्यादेरतो दीर्घः स्यात् । पररूपापवादः । आत
 आततुः । आतुः । आतिथ । आतथुः । आत । आत । आतिव । आ-

तिम । अतिता । अतिष्यति । अतत् ॥ आडजादीनाम् । ६।४।
 ७२। अजादेरङ्गस्याङ् लुङ्लङ्लृङ्क्षु । आतत् । अतेत् । अत्यात् ।
 लुङि सिचि इडागमे कृते । अस्तिसिचोऽपृक्ते । ७।३।६३।
 विद्यमानात् सिचोस्तेश्च परस्यापृक्तस्य हल ईडागमः ॥ इट् ईटि
 । ८।२।२८। इट् परस्य सस्य लोपः स्यादीटि ॥ सिजलोप ए-
 कादेशे सिद्धोवाच्यः । आतीत् । आतिष्टाम् ॥ सिजभ्यस्त-
 विदिभ्यश्च । ३।४।१०६। सिचोभ्यस्ताद्विदेश्च परस्य डित्सं-
 वन्धिनो भेर्जुस् । आतिषुः । आतीः । आतिष्टम् । आतिष्ट । आ-
 तिषम् । आतिष्व । आतिष्म । आतिष्यत् । एवम् । अव रक्षण-
 गतिकातिप्रोतितृप्त्यवगमप्रवेशश्रवणस्वाभ्युद्ययाचनक्रियेच्छादी-
 प्त्यवाप्त्यालिङ्गनहिंसादानभागवद्विषु । अवतीत्यादि । पिध
 गत्याम् । पुगन्तलवूपधस्य च । ७।३।८३। पुगन्तस्य लवूपध-
 स्यचाङ्गस्येको गुणः । सार्वधातुकार्द्धधातुकयोः । धात्वादेरिति सः ।
 सेधति । पत्वम् । सिषेध । १।सेक्मृप्स्तृमृजस्तृस्त्यान्ये दन्त्याजन्त
 सादयः । एकाचः षोपदेशाः स्युः ष्वष्क्स्विद्स्वद्स्वञ्जस्वप्स्मिङ् ।
 दन्त्यः केवलदन्त्याः । न तु दन्तोष्ठजोपि । ष्वष्कादीनां पृथग्-
 ग्रहणात् ॥ असंयोगालिलट् कित् । १।२।५। असंयोगात्प-
 रीऽपित्लिट् कित्स्यात् । सिषिधतुः । सिषिधुः । सिषेधिय । सिषिधयुः
 सिषिध सिषेध सिषिधिव । सिषिधिम । सेधिता । सेधिष्यति । से-
 धत । असेधत् । सेधेत् । सिध्यात् । असेधीत् । असेधिष्यत् ॥ सात्प-

दाद्योः । ८।३।१११। सातेः पदादेश्च सस्य षो न । इति निषेधे
 प्राप्ते ॥ उपसर्गात्सुनोतिसुवतिस्यतिस्तौतिसुतोभति-
 स्थासेनयसेधसिचसंजस्वञ्जाम् । ८।३।६५। उपसर्गस्था-
 न्निमित्तादेशां सस्य षः । **सदिरप्रतेः ।** ८।३।६६। प्रतिभिन्ना-
 द्दुपसर्गात्सदेः सस्य षः ॥ **स्तन्भेः ।** ८।३।६७। सौत्रस्य सस्य षः ।
अवाञ्चालम्बनाविदूर्ययोः । ८।३।६८। अवात्स्तन्भेरेत-
 योरर्थयोः सस्य षः ॥ **वेष्च स्वनो भोजने ।** ८।३।६९।
 व्यवभ्याम् स्वनतेः सस्य षः । परिनिविभ्यः **सेवसितस्य-**
सिवुसहसुटस्तुस्वञ्जाम् । ८।३।७०। परिनिविभ्यः परेषा-
 मेषां सस्य षः । निषेधति ॥ **प्राक्सितादङ्गव्यवायेपि ।** ८।३।
७१। सेवसितेत्यत्र सितशब्दात् प्राग्ये सुनोत्यादयस्तेषामङ्गव्यवा-
 येपि सस्य षः । न्यषेधत् । न्यषेधीत् । न्यषेधिष्यत् ॥ **स्थादिष्व-**
भ्यासेनचाभ्यासस्य । ८।३।६४। प्राक्सितात्स्थादिष्वभ्या-
 सेन व्यवायेपि षत्वं स्यात् एषामेव चाभ्यासस्य नतु सुनोत्यादी-
 नाम् । निषिषेध । निषिषिधतुः ॥ **सेधतेर्गतौ ।** ८।३।११३। गत्य-
 र्यस्य सेधतेः । सस्य षो न । गङ्गा विसेधति ॥ एवं **चितौ संज्ञाने**
शुच शोके । गद् व्यक्तायां वाचि । गदति । **नेर्गदनदपतप-**
दधुमास्यतिहन्ति यातिवातिद्रातिप्सातिवपतिवह-
तिशाम्यतिचिनोतिदेग्धिषु च । ८।३।१७। उपसर्गस्था
 न्निमित्तात्परस्य नेर्णत्वं स्यात् गदनदादिषु परेषु । प्रणिगदति ॥

कुहोश्चुः । ७।४।६२। अभ्यासकवर्गहकारयोश्चवर्गादेशः ॥ अत
 उपधायाः । ७।२।११६। वृद्धिः स्यात् जिति णिति च प्रत्यये ।
 जगाद । जगदतुः । जगदुः । जगदिथ । जगदथुः । जगद ॥ गालु-
 त्तमो वा । ७।१।६१। णित्स्यात् । जगाद । जगद । गदिता ।
 गदिष्यति । गदतु । अगदत् । गदेत् । गद्यात् । अतोहलादेर्ल-
 घोः । ७।२।७। हलादेर्लघोरतो वृद्धिर्वडादौ सिचि परस्मैपदेषु ।
 अगादीत् । अगदीत् । अगदिष्यत् । आद अच्युतेग्रन्थे ॥ णो नः
 ६।१।६५। धात्वादेशस्य नः । णोपदेशास्त्वनर्दनाटिनाथनाघ्नन्द-
 नकनृनृतः ॥ उपसर्गादसमासेपि णोपदेशस्य । ८।४।१४।
 उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य णोपदेशस्य धातोर्नस्य णः स्यात्समासे-
 ऽसमासेपि । प्रणदति । नदति । ननाद ॥ अत एकहलमध्य-
 नादेशादेर्लिटि । ६।४।१२०। लिटिनिमित्तादेशादिकं न भवति
 यदङ्गं तदवयवस्यासंयुक्तह्रस्वमध्यस्थस्यात एत्वमभ्यासलोपश्च किति
 लिटि । नेदतुः । नेदुः । थलि च सेटि । ६।४।१२१। इडुति
 थलि प्रागुक्तं स्यात् । नेदिथ । नेदथुः । नेद । ननाद । ननद । नेदिव
 नेदिम । नदिता । नदिष्यति । नदतु । अनदत् । नदेत् । नद्यात् ।
 अनादीत् । अनदीत् । अनदिष्यत् । प्रच्युतिर् चरणे । डूर्डुत्सं-
 ज्ञा वाच्या ॥ शर्पूर्वाः खयः । ७।४।६१। णिष्यन्ते अभ्या-
 सस्य । हलादिगेषापवादः । चुश्च्योत ॥ डूरितो वा । ३।१।५७।
 डूरितोश्चलेङ् वा धातोः परस्मैपदेषु । अश्च्युतत् । अश्च्योतीत् ।

यकाररहितोऽप्यम् । श्चोतति । चुश्चोत । अश्चोतत् । अश्चोतीत् ।
 च्युतिर् आसेचने । च्योतति । टुनदि सम्मृद्धौ । आदिर्जि-
 टुडवः । १।३।५। उपदेशे धातोराद्या एते इतः स्युः ॥ इदितो
 नुम् धातोः । ७।१।५। नन्दति ननन्द । नन्दिता । नन्दिष्यति
 नन्दतु । अनन्दत् । नन्देत् । इदित्वान्नलोपो न । नन्द्यात् । अ-
 नन्दीत् । अनन्दिष्यत् । एवं कुथि पुथि लुथि मथि हिंसा-
 संक्षेपनयोः । विदि अवयवे । विन्दति । भिदीति पाठान्तरम् ।
 भिन्दति । गडि वदनैकदेशे । गण्डति । चदि आह्लादने । च-
 न्दति । चदि चेष्टायाम् । चन्दति । कदि क्रदि क्कदि आह्वाने
 रोदने च । क्किदि परिदेवने । तकि क्कच्छजीवने । युगिजुगि
 वुगि वर्जने । मधि मण्डने । शिधि आप्राणे । मथ विलो-
 डने । मथति । ममन्य । कित्वान्नलोपः । मथ्यात् । अर्च पूजायां
 अर्चति । तस्मान्ननुट् द्विहलः । ७।४।७। द्विहलो धातोर्दी-
 र्घीभूतादकारात् परस्य नुट् । आनर्च । आनर्चतुः । आनर्चुः
 अर्चिता । अर्चिष्यति । अर्चतु । अर्चत् । अर्चेत् । अर्च्यात् । आ-
 र्चीत् । अर्चिष्यत् । एवं अर्द्ध गतौ याचने च ॥ अति । अदि
 बन्धने । वन प्रण संभक्तौ । वनति । ववान । न शसद्दवा-
 दिगुणानाम् । ६।४।१२६। शसेर्ददेर्वकारादीनां गुणशब्देन
 भावितो योऽत् तस्य च एत्वाभ्यासलोपो न । ववनतुः । ववनुः
 सनति । ससान । सेनतुः । सेनुः ॥ ये विभाषा । ६।४।४३।

जनसन्खनामात्वं वा यादौ कङिति । सायात् । सन्यात् । वज ब्रज
 गतौ । ब्रजति । वव्राज । ब्रजिता । ब्रजिष्यति । ब्रजतु । अब्रजत् ।
 ब्रजेत् । ब्रज्यात् । वदब्रजहलन्तस्याचः । ७।२।३ ।
 यषामचो वृद्धिः परस्मैपदे सिचि । अब्राजीत् । अब्रजिष्यत् । कटे
 वर्षावरणयोः । कटति । चकाट । कटिता । कटिष्यति । कटतु ।
 अकटत् । कटेत् । कटधात् । ह्यन्तक्षणाश्वसजागृणिष्ये-
 दिताम् । ७।२।५ । ह्रमयान्तस्य क्षणादेर्यन्तस्य श्वयतेरेदितश्च
 वृद्धिर्नेडादौ सिचि । अकटीत् । अकटिष्यत् । गुप् रक्षणे ॥ गुप्-
 धूपविच्छिपणिपनिभ्य आयः । ३।१।२८ । स्वार्थे ॥ सना-
 द्यन्ता धातवः । ३।१।३२ । सनादयः कमेणिङ्यन्ताः प्रत्यया
 अन्ते येषां ते धातुसंज्ञाः स्युः ॥

सन्क्वच्क्वाम्यन्क्वङ्क्वषोथाचारक्विब्वणिज्यङौ तथा
 यगायईयङ्णिङ्चेति द्वादशमी सनादयः ॥

(सनाद्यन्ता धातव इत्यस्यानन्तरं भूवादय इत्येव सूत्रयितुं
 युक्तम् ।) धातुत्वाल्लडादयः । गोपायति ॥ आयादय आर्द्ध-
 धातुके वा । ३।१।३१ । आर्द्धधातुकविवक्षायां मायेयङ्णिङौ वा
 स्युः ॥ कास्यनेकाच आम् वक्तव्यो लिटि । कास आम्बि-
 धानान्मस्य नेत्वं । अतो लोपः । ६।४।४८ । आर्द्धधातुकोपदेशे
 यददन्तं तस्यातो लोप आर्द्धधातुके । आम् । २।४।८१ । आम्
 परस्य लुक् ॥ कृञ्चानुप्रयुज्यते लिटि । ३।१।४० । आम्

न्ताहित्वात्पराः कभ्यस्तयोऽनुप्रयुज्यन्ते । तेषां द्वित्वादि ॥ उरत-

१७।४।६६। अभ्यासस्य ऋतोऽत्स्यात्प्रत्यये । वृद्धिः । गोपायांचकार

द्वित्वात्परत्वाद्यणि प्राप्ते ॥ द्विर्वचनेचि । १।१।५६। द्वित्वनि-

मित्तेऽचि परे अच आदेशो न द्वित्वे कर्तव्ये । गोपायांचक्रातुः ।

गोपायांचक्रुः ॥ एकाच उपदेशेऽनुदात्तात् । ७।२।१०।

उपदेशे यो धातुरेकाजनुदात्तश्च ततः परस्यार्द्धधातुकस्येण् न ॥

कृदन्तैर्यौतिरुक्षुण्णीस्नुगुक्षुशिवडीङ्शिभिः ।

वृङ्त्वभ्यां च विनैकाचोजन्तेषु निहताः स्मृताः ॥

कान्तेषु श्लोकः । चान्तेषु पच् मुच् रिच् वच् विच्

सिचः षट् । कान्तेषु प्रकथेकः । जान्तेषु त्यज् निजिर् भज् :

भज् भुज् भ्रस्ज् मस्ज् यज् युज् रुज् रज् विजिर् संज् स्वंज् सृज्

पञ्चदश ॥ दान्तेषु अद् जुद् खिद् छिद् तुद् नुद् पद्य भिद्

विद्य विनद् विन्द् शद् सद् स्विद्य स्कन्द् हृदः णोडश् ॥ धान्तेषु

क्रुध् क्षुध् कुध्य बंध् युध् रुध् राध् व्यध् शुध् साध् सिध्य एका-

दश ॥ नान्तेषु मन्यहनी द्वौ । पान्तेषु आप् क्षिप् क्षुप् तप्

तिप् तृप्य दृप्य लिप् लुप् वप् शप् स्वप् सृपस्त्रयोदश । भान्तेषु

यभ् रभ् लभस्त्रयः ॥ मान्तेषु गम् नम् रम् यमश्चत्वारः ।

जान्तेषु कश् दश् दिश् दृश् मृश् रिश् रुश् लिश् विश् स्पृशो दश ।

षान्तेषु कष् त्विष् तुष् छिष् दुष् पुष्य पिष् विष् शिष् श्लिष्या

एकादश ॥ सान्तेषु चस्वसती द्वौ ॥ हान्तेषु ढङ् दुङ् दिङ् मिङ्

कङ् लिङ् वहीष्टौ । अनुदात्ता हलन्तेषु धातवोऽङाधिकं शतम् ॥

गोपायांचकथं २ । गोपायांचकथुः । गोपायांचक्र । गोपायांच-
कार । गोपायांचकव । गोपायांचकम । गोपायांवभूव ॥ गोपायामास
जुगोप । जुगुपतुः । **स्वरतिसूतिसूयतिधूञ्दितो वा । ७।**

२। ४४। स्वरत्यादेरुदितश्च परस्य बलादेराद्धधातुकस्येड् वा ॥

जुगोपिथ । जुगोपथ । गोपायिता । गोपिता । गोप्ता । गोपायिष्यति
गोपिष्यति । गोप्स्यति । गोपायतु । अगोपायत् । गोपायेत् ।
गोपाय्यात् । गुप्यात् । अगोपायीत् । **नेटि । ७ । २ । ४ ।** इडादौ

सिचि हलन्तलक्षणा वृद्धिर्न । अगोपीत् । अगोप्सीत् ॥

भली भलि । ८ । २ । २६ । भलः परस्य सस्य लोपः

स्याञ्भलि । अगोप्ताम् । अगोप्सुः । अगोप्सीः अगोप्तम् । अगोप्त ।

अगोप्सम् । अगोप्स्व । अगोप्स्म । अगोपायिष्यत् । अगोपिष्यत् ॥

अगोप्स्यत् । **क्षि जये । जयति चिच्चाय । चिच्चियतुः । चिच्चियुः**

एकाच इति निषेधे प्राप्ते ॥ **क्लृप्तृभृष्टुद्रुक्षुश्रुवो लिटि**

। ७। २। १३। क्तादिभ्य एव लिट् इरण स्यादन्यस्मादनितोपि स्यात् ।

अचस्तास्वत्यल्यनितो नित्यम् । ७। २। ६१। उपदेशेजन्तो

यो धातुस्तासौ नित्यानिट् ततः परस्य थल इरण ॥ **उपदेशे-**

त्वतः । ७। २। ६२। उपदेशेकारवतस्तासौ नित्यानिटः परस्य थल

इरण ॥ **ऋतो भारद्वाजस्य । ७। २। ६३।** तासौ नित्यानिट्

ऋदन्तादेव थल इरण भारद्वाजस्य मतेन । तेनान्यस्य तु स्यादेव

अयमत्र संप्रहः ।

अजन्तोकारवान्वा यातास्यनिट् थलि वेड्यम् ।

ऋदन्त ईडङ् नित्यानिट् क्राद्यन्यो लिटि सेड्भवेत् ॥

चिच्चियथ । चिच्छेथ । चिच्चियथुः चिच्चिय । चिच्चाय चिच्चय
चिच्चियिव चिच्चियिम । च्छेता । च्छेप्यति । च्छयतु । अच्-
यत् ॥ च्छयेत् ॥ अकृतसार्वधातुकयोर्दीर्घः । ७।४।२५ ।

अजन्ताङ्गस्य दीर्घः स्याद्यादौ प्रत्यये नतु कृतसार्वधातुकयोः । च्छी-
यात् ॥ सिचि वृद्धिः परस्मैपदेषु । ७।२।१ । इगन्ताङ्गस्य

वृद्धिः परस्मैपदेषु सिचि । अच्छेयीत् । अच्छेप्यत् । तप् संतापे ।

तपति । तताप । तेपतुः । तेपुः । तेपिथ । ततप्य । तप्ता । तप्स्यति
तपतु । अतपत् । तपेत् । तप्तात् । अताप्सीत् । अताप्ताम् । अता-
प्स्यत् ॥ निस्सुतपतावनासेवने । ८।३।१०२ । षः स्यात् ।

आसेवनं पौनः पुन्यं ततोन्त्यस्मिन्निवषये । निष्टपति । क्रमु पाद-
विच्छेपे ॥ वाभाशभ्लाशभमुक्रमुक्रमुचसिचुटिलषः । ३।

१।७० । एभ्यः श्यन्वा कर्तरि सार्वधातुके । पक्षे शप् । क्रमः परस्मै-

पदेषु । ७।३।७६ । क्रमेर्दीर्घः परस्मैपदे शिति । क्राम्यति । क्रामति
चक्राम ॥ स्तुक्रमोश्नात्मनेपदनिमित्ते । ७।२।३६ ।

अवैवेष्टु । क्रमिता । क्रमिष्यति । क्राम्यतु । क्रामतु । अक्राम्यत् ।

अक्रामत् । क्राम्येत् । क्रामेत् । क्राम्यात् । अक्रमीत् । अक्रमिष्यत् ॥

चमु क्मु जम् भम् अदने ॥ षिट्क्लमुचमां शिति । ७।

२।७५ । अचो दीर्घः ॥ आङि चम इति वक्तव्यम् । आ-

चामति । आडि किम् । चमति । विचमति । अचमोत् । स्खल
 संचलने । स्खलति । चस्खाल ॥ अतो लान्तस्य ॥ ७।२।२।
 अतः समीपौ यौ लौ तदन्तस्याङ्गस्यातो वृद्धिः परस्मैपदे सिचि ।
 अस्खालीत् । अस्खलिष्यत् ॥ तसर कृन्नगती । अत्सारीत् ॥ चर
 गतिभक्षणयोः । अचारीत् ॥ चल कम्पने । अचालीत् । प्रापाने ।
 पाप्राधमास्याम्नादाण्दृश्यति सति शदसदां पिबजि-
 घ्नधमतिष्ठमनयच्छपश्यच्छर्धौशीयसीदाः । ७ । ३
 ॥ ७८ ॥ पादीनां पिवादयः स्युरित्संज्ञकगदौ प्रत्यये ।
 पिवादेशोऽदन्तस्तेन न गुणः । पिबति ॥ आत औ गलः
 ॥ ७।१।३४। पपौ । आतो लीप इटि च ॥ ६।४।६४। अजाद्यो-
 रार्धधातुकयोः क्ङिदिटोः परयोरातो लीपः । पपतुः । पपुः । पपिथ
 पपाथ । पपथुः । पप । पपौ । पपिव । पपिम । पाता । पास्यति ।
 पिबतु । अपिबत् । पिबेत् । एलिङि ॥ ६।४।६७। दुसंज्ञानां मा
 स्थानेपिबतिजहातिस्यतीनां चात एत्वमार्धधातुके किति लिङि ।
 पेयात् । गातिस्थेति सिचौ लुक् । अपात् । अपाताम् ॥ आतः ॥ ३
 ४।११०। सिञ्जुकि आदन्तादेव भर्जुम् । उस्यपदान्तात् ।
 ६।१।६६। अपदान्तादवर्णादुसि पररूपमेकादेशः । अपुः । अपास्यत् ।
 ग्लै ग्लै हर्षचये । ग्लायति ॥ आदेच उपदेशेऽशिति ॥ ६।१।
 ४५। उपदेशे एजन्तस्य धातोरात्वं नतु श्रिति । जग्लौ । ग्लायत् ।
 ग्लायति । ग्लायतु । अग्लायत् । ग्लायेत् ॥ वान्यस्य संयो-

गादेः । ६।४।६८। घुमास्थेदेरन्यस्य संयोगादेर्धातोरात् एत्वं वा
 आर्धधातुके किति ङिति । ग्लेयात् । ग्लयात् । **यमरमनमा-**
तां सकच्च । ७।२।७३। एषां सक् स्यादेभ्यः सिच इट्परस्मैप-
 देषु । अग्लासीत् । अग्लास्यत् । एवं म्नायति ॥ **धेट् पाने । धय-**
ति । दधौ ॥ द्वाधाठ्वदाप् । १।१।२०। दारूपा धारूपाश्चधातवो
 घुपञ्जाः स्युर्दापदैवो विना । धेयात् । **विभाषा^लडिश्योः । ६।४**
१३६। आभ्यां च्लेश्चङ्वा ॥ **चङि । ६।१।११।** अनभ्यासधात्व-
 वयस्य प्रथमस्यैकाचो हे स्तोऽजादेर्हितीयस्य । अदधत् । अदधताम् ।
विभाषा प्राधेट्शाच्छासः । २।४।७८। एभ्यः सिचो लुग्वा
 परस्मैपदेषु । अधात् । अधाताम् । अधुः । पक्षे इट्सकौ । अधासीत्
 अधासिष्ठाम् । अधासिपः ॥ **दौ** न्यक्करणे । धायति ॥ **दै** स्वप्ने
 धायति । **धै** तृप्ते । धायति । **ठ्यै** चिन्तायाम् । ध्यायति ॥ **रै**
शब्दे । रायति । **स्त्यै** षट्ठ्यै शब्दसंघातयोः । स्त्यायति । **षोपदे-**
शस्यापि सत्वे कृते रूपं तुल्यम् । षोपदेशफलं तु तिष्ठचासतीत्या-
 दौ भविष्यति । **खै** खदने । खायति । **जै जै पै** जये । जायति
 जायति । सायति । घुमास्थेत्यत्र विभाषा प्राधेट् इत्यत्र च स्यतेरेव
 ग्रहणं नत्वस्य । तेन एत्वसिञ्जलुको न । सायात् । अपासीत् । **कौ**
गै शब्दे । **शै श्रै** पाके । **पै ओ वै** शोषणे । पायात् । अपासीत् ।
 (घुमास्थेतीत्वं तदपवाद एर्लिङीत्येत्वं गातिस्येति सिञ्जलुक् च न
 लक्षणप्रतिपदीकृतयोः प्रतिपदीकृतस्यैव ग्रहणमिति पारूपस्य लाक्षणि-

कत्वात्) छट्टे वेष्टने । स्तायति । स्नने वेष्टने । शोभायां चेत्येके ।
 स्नायति । हैप् शोधने । दायति । अघुत्वादेत्वसिञ्जलुक् । न । दायत्
 अदासीत् । घ्रा गन्धोपादाने । जिघ्रति । घ्रायात् । घ्रेयात् । अघ्रात् ।
 अघ्रासीत् । अघ्रास्यत् । धमा शब्दाग्निसंयोगयोः । धमति । छठा
 गतिनिवृत्तौ । तिष्ठति । स्थादिष्विति षत्वम् । अधितष्ठौ । उप-
 सर्गादिति षत्वम् । अधिष्ठताता । स्थेयात् सत्वे कृते प्रकृतिस्त-
 वर्गः स्यात् ।

नकारजावनस्वारपञ्चमौ भलि धातुषु । सकारजः शकारश्च
 षाट्त्वर्गस्तवर्गजः ॥ गतिस्थेति सिचो लुक् । अस्थात् । स्ना
 अभ्यासे । मनति । दाण् दाने । प्रणियच्छति । ष्ट कौटिल्ये ।
 ह्वरति । ऋतश्च संयोगादेर्गुणः । ७।४।१० । ऋदन्तस्य सं-
 योगादेरङ्गस्य गुणो लिटि । उपधाया वृद्धिः । जह्वार । जह्वरतुः । ज-
 ह्वरुः । जह्वर्य । जह्वरयुः । जह्वर । जह्वार । जह्वर । जह्वरिव । ज-
 ह्वरिम । ह्वर्ता ॥ ऋद्धनोः स्ये । ७।२।७० । ऋतो हन्तेश्च
 स्यस्य इट् । ह्वरिष्यति । ह्वरतु । अह्वरत् । ह्वरेत् । गुणोऽर्ति-
 संयोगाद्योः । ७।४।२६ । अर्तेः संयोगादेर्ऋदन्तस्य च गुणो यकि
 यादावार्धधातुके लिङि च । ह्वर्यात् । अह्वर्यात् । अह्वरिष्यत् ।
 स्तृ शब्दोपतापयोः । स्वरति । स्वरतीति वेट् । सस्वरिथ सस्वर्य
 (वमयोस्तु स्वरत्यादिविकल्पं बाधित्वा पुरस्तात्प्रतिषेधकारण्डार-
 म्भसामर्थ्याच्छ्रुयकः कितीति निषेधे प्राप्ते क्वादिनियमान्नित्य-

मिट्) सस्वरिव । सस्वरिम । परत्वाद्द्वनोरिति नित्यमिट् । स्वरि-
 ष्यति । स्मृ चिन्तायाम् । स्मरति स्मृ संवरणे । ह्वरति । स्मृ गती
 कादित्वान्नेट् । ससर्थ । ससृव । ससृम ॥ रिङ् शयगिल्ङ्क्षु
 ७।४।२८। शे यकि यादावाङ्धातुके लिङि च ऋतो रिङ् । रीङि
 प्रकृते रिङ्विधिसामर्थ्यान्न दीर्घः । स्रियात् । असार्पीत् । शीघ्र-
 गती तु पाप्नेति श्रिति धौरादेशः । धावति । गृ घृ सेचने । धृष्ट
 हूर्क्षणे । ध्वरति ॥ दृश्निर् प्रेक्षणे । पश्यति । विभाषा सृजि-
 दृशोः । ७।२।६५। आभ्यां थल इङ् वा ॥ सृजिदृशोर्भक्त्य-
 मकिति । ६।१।५८। अनयोरमागमः स्याज्भलादावकिति ।
 दद्रष्ट । ददर्शय । ददृश्व ॥ षढोः कः सि । ८।२।४१ ।
 दृक्ष्यति । दृश्यात् । इरित्वादङ्वा ॥ ऋदृशोऽङि गुणः । ७।४
 १६। अदर्शत् ॥ न दृशः । ३।१।४७। च्लेर्वक्ष्यमाणः कसो न ।
 अद्रक्षीत् । अद्रक्ष्यत् । श्रु अवणे ॥ श्रुवः शृ च । ३।१।७४।
 श्रुवः शृ आदेशः श्रुप्रत्ययश्च कर्तरि सार्वधातुके । शृणोति ॥
 सार्वधातुकमपित् । १।२।४। अपित्सार्वधातुकं ङिङ्त्वस्यात्
 शृणुतः ॥ हृश्रुवोः सार्वधातुके । ६।४।८७। जुङोतेः श्रुप्रत्य-
 यात्तस्यानेकाचोङ्गस्यासंयोगपूर्वस्योवर्णस्ययणस्यादचि सार्वधातुके ।
 शृण्वन्ति । शृणोषि । शृणुथ । शृणुमि । लोपश्चास्या-
 न्यतरस्यां स्वीः । ६।४।१०७। असंयोगपूर्वस्य प्रत्ययोकारस्य
 लोपो वा स्वीः परयोः । शृण्वः शृणुवः । शृण्वः शृणुमः । शृण्वाव ।

शुश्रुवतुः शुश्रुवः । शुश्रोथ । शुश्रुविथ । शुश्रुवथुः । शुश्रुव । शुश्राव ।
 शुश्रुव । शुश्रुम । श्रोता । श्रोष्यति शृणोतु । शृणुतात् । शृणुताम् ।
 शृणवन्त । **उत्तरच प्रत्ययादसंयोगपूर्वात् ६।४।१०** असंयो-
 गपूर्वात्प्रत्ययादतो हेर्लुक् । शृणु । शृणुतात् । शृणुतं । शृणुत । गुणा-
 वादेशौ । शृणवानि । शृणवाव । शृणवाम । अशृणोत् । अशृणुताम् ।
 अशृणवन् । अशृणोः । अशृणुतं । अशृणुत । अशृणवम् । अशृणुव ।
 अशृण्व । अशृणुम । अशृणम । शृणुयात् । शृणुयातां । उस्यपदांतात् ।
 शृणुयुः । शृणुयाः । शृणुयातम् । शृणुयात । शृणुयाम् । शृणुयाव ।
 शृणुयाम । श्रूयात् । अश्रोषीत् । अश्रोष्यत् । **गम्लु सृष्टु गतौ**
द्वेषुगमियमांछः । ७।३।७७। शिति । गच्छति । जगाम ।
गमह्वजनखनघसां लोपः क्ङित्यनङि । ६।४।६८।
 घषामुपधाया लोपः स्यादजादौ क्ङिति नत्वङि । जगमतुः जगमुः ।
 जगमिथ । जगन्थ । जगमथुः । जगम । जगाम । जगम । जगिमव ।
 जगिमम । गन्ता । **गमेरिट्परस्मैपदेषु । ७।२।५८।** गमेः
 सादेराङ्धातुकस्येष्ट् परस्मैपदेषु । गमिष्यति । गच्छतु । अगच्छ
 गम्यात् ॥ **पुषादिद्युताद्युलृदितः परस्मैपदेषु । ३।१।५५**
 श्रयन्विकरणपुषादेर्द्युतादेर्लृदितश्च परस्य च्लेरङ् परस्मैपदेषु ।
 अगमत । अगमिष्यत् । सर्पति ॥ **अनुदात्तस्य चटुपधस्या-**
न्यतरस्याम् । ६।१।५६। उपदेशेऽनुदात्तो य ऋदुपधस्तस्याम्
 वा भलादावकिति । स्रप्ता । सप्ता । असृपत् । **जिह्विवा** अ-
 व्यक्ते शब्दे । ह्वेदति । **यभ** मैथुने । यभति । वेष्ट् । येमिथ ॥

भूषस्तथोर्ध्वः । ८२ । ४० । भूषः परयोस्तथयोर्ध्वः स्यान्ननु
 दधाते । ययब्ध । यब्धा ॥ गाम् प्रहृत्वे शब्दे च । नेमिथ ।
 ननन्थ । नन्ता । नंस्यति । अनंसीत् । अनंसिष्टाम् । त्यजहानी ।
 त्यजति । तत्याज । तत्यजिथ । तत्यक्थ । त्यक्ता । अत्याक्षीत् ।
 अत्याक्ताम् । अत्यक्ष्यत् ॥ अक्ष व्याप्तौ ॥ अक्षोन्यतरस्याम्
 । ३ । १ । ७५ । अनुर्वा स्यात्कर्त्तरि सार्वधातुके । पक्षे शप् । अक्षणीति
 अक्षति । आनक्ष । आनाक्षिथ । आनक्ष्ठ । अक्षिता । अक्ष्ठा । अ-
 क्षिष्यति । स्कोरिति कलोपः ॥ षट्ठीः कः सि । ८२ । ४१ ।
 अक्षणीतु । अक्षणुहि । अक्षणवानि । अक्षणीत् । अक्षणवम् । अक्षणुयात्
 अक्षणुयाताम् । अक्षणुयुः । अक्ष्यात् । आक्षीत् । आक्षिष्टाम् ॥
 तक्ष त्वक्ष तनूकरणे ॥ तनूकरणे तक्षः । ३ । १ । ७६ । अनुर्वा
 श्रव्णिषये । तक्षणीति । तक्षति वा काष्ठम् । ततक्ष । ततक्षिथ
 ततक्ष्ठ । अतक्षीत् अतक्षिष्टाम् । अताक्षीत् । अताष्ठाम् । तनू-
 करणे किम् । वाग्भिः संतक्षति । भर्त्सयतीत्यर्थः । रक्ष पालने ।
 रक्षति । शिक्छ चुम्बने । प्रणिक्षति । वक्ष रोषे । संघात इत्येके
 वक्षति । मृक्ष संघाते । मक्ष इत्येके । तक्ष त्वचने । त्वचनम्
 संवरणम् त्वचो ग्रहणं च । पक्ष परिग्रह इत्येके । सूक्ष आदरे
 सुसूक्ष्म । काक्षि वाक्षि माक्षि काङ्क्षायाम् । द्राक्षि ध्राक्षि
 ध्वक्षि घोरवासिते च । चूष पाने । तुष तुष्टौ । पूष वृद्धौ ।
 मुष स्तेये लूष रूष भूषायाम् । शूष प्रसवे । यूष हिंसायाम्

जूष च । भूष अलंकारे । जि जये । जयति ॥ सँल्लिटोर्जेः
 ७।३।५७। सँल्लिटोरिणिमितादभ्यासात्परस्य जेः कृत्वम् ।
 जिगाय । जिग्यतुः । जिगयिथ । जीव प्राणधारणे । जीवति ।
 णीव मीव तीव णीव स्थूल्ये । पीवति । पिपीव । मुर्वी
 बन्धने । उपधायां च । ८।२।७८। धातोरुपधाभूतयो रेफवकार-
 योर्हल्परयोः परत इको दीर्घः स्यात् । मूर्वति । पूर्व पर्व सर्व
 पूरणे । पूर्वति । पर्वति । सर्वति । चर्व अदने । चर्वति । कष
 खष शिष भूष शष वष मष रुष रिष हिंसार्थाः । शेषति
 शिशेष । शेषटा ॥ शल द्रुगुपधादनिटः कसः । ३।१।४५।
 द्रुगुपधो यः शलन्तस्तस्मादनिटश्चलेः कसादेशः । अशिचत् तीषस-
 हलभरुषरिषः । ७।२।४८। इच्छत्यादेः परस्य तादेराईधातु-
 कस्येड्वा । रोषिता । रोषटा । भूष भर्त्सने इहभर्त्सनम् श्वरवः ।
 पुष पुष्टौ । पोषिता । अनुदात्तेषु पुष्येति श्यना निर्देशादयमुदात्तः ।
 अङ्विधौ देवादिकस्य गृहणान्नाङ् । अपोषीत् ॥ शिषु शिलषु
 प्रुषु प्लषु दाहे । शेषति । श्लेषति । मोषति । प्लोषति ॥
 इति परस्मैपदिनः ॥

एध वधौ ॥ टित आत्मनेपदानां टेरे । ३।४।७६।
 टितो लस्यात्मनेपदानां टेरेत्वम् । एधते ॥ आतो डितः । ७
 ।२।८१। अतः परस्य डितामात इय् स्यात् । एधेते । एधन्ते ॥
 घासः से । ३ । ४ । ८० । टितो लस्य । एधसे एधये । एधध्वे

एधे । एधावहे । एधामहे ॥ **इजादेश्च** गुरुमतोऽनृच्छः ।
 ३।१।६६। इजादिर्यो धातुर्गुरुमानृच्छत्यन्यस्तत आम् लिटि ॥
आम्प्रत्ययवृत्तजोनुप्रयोगस्य । १ । ३ । ६३ । आम्प्र-
 क्त्या तुल्यमनुप्रयुज्यमानात्कजोप्यात्मनेपदं स्यात् ॥ **लिटस्त-**
भयोरेषिरेच् । ३।४।८१। एकारोच्चारणं ज्ञापकम् तडादेशानां
 टेरेत्वं नेति । तेन डारौरसां न । एधांचक्रे । एधांचक्राते । एधांच-
 क्रिरे । एधांचकषे । एधांचक्राथे ॥ **इणः** षीध्वंलुङ्लिटि
धोऽङ्गात् । ८।३।७८। इणन्तादङ्गात्परेषां षीध्वंलुङ्लिटि धस्य
 ङः । एधां चकृढे । एधांचक्रे । एधांचकृवहे । एधांचकृमहे । एधांव-
 भूव । एधामास । अनुप्रयोगसामर्थ्यादस्तेर्भूभावो न । अन्यथा हि
 कश्चानुप्रयुज्यत इति । कृभिवति वा ब्रूयात् । एधिता । एधितारो
 एधितारः । एधितासे । एधितासाथे ॥ **धि च** । ८।२।२५ ।
 धादौ प्रत्यये सलोपः । एधिताध्वे ॥ **ह एति** । ७।४।५२ ।
 तासस्त्योः सस्य हः स्यात् । एधिताहे । एधितास्वहे । एधितास्महे ।
 एधिष्यते । एधिष्येते । एधिष्यन्ते । एधिष्यसे । एधिष्येथे । एधि-
 ष्यध्वे एधिष्ये । एधिष्यावहे । एधिष्यामहे **आमेतः** । ३।४।६०
 लोट एत आम् । एधताम् । एधेताम् । एधन्ताम् ॥ **सवाभ्यां**
वामौ । ३।४।६१। सवाभ्यां परस्य लोडेतः क्रमाद्वामौ स्तः ।
 एधस्व । एधेथाम् । एधध्वं ॥ **एत ऐ** । ३।४।६३। लोटुत्तमस्य ।
 ऐधे ऐधावहे । ऐधामहे । आटश्च । ऐधत । ऐधेताम् । ऐधेन्त
 ऐधथाः । ऐधेथाम् । ऐधध्वम् । ऐधे । ऐधावहि । ऐधामहि ।

लिङः सौयुट् । ३।४।१०२। लिङः सलोपोऽनन्त्यस्येति सलोपः
 लोपो व्योर्वलि । ६।१।६६। एधेत । एधेयाताम् ॥ भ्रस्य रन्
 ३।४।१०५। लिङः । एधेरन् । एधेयाः । एधेयायाम् । एधेध्वम् ।
 इटोऽत् । ३।४।१०६। लिङादेशस्य । एधेय । एधेवहि । एधेमहि ।
 सुट् तिथौः । ३।४।१०७। लिङस्तथोः सुट् । यलोपः । एधि-
 षीष्ट । एधिषीयास्ताम् । एधिषीरन् । एधिषीष्ठाः । एधिषीया-
 स्थाम् । एधिषीध्वम् । एधिषीय । एधिषीवहि । एधिषीमहि ।
 ऐधिष्ट । ऐधिषाताम् ॥ आत्मनेपदेष्वनन्तः । ७।१।५।
 अनकारात्परस्यैतमनेपदेषु भ्रस्य अत्स्यात् । ऐधिषत । ऐधिष्ठाः ।
 ऐधिषायाम् । ऐधिध्वम् । ऐधिषि । ऐधिष्वहि । ऐधिष्महि ।
 ऐधिष्यत । ऐधिष्येताम् । ऐधिष्यन्त । ऐधिष्यथाः । ऐधिष्ये-
 थाम् । ऐधिष्यध्वम् । ऐधिष्ये । ऐधिष्यावहि । ऐधिष्यामहि ॥
 कम् कान्तौ ॥ कमेर्णिङ् । ३।१।३०। स्वार्थे । कामयते ।
 अयामन्ताल्वाट्येतिन्वच्छणुषु । ६।४।५५। एषु णेरय् ।
 कामयाञ्चक्रे । आयादय इति वा णिङ् । चकमे । चकमाते । चक-
 मिरे । चकमिषे । चकमाथे । चकमिध्वे । चकमे । चकमिवहे । चक-
 मिमहे । कामयिता । कामिता । कामयिष्यते । कामिष्यते । कामय-
 ताम् । अकामयत् । कामयेत । कामयिषीष्ट । कामिषीष्ट ।
 णिश्चिद्भ्यः कर्तरि चङ् । ३।१।५८। एवन्तात् आदि-
 भ्यश्च च्लश्चङ् कर्त्रर्थं लुङि । काम इ अत इति स्थते ॥ णेर-

निटि।६।४।५१। अनिडादावार्द्धधातुके परे णेलोपः। **णौ चङ्यु-**
पधाया ऋस्वः ७।४।१। चङ्परं णौ यदङ्गं तस्योपधाया ऋस्वः।
 सन्वल्लघुनि चङ्परं ऽनगलोपे।७।४।६३। चङ्परं णौ यदङ्गं
 तस्य योऽभ्यासो लघुपरस्तस्य सनीव कार्यं स्यात्तावगलोपे ऽसति ॥
सन्यतः।७।४।७६। अभ्यासस्यात इत्सनि ॥ **दीर्घो लघोः**।
 ७।४।६४। लघोरभ्यासस्य दीर्घः सन्वद्भावविषये। अचीकमत।
 णिडभावपक्षे। **कमेश्चलेश्चङ्वाच्यः**। अचकमत। अकाम-
 यिष्यत। अकमिष्यत। **भाम क्रोधे। भामते। वभामे। क्षमष्**
सहने। क्षमते चक्षमे। क्षमिषे। चक्षंसे चक्षमिवहे। चक्षमिमहे।
स्वीश्च।८।२।६५। मान्तस्य धातोर्मस्यनः स्यान् स्वीः परयो
 चक्षएवहे। चक्षममहे। **गाधृ प्रतिष्ठालिप्सयोर्ग्रन्थे च। गाधते**
वाधृ लोडने। लोडनं प्रतिघातः। बाधते ॥ गाधृ नाधृ याच्जो-
पतापैश्वर्याशीःषु। आशिषि नाथ इति वाच्यम्।
 अस्याशिष्येवात्मनेपदं स्यात्। नाथते। अन्यत्र नाथति। नाथते।
 दध धारणे। दधते। **स्कृदि** आप्रवणे। आप्रवणमुत्प्लवनमुद्धरणं
 च। स्कृन्दते। चुस्कृन्दे। **शिवदि** श्वैत्ये। शिवन्दते। शिशिवन्दे
 वदि अभिवादनस्तुत्योः। वन्दते। ववन्दे। **भदि** कल्याणे सुखे
 च। भन्दते। वभन्दे। **मदि** स्तुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु।
 मन्दते। स्यदि किञ्चिच्चलने। स्यन्दते। सर्यन्दे। **मुद्**
 हर्षे। मोदते। मुमुदे। **उर्द** माने क्रीडायां च। ऊर्दते। ऊर्दा-

चक्रो । कुर्दं खुर्दं गुर्दं गुदं क्रोडायामेव कूर्दते । खूर्दते ।
 गूर्दते । गोदते । जुगुदे । सूद चरणे । सूदते । शुषूदे । झाद
 अव्यक्ते शब्दे । झादते । जझादे । ह्वादी सुखे च । ह्वादते । चाद-
 व्यक्ते शब्दे । स्वाद आस्वादे । स्वादते । पर्दं कुत्सिते शब्दे ।
 गुदरव इत्यर्थः । पर्दते । पपर्दे । यती प्रयत्ने । यतते । येते ।
 अथि शैथिल्ये । अन्थते । ग्रथि कौटिल्ये । ग्रन्थते । कत्थ
 श्लाघायाम् । कत्थते । चकत्थे । श्लोक्त संघाते । संघातो
 ग्रन्थः । सचेह ग्रन्थमानस्य व्यापारो ग्रन्थितुर्वा । आयेऽक-
 र्मको द्वितीये सकर्मकः । श्लोक्ते । शुश्लोके । शक्ति श-
 ङ्गायाम् । शङ्कते । शशङ्के । अकि लक्षणे । अङ्कते । आनङ्के । ककि
 वकि श्वकि चकि ठौक् चौक् श्वस्क वस्क मस्क
 टिक् टीक् तिक् तौक् रघि लघि गत्यर्थाः । कङ्कते ।
 वङ्कते । श्वङ्कते । चङ्कते । ठौकते । डुठौके । चौकते । तुचौके ॥
 सुव्धातुष्ठिवुष्वष्कतीनां सत्त्वनिषेधः । ष्वष्कते ष-
 ष्वष्के । वस्कते । ववस्कते । मस्कते । ममस्कते । टेकते । टीकते ।
 तेकते । तीकते । रङ्कते । लङ्कते । श्लाघ कत्थने । श्लाघते ।
 पचि ध्यक्तीकरणे । पच्चते । पपच्चे । ऋज गतिस्थानार्ज-
 नोपार्जनेषु । अर्जते । नुङ् विधौ ऋकारैकदेशो रेफी हल्त्वेन गृह्यते
 आनृजे । ऋजिभृजी भर्जने । ऋजांचक्रो । भर्जते । एजृ भ्रेजृ
 भ्राजृ दीप्तौ । एजते । एजाच्चक्रो । भ्रेजते । विभ्रेजे । भ्राजते ।

वभ्राजे । वेष्ट वेष्टने । वेष्टते । विवेष्टे । चेष्ट चेष्टायां
 चेष्टते । चिचेष्टे । स्फुट विकसने । स्फोटते । पुस्फुटे । टुवेपु
 कम्पने । वेपते । कपि चलने । कम्पते । भिच्च भिच्चायामलाभे ।
 लाभे च । भिच्चते । विभिच्चे । दीच्च मौण्डेय्योपनयननियमव्रता
 देशेषु । दीच्चते । दिदीच्चे । भाष व्यक्तायां वाचि । भाषते । वभाषे ।
 वर्ष स्नेहने । वर्षते । ववर्षे । ईह चेष्टायाम् । ईहते । ईहांचक्रे ।
 गर्ह गल्ह कुत्सायाम् । गर्हते । गल्हते । काश्रु दीप्ती । काश्रते ।
 ऊह वितर्के । ऊहते । ऊहाञ्चक्रे । कथं 'अनुक्तमप्यूहति परिडतो
 जनः' इति । अनुदात्तेत्त्वलक्षणमात्मनेपदमनित्यम् । अनुदात्तेतश्च-
 विडो डित्कारणाञ्जन्तापकात् । तेन 'उदयति यदि भानुः' 'स्फाय
 न्निसर्गिकबंधिः' इत्यादि सिद्धमित्याहुः । अय गतौ । अयते ।
 उपसर्गस्यायतौ । ८।२।१६ । अयतावुपसर्गरेफस्य लत्वम् ॥
 प्लायते । पलायते ॥ दयायासश्च । ३।१।३७ । एभ्य आम्बिलिटि
 अयांचक्रे । अयिता । अयिष्यते । अयताम् । आयत । अयेत ।
 अयिषीष्ट । विभाषेटः । ८।३।७६ । इणः परो य इट् ततः
 परेषां षीध्वंलुङ्लिटां धस्य वा ढः । अयिषीढम् । अयिषीध्वम् ।
 आयिष्ट । आयिढम् । आयिध्वम् । आयिष्यत । द्युत दीप्ती । द्योतते
 द्युतिस्वाप्योः संप्रसारणम् ७।४।६७ । अभ्यासस्य । दिद्युते ।
 द्योतिता । द्योतिष्यते । द्योतताम् । द्योतत । द्योतेत । द्योतिषीष्ट ॥
 द्युद्ध्यो लुङि । १।३।६१ । द्युतादिभ्यः परस्मैपदं वा लुङि

पुषादीत्यङ् । अद्युतत् । अद्योतिष्ट । अद्योतिष्यत । एवं शिवता
 वर्णं । निमिदा स्नेसने । जिष्ठिवदा स्नेहनमोचनयोः । मोहन-
 योरित्येके । रुच दीप्तावभिप्रोतौ च । घुट परिवर्तने । शुभ
 दीप्तौ । लुभ सञ्चलने । गभ तुम हिंसायाम् । संसुध्वंसु
 भंसु अवसंसने । ध्वंसु गतौ च । अम्भु विश्वासे, वृत्तु वर्तने
 वर्तते । ऋदुपधेभ्यो लिटः कित्त्वं गुणात्पूर्वविप्रति-
 षेधेन । ववृते वर्तिता ॥ वृज्यः स्यसनोः । १।३।६२। वृता-
 दिभ्यः पञ्चभ्यो वा परस्मैपदं स्ये सनि च ॥ न वृद्धभ्यश्च-
 तुभ्यः । ७।२।५६। वृत् वृष् शृष् स्यन्दूभ्यः सादेराईधातुकस्येण
 तङानयोरभावे । वत्स्यति । वर्तिष्यते । वर्तताम् । अवर्तत । वर्तत
 वर्तिषीष्ट । अवृत्तत् । अवर्त्तिष्ट । अवत्स्यत् । अवर्त्तिष्यत । एवं
 वृधु वृषी । शृधु शब्दकुत्सायाम् । स्यन्दू प्रसवणे । स्यन्दते ।
 सस्यन्दे । सस्यन्दिषे । सस्यन्तसे । सस्यन्दिष्वे । सस्यन्ध्वे । स्य-
 न्दिता । स्यन्ता । वृज्यः स्यसनोरिति परस्मैपदे कृते ऊटिल्लक्ष-
 णमन्तरङ्गमपि विकल्पं बाधित्वा चतुर्ग्रहणसामर्थ्यान्न वृद्धभ्य इति
 निषेधः । स्यन्त्स्यति । स्पन्दिष्यते । स्यन्तत्यते । स्यन्देत । स्यन्दि-
 षीष्ट । स्यन्त्सीष्ट । द्युद्धभ्यो लुङीति परस्मैपदपक्षेऽङ् । नलोपः ।
 अस्यदत् । अस्यन्दिष्ट । अस्यन्त । अस्यन्त्साताम् । अस्यन्तसत । अ-
 स्यन्तस्यत् । अस्यन्दिष्यत । अस्यन्तस्यत । अनुविपर्यभिनिभ्यः
 ह्यन्दतेरप्राणिषु । ८।३।७२। एभ्यः परस्यप्राणिकर्तृकस्य

स्यन्दतेः सस्य षो वा । अनुष्यन्दते वा जलम् । अप्राणिषु किम् ।
 अनुस्यन्दते हस्ती । कृपू सामर्थ्यं । कृपो रोलः । ८।२।१८।
 कृप उ इति च्छेदः । कृपे रेफस्य लः कृपेर्ऋकारस्यावयवो यो रेफ
 सट्शस्तस्य च लकारसट्शः स्यात् । कल्पते । चकल्पिषे । चकलृप्से
 इत्यादि स्यन्दिवत् ॥ लुटि च कृपः । १।३।६३। लुटि स्यस-
 नोश्च कृपेः परस्मैपदं वा ॥ तासि च कृपः । ७।२।६०। कृपेः
 परस्य तासेः सादेराईधातुकस्येण तडानयोरभावे । कल्पतासि ।
 कल्पितासे । कल्पतासे । कल्पस्यति । कल्पिष्यते । कल्पस्यते । क-
 ल्पिषीष्ट ॥ लिङ्सिचावात्मनेपदेषु । १।२।११। इक्समी
 पाङ्लः परौ भूलादौ लिङात्मनेपदपरः सिच्चेत्येतौ कितौस्तः ।
 कलृप्सीष्ट । अकलृप्त् । अकलिपिष्ट । अकलृप्त् । अकल्पस्यत् ।
 अकलिपिष्यत । अकल्पस्यत । इति श्रुतादयः ॥ ॥ दद दाने
 ददते । दददे । दददाते । दददिरे । ददिता । ददिष्यते ।
 ददताम् । अददत । ददेत । ददिषीष्ट । अददिष्ट । अददिष्यत ।
 ऋषू लज्जायाम् । ऋपते ॥ तृफलभजत्रपश्च । ६।४।१२२।
 एषामत एत्वमभ्यासलोपश्च किति लिटि सेटि थलि च । ऋपे ।
 ऋपिता । ऋप्ता । ऋपिष्यते । ऋप्स्यते । ऋपताम् । अऋपत । ऋपेत ।
 ऋपिषीष्ट ऋप्सीष्ट । अऋपिष्ट । अऋप्त । अऋपिष्यत । अऋप्स्यत ।
 घट चेष्टायाम् । घटते जघटे । व्यथ भयसंचलनयोः ॥ व्यथो-
 लिट । ७।४।६८। व्यथेरभ्यासस्य संप्रसारणं स्याल्लिटि । हलादि

शेषापवादः । विद्यथे । प्रथ प्रख्याने । प्रथते । पप्रथे । प्रस विस्तारे
 प्रसते । मृद मर्दने । मर्दते । स्खद स्खदने । स्खदनं । विद्रावणं
 स्खदते । कप कपायां । जित्वरा संभ्रमे । त्वरते । टुभाजृ
 टुभाशृ टुभ्लाशृ दीप्तौ । भ्राजते ॥ फणां च सप्तानाम् ।
 ६।४।१२५। फणराजृ भ्राजृभाशृभ्लाशृस्यमुखन एषां वा एत्वा-
 भ्यासलोपौस्तः किति लिटि सेटि थलि च । भ्रजे । बभ्राजे ।
 वाभ्राशेति श्यन्वा । भ्राश्रयते । भ्राशते । भ्रेशे । बभ्राशे । भ्राश्रयते
 भ्रेशे । बभ्लाशे । रम क्रीडायाम् । रमते । रेमे । रन्ता । जभी
 जृभि गात्रविनामे । रधिजभोरचि । ७।१।६१। नुम् जम्भते ।
 जजम्भे । जृम्भते । जजृम्भे । इत्यात्मनेपदिनः । शिञ्
 सेवायाम् । अयति । अयते । शिश्राय । शिश्रिये । अयितासि । अ-
 यितासे । अयिष्यति । अयिष्यते । अयतु । अयताम् । अअयत् ।
 अअयत । अयेत् । अयेत । अयात् । अयिषीष्ट । अशिश्रियत् ।
 अशिश्रियत । अअयिष्यत् । अअयिष्यत । भृज् भरणे । भरति । भरते
 बभार । बभ्रतुः । बभ्रुः । बभर्थः । बभृम । बभ्रे । बभृषे । भर्त्तासि । भर्त्तासे ।
 भरिष्यति । भरिष्यति । भरतु । भरताम् । अभरत् । अभरत । भरेत् ।
 भरेत । भ्रियात् । उश्च । १।२।१२। ऋवर्णात्परो भलादी लिङा-
 त्मनेपदपरः सिच्चेत्ये तौ कितौ स्तः । भृषीष्ट । भृषीयास्ताम् ।
 अभर्षीत् ॥ ऋस्वादङ्गात् । ८।२।२७। सिचो लोपो भलि ।
 अभृत । अभरिष्यत् । अभरिष्यत । हृज् हरणे । हरति । हरते ।

जहार । जहृतुः । जुह्रः । जहर्य । जह्रिव । जह्रिम । जह्रे । जह्रिषे ।
 हर्तासि । हर्तासे । हरिष्यति । हरिष्यते ॥ धृज् धारणे । धरति ।
 धरते । णीज् प्रापणे । नयति । नयते । डुपचष् पाके । पचति
 पचते । पपाच । पेचिथ । पपक्थ । पेचे । पक्ता । पच्यति । पच्यते ।
 भज सेवायाम् । भजति । भजते । भजे । भक्तासि । भक्तासे । भक्ष्यति
 भक्ष्यते । भजतु । भजताम् । अभक्षीत् । अभक्त । अभर्क्षताम् । यज
 देवपूजासङ्गतिकरणदानेषु । यजति । यजते ॥ लिट्यभ्यासस्यो-
 भयेषाम् । ६।१।१७। वच्यादीनां ग्रह्यादीनां चाभ्यासस्य संप्र-
 सारणं स्याल्लिटि । इयाज ॥ वचिस्वपियजादीनां किति ।
 ६।१।१५। वचिस्वप्योर्यजादीनां च संप्रसारणं किति ।

यजिर्वपिर्वहिश्चैव वसिर्वेज् व्येजइत्यपि । हृज्वदीश्वयति-
 श्चैव यजाद्याः स्युरिमे नव । ईजतुः । ईजुः । इयजिथ । इयजठ ।
 ईजे । यजटा । यक्ष्यति । यक्ष्यते । यजतु । यजताम् । अयजत् ।
 अयजत । इज्यात् । यक्षीष्ट । अयाक्षीत् । अयजठ । वह प्रापणे ।
 वहति । वहते । उवाह । ऊहतुः ऊहुः । उवहिय ॥ भषस्तथो-
 धीधः ॥ ठो टे लोपः । ८।३।१३। सहिवहोरोद्वर्णस्य ।
 ६।२।११२। उवोढ । ऊहे । वीढा । वक्ष्यति । वक्ष्यते । वहतु ।
 वहताम् । उह्यात् । वक्षीष्ट । अवाक्षीत् । अवोढाम् । अवाक्षीः । अवो-
 ढम् । अवोढ । अवाक्षाम् । अवाक्ष्व । अवाक्षम । अवोढ । अवाक्षाताम् ॥
 अवक्षत । अवोढाः । अवाक्षायां । अवोढम् । अवक्षि । अवक्ष्वहि ।

अवहमहि ॥ **टुवप्** बीजसन्ताने । बीजसंतानं क्षेत्रे विकरणं
गर्भाधानं च । अयं ह्येदनेपि । केशान्वपति । वपते । उवाप । ऊपे ।
वप्ता । वप्स्यति । वप्स्यते । उप्यात् । वप्सीष्ट । प्रणयवाप्सीत् ।
अवपत् । **वेज्** तन्तुसन्ताने । वयति । वयते । **वेजो वयिः** ।
२।४।४१। वा स्याल्लिटि । इकार उच्चारणार्थः । उवाय ।

ग्रहिज्यावयिव्यधिवष्टिविचतिवृश्चतिपृच्छतिभृ-

जजतीनां ङिति च । ६।१।१६। चात्किति संप्रसारणम् । इति
यस्य प्राप्ते ॥ **लिटि वयो यः** । ६।१।३८। वयो यस्य संप्रसारणं
न स्याल्लिटि । जयतुः जयुः । **वश्चास्यान्यतरस्यां किति** ।
६।१।३८। वयो यस्य वो वा स्यात्किति लिटि । जवतुः । जवुः ।
वयस्तासावभावात्थलि नित्यमिट् । उवयिथ । स्थानिवत्त्वेन
जित्वात्तङ् । ऊये । ऊवे । वयादेशाभावे ॥ **वेजः** । ६।१।४०। संप्र-
सारणं न लिटि । ववौ । ववतुः । ववुः । वविथ । ववाथ । ववे । ववाते
वविरे । वाता । जयात् । वासीष्ट । अवासीत् । अवासिष्टाम् ।
अवासिष्पुः ॥ **व्येज्** सवरणे । व्ययति । व्ययते ॥ **न व्योलिटि** ।
६।१।४६। आत्वम् । परमपि हलादिः शेषं बाधित्वा यस्य संप्र-
सारणम् । उभयेषां ग्रहणसामर्थ्यात् । अन्यथा वच्यादीनां ग्रह्यादीनां
चानुवृत्त्यैव सिद्धे किं तेन । विव्याय । विव्यतुः । विव्युः । **इडस्या-**
तिव्ययतीनाम् ॥ २।६६। उद् ऋ व्येज् एभ्यस्त्वलो नित्यमिट् ।
विवयिथ । विव्यथुः । विव्य । विवाय विवय । विव्यिव । विव्यिम । विव्ये

व्याता । व्यास्यति । वीयात् । व्यासीष्ट । अव्यासीत् । अव्यास्त ।
 द्वेज् स्पर्द्धायां शब्दे च । ह्वयति । ह्वयते ॥ अभ्यस्तस्य च ।
 ६।१।३३ अभ्यस्तीभविष्यती द्वेजः संप्रसारणम् । जुहाव । जुहुवे ।
 ह्वाता । व्हास्यति । ह्वास्यते ॥ लिपिसिचिह्नश्च । ३।२।५। ३।
 च्लेरङ् ॥ आत्मनेपदेष्वन्यतरस्याम् । ३।१।५४। अह्वत् ।
 अह्वाताम् । अह्वत । अह्वास्त । राजृ दीप्तौ । राजति । राजते । रराज
 रेजतुः । रेजुः । रराजतुः । रेजे । रराजे । हिक्क अव्यक्ते शब्दे । हि-
 कति । हिक्कते । अञ्चु गतौ । याचने च । अञ्चति । अञ्चते ।
 अच इत्येके । अची त्यपरे । टुयाच याच्यायाम् । याचति ।
 याचते ॥ बुधिर् बोधने । बोधति । बोधते । अमुधत् । अबोधीत् ।
 अबोधिष्ट । खनु अवदारणे । खनति । खनते । चखान । चखनतुः
 चखनुः । चखने । खायात् । खन्यात् । चीव आदानसंवरणयोः । चीवति ।
 चिचीव । चिचीवे । अचीवीत् । अचीवीष्ट । चीवते । चायृ पूजानि-
 श्रामनयोः । चायति । चायते । व्ययगती । व्ययति । व्ययते । दाशृ
 दाने । दाशति । दाशते । भेष्ट भयो गतावित्येके । भेषति । भेषते ।
 अस गतिदीभ्यादानेषु असति । असते । आस । आसे । अयं प्रांतोपि ।
 स्पश वाधनस्पर्शनयोः । स्पर्शनं ग्रंथनं । स्पशति । स्पशते । लष कांती
 लष्यति । लषति । लषते । लष्यते । चष भक्षणम् । चषति । चषते ।
 कष अदानसंवरणयोः । कषति । कषते । दासृ दाने । दासति ।
 दासते । धावु गतिशुद्ध्योः । धावति । धावते । इति भ्वादिः ॥

अदादिगणः ॥

ऋतेरीयङ् । ३।१।२६। स्वार्थे । ऋतिः सौत्रः । जुगुप्साया-
 मिति बहवः । कृपायां चेत्येके । ऋतीयांचक्रे । आयादय इति ईय-
 ङभावपक्षे शेषत्वात्परस्मैपदम् । अनर्त अर्तिता । अर्तिष्यतीत्यादि ।
 अद् भक्षणे । अदिप्रभृतिभ्यः शप् । २।४।७२। शप् । लुक्स्यात् ।
 अत्ति । अत्तः । अदन्ति । अत्तिस् । अत्थः । अत्थः । अत्ति । अद्दः ।
 अद्दः ॥ लिट्यन्यतरस्याम् । २।४।४०। अदो घस्लृ स्यात् ।
 जघास । उपधालोपः । शासिबसिघसीनां च । ८।३।६०। इणकु-
 भ्यामेषां सस्य घः । घस्य चत्वंम् । जक्षतुः । जक्षुः । जघक्षिथ । आ-
 दतुः । आदुः । आदिय । अत्ता । अत्स्यति । अत्तु । अत्तात् । अत्तां ।
 अदन्तु । हुभल्यो हेर्ङिः । ६।४।१०१। अधि । अत्तात् । अत्तम्
 अत्त । अदानि । अदाव । अदाम ॥ अदःसर्वेषाम् । ७।३।१००।
 अदोऽपृक्तस्य सार्वधातुकस्याट् स्यात् । आदत् । आत्ताम् । आदन् ।
 आदः । आत्तम् । आत्त । आदम् । आह । आह । अद्यात् । अद्या-
 ताम् । अद्युः । अद्यास्ताम् । अद्यासुः । लुङ्सनीर्घस्लृ २।४।३७ अद्याः
 अदः । अघसत् । आत्स्यत् । हन हिंसागत्योः ॥ अनुदात्तोप-
 देशवनतितनोत्यादीनामनुनासिकलोपोभल्लिक्ङि-
 ति । ६।४।३७। अनुनासिकान्तानामेषां लोपः । यमिरमिनमिगमि
 हनिमन्यतयोऽनुदात्तोपदेशाः । तनुक्षणुक्षिणुः ऋणुतृणुवनमनु तनो-

हन्ति

त्यादयः । हतः । घनन्ति । हंसि । हथः । हथ । हन्मि । हन्वः ।
 हन्मः ॥ वमोर्वा । ८।४।२३। उपसर्गस्थान्निमित्तादन्तेर्नस्य णः ।
 प्रहरिम । प्रहन्मि । प्रहरवः । प्रहन्वः । प्रहरमः । प्रहन्मः । जघान
 जघनतुः । जघनुः । अभ्यासाच्च । ७।३।५५ । हन्तेर्हस्य कुत्वं
 स्यात् । जघनिय । जघन्थ । जघनथुः । जघन । जघान । जघन
 जघनव । जघनम । हन्ता । हनिष्यति । हन्तु । हतात् । हताम्
 घनन्तु ॥ हन्तेर्जः । ६।४।३६ । हो । असिद्धवदच्चाभात् ६।४
 २२ । इत जध्वमापादपरिसमाप्तेराभीयं समानाश्रये तस्मिन्क
 र्तव्ये तदसिद्धं स्यात् । इति जस्यासिद्धत्वान्न हेर्लुक् । जहि । हतात्
 हतम् । हत । हनानि । हनाव । हनाम । अहन् । अहताम् । अघनन्
 अहन् । अहतम् । अहत । अहनम् । अहन्व । अहन्म । हन्यात् ।
 आर्धधातुके । २।४।३५ । इत्यधिकृत्य ॥ हनो वध लिङि ।
 २।४।४२ ॥ लुङि च २।४।४३ । वध्यास्ताम् । अवधोत् । अह-
 निष्यत् । यु मिश्राणामिश्रणयोः ॥ उतो वृद्धिर्लुकि हलि । ७।
 ३।८६ । लुग्विषये उतो वृद्धिः स्यात्पिपि हलादौ सार्वधातुके नत्व-
 भ्यस्तस्य । यौति । युतः । युवन्ति । यौषिः । यथः । यथ । यौमि ।
 युवः । युमः । युयाव । युयुवतुः । युयुवुः । ययौषिथ । युयुवथुः ।
 युयुव । युयाव । युयव । युयुविव । युयुविम । यविता । यविष्यति
 यौतु । युतात् । अयौत् । अयुताम् । अयुवन् । युयात् । इह वृद्धिर्न-
 भाष्ये पिचच डिन्न डिच्च पिन्नेति व्याख्यानात् । युयाताम् । युयुः ।

यूयात् । यूयास्ताम् । यूयासुः । अयावीत् । अयविष्यत् । याप्रापणे ।
 याति । यातः । यान्ति । ययौ । याता । यास्यति । यातु । अयात् ।
 अयाताम् । लङ्ः शाकटायनस्यैव । ३।४।१११ । आदन्ता-
 हलङो भेर्जुस्वा । अयुः । अयान् । यायात् । यायाताम् । यायुः । यायात्
 यायास्ताम् । यायासुः । अयासीत् । अयास्यत् । एवं वा गतिगन्धा-
 नयोः । भा दीप्ती । ङणा शौचे । वान्यस्य संयोगादेरित्येत्वम् ।
 ह्नायात् । आ पाके द्रा कुत्सायांगतौ । एसा भक्षणे । पारक्षणे स्त्रीयात्
 रा दाने ला आदाने । दा प्लवने । ह्या प्रकथने । अयं सार्व-
 धातुक एव प्रयोक्तव्यः । विद् ज्ञाने ॥ विदो लटो वा । ३।
 ४।८३ वेत्तेर्लटः परस्मैपदानां णलादयो वा । वेद । विदतुः । विदुः ।
 वेत्थ । विदथुः । विद । वेद । विद्व । विद्व । पक्षे । वेत्ति । वित्तः ।
 विदन्ति ॥ उषविदजागृभ्योऽन्यतरस्याम् ३।१।३८ एभ्यो
 लिट्याम्वा । विदेरदन्तत्वप्रतिज्ञानादामि न गुणः । विदाञ्चकार ।
 विवेद । वेदिता । वेदिष्यति ॥ विदांकुर्वन्तिवत्तन्यतरस्याम्
 ३।१।४१ वेत्तेर्लीट्याम् गुणाभावो लोटो लुक् लोडन्तकरोत्यनु-
 प्रयोगश्च वा निपात्यते । पुरुषवचने न विवक्षिते ॥ तनादिक्-
 ङ्भ्य उः ३।१।७६ शपोपवादः । विदांकरोतु । अत उत्सा-
 र्वधातुको ३।४।११ ० । उपत्ययान्तकजोऽत उत्सार्वधातुको क्ङिति
 विदाङ्कृतात् । विदांकृताम् । विदाकुर्वन्तु । विदाङ्कुरु । विदाङ्कर-
 वाणि । वेत्तु । विद्वि । अवेत् । अविताम् । अविदुः । दश्चादा ३।७५ ।

धातोः पदान्तस्य दस्य सिपि क्त्वा । अवेः । अवेत् । विद्यात् ।
 विद्याताम् । विद्युः । विद्यात् । विद्यास्ताम् । विद्यासुः । अवेदिष्यत् ।
 अस भुवि । अस्ति ॥ **श्नसोरल्लोपः** । ६।४।१११ । श्नस्या-
 स्तेश्चातो लोपः सार्वधातुके कडिति । स्तः । सन्ति । असि ।
 स्थः । स्थ । अस्मि । स्वः । स्मः ॥ **अस्तेभूः** । २।४।५२ । आ-
 र्वधातुके । बभूव । भविता । भविष्यति । अस्तु । स्तात् । स्ताम् ।
 सन्तु । **घ्वसोरेद्वावभ्यासलोपश्च** । ६।४।११६ । घोरस्ते-
 ष्वेत्वं ही अभ्यासलोपश्च । आभीयत्वाद्देर्धिः । एधि । स्तात् ।
 स्तम् । स्त । असानि । असाव । असास । आसीत् । आस्ताम् ।
 आसन् । स्यात् । स्याताम् । स्युः । भूयात् । अभूत् । अभविष्यत् ।
उपसर्गप्रादुभ्यामस्तिर्यच्परः । ८।३।८७ । उपसर्गेणः प्रादु-
 षश्च परस्यास्तेः सस्य घो यकारेचिच परे । निष्यात् । प्रादुःष्यात् ।
 निप्रन्ति । प्रादुःषन्ति । यच्परे किम् । अभिस्तः । कृ शब्दे ॥
तुरुस्तुशम्यमः सार्वधातुके । ७।३।६५ । पभ्यः सार्वधातु ।
 कस्य हलादेस्तिङ ईड्वा । नाभ्यस्तस्येत्यतो ऽनुवृत्तिसंभवे पुनः
 सार्वधातुकग्रहणमपिदर्शम् । रवीति । रौति । क्वीतः कृतः ।
 हलादेः किम् । क्वन्ति । तिङः किम् । शम्यति । सार्वधातुके
 किम् । आशिषि कृयात् । विध्यादौ तु । कृयात् । क्वीयात् । अरा-
 वीत् । अरविष्यत् । **तु** इति सौत्रो धातु गतिवृद्धिहिंसासु । त-
 वीति । तौति तुवीतः तुतः । तुवन्ति । तुताव । तोता । तो-

कान्त्यसनखादनेषु । प्रजनो गर्भग्रहणम् । असनं क्षेपणम् । वेति ।
 वीतः । वियन्ति । वेषि । वीहि । अवेत् । अवीताम् । अवियन् ।
 अटि सति अनेकाक्ष्वाद्यणिनि केचित् । अव्यन् । अत्र ईकारोपि
 धातवन्तरं प्रश्लिष्यते । एति । ईतः । इयन्ति । ईयात् । ऐषीत् ॥
 वच् परिभाषणे । वक्ति । वक्तः । अयमन्तिपरो न प्रयुज्यते । बहु-
 वचन पर इत्यन्ते । भिपर इत्यपरे । वक्तु । वग्धि । वच्यात् ।
 उच्यात् ॥ अस्यतिवक्तिख्यातिभयोङ् । ३।१।५२। च्लेः ॥
 वच् उम् । ७।४।२०। अङि । अवोचत् । अवक्ष्यत् ॥ **मृज** शुद्धो ॥
मृजेर्वृद्धिः । ७।२।११४। इको धातुप्रत्यये घरे माष्टि । मृष्टः
 किङ्त्त्यजादौ वेष्यते । मृजन्ति । मार्जन्ति । ममार्ज । ममृजतुः
 ममार्जिष । ममाष्ट । मार्जिता । माष्टी । माष्टु । मृड्ढि । अ-
 मार्ट । अमार्ड । अमार्जीत् । अमार्च्यत् । अमार्जिष्यत् ॥ **रुदिर्**
 अश्रुविमोचने ॥ **रुदादिभ्यः सार्वधातुके** । ७।२।७६। रुद्
 स्वप् श्वस् अन् जच् एभ्यो वलादेः सार्वधातुकस्येष्ट । रोदिति ।
 रुदितः । हौ परत्वादिति धित्वं न । रुदिहि ॥ **रुदश्च पञ्चभ्यः**
 ७।३।६८। हलादेः पितः सार्वधातुकस्यापृक्तस्य ईट् । **अङ् गा-**
र्यगालवयोः । ७।३।६९। अरोदीत् । अरोदत् । अरुदिताम्
 अरुदन् । अरोदीः । अरोदः । प्रकृति प्रत्ययविशेषापेक्षाम्भाषाङ्-
 भ्यामन्तरङ्गत्वः स्यात् । असिद्धं बहिरङ्गमन्तरङ्गे । रुद्यात् । अरु-
 दत् । अरोदीत् अरोदिष्यत् ॥ **जिष्ठवप्** श्ये । स्वपिति । स्वपितः ॥

सुषुप्ताप । सुषुपतुः । सुषुप्तिष्ठ । सुषुप्तिष्ठ ॥ सुविनिर्दुर्भ्यः सु-
 पिसूतिसमाः । ८।३।८८। एभ्यः सुप्यादेः सस्य षः किति
 लिटि । परत्वात्संप्रसारणे षत्वे च कृते द्वित्वम् ॥ पूर्वचासिद्धी-
 यमद्विर्वचने । सुषुषुपतुः । अकिति तु द्वित्वेऽभ्यासस्य संप्रसार-
 णम् । षत्वस्यासिद्धत्वात् । ततः पूर्वं हलादिः शेषः । नित्यत्वाच्च
 ततः सुपि रूपाभावान्न षः । सुसुषुप्ताप । स्वप्ता । अस्वपीत् ।
 अस्वपत् । स्वप्यात् । सुप्यात् । सुषुप्यात् । अस्वप्स्यत् । श्वस प्रा-
 णधे । श्वसिति । श्वसितः । श्वसास । श्वसिता । श्वसिष्यति ।
 श्वसितु । अश्वसीत् । अश्वसिताम् । अश्वसत् । श्वस्यात् ह्यनन्तेति
 वृद्धिर्न । अश्वसीत् । अन च । अनिति आन । अनिता । आनीत्
 आनत् ॥ अनितेः । ८।४।१६। उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्यानि-
 तेर्नस्यणः । प्राणिति ॥ जक्ष भक्षहसनयोः । जक्षति । जक्षितः ।
 अदभ्यस्तात् । ७।१।४। भस्य । अन्तापवादः । जक्षति अज-
 क्षीत् । अजक्षत् । अजक्षिताम् । सिजभ्रस्तेति जुस् । अजक्षुः । जागृ-
 निद्राक्षये । जागर्ति । जागृतः । जाग्रति । जागरांचकार । जजागार ।
 जाग्रोऽविचिण्णल्ङित्सु । ७।३।८५। जागर्तेर्गुणः स्याद्वि-
 चिण्णल्ङिङ्ग्योऽन्यस्मिन्वृद्धिविषये प्रतिषेधविषये च । जजागरतुः
 जजागरुः । जागरिता । अजागः । अजागृताम् ॥ जुसि च । ७।३।
 ८३। अजादौ जुसि ङगन्ताङ्गस्य गुणः । अजागरुः । अजादौ किम् ।
 जागृत्युः । आशिषि तु । जागर्यात् । जागर्यास्ताम् । जागर्यासुः ।

अजागरीत् ॥ दरिद्रा दुर्गतौ । दरिद्राति ॥ **बृद्ध दरिद्रस्य**
 ॥६॥४॥११४॥ हलादौ क्ङिति सार्वधातुके । दरिद्रितः ॥ **शनाभ्य-**
स्तथोरातः । ६ । ४ । ११२ । लोपः क्ङिति सार्वधातुके ।
 दरिद्रति । अनेकाच्त्वादात् । दरिद्राञ्चकार । (आत औ यत्
 इत्यत्र औ इत्येव सिद्धे औविधानं दरिद्रातेरालोपे कृते अवगा-
 र्थम् । अत एव आपकादाम् नेत्येके । ददरिद्री ॥ **दरिद्रातेरा**
र्द्धधातुके विविक्षते आलोपी वाच्यः ॥ लुङि वा ॥
 सनि गवुलि ल्युटि च न । दरिद्रिता । अदरिद्रात् । अद-
 रिद्रिताम् । अदरिद्रुः । दरिद्रियात् । दरिद्र्यात् । अदरिद्रीत् ।
 इट्सकौ । अदरिद्रासीत् । **चकासु** दोप्तौ । चकासि । चका-
 स्तः । चकासति । चकास्सि । चकासाञ्चकार । चकासिता । च-
 कास्तु । चकाधि । **तिप्थनस्तेः** ८।२।७३। पदान्तस्य सस्यदः
 अचकात् । अचकास्ताम् । अचकासुः ॥ **सिपि धातोरुर्वा ।** ८ ॥
 २।७४। पदान्तस्य सस्य । पच्चे दः । अचकाः । अचकात् । **शासु**
 अनुशिष्टौ । शासि । **शास बृद्धहलोः ।** ६।४।३४। शास
 उपधाया इत्स्यादङि हलादौ क्ङिति च । शिष्टः ॥ शासति । शशास ।
 शशासतुः । शास्तु । शिष्टात् । शिष्टाम् । शासतु ॥ **शा हौ**
 ॥६॥४॥३५॥ शास्तेः तस्याभीयत्वेनासिद्धत्वाद्देहिः । शाधि ।
 अशात् । अशिष्टाम् । अशासुः । अशाः । अशात्
 शिष्टात् ॥ **सर्तिशास्त्यर्तिभ्यश्च** ॥३॥१॥५॥ ६। पभ्यश्चलो-

रङ् कर्तृलुङि । अशिषत् । अशासिष्यत् । इति परस्मैपदम् ॥

शीङ् स्वप्ने ॥ **शीङः सार्वधातुके गुणः** । ७ । ४ ।

२१ । शेते । शयाते ॥ **शीङो रुट्** । ७ । १ । ६ । आदेशस्यातः

शेरते । शेधे । शयाथे । शेध्वे । शये । शेवहे । शेमहे । शिष्ये ।

शयिता । शयिषीष्ट । अशयिष्ट । अशयिष्यत ॥ **डूङ्** अध्ययने ।

इडिकावध्युपसर्गतो न व्यभिचरतः । अधीते । अधीयाते । अधी

यते ॥ **गाङ् लिटि** । २ । ४ । ४६ । इङः । अधिजगे । अध्येता ।

अध्येच्यते । अधीताम् । अधीष्व । अधीयाथाम् । अधीध्वम् ।

अध्यये । अध्ययावहे । अध्ययामहे । अध्येत । अध्येयाताम् ।

अध्यैयत । अध्यैथाः । अध्यैयाथाम् । अध्यैध्वम् । अध्यैयि । अध्यै

वहि । अध्यैमहि । अधीयीत । अधीयीयाताम् । अधीयीरन् ।

अध्यैषीष्ट ॥ **विभाषा लुङ्लृङोः** २ । ४ । ५० । इङोगाङ् ।

गाङ्कुटादिभ्योऽङिण्डित् । १ । २ । १ । गाङादेशात्कुटा-

दिभ्यश्चाङ्णितः प्रत्यया ङितः स्युः ॥ **घुमास्थागाप्राजहा-**

तिसां हलि । ६ । ४ । ६६ । एषामात ईत्स्याद्वलादौ किङ्त्वार्धं

धातुके । अध्यगीष्ट । अध्यैष्ट । अध्यगीष्यत ॥ **ङूर** गतौ क-

म्पने च । ईर्ते । ईरांचक्रे । ईरिता । ईरिष्यते । ईर्ताम् । ईर्ष्व ।

ईर्ध्वम् । ऐरिष्ट । **डूङ्** स्तुतौ । ईङ् ॥ ॥ **ईशः से** । ७ । २ ।

७७ । **ईङ्जनोर्ध्वे च** । ७ । २ । ७८ । ईशीङजनां सध्वेशब्दयोः

सार्वधातुकयोर्ङि स्यात् । योगविभागौ वैचित्र्यार्थः । ईङिषे ।

ईडिध्वे ॥ एकदेशविकृतस्यानन्यत्वादीडिध्व । ईडिध्वम् ।
 विकृतिग्रहणेन प्रकृतेरग्रहणात् । ऐडिध्वम् । ईश ऐश्वर्यं । ईशिध्वे
 ईशिध्वे ॥ आस उपवेशने । आस्ते । दयायासश्चेत्याम् । आ-
 सांश्चक्रे । आस्व । आध्वम् । आसिष्ट । आडः आसु इच्छायाम् ।
 आशास्ते । आशासाते । वस आच्छादने । वस्ते । वस्से । वध्वे ।
 ववसे । वसिता ॥ णिसि चम्बने । निस्ते । णिणि शुद्धौ । नि-
 ड्क्ते । निड्क्ते । निष्जता । वृजी वर्जने । वृक्ते । वृजाते । इदिदि-
 त्यन्ये । वड्क्ते । पृची । संपर्चने । पृक्ते । पृड् प्राणिगर्भविमोचने ।
 सूते । सुषुवे । सुषुविषे । सोता । सविता । सुवे । सविषीष्ट । सो-
 षीष्ट । असविष्ट । असोष्ट । चक्षिड् व्यक्तायां वाचि । अयं-
 दर्शनेपि इकारोऽनुदात्तः । नुम् तु न । अन्त्य इदिदिति व्याख्या-
 नात् । चष्टे । चक्षते । आर्धधातुके ॥ चक्षिडः ख्याम्
 । २।४।५४ । वा लिट् । २।४।५५ । अच भाष्ये ख्यादिरयमादेशः ।
 असिद्धकारण्डे शस्य योवेति स्थितम् । जित्वात्पदद्वयं ।
 चख्यौ । चख्ये । चक्षौ । चक्ष्ये । चक्ष्ते । ख्याता । कशाता ।
 ख्यास्यति । ख्यास्यते । कशास्यति । कशास्यते । चष्टाम् । अचष्ट ।
 चक्षीत । ख्यायात् ख्येयात् । कशायात् कशेयात् । अस्यतिवक्तीत्यङ् ।
 अख्यत् अख्यत । अकशासीत् अकशयास्त । वर्जने क् शाञ् नेष्टः
 समचक्षिष्टेत्यादि । द्विष अप्रीतो । द्वेष्टि । द्विष्टे । द्वेक्ष्यति ।
 द्विड्दि । द्वेषे । मवेष्ट् ॥ द्विषश्च । ३।४।११२ । लङो भोर्जुस्वा

अहिषः । अहिषन् । अहिषत् । दुह् प्रपूरणे । दादेर्धातोर्ध्व इति
 हस्य घः । दोग्धि । दुग्धः । दुहन्ति । धोक्षि । दुग्धे । दुहाते ।
 दुहते । धुक्षे । दुहाये । धुग्ध्वे । दुह्वे । दुह्वे । दुदोह । दुदुहे ।
 दोग्धा । धोक्ष्यति । धोक्ष्यते दोग्धु । दुग्धात् दुग्धाम् । दुहन्तु ।
 दुग्धि । दुग्धात् । दुग्धम् । दुग्ध । दोहानि । दुग्धाम् । दुहाताम् ।
 धुक्ष्व । दुहायाम् धुग्ध्वम् । दोहावहे । दोहामहे । अधोक् । अदु
 ग्धाम् । अदुहन् । अदोहम् । अदुग्ध । अदुहाताम् । अदुहत ।
 अधुग्ध्वम् । दुह्यात् । दुहीत । धुक्षीष्ट । अधुक्षत् । **लुग्वद् दुह-**
दिहलिहगुहामात्मनेपदे दन्त्ये ७।३।७३। एषां वसस्य-
 लुग्वद् दन्त्ये तडि । अधुक्षत् । अदुग्ध ॥ **कसस्याचि ७।३।**
७२। अजादौ तडि वसस्य लोपः । अधुक्षाताम् । अधुक्षन्त । अधु-
 क्षथाः । अधुग्धाः । अधुक्षायाम् । अधुक्षध्वम् । अधुग्ध्वम् । अ-
 धुक्षि । अधुक्षावहि । अदुह्वि । अधुक्षामहि । अधोक्ष्यत् । अधो-
 क्ष्यत । एवं दिह उपचये । उपचयो वृद्धिः । लिह आस्वादने ।
 लेटि लीटः । लिहन्ति । लेक्षि । लीटे । लिहाते । लिहते । लिक्षे ।
 लिहाये । लीट्वे । लेट्, लीटात् । लीटां लिहन्तु लीटि ।
 लेहानि । लीटाम् । अलेट् । अलीटाम् । । ब्रूञ् व्यक्तायां वाचि ।
ब्रुवः पञ्चानामादित आहो ब्रुवः ३।४।८४। ब्रुवो लट्-
 स्तिवादीनां पञ्चानां णलादयः पञ्च वा स्युर्ब्रुवश्चाहादेशः ।
 आह । आहतुः । आहुः ॥ **आहः स्थः ८।२।३५।** भलि ।

चत्वं आत्थ । आहयुः ॥ ब्रुव ईट् । ७।३।६३। ब्रुवो हलादेः पित
 ईट् । ब्रुवोति ब्रूतः । ब्रुवन्ति । ब्रूते । ब्रुवाते । ब्रुवते ॥ **ब्रुवो वचिः**
 । २।४।५३। आर्षधातुके । उवाच । जचतुः । जचुः । उवचिथ ।
 उवचथ । जचे । वक्ता । वक्ष्यति । वक्ष्यते । ब्रवीतु ।
 ब्रूतात् ब्रूतां ब्रूहि । ब्रूवाणि । ब्रूतां । ब्रूवै । अब्रवीत् ।
 अब्रूत । ब्रूयात् । ब्रूवीत । उच्यात् । वक्षीष्ट ।
 अबोचत् । अबक्षत् । **चर्करीतं च । चर्करीतमिति यङ्लुङ्गन्तं**
 तददादौ बोध्यम् । **जर्णुञ्** आच्छादने ॥ **जर्णोतिर्विभाषा । ७।**
।३।६०। वृद्धिर्वा हलादौ पिति सार्वधातुके । जर्णोति । जर्णोति ।
 जर्णुतः । जर्णुवन्ति । जर्णुते । जर्णुवाते । जर्णुवते । **जर्णोतिरा-**
स्नेति वाच्यम् ॥ नन्द्वाः संयोगादयः । ६।१।३। अचः पराः
 संयोगादयो नन्दा द्विनं भवन्ति । नृशब्दस्य द्वित्वम् । जर्णुनाव ।
 जर्णुनुवतुः । जर्णुनुवः ॥ **विभाषोर्णीः । १।२।३।** इडादिप्रत्ययो
 ङित् । जर्णुनविथ । जर्णुनविथ । जर्णुविता । जर्णुविता । जर्णोतु
 जर्णयानि । जर्णवे ॥ **गुणोऽपृक्ते । ७।३।६१।** जर्णोतिर्गुणोऽपृक्ते
 हलादौ पिति सार्वधातुके । और्णोत् । और्णीः । और्णुतं । जर्णुयात् ।
 जर्णुयाताम् जर्णूयात् । जर्णुयास्ताम् । जर्णुविषीष्ट । जर्णुविषीष्ट ।
 और्णुवीत् । **जर्णोतिर्विभाषा ७।२।६।** इडादौ परस्मैपदे सिचि
 वृद्धिः पक्षे गुणः । और्णुवीत् । और्णुविष्टाम् । और्णुवीत् । और्णुवि-
 ष्टाम् । इत्यदादयः ॥

अथ जुहोत्यादिगणः ॥

हुदात्तादनयोः ॥ जुहोत्यादिभ्यः श्लुः । २।४।७५ ।

अपः ॥ श्लौ । ६।१।१० । धातोर्वै स्तः । जुहोति । जुहुतः । हुशु-
वोरिति यण् । जुहति ॥ भीक्षीभृहुवां श्लुवच्च । ३।१।३८ ।
एभ्यो लिट्याम् वा स्यादामि श्लाविव कार्यं च । जुहवांचकार ।
जुहाव । होता । होष्यति । जुहोतु । जुहुतात् । जुहुताम् । जुह्तु ।
जुहुधि । जुह्वानि । अजुहोत् अजुहुताम् । अहजुह्वुः । जुहुयात् ।
हुयात् । अहोषीत् । अहोष्यत् । जिभी भये । विभेति । भियो-
न्यतरस्याम् । ६।४।११५ । इडा स्याद्वलादौ सार्वधातुके ।
क्ङिति । विभितः । विभीतः । विभ्यति । विभयाच्चकार । विभाय
भेता । भेष्यति । विभेतु । विभीतात् । भिभितात् । अविभेत् । वि-
भियात् । विभीयात् । भीयात् । अभेषीत् । अभेष्यत् । क्ली लज्जा-
याम् । जिह्वेति । जिह्वीतः । जिह्वियति । जिह्वयाच्चकार । जिह्वाय
ज्वेता । ज्वेष्यति । जिह्वेतु । अजिह्वेत् । जिह्वीयात् । ज्वीयात् ।
अज्वेषीत् । अज्वेष्यत् । पृ पालनपूरणयोः ॥ अर्तिपिपत्योश्च
। ७।४।७७ । अभ्यासस्य इत्स्यात्श्लौ । पिपर्ति ॥ उदोष्ठय-
पूर्वस्य । ७।१।१०२ । अङ्गावयवोष्ठयपूर्वो य ऋतदन्तस्याङ्स्य उः
हलि च । ८।२।७७ । रेफवान्तस्य धातोरुपधाया इको दीर्घो
हलि । पिपूर्तः पिपुरति । पपार । शृष्टृप्रां ऋस्वो वा । ७।४।१२

किति लिटि । पप्रतुः । पप्रुः ॥ कृच्छ्रत्यताम् । ७।४।११।
 तौदादिककृच्छ्रेर्द्धातोर्द्धतां च गणो लिटि । पपरतुः । पपरुः ॥
 वृत्तो वा । ७।२।३८। वृड् वृज्भ्यामृदन्ताच्चेटो दीर्घो वा स्या-
 न्नतु । लिटि । परिता । परोता । परिष्यति । परीष्यति ।
 पिपतु । पिपुरतु । अपिपः । अपिपृताम् । अपिपरुः । पिपूर्यात् ।
 पिपूर्युः । पूर्यात् । अपारोत् ॥ सिचि च परस्मैपदेषु । ७।२।
 । ४०। अच वृत् इटो न दीर्घः । अपारिष्टाम् । अपरिष्यत् । अप-
 रीष्यत् ॥ ओहाक् त्यागे । जहाति ॥ जहातेश्च । ६।४।११६।
 इडा स्याद्वलादौ कङिति । जहितः । ज् हल्यघोः । ६।४।११३।
 श्नाभ्यस्तयोरात् ईत्स्यात्स्यार्वधातुके कङिति हलि । जहीतः । ज-
 हति । जहौ । हाता । हास्यति । जहातु । जहितात् । जहीतात् ।
 आ च हौ । ६।४।११७। जहातेराच्चादिदीतो स्तः । जहाहि
 जहिहि । जहीहि । अजहात् । अजहुः ॥ लोपोयि । ६।४।१८।
 जहातेरालोपो यादौ सार्वधातुके । जघ्नात् । एलिङीति एत्वं
 ह्यात् । अहासीत् । अहास्यत् । कृ गतौ । इयति । इयृतः ।
 इयति । आर । आरतुः आरुः । इड्यतीति नित्यमिट् । आरिष्य ।
 अर्ता । अरिष्यति । इयर्त्तु । इयराणि । ऐयः । ऐयृताम् । ऐयरुः ।
 इय्यात् । अर्यात् आरत् । आरिष्यत् ॥ माङ् माने शब्दे च ।
 भृजामित् । ७।४।७६। भृज् माङ् ओहाङ् एषामभ्यासस्येत्स्या-
 ष्ठी ॥ मिमीते । मिमाते । श्नाभ्यस्तेति आतो लोपः । मिमते ।
 ममे । माता । मास्यते । मिमीताम् । अमिमीत । मिमीत । मासीष्ट ।

अमास्त । अमास्यत ॥ ओहाङ् गती जिहीते । जिहाते ।
 जिहते । जहे । हाता । हास्यते । जिहीताम् । अजिहीत । जिहीत ।
 हासीष्ट । अहास्त । अहास्यत । डुभृञ् धारणपोषणयोः वि-
 भर्त्ति । विभृतः । विभ्रति । विभृते । विभ्राते । विभ्रते । विभरां-
 चकार । वभार । वभर्थ । वभृव । विभरांचक्रे । वभ्रे । भर्त्ता भरि-
 ष्यति । भरिष्यते । विभर्तुं । विभराणि । विभृताम् । अबिभः ।
 अबिभरुः । अबिभृत । विभ्रीत । भ्रियात् । भृषीष्ट अभार्षीत् ।
 अभृत । अभरिष्यत् । अभरिष्यत । डुदाञ् दाने । ददाति । दत्तः
 ददति । दत्ते । ददाते । ददते । ददौ । ददे । दाता । दास्यति ।
 दास्यते । ददातु । देहि । दत्ताम् । अददात् । अदत्त । दद्यात् ।
 ददीत । देयात् । दासीष्ट । अदात् । अदाताम् । अदुः ।
 स्थाध्वोरिच्च । १।२।१७। अनयोरिदन्तादेशः सिच्च किदा-
 त्मनेपदेशु । अदित । अदास्यत् । अदास्यत । डुधाञ् धारणपोष-
 णयोः दधस्तथोश्च । ८।२।३८। हिरुक्तस्य भषन्तस्य धाजो
 वशो भष् तथयोः स्थ्वोश्च परतः । धत्तः । दधति । दधासि । धत्थः
 धत्ते । धत्से । धदध्वे । धेहि । णिजिर् शौचपोषणयोः ॥ निजां-
 त्रयाणां गुणः श्लौ । ७।४।७५। निज्विज्विषामभ्यासस्य
 गुणः स्याच्छ्रौ । नेनेक्ति । नेनक्तिः । नेनिजति । नेनक्ति । निनेज ॥
 निनिजे । नेक्ता । नेच्यति । नेच्यते । नेनेक्तु । नेनिग्धि । नाभ्य-
 स्तस्याचि पिति सार्वधातुके । ७।३।७८। लघूपधगुणो

न । नेनिजानि । नेनिक्ताम् । अनेनेक् । अनेनिक्ताम् । अनेनिजुः ।
अनेनिजम् । अनेनिक्त । नेनिज्यात् । नेनिजीत निज्यात् । नि-
क्षीष्ट । अनिजत् । अनैक्षीत् । अनिक्त । अनेक्ष्यत् । अनेक्ष्यत ।
एवं विजिर् पृथग्भागे । विषल व्याप्तौ । इति जुहोत्यादयः ।

अथ दिवादिगणः ॥

दिव् क्रीडाविजिगीषाव्यवहारद्युतिस्तुतिमोदमदस्वप्नका-
न्तिगतिषु ॥ दिवादिभ्यः श्यन् । ३।१।६६। कर्तरि सार्वधाक्ते
शपोपवादः । हलि चेति दीर्घः । दीव्यति । दिदेव । देविता ।
देविष्यति । दीव्यत् । अदीव्यत् दीव्येत । दीव्यात् । अदेवीत् ।
अदेविष्यत् । एवं प्रिवु तन्तुसंताने ॥ सिवादीनां वाङ्मूढ्य-
वायेपि । ८।३।७१। परिनिविभ्यः परेषामेषां सस्य घः । पर्यषी-
व्यत् । पर्यसीव्यत् ॥ नृति गात्रविक्षेपे । नृत्यति । ननर्त ।
नर्तिता ॥ सेसिचिक्कतचृतकृदतृदनृतः । ७।२।५७। एभ्यः
सिञ्जिभन्नस्य सादेराधधातुकस्येडा । नर्तिष्यति । नत्स्यति ।
नृत्यात् अनर्तीत् ॥ चसी उद्देशे । वाभ्राशेति श्यन्वा । चस्यति
चसति । तत्रास ॥ वा जु भमुचसाम् । ६।४।१२४। एषां किति
लिटि सेटि थलि च एत्वाभ्यासलोपौ वा चसतुः । तत्रसतुः ।
चसिथ । तत्रसिथ । चसिता । शी तनूकरणे ॥ आतः श्यनि
। ७।३।७१। लोपः । श्यति । श्यतः । श्यन्ति । शशी । शशतुः ।
शशुः । शाता । शास्यति । अशात् अशाताम् । इट्सकौ । अशासीत् ।

अशासिष्टाम् । क्री क्रीदने । क्रीयति । क्री ऽन्तकर्मणि । स्यति ।
 ससौ । सेयात् । दौ अवखण्डने । द्यति । ददौ । देयात् । अदात् ।
 द्यध ताडने । विध्यति । विव्याध । विविधतुः विव्यध । विव्य-
 धिय । व्यधा । व्यत्स्यति । विध्येत् । विध्यात् अव्यात्सीत् । पुष
 पुष्टौ । पुष्यति । पुपोष । पुपोषिय । पोष्टा पोच्यति । पुषादीत्यङ्
 आपरस्मैपदात् । अपुषत् शुष शोषणे । शुष्यति । शुशोष ।
 अशुषत् । शाश अदर्शने । नश्यति । ननाश । नेशतुः ॥ रधादि-
 भ्यश्च । ७।२।४५ । रध्नश्त्पट्पट्दुह्मुह्णुह्णिह् एभ्यो
 वलाद्यार्धभ्रातुकस्य वेट् । नेशिय ॥ मस्जिनशौर्भालि । ७।१।
 ६० । ननंष्ट । नेशिव । नेश्व । नशिता । नंष्टा । नशिष्यति ।
 नङ्च्यति । नश्येत् । नश्यात् । अनशत् । प्रणश्यति ॥ नशेः-
 षान्तस्य । ८।४।३६ । णत्वं न । प्रनंष्टा । अन्तग्रहणं भूतपूर्व-
 प्रतिपत्त्यर्थम् । प्रनञ्यति ॥ रध हिंसासंराध्योः ॥ रधिज-
 भोरचि । ७।१।६१ । नुम् । ररन्ध । ररन्धतुः ररन्धिय । ररध ।
 ररन्धिव । ररंध्व ॥ नेटयलिटि रधेः । ७।१।६२ । लिङ्वर्जे
 इटि रधेर्नुम्न । रधिता । रधा । रधिष्यति । रत्स्यति । अडि नुम् ।
 अनिदितामिति नलोपः । अरधत् । तृप प्रीणने । तृप्यति । त-
 त्रप्य । ततर्प्य ततर्पिय । तर्पिता । तर्प्ता । त्रप्ता ॥ स्पृशस्मृश-
 क्क्षूतृपृष्टपां चलेः सिज्वा वाच्यः । अतर्पीत् । अताप्सीत्
 अत्राप्सीत् । अतृपत् । टृप हर्षमीहनयोः । टृप्यति ॥

रधादित्वादिमौ वेट्कावसर्थमनुदात्तता ॥

द्रुह जिघांसायाम् । द्रुहति । वा द्रुहेति वा घः । पञ्चे डः ।
 द्रुद्रोग्ध । द्रुद्रोढ । द्रुद्रोद्दिथ । द्रोहिता । द्रोग्धा द्रोढा । अद्रुहत् ।
 मुह वैचित्ये । वैचित्यमविवेकः । मुहति । भुमोद्दिथ । मुमोग्ध ।
 मुमोढ । मोहिता । मोग्धा । मोढा । मोहिष्यति । मोक्षयति ।
 अमुहत् । ऋणुह उद्दिरणे । स्नुहति । सुष्णोह । सुष्णोद्दिथ । सु-
 ष्णोग्ध । सुष्णुहिव । सुष्णुह । स्नोहिता । स्नोग्धा । स्नोढा ।
 स्नोद्दिष्यति । स्नोक्षयति । अस्नुहत् । णिणुह प्रीतौ । स्निहति ।
 सिष्णोह । स्नेहिता । स्नेग्धा । स्नेढा । अस्निहत् । तुष तुष्टौ ।
 तुष्यति । दुष वैकृत्ये । दुष्यति । श्लिष आलिङ्गने । श्लिष्य-
 न्ति ॥ श्लिष आलिङ्गने । ३।१।४६। च्लेः वसः । अश्लिषत्
 कन्यां देवदत्तः । आलिङ्गने किम् । समश्लिषज्जतु काष्ठम् ।
 प्रत्यासत्ताविह श्लिषिः । क्रुध क्रोधे । कुध्यति । क्षुध
 बुभुक्षायाम् । क्षुध्यति । क्षुध बुभुक्षायाम् । क्षुध्यति ।
 प्रिधु संराडौ । सिध्यति । शमु उपशमे ॥ शमाम-
 ष्टानां दीर्घः श्यनि । ७।३।७४। शमत्तमदम् अमश्मन् चम-
 क्रमश्मश्मचो दीर्घः । प्रणिशाम्यति । शेमतुः । शेमुः । शेमिथ ।
 शमिता । अशमत् । तमु काङ्क्षायाम् । ताम्यति । तमिता । अत-
 मत् । दमु उपशमे । दाम्यति । दमिता । अदमत् । अमु तपसि
 खेदे च । आम्यति । अशमत् । अमु अनवस्थाने । वा आशेति

श्यन्वा । भ्राम्यति । भ्रामति । भ्रेमतुः । बभ्रमतुः । अभ्रमतुः ।
क्षम सहने । क्षाम्यति । चक्षमिथ । चक्षन्थ । चक्षमिथ । चक्ष-
णव । क्षमिता । क्षन्ता । अयं न षित् । भ्वादिस्तु षित् ॥

अषितः क्षाम्यतेः शान्तिः क्षमूषः क्षमतेः क्षमा ॥

क्लमु क्लान्तौ । ष्ठिवुक्लमुचमामिति दीर्घः । क्लाम्यति । क्ल-
मिता । अक्लमतुः । मदी हर्षे । माद्यति । अमदत् । असु क्षेपणे ।
अस्यति । आस । असिता ॥ अस्यतेऽप्युक् । ७।४।१७। अडि ।
अस्यतीत्यङ् । आस्थत् । यसु प्रयत्ने ॥ यसीऽनुपसर्गात्
।३।१।७१। संयसश्च । ३।१।७२। श्यन्वा । यस्यति । यसति ।
संयस्यति । संयसति । अनुपसर्गात्किम् । प्रयस्यति । जसु
मीक्षणे । जस्यति । तसु । उपक्षये । दसु च । तस्यति । अतसत् ।
दस्यति । अदसत् । वसु स्तम्भे । वस्यति । न शसददेति निषेधः
ववास । ववसतुः । वशादिरिति मते तु । वेसतुः वेसुः । व्युष
विभागे । व्युष्यति । विस्रप्रेरणे । विस्यति । अविषत् । वुस
उत्सर्गे । वुस्यति । मुस खण्डने । मुस्यति । मसी परिणामे ।
परिणामो विकारः । लुट विलोडने । लुट्यति । उच सम-
वाये । उच्यति । उवोच । ऊचतुः । ऊचुः । भ्रशु भ्रंशु अधःपतने ।
भृश्यति । बभ्रश । अभृशत् । अनिदितामिति नलोपः । भ्रश्यति
वभ्रश । अभ्रशत् । कृश तनूकरणे । कृश्यति । जितृष पिपा-
सायाम् । तृष्यति । हृष तुष्टौ । श्यन्नडौ भौवादिकादिशेषः ।

हृष्यति । अहृषत् । रुष रिष हिंसायां । तीषेति वेट् । रोषिता
 रोषटा । रेषिता रेषटा । कुप क्रोधे । कुप्यति । गुप व्याकुलत्वे ।
 लुभ गार्ह्ये । गार्ह्यमाकाङ्क्षा । लोभिता । लोब्धा । लोभिष्यति ।
 भ्वादेरवृत्करणलोभतीत्यप्याहुः । लुभ संचलने । लुभ्यति ।
 क्लिदू आर्दीभावे । क्लियति । चिक्लेदित्थ । चिक्लेत्थ । चिक्लिदिव ।
 चिक्लिद । चिक्लिदिम । जिमिदा स्नेहने ॥ मिदेर्गुणः
 । ७।३।८२। इक इत्सञ्जकशकारादौ प्रत्यये । मियति । अमिदत् ।
 जिद्विदा स्नेहनमोचनयोः । च्वियति । ऋधु वृषौ । ऋच्चयति ।
 आनर्द । गृधु अभिकाङ्क्षायाम् । गृध्यति । अगृधत् । मूङ् प्राणि-
 प्रसवे । सूयते । सुषुवे । क्रादिनियमान्नित्यमिड् । सुषुविषे । सुषु-
 विवहे सोता । सविता । दूङ् परितापे । दूयते । दीङ्
 क्षये ॥ दीङो युडचि कडिति । ६।४।६३। दीङः परस्या-
 जोदेः कडित आर्धधातुकस्य युट् ॥ वृग्युटावुवङ्यणोःसिद्धौ
 वक्तव्यौ । दिदोये । मीनातिमिनोतिदीङां ल्यपि च । ६।
 १।५०। एषामात्वं ल्यपि चादशित्येज्जनिमित्ते । दाता । दास्यते ।
 अदास्त । डीङ् विहायसागतौ । डीयते । पीङ् पाने । पीयते ।
 माङ् माने । मायते । ममे । माता । जनी प्रादुर्भावे । ज्ञाजनी-
 र्जा । ७।३।७६। श्रिति । जायते । गमहनजनेति उपधाया लोपः ।
 रतोः श्चुना श्चुः । जन्ने । जनिता । जनिष्यते । दीपजनबुधपू-
 रितायिप्यायिभ्योऽन्यतरस्याम् । ३।१।६१। एभ्यश्चल्ले-

श्रचण्वा एक वचने तशब्दे परे ॥ चिणो लुक् । ६ । ४ । १०४ ।
 चिणः परस्य तशब्दस्य लुक् । जनिवध्योश्च । ७ । ३ । ३५ । न
 वृद्धिश्चिणि ञिणति कृति च । दीपी दीप्ती । दीप्यते । दिदीपे ।
 अदीपि । अदीपिष्ट । पृद् गतौ । पद्यते । पेदे । पत्ता । पद्येत ।
 पत्सीष्ट ॥ चिणते पदः । ३ । १ । ६० । अपादि । अपत्साताम् ।
 अपत्सत । विद् सत्तायाम् । विद्यते । वेत्ता । बुध अवगमने ।
 बुध्यते । बोद्धा । एकाचो बभौ भष् भषन्तस्येति भष्भावः ।
 भोत्स्यते । भुत्सीष्ट । अबोधि । अबुद्ध । अभुत्साताम् । युध सं-
 प्रहारे । युध्यते । युयुधे । योद्धा । अयुद्ध । सृज विसर्गे । सृज्यते ।
 ससृजे । सृजिदृशोर्भल्यमकितीत्यमागमः । सृष्टा । सृज्यते ।
 सृज्सीष्ट । लिङ्सिचाविति कित्वम् । असृष्ट । असृच्चाताम् ।
 मीङ् हिंसायाम् । मीयते । रीङ् श्रवणे । रीयते । लीङ् श्ले-
 षणे । लीयते । विभाषा लीयतेः । ६ । १ । ५१ । लीयतेरिति
 यका निर्देशो नतु श्यना । लीलीङीरात्वं स्यादेज्जिष्ये ल्यपि च
 लेता । लाता । लेप्यते । लास्यते । एज्जिष्ये किम् । लीयते ।
 लिल्ये । व्रीङ् वृणोत्यर्थे । व्रीयते । विव्रिये । मृष तितिच्चायाम् ।
 मृष्यति । मृष्यते । ममर्षिय । ममृषे । ममृषिषे । मर्षितासि ।
 मर्षितासे । ग्राह बन्धने । नह्यते । ननाह । नहो ध इति धः ।
 ननह । नेहे । नह्वा । नत्स्यति । अनात्सीत् । अनह । रञ्ज रागे
 रज्यति । रज्यते । शृप् आक्रोशे । शप्यति । शप्यते ॥ शृक् वि-

भाषितो मर्षणे । विभाषित इत्युभयपदीत्यर्थः । शक्यति शक्यते
हरिं द्रष्टुं भक्तः । शशाक । श्रेकिथ । शशकथ । श्रेके । शक्ता ।
शक्यति । शक्यते । पुषादित्वादङ् । अशकत् । अशक्त । सेट्कोय
मित्येके । तन्मते नाऽनित्केषु लृदित्पठितः शकिता । शकिष्यति ।
शकिष्यते ॥ ॥ इति दिवादयः ॥

अथ स्वादिगणः ।

पुञ् अभिषवे । स्वादिभ्यः श्नुः । ३ । १ । ७३ । कर्तरि
सार्वाधातुके । शपोपवादः । सुनोति । सुनतः । हुश्नुवोरिति यण्
सुन्वन्ति । लोपश्चास्येति प्रत्ययोतो लोपः । सुन्वः । सुनुवः ।
सुनुते । सुन्वाते । सुन्वते । सुनुषे । सुषाव । सुषुवे । सोता । सुन-
वानि । सुनवै । सुनुयात् । स्तुसुधूञ्भ्यः परस्मैपदेषु । ७ ।
२ । ७२ । सिच इट् । असावीत् असोष्ट । अभिषुणोति । अभ्यषुणोत् ।
सुनोतेः स्यसनोः । ८ । ३ । ११७ । सस्य षो न । विसोष्यति ॥
षिञ् बन्धने । विसिनोति । चिञ् चयने । चिनोति । चिनुते ।
विभाषा चेः ७ । ३ । ५८ । अभ्यासाच्चेः कृत्वं वा सनि लिटि च ।
चिकाय । चिचाय । चिक्ये । चिच्ये । अचैषीत् । अचैष्ट । स्तृञ्
आच्छादने । स्तृणोति । स्तृणुते । तस्तार । तस्तरे । गुणोर्तीति गुणः
स्तयात् । ऋतश्च संयोगादेः । ७ । २ । ४३ । ऋदन्तात्संयोगादे-
र्लिङ्सिचोरिङ्वा तङि । स्तरिषीष्ट । अस्तरिष्ट । अस्तृत । धुञ्
कम्पने । धुनोति । धुनुते । दुषाव । दुधुवे । अधौषीत् । अधौ-

ष्यत् । धूञ् कम्पने । धूनीति । धूनुते । स्वरतीति । वेट् । दुध-
 विथ । दुधोथ । किति लिटि तु । श्रुक् किति । ७।२।११ ।
 श्रिज एकाच उगन्ताच्च गित्कितोरिण । इति प्राप्ते । क्रादिनि-
 यमान्नित्यमिट् । दुधुविव । दुधुविम । अधावीत् । अधविष्ट ।
 अधोष्ट । कृञ् हिंसायाम् । कृणीति । कृणुते । चकार । चकथं ।
 चक्रे । क्रियात् । कृषीष्ट । अकार्षीत् । अकृत । वृञ् वरणे ।
 वृणीति । वृणुते । बभूयात्तन्त्यजगम्भववर्थेति निगमे ।
 ७।२।६४ । एषां वेदे इडभावो निपात्यते । तेन भाषायां थलोद् ।
 ववरिथ । ववव । वववहे । वरिता । वृती वा । वरीता । लिङ्-
 सिचो रात्मनेपदेषु ७।२।४२ । वड् वञ्भ्यामृदन्ताच्चपर-
 योर्लिङ्सिचोरिङ्वा तडि ॥ न लिङि ७।२।३६ । वतो लिङ्
 इटो न दीर्घः । वरिषीष्ट । वृषीष्ट । अवारीत् । अवरिष्ट । अवत
 टुटु उपतापे । दुनोति । हि गतौ वृद्धौ च ॥ हिनु मीना । ८।
 ४।१५ । उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्यैतयोर्नस्य णः । प्रहिणोति ।
 हेरचडि ७।३।५६ । अभ्यासाद्धिनोतेर्हस्य कुत्वं नतु चडि ।
 जिघाय । आप्लु व्याप्तौ । आप्नोति । आप्नुतः । आप्नुवन्ति ।
 आप्नुवः । आप्नुहि । लृदिवाड् । आपत् । शक्लृशक्ती । अशकत् ।
 राध साध संसिद्धौ । राध्नीति ॥ राधो हिंसायाम् । ६।४।
 १२३ । एत्वाभ्यासलोपो । स्तः किति लिटि सेटि थलि च । अप-
 रेधतुः । अपरेधुः । रेधिथ । राडा । साध्नीति । ससाध । साडा ।

असात्सीत् । असाहाम् । जिधृषा प्रागल्भ्ये । धृष्णीति । दधर्ष ।
 धर्षिता । दम्भु दम्भने । अनदितामिति नलोपः । दम्भोति ।
 ददम्भ ॥ ग्रन्थिग्रन्थिदम्भिस्वञ्जिजनां लिटः कित्त्वं
 वा कित्त्वपक्षे नलोपः । तस्याभीयत्वादसिद्धत्वेनैत्वाभ्यासलोपयो-
 रप्राप्तौ ॥ दम्भेश्च एत्वाभ्यासलोपौ वक्तव्यौ । देभतुः ।
 दम्भतुः । दम्भिता । दम्भ्यात् । तृप् प्रीणने । क्षुभ्नादि-
 षु च । ८।४।३६ । न णत्वम् । तृप्णीति । ततर्प अशू व्याप्तौ
 संघाते च । अशनुते ॥ अशनोतिश्चा७।४।७२ । दीर्घादभ्यासादव-
 णात्परस्य नुट् । आनशे । अशिता । अष्टा । अशिष्यते । अक्ष्यते ।
 अशनुवीत । अक्षीष्ट । अशिषीष्ट । आशिष्ट । आष्ट । आक्षाताम
 इति स्वादयः ॥

अथ तुदादिगणः ॥

तुद व्यथने । तुदादिभ्यः शः । ३।१।७७ । शपोपवादः । तुदति ।
 तुदते । तुतोदिथ । तुतुदे । तोत्ता । अतोत्सीत् । अतुत्त । णुद्प्रेरणे
 नुदति । नुदते । नुनोद । नुनुदे । नोत्ता । भ्रस्ज पाके । अहिज्या
 वयीति संप्रसारणम् । सस्य श्चुत्वम् । तस्य जश्त्वम् । भृज्जति ।
 भृज्जते ॥ भ्रस्जो रोपधयो रमन्यतरस्याम् । ६।४।४७ ।
 भ्रस्जे रेफस्योपधायाश्च स्थाने रमागामो वार्द्धधातुके । मित्वाद-
 न्त्यादचः परः । स्थानषष्ठीनिर्देशाद्दोषधयोर्निवृत्तिः । बभर्ज । ब-

भर्जतुः । बभर्जिथ । बभर्ज । बभर्जतुः । बभर्जिथ ।
 स्कोरिति सलोपः । ब्रश्चेति षः । बभ्रष्ठ । बभर्ज । बभ्रज्जे ।
 भर्ष्टा । भ्रष्टा । भर्द्यति । भ्रद्यति ॥ कङ्ठिति रमागमं
 बाधित्वा संप्रसारणपूर्वविप्रतिषेधेन । भृज्यात् । भृ-
 ज्यास्ताम् । भृज्यासुः । भर्चीष्ट । भ्रचीष्ट । अभर्चीत् । अ-
 भ्राचीत् । अभर्ष्ट । अभ्रष्ट । कृष विलेखने । कषते । चकर्ष ।
 चकषे । कष्टा । कर्ष्टा । कृचीष्ट । अक्राचीत् । अकार्चीत् । अ-
 कृचत् । अकष्ट । अकृचाताम् । अकृचत । स्पृशस्प्रशिति सिञ्चा ।
 अकृचाताम् । अकृचन्त । मिल संगमने । मिलति ।
 मिलते । मिमेल । मेलिता । अमेलीत् । मुचलृ मोचणे । शे मु-
 चादीनाम् । ७।१।५६ । मुच्लुप्विद्लिप्सिचक्रत्खिद्लिपिणां
 नुम् । मुञ्चति । मुञ्चते । मोक्ता । मुच्यात् । लिङ्सिचाविति कित्
 मुचीष्ट । अमुचत् । अमुक्त । अमुचाताम् । लुप्लृ क्केदने । लु-
 म्पति । लुम्पते । लोप्ता । अलुपत् । अलुप्त । विद्लृ लाभे । वि-
 न्दति । विन्दते । विवेद । व्याघ्रभूतिमते । सेट् । वेदिता । भाष्य-
 मतेऽनिट् । परिवेत्ता । षिच क्षरणे । सिञ्चति । सिञ्चते । अ-
 सिचत् । असिचत । असिक्त । लिप् उपदेहे । लिम्पति । लिम्पते ।
 लेप्ता । लिपिसिचिह्नश्चेत्यङ् । अलिपत् । अलिपत । अलिप्त ।
 कृती क्केदने । कृन्तति । चकर्त । कर्तिता । सेसिचीति । वेट् । क-
 तिष्यति । कत्स्यति । अकर्तीत् । खिद्लृ परिघाते । खिन्दति ।

चिखेद । खेत्ता । पिश्र अवयवे । पिश्रति । पेशिता । ओन्नश्च
 छेदने । वृश्चति । वन्नश्च । वन्नश्चिथ । वन्नष्ठ । व्रश्चिता व्रष्टा ।
 व्रश्चिष्यति व्रच्यति । वृश्चात् । अन्नश्चीत् । अन्नाचीत् । व्यच
 व्याजीकरणे । विचति । विव्याच । विविचतुः । व्यचिता । व्यचि-
 ष्यति । विच्यात् । अच्यचीत् । अच्यचीत् । व्यचेः कुटादि-
 त्वमनसीति तु नेह प्रवर्तते । अनसीति पर्युदासेन कान्मात्र
 विषयत्वात् । उच्छि उच्छे । 'उच्छः कणश्च आदानं । कणिशाय-
 र्जनंशिलम्' इति यादवः । उच्छति । उच्छाञ्चकार । ऋच्छ
 गतीन्द्रियप्रलयमूर्तिभावेषु । ऋच्छत्युतामिति गुणः । द्विहल्यहण-
 स्थानेकइलुपलक्षणात्त्वान्नुट् । आनच्छ । आनच्छतुः । ऋच्छिता ।
 उज्झ उज्जर्गे । उज्झति । उज्झाञ्चकार । लुभ विमोहने ।
 लुभति । तीक्ष्णलुभेति वेट् । लोभिता । लोब्धा । लोभिष्यति ।
 तृप् तृम्फ तृप्ती । तृपति । ततर्प । तर्पिता । अतर्पीत् । तृम्फति
 ये तृम्फादीनां नुम् वाच्यः । आदिशब्दः प्रकारे । तेन येऽच नकारा
 नुपल्लस्ते तृम्फादयः । ततृम्फ । तृपयात् ॥ मृड मुखने । पृड च
 मृडति । पृडति । श्रुन गती । श्रुनति । वृष इच्छायाम् ॥
 इषुगमीति छः । इच्छति । तीषेति वेट् । एषिता । एष्टा । एषि-
 ष्यति । इष्यात् । ऐषीत् । कुट कौटिल्ये । गाङ्कुटादीति डि-
 त्वम् । चुकुटिथ । चुकोट । चुकुट । कुटिता । पुट संश्लेषणे ।
 पुटति । पुटिता । स्फुट विकसने । स्फुटति । स्फुर स्फुल

संचलने । स्फुरति । स्फुलति ॥ स्फुरतिस्फुलत्योर्निर्निवि-
 भ्यः । ८।३।७६। षत्वं वा । निस्फुरति । निष्फुरतीत्यादि । शू-
 स्तवने । 'परिणूतगुणोदयः' । नुवति । नुनाव । नुविता । इति
 कुटादयः ॥ ॥ टुमस्जो शुद्धौ । मज्जति । ममज्ज । मस्जि-
 नशोरिति नुम् ॥ मस्जेरन्त्यात्पूर्वा नुम्वाच्यः । संयोगा-
 दिलोपः । ममडक्थ । ममज्जिक्थ । मङ्क्ता । मङ्क्थयति ।
 रुजो भङ्गे । अरौक्षीत् । भुजो कौटिल्ये । रुजिवत् । विश प्र-
 वेशने । विशति । मृश आमर्शने । आमर्शनं स्पर्शः । अम्नाक्षीत्
 अमार्क्षीत् । अमृचत् । स्पृश्मृशिति च्लेः । सिच् । षट् लृ विश्व-
 णगत्यवसादनेषु । विशरणं दुःखम् । सीदतीत्यादि । शट् लृ
 शातने ॥ शट् शितः । १।३।६०। शिङ्गाविनोऽस्मात्तडानौ स्तः
 शीयते । शीयताम् । अशीयत । शीयेत । शशाद । शत्ता । शत्स्यति
 अशदत् । अशत्स्यत् । कृ विक्षेपे ॥ ऋत इङ्गातोः । ७।१।१००।
 किरति ॥ इत्त्वोत्वाभ्यां गुणवृद्धौ पूर्वविप्रतिषेधेन ॥
 चकार । चककः । करिता । करीता । कीर्यात् । अकारीत् ।
 किरतौ लवने । ६।१।१४०। उपात्तिकरतेः सुट् छेदेयं । उप-
 स्किरति । अडभ्यासव्यवायेपि सुट्कात्पूर्वं इति व-
 क्ताव्यम् । उपात्तिकरत् । उपचस्कार ॥ हिंसायां प्रतेश्च । ६।
 १।१४१। उपात्प्रतेश्च किरतेः सुट् हिंसायाम् । उपस्किरति ।
 प्रतिस्किरति । ग निगरणे ॥ अचि विभाषा । ८।२।२१।

गिरते रेफस्य लोऽजादौ प्रत्यये । गिरति । गिलति । जगार । जगाल
जगरिथ । जगलिथ । गरिता । गरीता । गलिता गलीता प्रच्छ
जीप्सायाम् । ग्रहिष्येति संप्रसारणम् । पृच्छति । पप्रच्छ । पप्रच्छतुः ।
पप्रच्छुः । प्रष्टा । प्रक्ष्यति । अप्राक्षीत् । मृड् प्राणत्यागे ॥
म्रियतेर्लुङ्लिङोश्च । १।३।६१ । लुङ्लिङोः शितश्च प्रकृति
भूतान्मृडस्तडानौ नान्यच्च डित्वं स्वरार्थम् । रिङ् । इयङ् ।
म्रियते । ममार । ममर्थ । मन्मिम् । मर्ता । मरिष्यति । मृषीष्ट
अमृत । पृड् व्यायामे । प्रायेणायं व्याङ्पूर्वः । व्याप्रियते । व्यापमे ।
व्यापरिष्यते । ऋष्वदङ्गादिति सिञ्जलोपः । व्यापृत । व्यापृषाताम् ।
जुषी प्रीतिसेवनयोः जुषते । जुजुषे । ओ विजी भयसंचलनयोः
प्रायेणायमुत्पूर्वः । उद्भिजते ॥ विज दूट् । १।२।२ । विजेः परस्य
ईडादिप्रत्ययो ङित् । उद्भिजिष्यते । ओलजी ओलस्जी
व्रीडने । लजते । लेजे । लज्जते । ललज्जे ॥ इति तुदादयः ॥

अथ रुधादिगणः ।

रुधिर् आवरणे रुधादिभ्यः षनम् । ३।१।७८ । शपोऽप-
वादः । रुणद्धि ॥ षनसोरल्लोपः । रुन्धः । रुन्धन्ति । रुणत्सि ।
रुन्धः । रुन्ध । रुण्धिम । रुन्धवः । रुन्धमः । रुन्धे । रुन्धाते ।
रुन्धते । रुन्धसे । रुन्धाथे । रुन्धवे । रुन्धे । रुन्ध्वहे । रुन्धमडे ।
रुरोध । रुक्धे । रोद्धा । रोत्स्यति । रोत्स्यते । रुण्डु । रुन्धात् ।
रुन्धाम् । रुन्धन्तु । रुन्धि । रुण्धानि । रुन्धाव । रुन्धाम् ।

कन्धाम् । कन्धाताम् । कन्धताम् । कन्धस्व । कणधै । कणधावहै ।
 कणधामहै । अकणत् २ । अकन्धाम् । अकन्धन् । दश्चेति कः ।
 अकणः । अकणत् २ । अकन्धाम् । अकन्धन् । अकन्ध । अकन्धाताम्
 अकन्धत । कन्ध्यात् । कन्धीत कन्ध्यात् । कन्धीष्ट । अकन्धत् ।
 अरोत्सीत् । अरुव । अरोत्स्यत् । अरोत्स्यत । भिदिर् विदारणे ।
 छिदिर् द्वैधीकरणे । युजिर् योगे । रिचिर् विरेचने । रि-
 णक्ति । रिङ्क्ते । रिरेच । रेक्ता । अरिणक् । अरिचत् । अरिचीत् ।
 अरिक्त । विचिर् पृथग्भावे । विनक्ति । विङ्क्ते । क्षुदिर्
 संपेषणे । क्षुणक्ति । क्षुन्ते । क्षीता । अक्षुदत् । अक्षीत्सीत् । अक्षुत् ।
 उच्छुदिर् दीप्तिदेवनयोः । कृणक्ति । कृन्ते । चकृद् । ससिची-
 तिवेष्ट । चकृदिवे । चकृत्से । कृदिता । कृदिष्यति । कृत्स्यति ।
 अकृदत् । अकृदीत् । अकृदिष्ट । उत्तृदिर् हिंसानादरयोः । तृ-
 णक्ति । तृन्ते ॥ कृती वेष्टने । कृणक्ति । तृह हिंसि हिंसा-
 याम् ॥ तृणह इम् । ७।३।८२। तृहः शनमि कृते इम् हलादी-
 पिति । तृण्ठि । तृण्ठः । ततर्ह । तर्हिता । अतृण्ठे ॥ श्रनान्न-
 लोपः । ६।४।२३। हिनत्सि । जिहिंस । हिंसिता । उन्दी
 क्तेदने । उनक्ति । उन्तः । उन्दन्ति । उन्दांचकार । औनत् ।
 औन्ताम् । औन्दन् । औनः । औनदम् । अञ्जू व्यक्तिसञ्ज्ञका-
 न्तगतिषु । अनक्ति । अङ्क्ते । अञ्जन्ति । आनञ्ज । आनञ्जिथ
 आनङ्क्थ । अञ्जिता । अङ्क्ता । अङ्क्थि । अनजानि । आनक् ।

अञ्जेः सिचि । ७।२।७१। अञ्जेः सिचो नित्यमिट् आञ्जीत् ।
 तंच संकोचने । तनक्ति । तङ्क्ता । तञ्चिता ॥ ओविजी
 भयसंचलनयोः । विनक्ति । विङ्क्ताः । विज इडिति डित्वम् ।
 विविजिथ । विजिता । अविनक् । अविजीत् । शिचलु विशेषणे ।
 शिनष्टि । शिंष्टः । शिंषन्ति । शिनक्षि । शिशेष । शिशेषिथ । शे
 ष्टा । शेक्ष्यति । हेर्धिः । शिष्टि । शिनषाणि । शिष्यात् । शिष्यात् ।
 अशिषत् । अशेक्ष्यत् । एवं पिचलु संचूर्णने । भञ्जो आस-
 दने । भनक्ति । बभञ्जिथ । बभङ्क्थ । भङ्क्ता । भुज पालना-
 ऽभ्यवहारयोः । भुनक्ति । भोक्ता । भोक्ष्यति । अभुनक् ॥ भुजोन-
 वने । १।३।६६। तडानौ स्तः । ओदनं भुङ्क्ते । अनवने किम् ।
 महीं भुनक्ति । जिह्न्धी दीप्तौ । इन्धे । इन्धाते । इन्धते ।
 इन्धे । इन्धांचक्ते । इन्धिता । इन्धाम् । इन्धाताम् । इन्धताम् ।
 इन्धे । ऐन्ध । ऐन्धाताम् । ऐन्धत । ऐन्धाः । विद्विचारणे । विस्ते ।
 वेत्ता । ॥ इति रुधादयः ॥

अथ तनादिगणः ॥

तनु विस्तारे ॥ तनादिक्कुञ्भ्य उः । ३।१।७६। तनोति ।
 तनुते । ततान । तेने । तनिता । तनिष्यति । तनिष्यते । तनोतु ।
 तनुताम् । अतनोत् । अतनुत । तनुयात् । तन्वीत । तन्यात् । तनि
 षीष्ट । अतनीत् । अतानीत् । तनादिभ्यस्तथासोः । २।४।
 ७६। तनादेः सिचो वा लुक् तथासोः । अनुदात्तोपदेशेति नक्षोपः ।

अतत । अतनिष्ठ । अतथाः । अतनिष्ठाः । अतनिष्ठ्यत् । अतनि-
 ष्यत । अणु दाने । सनोति । सनुते । ये विभाषेति आत्वम् । सा-
 यात् । सन्यात् । जनसनखनां सनभ्रलोः । ६।४।४२। एषा-
 माकारो भलादौ सनि भलादौ कङिति च । असात । असनिष्ठ ।
 असाथाः । असनिष्ठाः । क्षणु हिंसायाम् । क्षणोति । क्षणुते
 ह्यन्तेति न वृद्धिः ॥ अक्षणीत् । अक्षत । अक्षणिष्ठ । अक्षथाः ।
 अक्षणिष्ठाः क्षिणु च । उप्रत्यये लघूपधगुणो वा ।
 क्षिणोति । क्षेणोति । क्षेणिता । अक्षेणीत् । अक्षित । अक्षेणिष्ठ ।
 तणु अदने । तृणोति । तर्णीति । तृणुते । तर्णुते । डुकृञ्
 करणे । करोति । अत उत्सार्वधातुके कुरुतः । हलि चेति दीर्घः ।
 प्राप्ते ॥ न भकुर्कुराम् । ८।२।७६। भस्य कुरुर्कुरोऽपधाया न
 दीर्घः । कुर्वन्ति ॥ नित्यं करोतेः । ६।४।१०८। करोतेः प्र-
 त्ययोकारस्य नित्यं लोपो म्वोः । कुर्वः । कुर्मः । कुरुते । चकार ।
 चकार्य । चक्रव । चक्रे । कर्त्ता । करिष्यति । करिष्यते । करोतु ।
 कुरुताम् । अकरोत् । अकुरुत ॥ ये च ६।४।१०६। कज उलोप
 यादौ प्रत्यये । कुर्यात् । कुर्वीत । क्रियात् कषीष्ट । अकार्षीत् ।
 अकृत । अकरिष्यत् । अकरिष्यत् ॥ संपरिभ्यां करोतौ भू
 णो ६।१।१३७। समवाये च ६।१।१३८। संस्क्रोति ।
 अलंकरोतीत्यर्थः । संस्कुर्वन्ति । संघीभवन्तीत्यर्थः । संपूर्वस्य
 क्वचिदभूषणेपि सुट् । संस्कृतं भक्षा इति ज्ञापकात् ॥ उपात्प्रति-
 यत्नवैकृतवाक्याध्याहारेण च ६।१।१३६। कजः सुट् ।

चात्प्रागुक्तयोरर्थयोः । प्रतियत्नोगुणाधानम् । विकृतमेव वैकृतं विकार
 वाक्त्राध्याहार आकाङ्क्षैकदेशपूरणम् । उपस्कृता कन्या ।
 उपस्कृता ब्राह्मणाः । पधो दकस्योपस्कुरुते ॥ उपस्कृतं भुङ्क्ते ।
 उपस्कृतं व्रूते । वनु यावने । वनुते । ववने । मनु अवबोधने ।
 मनुते । मेने । मनिता । अमनुत । मन्वीत । मनिषीष्ट ॥ इति
 तनादयः ॥

अथ क्रयादिगणः ।

डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये ॥ क्रयादिभ्यः षना । ३।१।८१
 शपोपवादः । क्रीणाति । क्री हल्यघोः । क्रीणीतः । षनाभ्यस्त-
 योरातः । क्रीणन्ति । क्रीणसि । क्रीणीथः । क्रीणीथ । क्रीणामि ॥
 क्रीणीवः । क्रीणीमः । क्रीणीते । क्रीणाते । क्रीणते । क्रीणीषे । क्रीणाथे ।
 क्रीणीध्वे । क्रीणे । क्रीणीवहे । क्रीणीमहे चिक्राय । चिक्रियतुः ।
 चिक्रियुः । चिक्रयिथ । चिक्रेथ । चिक्रिये । क्रेता । क्रेष्यति ।
 क्रेष्यते । क्रीणातु क्रीणीतात् । क्रीणीताम् क्रीणाताम् क्रीणताम् ।
 क्रीणीयात् । क्रीणीत । क्रीयात् । क्रेषीष्ट । अक्रेषीत् । अक्रेष्ट ।
 अक्रेष्यत् । अक्रेष्यत । प्रीञ् तर्पणे कान्तौ च । प्रीणाति । प्री-
 णीते । श्रीञ् पाके । श्रीणाति । श्रीणीते । मीञ् हिंसायाम् ।
 प्रमीणाति । हिनुमीना । प्रमीणीते । मीनातीत्याम् ।
 ममी । मिम्यतुः । ममिथ । ममाथ । मिम्ये । माता । मास्यति ।
 मीयातु । मासीष्ट । अमासीत् । अमासीष्टाम् । अमास्त । पिञ्

बन्धने । सिनाति । सिनीते । सिषाय । सिष्ये । सेता । स्कृञ्
 आप्रवणे । स्तम्भुस्तम्भुस्कम्भुस्कम्भुस्कृञ्भ्यश्नुश्च
 । ३।१।८२। चात् शना । स्कुनोति । स्कुनुते । स्कुनाति । स्कुनीते ।
 चुस्काव । चुस्कुवे । स्कोता । अस्कोषीत् । अस्कोषट । स्तम्वादयश्च-
 त्वारः सौत्राः सर्वे रोधनार्थाः परस्मैपदिनः । हलश्चनः शान-
 उभौ । ३।१।८३। स्तभान । जृस्तम्भुञ्चुम्लुचुगुचुग्लुचु
 ग्लुञ्चुश्चिबभ्यश्च । ३।१।५८। च्लेरङ् वा । व्यष्टभत् ॥
 अस्तम्भीत् । युञ् बन्धने । युनाति । युनीते । योता । क्लृञ्
 शब्दे । क्लृनाति । क्लृनीते । क्लृविता । द्रृञ् हिंसायाम् । द्रृणाति ।
 द्रृणीते । पूञ् पवने । प्वादीनां ऋस्वः । ७।३।८०। पूञ् लृञ्
 स्तृञ् कृञ् वृञ् धृञ् शृ पृ भृ मृ दृ कृ धृ नृ कृ ऋ गृ ज्यारीलीक्लीप्ती
 एषां चतुर्विंशतेऋस्वः शिति । पुनाति । पुनीते । पविता । लुञ् क्तेदने ।
 लुनाति । लुनीते । स्तृञ् आच्छादने । स्तृणाति । स्तृणीते । तस्तार ।
 तस्तरतुः । तस्तरे । स्तृरिता । स्तरीता । स्तृणीयात् । स्तृणीत । ऋत
 इडातोः । स्तीर्यात् । स्तरिषीष्ट । स्तीर्षीष्ट । सिचिच परस्मैपदेषु
 अस्तारीत् । अस्तारिष्टाम् । अस्तारिष्णुः । अस्तरिष्ट । अस्तीर्षट् ।
 कृञ् हिंसायाम् । कृणाति । कृणीते । चकार । चकरे । वृञ् वरणे
 वृणाति । वृणीते । ववार । ववरे । वरिता । वरीता । उदोष्ठेय-
 त्युत्वम् । वूर्यात् । वरिषीष्ट । वूर्षीष्ट । अवारीत् । अवारिष्टां ।
 अवरिष्ट । अवरीष्ट । अवूर्षट् । धृञ् कम्पने । धुनाति । धुनीते

दुधविष । दुधीष । दुधविव । धोता । धविता । स्तुसुधूञ्भ्यः
 परस्मैपदेषु । ७।२।७२। अधावीत् । अधविष्ट । ग्रह उपादाने
 गृह्णाति । गृह्णीते । जग्राह । जगृहे । ग्रहोलिटि दीर्घः ७।२।३७
 एकाचो ग्रहेर्विहितस्येटो दीर्घा नतु लिटि । ग्रहीता । गृह्णातु ।
 गृहाण । गृह्णात् । ग्रहीषीष्ट । ह्यन्तेति न वृद्धिः । अग्रहीत् ।
 अग्रहोष्टास् । अग्रहोषाताम् । कुष निष्कर्षे । कुष्णाति ।
 कौषिता । निरः कुषः । ७।२।४६। वलादेराईधातुकस्येड्वा ।
 निष्कौषिता । निष्कौषटा । निरकौषीत् । शल इगुपधादिति वसः
 निरकुक्षत् । अशु भोजने । अशनाति । आश । आशिता । अशनातु ।
 अशान । ज्ञा अवबोधने । ज्ञाजनोरिति जादेशः । जानाति जज्ञी ।
 पृ पालनपूरणयोः । पृणाति । शृ हिसायां । शृणाति । शृदृप्रां ऋत्वो
 वेति पक्षे यण् । शश्रतुः । शशरतुः । दृ विदारणे । दृणाति । द-
 द्रतुः । ददरतुः । ज वयोहानौ । जृणाति । मुष् स्तेये । मुष्णा-
 ति । मोषिता । पुष् पुष्टौ । पुष्णाति । पोषिता । बन्ध बन्धन ।
 बध्नाति । बबन्ध । बबन्धिष्य । बन्धा । भन्त्स्यति । अभान्सीत् ।
 अबान्धाम् । अभान्तसुः । क्षिषू विवाधने । क्षिणाति । क्षेप्ति-
 ता । क्षेष्टा । अक्षेणीत् । अक्षिजत् । वृङ् सम्भक्तौ । वृणीते । वव्रे ।
 ववृढे । वरिता । वरीता । अवरिष्ट । अवरीष्ट । अवृत । इति
 क्रमादयः ॥

अथ चुरादिगणः ॥

चुर स्तेये ॥ सत्यापपाशरूपवीणातूलप्रलोकसेनालो-
 मतवचवर्मवर्णचूर्णचुरादिभ्यो णिच् । ३।१।२५। स्वार्थे
 पुगन्तेति गुणः । सनाद्यन्ता इति धातुत्वम् । तिप्शवादि गुणा-
 यादेशौ । चोरयति ॥ णिचश्च । १।३।७४। णिजन्तादात्मनेपदं
 कर्तृगामिनि क्रियाफले । चोरयते । चोरयामास । चोरयिता । चो-
 र्यात् । चोरयिषीष्ट । णिञ्चीति चङ् । णीचडीति क्त्स्वः । चडीति
 द्वित्वम् । हलादिः शेषः । दीर्घो लघोरित्यभ्यासस्य दीर्घः । अचू-
 चुरत् । चिति स्मृत्याम् । चिन्तयति । अचिचिन्तत् । चिन्तेति
 पठितव्ये इदित्करणं णिचः पाश्चिकत्वे लिङ्गम् । तेन चिन्त्यादि-
 त्यादौ नलोपो न । चिन्तति चिन्तेदित्यादि । यच्चि संकोचे । यन्च-
 यति । यन्चेति पठितुं शक्यम् । यत्तु इदित्करणाद्यन्चतीति माध-
 वेनोक्तम् तच्चिन्त्यं । एवं कुट्टि अनृतभाषणे । तच्चि कुटुम्ब-
 धारणे । मच्चि गुप्तपरिभाषणे । तन्चयते । मन्चयते । एतौ ।
 आत्मनेपदिनौ । रुक्नुडि परिहासे । स्फुण्डयति । पीड अवगाहे ।
 भ्राजभासभाषदीपजीवमीलपीडामन्यतरस्याम् । ७।
 ४।३ एषामुपधाया क्स्वो वा चङ्परे णौ । अपीपिडित् अपिपीडित् ।
 प्रथप्रख्याने । प्रथयति । अत्स्मृद्दृत्वरप्रथमदस्तरुपशाम् ७
 ४।६५। एषामभ्यासस्याकारश्चङ्परे णौ । इत्वापवादः । अपप्रथत्

पृथ प्रक्षेपे । पर्ययति । उर्कृत् । ७।४।७। उपधाया ऋत्पर्यस्य
 ऋदा चङ्परे णी । इररारामपवादः । अपीपृथत् । अपपर्यत् ।
 लुण्ठ स्तेये । लुण्ठयति । अल्लुण्ठत् । तड आघाते । ताडयति ।
 अतीतडत् । मडि भूषायां हर्षे च । मण्डयति । अममण्डत् ।
 भडि कल्याणे । भण्डयति । अबभण्डत् । छर्दं वमने । छर्दयति
 अचछर्दत् । चुद् संचोदने । चोदयति । अचूचुदत् । पाल रक्षणे
 पालयति । अपीपलत् । पूज पूजायां । पूजयति । अपपूजत् । कृत
 संशब्दने । उपधायाश्च । ७।१।११०। धातोर्कृतइत् । रपरत्वं
 उपधायां चेति दीर्घः । कीर्तयति । अचीकृतत् । अचिकीर्तत् ।
 म्लेच्छ अव्यक्तायां वाचि । म्लेच्छयति । अमिम्लेच्छत् । ड्ड
 स्तुतौ । ईडयति । पिडिसंघाते । पिण्डयति । रुष रोषे । रोष-
 यति । अरुषत् । तुल उन्माने । तोलयति । अतूतुलत् । शुल्व-
 माने । शुल्वयति । अशुशुल्वत् । घुषिर् अविशब्दने । घोषयति ।
 अजघुषत् । पटपुटलुटतुजिमिजिपिजिलुजिभजिलघि
 त्सिपिसिकुसिदसिकुशिचटघटिबृहिवर्हवल्लहगुपधूप
 विच्छचीवपुथलोक्कलोचृणदकुपतर्कवृत्तुवृधुभाषार्थाः ।
 पाटयति । पोटयति । लोटयति । तुज्जयति । एवं परेषां । घाटयति
 घण्टयति ॥ नागलोपिशास्त्रदिताम् । ७।४।२। णिच्यग्लो-
 पिनः शास्त्रेर्कृदितां चोपधाया ऋत्स्वो न चङ्परे णी । अल्लुलोकत् ।

अलुलोचत् । वर्त्तयति । वर्धयति । आधृषाद्वा । इत ऊर्ध्वं विभा-
 षितणिचः । धृषधातुमभिव्याप्य । युज् पृच संयमने । योजयति ।
 योजति । अयोचीत् । पर्चयति । पर्चति । पर्चिता । अप-
 चीत् । अर्चं पूजायां । अह मर्षणे । साहयति । "स एवायं
 नागः सहति कलभेभ्यः परिभवम्" वृञ् वरणे वास्यति ।
 वरति । वरते । ज् वयोहानौ । जारयति । जरति । शिष अस-
 र्वापयोगे । शेषयति । शेषति । श्रेष्टा । अशिञ्चत् । तप दाहे ।
 तापयति । तपति । तप्ता तृप् तृप्ती । तर्पयति । तर्पति । हिंसि
 हिंसायाम् । हिंसयति । हिंसति । अर्हं पूजायाम् । कृद् अप-
 वारणे । क्वादयति । कृदति । कृदते । धूञ् कम्पने । धूञ् प्रीजो
 नुक्णा । धूनयति । धवति । धवते । प्रीञ् तर्पणे । प्रीणयति ।
 प्रयति । प्रयते । वच् परिभाषणे । वाचयति । वचति । वक्ता ।
 अवाचीत् । मान पूजायाम् । मानयति । मानति । मानिता । भू
 प्राप्ती । आत्मनेपदी । भावयते । भवते । णिच् सन्नियोगेनैवात्मने-
 पदमित्येके । भवति । मार्गं अन्वेषणे । धृष प्रसहने । धर्षयति ।
 धर्षति ॥ अथादन्ताः । कथ वाक्यप्रवन्धने । अल्लोपः ॥ अचः
 परस्मिन्पूर्वविधौ । १।१।५७। परनिमित्तोजादेशः स्थानिवत्
 स्यात्स्थानिभूतादचः पूर्वत्वेन दृष्टस्य विधौ कर्तव्ये । इति स्थानि
 वक्तवन्तोपधाया वृद्धिः । कथयति । अग्लोपित्वादीर्घसन्वद्भावी न ।
 अचकथत् । गण संख्याने । गणयति । वृञ् च गणः । ७।४।६७।

अभ्यासस्य चादच्चङ्परे णौ । अजीगणत् । अजगणत् । रच प्रति-
यत्ने । रचयति । अररचत् । कल गतौ संख्याने च । कलयति ।
अचकलत् । सङ्ग पूजायाम् । मङ्गयति । सूच पैशुन्ये । सूचयति ।
अषोपदेशत्वान्न षः । असूसूचत् । कुमार क्रीडायाम् । कुमा-
रयति । अचुकुमारत् । जनपरिहाणे । जनयति । (ओः पुण्यजीति
सूत्रे पययोरिति वक्तव्ये वर्गप्रत्याहारजग्रहो लिङ्गम् । णिच्यच
आदेशो न हित्वे कर्तव्ये । इति । यत्र द्विरुक्तावभ्यासोत्तरखण्ड-
स्याद्योत्प्रक्रियायां परिनिष्ठतरूपे वा अवर्णो लभ्यते तत्रैवायं ।
निषेधः । ज्ञापकस्य सजातीयापेक्षत्वात् । तेनाचिकीर्तदित्यादि
सिद्धम् । प्रकृते तु) नगब्दस्य हित्वं । तत उत्तरखण्डे अल्लोपः ।
ओननत् । ध्वन शब्दने । ध्वनयति । अदध्वनत् । सूत्र वेष्टने ।
सूत्रयति । मूत्र प्रस्रवणे । मूत्रयति । अदन्तत्वसामर्थ्याणिणज्वि-
कल्पः । मूत्रयति । आगर्वादात्मनेपदिनः । पद गतौ । पदयते ।
अपपदत् । गृह ग्रहणे । मृग अन्वेषणे । मृगयते । शूर वीर
विक्रान्तौ । शूरयते । वीरयते । गर्व माने । गर्वयते ॥

इति चुरादिः ॥

अथ गयन्त प्रक्रिया ।

स्वतन्त्रः कर्ता । १।४।५४। क्रियायां स्वान्वयेण वि-
वर्चितीर्थः कर्ता स्यात् ॥ तत्प्रयोजको हेतुश्च । १।४।५५।

कर्तृप्रयोजको हेतुसंज्ञः कर्तृसंज्ञश्च । हेतुमति च । ३।१।२६।
 प्रयोजकव्यापारे प्रेरणादौ वाच्ये धातोर्णिच् । भवन्तं प्रेरयति ।
 भावयति । ओः पुण्यञ्च परे । ७।४।८०। सनि परे यदङ्गं त-
 दुवयवो योऽभ्यासस्तस्योत इत्स्यात्पवर्गयणकारेण्ववर्णपरेषु
 परतः । अवीभवत् । अपोपवत् । मूङ् बन्धने । अमीमवत् । अ-
 यीयवत् । रु शब्दे । अरीरवत् । अलीलवत् । अलीजवत् । पुण्य-
 जीति किम् । नुनावयिषति । अपरे किम् । बुभूषति ॥ स्रवति-
 शृणोतिद्रवतिप्रवतिप्लवतिच्यवतीनां वा । ७।४।८१।
 एषामभ्यासोकारस्येत्वं वा सनि अवर्णपरेधात्वक्षरे परे । असि-
 स्रवत् । इत्यादि । अवर्णपरे किम् । शुश्रूषते । णिजन्ताणिणच् ।
 परत्वाद्द्वौ प्राप्तायाम् ॥ शयल्लोपावियङ्यण्गुणहृङि।
 दीर्घेभ्यः पूर्वविप्रतिषेधेनेति । णिलोपः । चोरयति । णौ।
 चङीति ऋश्चः । दीर्घो लघोरिति दीर्घः । न चाग्लोपित्वाद्द्वयो-
 रप्यसंभवः । शयाकृतिनिर्देशात् । अचूचुरत् । टुओश्चि गतिवृद्धयोः ।
 णौ च संश्चङोः । २।४।५१। सन्परे चङ्परे च णौ श्रवयतेः
 संप्रसारणं वा स्यात् । संप्रसारणं तदाश्रयं च कार्यं बल-
 वहिति वचनात्संप्रसारणम् । अशृश्रवत् । अलघुत्वान्न । दीर्घः-
 अशिश्चयत् ॥ स्तम्भसिवुसहां चङि । ८।३।११६। उपसर्गा-
 देषां सस्य णो न स्याच्चङि । अवातस्तम्भत् । पर्यसीषिवत् ।
 न्यसीषवत् ॥ स्वापेशचङि । ६।१।११८। शयन्तस्य स्वापे-

श्चडि संप्रसारणम् । असूषुपत् । हनस्तोऽचिण्णलोः । ७।३।
 ३२। चिण्णत्वर्जे जिति णिति । घातयति ॥ अर्त्तिङ्गीत्तीरी-
 क्रूयीच्चाययातां पुङ् शौ । ७।३।३६। स्थापयति । तिष्ठ-
 तेरित् । ७।४।५। उपधायाश्चङ्परे शौ । अतिष्ठितपत् ॥ जिघ्र-
 तेर्वा । ७।४।६। उपधाया इत्वं चङ्परे शौ । अजिघ्रितपत् । अजि-
 घ्रपत् ॥ शाच्छासाह्वाव्यावेपां युक् ॥ ७।३।३७। शौ । शाय-
 यति । अशोशयत् । ह्राययति । ह्रः संप्रसारणम् । ६।१।३२।
 सन्परे चङ्परे च शौ ॥ काण्यादीनां वा । चङ्परे शौ उप-
 धाया ऋस्वो वा । गयन्ताः कणरणभणश्चणलुपहेठः षड् भाष्ये ।
 ह्रायिवाणिलोटिलोपयश्चत्वारोधिकान्यासे । वाणिलोठी अप्यन्यच
 इत्थं काण्यादयो द्वादश । अजूहवत् अजुहावत् । पाययति ॥
 लोपः पिबतेरीच्चाभ्यासस्य । ७।४।४। पिबतेरुपधाया
 लोपः स्यादभ्यासस्य ईदन्तादेशश्चङ्परे शौ । अपीप्यत् ॥
 पातेर्णौ लुग्वक्तव्यः पुकोपवादः । पा रक्षणे । पात्रयति ।
 वो विधूनने जुक् । ७।३।३८। शौ । वाजयति । कम्पे किम् ।
 केशन्वापयति । श्देरगतौ तः । ७।३।४२। शौ । शातयति ।
 गतो तु । गाः शादयति गोविन्दः । गमयतीत्यर्थः ॥ रुहः पो-
 न्यतरस्याम् । ७।३।४३। शौ । रोपयति । रोहयति ॥ दोषो
 शौ । ६।४।६०। दूष्यतेरुपधाया ऊत्स्याशौ । दूषयति ॥ वा चित्त
 विरागे । ६।४।६१। विरागोऽप्रीतता । चित्तं दूषयति । दोषयति

वा कामः । उभौ साभ्यासस्य । ८।४।२१। साभ्यासस्यानिते-
 रुभौ नकारौ णत्वं प्राप्नुतो निमित्ते सति । प्राणिणत् ।
 शौगमिरबोधने । २।४।४६। इणः । गमयति । बोधने तु । प्र-
 त्याययति ॥ घट चेष्टायाम् ॥ घटादयो मितः । जनीज-
 ष्कसुरञ्जोऽमन्ताश्च । मितः ॥ ज्वलल्ललनमाम-
 नुपसर्गाद्वा । एषां मित्वं वा ॥ ग्लास्नावनुवमां च । अनु-
 पसर्गादेषां मित्वं वा ॥ न कस्यमिचमाम् । अमन्तत्वात्प्रा-
 प्तं मित्वमेषां न ॥ यमोऽपरिवेषणे । मित्वं न ॥ स्वदिर-
 वपरिभ्यां च । मिन्न ॥ मितां क्स्वः । ६।४।६२। घटादीनां
 ज्ञपादीनां च णावुपधाया क्स्वः । घटयति । अजीघटत् । ज्ञपज्ञाने
 ज्ञापने च । ज्ञपयति । अजिज्ञपत् ॥ रभेरशब्दिलटोः । ७।१
 । ६३। नुमचि ॥ लभेश्च । ७।१।६४। अररम्भत् । अललम्भत् ।
 ईर्ष्ययति । ईर्ष्यतेस्तृतीयस्येति वक्तव्यम् । तृतीयव्य-
 ञ्जनस्य तृतीयैकाच इति वार्थः । आद्ये षस्य द्वित्वं वारयितुमि-
 दम् । द्वितीये त्वजादेर्द्वितीयस्येत्यस्यापवादतया संनन्ते प्रवर्तते ।
 ऐर्ष्ययत् । द्वितीयव्याख्यायां णिजन्ताच्चङि ष एवाभ्यासे श्रूयते ।
 हलादिः शेषात् । द्वित्वं तु द्वितीयस्यैव । तृतीयाभावेन प्रकृतवार्ति-
 काप्रवृत्तेः । ऐर्ष्ययत् ॥ इति शयन्त प्रक्रिया ॥

अथ सन्नन्त प्रक्रिया ॥

धातोः कर्मणः समानकर्तृकादिच्छायां वा । ३।१।

१७। इषिकर्मणो धातोरिषिककर्तृकात्सन्वेच्छायाम् । पठ व्य-
 ञ्जयाम् वाचि । इट् ॥ सन्यङोऽ।६।१।६। सन्नन्तस्य यङन्तस्य
 च प्रथमस्यैकाचो हे स्तोऽजादेस्तु द्वितीयस्य । सन्यतः । पठितुमि-
 च्छति पिपठिषति । कर्मणः किम् । गमनेनेच्छति । समानकर्तृका-
 त्किम् । शिष्याः पठन्तिवतीच्छति गुरुः । वाग्रहणाद्वाक्यमपि ॥

शेषिकान्समुबर्ध्याचकैषिको भतुबर्थिकः । सरूपः प्रत्ययो
 नेष्टः सन्नन्तान्न सनिष्यते । तेन पिपठिषितुमिच्छतीति वाक्य
 मेव । लुङ्सनोर्घस्लृ ॥ सः स्यार्धधातुको । ७।४।४६। सस्य तः
 स्यात्सादावाहधातुको । अत्तुमिच्छति जिघत्सति । एकाच इति नेट् ।
 अज्भनगमां सनि । ६।४।१६। अजन्तानां हन्तेरजादेशग-
 मेश्च दीर्घो भलादी सनि ॥ इको भल् । १।२।६। इगन्ताज्भ-
 लादिः सन्कित् । कर्तुमिच्छति चिकीर्षति । जिघांसति ॥ स नि
 च । २।४।४७। इणो गमिः स्यात्सनि न तु बोधने । जिगमिषति ।
 बोधने तु प्रतीषिषति ॥ इडश्च २।४।४८। गमिः सनि । अधि-
 जिगांसते । रुद्विदमुषग्रहिस्वपिप्रच्छः संश्च । १।२।८।
 एभ्यः सन् ह्ना च कितौ स्तः । रुदिषति । विविदिषति । मुमुषि-
 षति । सनि ग्रहगुहोश्च । ७।२।१२। ग्रहेर्गुहेरुगन्ताच्च सन
 इगन् । जिघृक्षति । हलन्ताच्च । १।२।१०। इक्समीपाहलः
 परो भलादिः सन्कित् । गुहू संवरणे । जुघृक्षति । मुषप्सति ॥
 किरश्च पञ्चभ्यः । ७।२।७५। कृ गृ हृ धृ ङ् प्रच्छ एभ्यः

सन इट् । पिष्टच्छिषति । चिकरिषति । जिगरिषति । अत्रेटो दीर्घो-
 नेष्टः । पूर्ववत्सनः । १।३।६२। सनः पूर्वी यो घातुस्तेन तुल्यं
 सन्नन्तादप्यात्मनेपदं स्यात् । दिदिरिषते । दिधरिषते । बभूषति ।
 सनीवन्तर्द्धभस्जदम्भुस्त्वयूग्भरज्ञपिसनाम् । ७।२।४६।
 इवन्तेभ्य ऋधादिभ्यश्च सन इड् वा ॥ च्कोः शूडनुनासिके
 च । ६।४।१६। सतुकस्य कस्य वस्य च क्रमात् श ऊट् एतावादेशौ
 स्तोऽनुनासिके कौ भलादौ कडिति च । यण् हित्वं । दुद्यूषति ।
 दिदेविषति । स्तौतिणयोरेव षण्यभ्यासात् । ८।३।६१।
 अभ्यासेणः परस्य स्तौतिण्यन्तंयोरेव सस्य षः प्रभूते सनि नान्य-
 स्य । तुष्टूषति । सिद्धाधयिषति । स्तौतिण्योः किम् । सुस्यूषति ।
 सिसेविषति ॥ आप्ज्ञप्यधामीत् । ७।४।५५। एषामच ईत्स्या
 त्सादौ । सनि । अत्र लोपो अभ्यासस्य । ७।४।५८। सनि-
 मीमेत्यारभ्य यदुक्तं तत्राभ्यासलोपः । आप्तुमिच्छति ईप्सति ।
 अर्दितुमिच्छति ईर्त्सति । अर्दिधिषति । बिभ्रन्जिषवि । बिभ-
 र्जिषति । बिभ्रक्षति । बिभर्क्षति ॥ दम्भ इच्च । ७।४।५६।
 दम्भेरच्च इत्स्यादीच्च सादौ सनि । हलन्तादित्यच हल्प्रहणं
 जातिपरम् । तेन सनः कित्वान्नलोपः । धिप्सति । धीप्सति ।
 दिदम्भिषति । शिञ्जीषति । शिञ्जयिषति । उदोष्ठेऽत्युत्त्वम् । सुस्वू-
 र्षति । सिस्वरिषति । युयूषति । यियविषति । विभाषोर्णोः इति
 डित् । ऊर्णुनविषति । ऊर्णुनविषति । ऊर्णुनूषति । बिभरिषति ।
 बभूषति । जिज्ञपयिषति । ज्ञीप्सति । सिसनिषति । सिसासति ॥

आशङ्कायां सन्वक्तव्यः । इवा मुमूर्षति । तनिपतिदरि-
 द्रातिभ्यः सनो वेङ् वाच्यः । तितनिषति । तनोतेर्विभाषा
 ६।४।१७। उपधाया दीर्घो भलादौ सनि । तितांसति । तितंसति ।
 कूलं पिपतिषति ॥ सनिमीमाधुरभलभशकपतपदामच
 द्रस् ॥ ७।४।५४। सादौ सनि । अभ्यासलोपः । पित्सति ।
 दिदरिद्विषति । दिदरिद्रासति ॥ मुचोऽकर्मकस्य गुणो वा
 ७।४।५७। सादौ सनि । अभ्यासलोपः । मुमुक्षते मोक्षते वा वत्सः
 स्वयमेव । अकर्मकस्य किम् मुमुक्षति वत्सं कृष्णः । इट् सनि
 वा ७।२।४१। वृङ् वृज्भ्यामृदन्ताच्च सन इङ्वा । विवरिषते ।
 विवरीषते । वुवृषते । विवरिषति । तितारिषति । तितरीषति ।
 तितीषति ॥ सिमपूङ् रञ्जवशां सनि ७।२।७४। सिम पूङ्
 ऋ अञ्ज अशू एभ्यः सन इट् । सिमयिषते । पिपविषते । अरि-
 षति । अजिजिषति । अशिषिषति । गुप् गोपने । तिज निशाने ।
 कित निवासे रोगापनयने च । मान पूजायां । बध बन्धने ।
 दान खण्डने । शान तेजने ॥ गुप्तिज्किङ्गाः सन् ॥ ३।१
 ५। मान्वधदानशान्भ्यो दीर्घश्चाभ्यासस्य ॥ ३।१।६।
 सूचयतीतेभ्यः सन् मानादीनामभ्यासस्येकारस्य दीर्घश्च । गुप्ते-
 निन्दायाम् । तिजः क्षमायाम् । कितेऽर्थ्याधिप्रती-
 कारे निग्रहे अपनयने नाशने संशये च । मानेर्जि-
 ज्ञासायां । वधेश्चिचविकारे । दानेरार्जवे । शाने-

निर्णयान्ते । गुपिप्रभृतयः किञ्चिन्ना निन्दाद्यर्थका एवाऽनुदात्ततः ।
 दानशानौ तु स्वरितेतौ । एष्वर्थेष्वेते नित्यसन्नन्ताः । अर्थान्तरे
 त्वननुबन्धकाश्चुरादयः । अनुबन्धस्य केवलेऽचरितार्थत्वात्सन्न-
 न्तात्पदव्यवस्था । धातोरित्यविहितत्वात्सनीऽच नार्द्धधातुकत्वम् ।
 तेनेङ्गुणौ न जुगुप्सते । तितिचते । चिकिन्सति । मीमांसते ।
 विभित्सते । दीदांसति । दीदांसते । शीशांसति । शीशांसते । णिचि
 तु गोपयति । गोपयते ॥ इति सन्नन्त प्रक्रिया ॥

अथ यङन्त प्रक्रिया ॥

धातोरेकाचो हलादेः क्रियासमभिहारे यङ् । ३।
 १।२२। पौनःपुन्ये भृशार्थे च द्योत्ये धातोरेकाचो हलादेर्यङ् ॥
 गुणौ यङ्लुकोः । ७।४। ८२ । अभ्यासस्य ङिदन्त-
 त्वादात्मनेपदम् । पुनः पुनरतिशयेन वा भवति । बोभूयते ।
 बोभूयाञ्चक्रे । अबोभूयिष्ठ । धातोः किम् । आर्द्धधातुकत्वं
 यथा स्यात् । तेन ब्रुवो वचिरित्यादि । एकाचः किम् । पुनः पुनर्जा-
 गति । हलादेः किम् । भृशसीचते ॥ नित्यं कौटिल्ये गतौ
 १३।१२३। गत्यर्थात्कौटिल्ये एव यङ् नतु क्रियासमभिहारे ।
 दीर्घोऽङ्कितः । ७।४। ८३ । अङ्कितोऽभ्यासस्य दीर्घो यङ्लुकोः ।
 कटिलं व्रजति वाव्रज्यते ॥ यस्य हलः । ३।४। ४६ । हलः परस्य
 यस्य लोपः स्यादार्द्धधातुके । आदेः परस्य । अतो लोपः वाव्र-
 जाञ्चक्रे । वाव्रजिता ॥ रीङ् कृतः । ७।४। २७ । अक्षयकारे असा-

वधातुकयकारे च्यौच परे ऋदन्ताङ्गस्य रीङ्देशः । डुक्ताञ्
 करणे । चेत्तीयते ॥ रीगृदुपधस्य च । ७।४।१०। धातोरभ्या-
 सस्य रीगागमो यङ्लुकोः । वरीवृत्यते । वरीवृत्तांचक्रे । वरीवृतिता
 चुम्नादिषु च । नरीनृत्यते । जरीगृह्यते । रीगृत्वत इति वा-
 च्यम् । वरीवृश्च्यते ॥ लुपसदचरजपजभदहदशगभ्यो
 भावगर्हायाम् । ३।१।२४। एभ्यो धात्वर्थगर्हायामेव यङ् ।
 गर्हितं लुम्पति लोलुप्यते । सासद्यते ॥ चरफलोश्च । ७।४।८७
 अनयोरभ्यासस्यातो नुक् यङ्लुकोः । नुगित्यनेनानुस्वारो लक्ष्यते ।
 स च पदान्तवद्वाच्यः । वापदान्तस्येति यथा स्यात् । उत्पर-
 स्यातः । ७।४।८८। चरफलोरभ्यासात्परस्यात उत्स्याद्यङ्लुकोः
 हलिचेति दीर्घः । चञ्चूर्यते । चंचूर्यते । पम्फुल्यते । पंफुल्यते ॥
 जपजभदहदशभञ्जपशां च । ७।४।८६। एषामभ्यासस्य
 नुक् यङ्लुकोः । गर्हितं जपति । जंजप्यते इत्यादि ॥ यो यङि
 । ८।२।२० गिरते रेफस्य लृत्वं यङि । गर्हितं गिलति । जेगिल्यते ।
 सूचिसूत्रिमूच्यटयत्यंशूणीतिभ्यो यङ् वाच्यः ।
 सोसूच्यते । अट पट गत्तौ । अटाटयते ॥ यङि च । ७।४।३०।
 अर्तः संयोगादेश्च ऋतन्ताङ्गस्य गुणो यङि ॥ यकारपरस्य रे-
 फस्य न हित्वनिषेधः अरार्यते । अरारिता । सशश्र्यते ।
 ऊर्णानूयते । सिचो यङि । ८।३।११२। सस्प षो न । निसेसिच्यते ।
 न कवतेर्द्यङि । ७।४।६३। अभ्यासस्य चुत्वं न । कोकूयते ।

कोतिकुवत्योस्तु । चोकूयते । हन्तेहिंसायां यङि ष्ठीभावो
वाच्यः । जेष्ठीयते । हिंसायांकिम् ॥ नुगतीनुनासिका-
न्तस्य । ७।४।८५ । अदन्ताभ्यासस्य नुक् यङ्लुकोः । जंघन्यते ।
अयङ्यि क्ङिति । ७।४।२२ । शीङः । शाश्वयते ॥ स्वपिस्य
मिव्येजां यङि । ६।१।१६ । संप्रसारणं । सोषुप्यते । सेसिम्यते
न वशः । ६।१।२० । संप्रसारणम् । वावश्यते ॥ चायः की ।
६।१।२१ चेकीयते ॥ ई घ्राधमोः । ७।४।३१ । जेष्ठीयते । देधमी
यते ॥ नीगबज्जुसंसुध्वंसुभंसुकसपतपदस्कन्दाम् । ७।
४।८४ एषामभ्यासस्य नीगयङ्लुकोः । अकित इत्युक्तेर्न दीर्घः ।
वनीवच्यते । सनीस्यते । दनीध्वस्यते । बनीभ्रस्यते । चनीकस्यते
पनीपत्यते । पनीपच्यते । चनीस्कच्यते ॥ इति यङन्तप्रक्रिया ॥

अथ यङ्लुगन्तप्रक्रिया ।

यङोऽचि च । २।४।७४ । यङोऽचिप्रत्यये लुक् स्यात् ।
चकारात्तं विनापि क्वचित् । अनैमित्तिकीयमन्तरङ्गत्वादादौ
भवति । ततः प्रत्ययलक्षणेन यङन्तत्वादुद्वित्वम् । अभ्यासकार्यम् ।
धातुत्वाङ्गडादयः । शेषात्कर्त्तरि परस्मैपदं । चर्करीतं चेत्यदादौ
पाठाच्छपो लुक् ॥ यङो वा । ७।३।६४ । यङन्तात्परस्य हलादेः
पितः सार्वधातुकस्य ईङ् वा स्यात् । भूसुवोरिति निषेधो यङ्लुकि
भाषायां न । बोभूतुतेतिक्तेइतिक्कन्दसि निपातनात् । बोभवीति ॥
बोभोति । बोभूतः । बोभुवति । बोभवीषि । बोभोषि । बोभूथ ।

बोभूथ । बोभवीमि । बोभोमि । बोभूवः । बोभूमः । बोभवाञ्चकार ।
 बोभवांबभूव । बोभवामास । बोभविता । बोभविष्यति । बोभवीतु ।
 बोभोतु । बोभूतात् । बोभूतां । बोभवतु । बोभूहि । बोभवानि । अबो-
 भवीत् । अबोभोत् । अबोभूताम् । अबोभवुः । बोभूयात् । बोभूयाताम्
 बोभूयुः । बोभूयात् । बोभूयास्ताम् । गातिस्थेति सिचौ लुक् । यङो-
 वेतीट्पक्षे गुणं बाधित्वा नित्यत्वाद्भुक् । अबोभूवीत् । अबोभोत् ।
 अबोभूतां । अबोभवुः । अबोभविष्यत् । जंगमीति । जंगन्ति ।
 अनुदात्तेत्यनुनासिकलोपः । जङ्गतः । जंगमति । स्वोश्च । जगन्वः ॥

श्रितपा श्रपानुबन्धेन निर्दिष्टं यङ्गणेन च । यच्चैकाज्य हण-
 चैव पञ्चैतानि न यङ्लुकि १ । वचनान्न इति नषेधः । अनुना-
 सिकलोपस्याभीयत्वेनासिद्धत्वान्न हेलुक् । जंगहि । मीनो धातोः ।
 अजंगमीत् । अनुबन्धनिर्देशान्न च्लेरङ् । अजंगमीत् ॥ रुग्णि-
 कौ च लुकि । ७।४।६१ । ऋदुपधस्य धातोरभ्यासस्य रुक्-
 क्रीकः स्युर्यङ्लुकि ॥ ऋतश्च । ७।४।६२ । ऋदन्तधातोरपि-
 तथा । वर्वतीति । वरिवतीति । वरीवतीति । वर्वर्ति । वरिवर्ति
 वरीवर्ति । वर्वर्तः ३ । वर्वर्तति ३ । वर्वर्तामास ३ । वर्वर्तिता ३ ।
 गणनिर्दिष्टत्वान्न वृद्धश्चतुर्भ्य इति न । वर्वर्तिष्यति ३ । अव-
 र्वतीत् ३ । अवर्वर्तुं ३ । सिपि दश्चेतिरुत्वपक्षे रोरि । अवर्वाः ३ । गणनि-
 र्दिष्टत्वाद्ङ् । अवर्वर्तीत् । चर्करीति । चरिकरीति । चरीकरीति ।
 चर्कति । चरिकर्ति । चरीकर्ति । चर्कृतः ३ । चर्कति ३ । चर्करा
 ञ्चकार । ३ । चर्करिता ३ । अचर्करीत् ३ । अचर्कः ३ । चर्कयात् ३
 आशिषि रिङ् । चर्कियात् ३ । अचर्करीत् ३ । ऋतश्चेति तपर

त्वान्नेह । चाकर्ति । चाकरीति । चाकीर्तः । चाकिरति । चाकीर्ति ।
चाकराणि । अचाकरीत् । अचाकरीत् । अचाकः । अचाकीर्ताम् ।
अचाकरः । अचाकरीत् । अचाकारिष्ठाम् । तातरीति । तातरी
त्यादि ॥ इति यङ्लुगन्तः ॥

अथ नामधातुप्रक्रिया ।

सुप् आत्मनः क्यच् । ३।१।८। इषिर्गमण एषितुरात्म-
सम्बन्धिनः सुबन्तादिच्छायामर्थे क्यच्वा ॥ सुपो धातुप्राति-
पदिकयोः २।४।७। एतयोरवयवस्य सुपो लुक् स्यात् । क्यचि
च । ७।४।३३। अवर्णस्य ईः । आत्मनः पुत्रमिच्छति पुत्रीयति ।
मान्तप्रकृतिकसुबन्तादव्ययाच्चक्यञ्ज । किमिच्छति ।
इदमिच्छति । स्वरिच्छति ॥ अशनायोदन्यधनायाबुभुक्षा-
पिपासागर्जेषु । ७।४।३४। एते क्यजन्ता निपात्यन्ते ॥ अश-
नायति । उदन्यति । धनायति । बुभुक्षादौ किम् । अशनीयति ।
उदकीयति । धनीयति ॥ अश्वक्षीरवृषलवणानामात्म-
प्रीतौ क्यचि । ७।१।५१। एषां क्यच्यसुक् ॥ अश्ववृषयो-
र्मैथुनेच्छायाम् । अश्वस्यति वडवा । वृषस्यति गौः ॥ क्षी-
रलवणयोर्लालसायाम् । क्षीरस्यति बालः । लवणस्यति उष्ट्रः ।
सर्वप्रातिपदिकानां क्यचि लालसायां सुगसुकौ ॥
दधिस्यति । दध्यस्यति । नः क्ये । १।४।१५। क्यचि क्यङि च
नान्तमेव पदं नान्यत् । राजीयति । नान्तमेवेति । किम्

वाच्यति । हलि च गीर्यति । पूर्यति । धातोर्दित्येव । तेनेह न ।
 दिवमिच्छति दिव्यति । क्यस्य विभाषा । ६।४।५० । हलः
 परयोः क्यच्क्यङ्ङोर्लोपी वार्द्धधातुके । आदेः परस्य । अतो लोपः ॥
 तस्य स्थानिवद्भावान्नोपधाया गुणः । समिधिता । समिध्यता ।
 काम्यच्च । ३।१।६ । उक्तविषये काम्यच् । पुत्रमात्मन इच्छति
 पुत्रकाम्यति । पुत्रकाम्यता । उपमानादाचारे । ३।१।१० ।
 उपमानात्कर्मणः सुबन्तादाचारार्थं क्यच् । पुत्रमिवाचरति पुत्रीयति
 छात्रम् । विष्णूयति द्विजम् ॥ सर्वप्रातिपदिकेभ्यः क्विठ्वा
 वक्तव्यः । अतो गुणे । कृष्ण इवाचरति कृष्णति । स्व इवाचरति
 स्वति । सस्वी ॥ अनुनासिकस्य क्विभ्रलोः कङिति ।
 ६।४।१५ । अनुनासिकान्तस्योपधाया दीर्घः क्वौ भ्रलादौ कङिति
 च । इदमिवाचरति । इदामति । राजेवाचरति राजानति । इन्ह-
 न्निति नियमान्नेहोपधाया दीर्घः पन्था इवाचरति । पथेनति ।
 मथेनति ॥ कर्तुः क्यङ् सलोपश्च । ३।१।११ । उपमानात्कर्तुः
 सुबन्तादाचारार्थं क्यङ् वा सान्तकर्तृवाचकस्य लोपो वा । क्यङ् वे
 त्युक्तेः पक्षे वाक्यम् ॥ सन्नियोगशिष्टानां सह वा प्रवृत्तिः
 निवृत्तिरिति क्यङ्सलोपयोः सहैव प्रवृत्तिः लोपश्च व्यवस्थितः ।
 भोजसोप्सरसो नित्यमितरेषां विभाषया । कृष्ण
 इवाचरति कृष्णायते । ओजायते । अप्सरायते । यथायते । यग्रयते
 विहायते । विहस्यते । आचारेऽवगलभक्तीवहोडेभ्यः

बाष्पमुद्भवमिति बाष्पायते । उष्मायते ॥ फेनाच्चेति वक्तव्यम्
 फेनायते ॥ शब्दवैरकलहाभकणवमेधेभ्यः करणो । ३ । १ । १७
 एभ्यः कर्मभ्यः करोत्यर्थे क्यङ् । शब्दं करोति शब्दायते ॥
 सुदिनदुर्दिननीहारेभ्यश्च सुदिनायते । दुर्दिनायते । नी-
 हारायते ॥ प्रातिपदिकाद्वात्वर्थे बहुलमिष्टवच्च ।
 प्रातिपदिकाद्वात्वर्थे णिच् स्यादिष्टे यथा प्रातिपदिकस्य पुंवद्भाव-
 रभावटिलोपविन्मत्तुलोपयणादिलोपप्रस्थस्फाद्यादेशभसंज्ञास्तद्वत्त्वा
 वपि स्युः । पटुमाचष्टे पटयति । परत्वादुद्धौ सत्यां टिलोपः ॥
 अपीपटत् । शौचडीत्यत्र भाष्ये तु वृद्धेलोपो बलीयानिति स्थितम्
 अपपटत् ॥ पुच्छभाण्डचीवराणिङ् । ३ । १ । २० ॥
 पुच्छादुदसने व्यसने पर्यसने च । विविधं विरुद्धं चोत्त्वे-
 पणं व्यसनं । उत्पुच्छयते । परिपुच्छयते ॥ भाण्डात्समाच-
 यने । संभाण्डयते । समवभाण्डत ॥ चीवरादर्जने परिधाने
 च । संचीवरयते भिक्षुः । मुण्डमिश्रशूलक्षालवणाव्रतवस्त्रह-
 लकलकृतततूस्तेभ्यो णिच् । ३ । १ । २१ । क्वयर्थे । मुण्डं करोति
 मुण्डयति ॥ व्रताङ्गीजनतन्निवृत्त्योः । पयः शूद्रान्नं वा व्र-
 तयति ॥ वस्त्रात्समाच्छादने । संवस्त्रयति ॥ हलयादिभ्यो
 ऋहणो । हलिकलयोरदन्तत्वं च निपात्यते । हलिं कलिं वा गृ-
 ष्णाति हलयति । कलयति । मण्डलं हलिः । कृतं गृह्णाति कृत-
 यति । तूस्तानि विनिवृन्ति वितूस्तयति । तूस्तं केश इत्येके ।

जटीभूताः केशा इत्यन्ये । पापमित्यपरे ॥ सत्यार्थवेदानामा-
 पुग्वक्तव्यः । सत्यापयति । अर्थापयति । वेदापयति पाशं ।
 विमुञ्चति विपाशयति । रूपति । वीणयोपगायति उपवीणयति ।
 तूलेनानुकुष्णात्यनुतूलयति । तृणाग्रं तूलेनानुघर्षयतीत्यर्थः ।
 श्लोकैरुपस्तौत्युपश्लोकयति । सेनयाभियाति अभिषेणयति लोमा-
 न्यनुमाष्टं चनुलोमयति । त्वच्च संवरणे । पचाद्यच् । त्वचं गृह्णाति
 त्वचयति । वर्मणा संनहति संवर्मयति । वर्णं गृह्णाति वर्णयति ॥
 चूर्णैरवध्वंसति अवचूर्णयति ॥ इति नामधातुप्रक्रिया ॥

अथ कण्ड्वादयः ॥

कण्ड्वादिश्रयो यक् । ३।१।२७। एभ्यो धातुभ्यो नित्यं
 यक् स्यात्स्वार्थः ॥ कण्डूञ् गात्रविघर्षणे । कण्डूयति कण्डूयते ।
 इत्यादि ॥ कर्तरि कर्मव्यतिहारे । १।३।१४। क्रियाविनिमये
 द्योत्ये कर्तर्यात्मनेपदस्यात् । व्यतिलुनीते । अन्यस्य योग्यं लवनं करो
 तीत्यर्थः ॥ न गतिहिंसार्थेभ्यः । १।३।१५। व्यतिगच्छन्ति
 व्यतिघ्नन्ति ॥ हरतेरप्रतिषेधः । संपहरन्ते राजानः । दूत-
 रेतरेन्योन्योपपदाच्च । १।३।१६। परस्परोपपदाच्चे-
 ति वक्तव्यम् । इतरेतरस्यान्योन्यस्य परस्परस्य वा व्यतिलु-
 नन्ति ॥ नेर्विशः । १।३।१७। निविशते ॥ परिव्यवेभ्यः
 क्रियः । १।३।१८। परिक्रीणीते । विक्रीणीते । अवक्रीणीते ।
 विपराभ्यां जेः । १।३।१९। विजयते । पराजयते । क्रीडोऽनु-

संपरिभ्यश्च । १।३।२१। चादाडः । अनुक्रीडते । संक्रीडते ।
 आक्रीडते ॥ समोऽकूजने । संक्रीडते । कूजने तु संक्रीडति
 चक्रं ॥ आगमेः क्षमायां । गयन्तस्थेदं ग्रहणं । आगमयस्व
 तावत् । मा त्वरिष्ठा इत्यर्थः ॥ शिञ्जेर्जिज्ञासायाम् । धनुषि ।
 शिञ्जते । धनुर्विषयज्ञाने शक्नो भवितुमिच्छतीत्यर्थः ॥ वृत्तिसर्ग
 तायनेषु क्रमः । १ । ३ । ३८ । वृत्तिरप्रतिबन्धः । ऋचि
 क्रमते । बुद्धिः । सर्ग उत्साहः । अध्ययनाय क्रमते । क्रमन्ते-
 ऽस्मिञ्क्षास्त्राणि । स्फीतानि भवन्तीत्यर्थः । आड उद्गमने
 । १ । ३ । ४० । आक्रमते सूर्यः ॥ ज्योतिरुद्गमन इति
 वाच्यम् । नेह । आक्रामति धूमो हर्म्यतलात् ॥ वेः पादविह-
 रणे । १।३।४१। साधु विक्रमते वाजी ॥ प्रोपाभ्यां समर्था-
 भ्याम् । १।३।४२। प्रारम्भेऽनयोस्तुल्यार्थता । प्रक्रमते । उपक्र-
 मते । समर्थाभ्यां किम् । प्रक्रामति । गच्छतीत्यर्थः । उपक्रामति ।
 आगच्छतीत्यर्थः ॥ अनुपसर्गाद्वा । १।३।४३। क्रामति । क्रमते ।
 अपपङ्गवेज्ञः । १।३।४४। शतमपजानीते । अपलपतीत्यर्थः । अ-
 कर्मकाच्च १।३।४५। सर्पिषोजानीते सर्पिषोपायेन प्रवर्तत
 इत्यर्थः । समवप्रविभ्यःस्थः । १।३।२२। संतिष्ठते । अवतिष्ठते ।
 प्रतिष्ठते । वितिष्ठते । आडः प्रतिज्ञायां । शब्दं नित्य-
 मातिष्ठते ॥ प्रकाशनस्थेयाख्ययोश्च । १।३।२३। गोपी-
 कृष्णाय तिष्ठते । आश्रयं प्रकाशयतीत्यर्थः । 'संश्रय कर्णादिषु

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ १०३ ॥ १५ ॥ १३५ ॥
मी प्रथमः ॥ १३५ ॥

तिष्ठते यः । कर्णादीन्निर्णेतृत्वेनाश्रयतीत्यर्थः ॥ उदोऽनूध्वं-
कर्मणि । १।३।२४। मुक्तावुत्तिष्ठते । अनूध्वेति किं । पीठादुत्ति-
ष्ठति । मन्त्रकरणे किम् । भर्तारमुपतिष्ठति यौवनेन ।
उपाह्वेवपूजासंगतिकरणमित्रकरणपथिष्ठिति वा-
च्यम् । आदित्यमुपतिष्ठते । गङ्गा यमुनामुपतिष्ठते । रथिका-
नुपतिष्ठते । मित्रो करोतीत्यर्थः । पन्थाः सुघ्नमुपतिष्ठते । प्राप्नो-
तीत्यर्थः ॥ वा लिप्सायाम् । भिक्षुकः प्रभुमुपतिष्ठति उप-
तिष्ठते वा ॥ उद्विभ्यां तपः । १।३।२७। अकर्मकादित्येव ।
उत्तपत्ते । वितपते । दीप्यत इत्यर्थः ॥ स्वाङ्गकर्मकाच्चेति
वक्तव्यम् । उत्तपते । वितपते पाणिम् । नेह । सुवर्णमुत्तपति ॥
आङो यमहनः । १।३।२८। आयच्छते । आहते ॥ अकर्म-
कात्स्वाङ्गकर्मकादित्येव । नेह । परस्य शिर आहन्ति ॥
आत्मनेपदेष्टवन्त्यतरस्याम् । २।४।४४। हनो वधादेशो वा
लुङि । अवधिष्ट । अवधिषाताम् । अवधिषत ॥ हनः सिच् ।
१।२।१४। कित् । अनुनासिकलोपः । अहत । अहसाताम् । अह-
सत ॥ यमो गन्धने । १।२।१५। सिच् कित् । गन्धनं सूचनं
परदोषाविष्करणम् । उदायत । गन्धने किम् । उदायस्त पादम् ।
आकृष्टवानित्यर्थः ॥ समो गन्धृच्छिभ्याम् । १।३।२९।
अकर्मकाभ्यामित्येव । संगच्छते ॥ वा गमः । १।२।१३। गमः
परी भलादो लिङ्सिचौ वा कितौ स्तः संगसीष्ट । संगसीष्ट ।

समगत । समगस्त । समृच्छते । अकर्मकाभ्यां किम् । ग्रामं संग-
च्छति ॥ विदपृच्छिस्वरतीनामुपसंख्यानम् । वेत्तेरेव
ग्रहणं । संवित्ते । संविदाते ॥ वेत्तेर्विभाषा । ७।१।७। वेत्तेः प-
रस्य भादेशस्यातो रुडागमो वा । संविद्वते । संविदते । समृच्छते ।
संस्वरते ॥

अथास्मिन्नकर्मकाधिकारे हनिगम्यादीनां कथमकर्मतेति चेत् । शृणु ।

धातोरर्थान्तरे वृत्तेर्धात्वर्थेनोपसंघात् ।

प्रसिद्धेरविवक्षातः कर्मणोऽकर्मिका क्रिया ॥ १ ॥

वहति भारं । नदी वहति । रयन्दत इत्यर्थः । जीवति ।
नृत्यति । प्रसिद्धेर्यथा । मेघो वर्षति । कर्मणोऽविवक्षातो यथा ।
'हितान्न यः संशृणुते स किं प्रभुः' ॥ संमाननीत्ससंजना-
चार्यकरणज्ञानभृतिविगणनव्ययेषु नियः । १।३।३६।
शास्त्रे नयते । दण्डमुन्नयते । उत्तिष्ठपतीत्यर्थः ॥ माणवकमुपन-
यते । कर्मकरानुपनयते । करं विनयते । राज्ञे । देयं भागं परि-
शोधयतीत्यर्थः । शतं विनयते । धर्मार्थं विनियुङ्क्ते इत्यर्थः ।
उपसर्गादस्यत्यहोर्वेति वाच्यम् । बन्धनान्निरस्यति
निरस्यते । समृहति । समृहते ॥ उपसर्गाद्वस्व ऊहतेः । ७।४।
२३। यादौ कृडति । ब्रह्म समुद्घात् । अग्निं समुद्घ ॥ निसमु-
पविभ्यो ह्वः । १।३।३। निह्वयते ॥ स्पृहयामाडः । १।३।
३१। कृष्णश्चाणूरमाह्वयते । स्पृहयां किम् । पुत्रमाह्वयति ॥

उदश्चरः सकर्मकात् । १।३।५३। धर्ममुच्चरते । उल्लङ्घ्य
 गच्छतीत्यर्थः ॥ समस्तृतीयायुक्तात् । १।३।५४। रणेन संच-
 रते ॥ दाणश्च सा चेच्चतुर्थ्यर्थे । १।३।५५। समोदाणस्तृ-
 तीयान्तेन युक्तादुक्तं स्यात्तृतीया चेच्चतुर्थ्यर्थे । दास्या संयच्छते
 कामी ॥ उपाद्यमास्वकरणे । १।३।५६। स्वकरणं स्वीकारः ।
 भार्यामुपयच्छते ॥ विभाषोपयमने । १।२।१६। यमः सिच्
 किङ्वा विवाहेर्थे । रामः सीतामुपायत । उपायंस्त वा उदबोदित्य-
 र्थः ॥ ज्ञाश्रुस्मृदृशां सनः । १।३।५७। सन्नन्तानामेषां प्रा-
 ग्वत् । धर्मं जिज्ञासते । श्रुश्रूषते । सुस्मृषते । द्रिष्टव्ये ॥ नाऽनो-
 र्ज्ञः । १।३।५८। पुत्रमनुजिज्ञासति ॥ प्रोपाभ्यां युजैरयज्ञ-
 पात्रेषु । १।३।६४। प्रयुङ्क्ते । उपयुङ्क्ते ॥ स्वराद्यन्तोपस-
 गादिति वाच्यम् । उद्युङ्क्ते । नियुङ्क्ते । अयज्ञपात्रेषु किम् ।
 हन्धं न्यञ्जि पात्राणि युनक्ति ॥ समः दृणुवः । १।३।६५ ।
 संच्छुते शस्त्रम् ॥ गन्धनावक्षेपणसेवनसाहसिक्यप्रति-
 यत्नप्रकथनोपयोगेषु कृजः । १।३।३२। गन्धनं हिंसा ।
 उत्कुरुते । सूचयतीत्यर्थः । अवक्षेपणं भर्त्सनम् । श्येनो वर्तिकामु-
 दाकुरुते । भर्त्सयत इत्यर्थः । हरिमुपकुरुते सेवते । परदारान्प्रकु-
 रते । तेषु सहसा प्रवर्तते । एधोदकस्थोपस्कुरुते । गुणमाधत्ते-
 कथाः प्रकुरुते । प्रकथयतीत्यर्थः । शतं प्रकुरुते । धर्मार्थं विनियु-
 ङ्क्ते । एषु किम् ॥ कटं करोति ॥ इत्यात्मनेपदप्रक्रिया ॥

अथ पदव्यवस्था ।

शेषात्कर्तरि परस्मैपदम् । टुञोश्चि गतिवृद्धयोः । श्वयति ॥
 विभाषा श्वेः । ६।१।३० । संप्रसारणं लिटि यङि च । शुशाव ।
 शुशुवतुः ॥ श्वयतेर्लिट्यभ्यासलक्षणप्रतिषेधः । शिश्वाय ।
 शिश्वयतुः । शिश्वयुः । शूयात् । जृस्तम्भिवत्यङ् वा । । श्वय-
 तैरः । ७।४।१८ । अङि । अश्वत् । अश्वः । विभाषेति । चङ् ।
 अशिश्वयत् । अश्वयीत् । अनुपराभ्यां कृजः । १।३।७६ ।
 कर्तृणे फले गन्धनादौ च परस्मैपदं स्यात् । अनुकरोति । परा-
 करोति ॥ अभिप्रत्यतिभ्यः क्षिपः । १।३।८० । क्षिप प्रेरणे
 स्वरितेत् । अभिक्षिपति ॥ प्राङ्गहः । १।३।८१ । प्रवहति ॥ परे-
 र्मृषः । १।३।८२ । परिमृषति ॥ व्याङ्परिभ्यो रमः । १।३।
 ८३ । विरमति । आरमति । उपाच्च । १।३।८४ । यज्जदत्तमुपर-
 मति । उपरमयतीत्यर्थः । अन्तर्भावितण्यर्थोयम् । विभाषाऽ-
 कर्मकात् । १।३।८५ । उपाद्रमेः परस्मैपदं वा स्यात् । उपरमति
 उपरमते । निवर्तत इत्यर्थः ॥ बुधयुधनशजनेङ्प्रुद्रुश्रुभ्यो
 योः । १।३।८६ । एभ्यो ण्यन्तेभ्यः परस्मैपदं स्यात् । णिचश्चे-
 त्यस्यापवादः । बोधयति पञ्च । योधयति काष्ठानि । नाशयति
 दुःखं । जनयति सुखं । प्रावयति । प्रापयतीत्यर्थः । द्रावयति ।
 आवयति ॥ क्रीड्जीनांणौ । ६।१।४८ । आत्वं स्यात् । अध्या

पयति ॥ शौच संश्रुचोः । २।४।५ १। सन्परं चङ्परं यो इडौ
वाङ् वा ॥ अद्यजीगपत् । अध्यापिपत् । क्रापयति । जापयति ॥
निगरणचलनार्थेभ्यश्च । १।३।८७। निगारयति । चलयति ।
अदेः प्रतिषेधः । आदयते देवदत्तेन ॥ अणावकर्मकाच्चित्त-
वत्कर्तृकात् । १।३।८८। गयन्तात्परस्मैपदम् । शेते । कृष्णस्तं
गोपी शाययति । न पादस्याङ्यमाङ्यसपरिमुहुरुचि-
नृतिवद्वसः । १।३।८९। एभ्योऽयन्तेभ्यः परस्मैपदं न । पा-
ययते । दमयते । आयासयते । आयासयते । परिमोहयते । रोचयते
नर्तयते । वादयते । वासयते । धेट् उपसंख्यानम् । धापयते
अकर्त्रभिप्राये शेषादिति परस्मैपदं स्यादेव । वत्सान्पाययति पयः
इति पदव्यवस्था ॥

अथ भावकर्मप्रक्रिया ।

भावकर्मणोः । १।३।१३। लस्य तडानौ स्तः ॥ सार्व-
धातुके यक् । ३।१।६७। भावकर्मवाचिनि सार्वधातुके धातोर्यक्
स्यात् । भावः क्रिया । सा च भावार्थकलकारेणानुद्धते । युष्मदस्म-
द्भ्यां सःमानाधिकरण्याऽभावात्प्रथमपुरुषः । तिङ्वाच्यक्रियाया
अद्रव्यरूपत्वेन द्वित्वाद्यप्रतीतेर्न द्विवचनादिकम् । किन्तु एक
वचनमेवोत्सर्गतः । त्वया मया अन्यैश्च भूयते । बभूवे ॥
स्यसिच्सीयुट्तासिष् भावकर्मणोरुपदेशेऽजभान-
ग्रहणं वा चिण्वदिट् च । ६।४।६२। उपदेशे योच् तद-

न्तानां हनादीनां च चिणीवाङ्कार्यं वा स्यात्स्यादिषु भावकर्मणो-
 र्गम्यमानयोः स्यादीनामिडागमश्च चिणवद्भावपक्षे अयमिड् ।
 चिणवद्भाववृद्धिः । भाविता । भविता । भाविष्यते । भविष्यते ।
 भूयताम् । अभूयत । भूयेत । भाविषीष्ट ॥ चिणभावकर्मणोः ।
 ३।१।६६। च्लेशिचणस्याद्भावकर्मवाचिनि परे । अभावि । अभा-
 विष्यत । अकर्मकोऽप्युपसर्गवशात्सकर्मकः । अनुभूयते आनन्द-
 श्चैत्रेण त्वया मया च । अनुभूयेते । अनुभूयन्ते । त्वमनुभूयसे ।
 अहमनुभूये । अन्वभावि । अन्वभाविषाताम् । अन्वभविषाताम् ।
 णिलोपः । भाव्यते । भावयाञ्चक्रे । भावयांबभूवे । भावयामासे ।
 चिणवदित् आभीयत्वेनासिद्धत्वाणिणलोपः । भावयिष्यते । भावि-
 षीष्ट भाविष्यते । भाव्यताम् । अभाव्यत । भाव्येत । भावयिषीष्ट ।
 अभावि । अभाविषाताम् । अभावयिषाताम् । वुभूष्यते । वुभूषा-
 ञ्चक्रे । वुभूषिता । वभूषिष्यते । बोभूयते । आकृतसार्वधातुकेति
 दीर्घः । स्तूयते विष्णुः । स्ताविता । स्तोता । स्ताविष्यते । स्तोष्यते ।
 अस्तावि । अस्ताविषाताम् । अस्तोषाताम् । गुणोतीति गुणः । अ-
 र्यते । स्मर्यते । ऋच्छत्युतामिति गुणः । अरि । सस्मरे । उपदेश-
 ग्रहणाच्चिणवदित् । आरिता । अर्ता । स्मारिता । स्मर्ता । नलोपः ।
 सस्यते । ससंसे । इदितस्तु नन्द्यते । इज्यते ॥ तनीतेयंकि-
 ६।४।४४। आदन्तादेशो वा स्यात् । तायते । तन्यते । तपोऽनु-
 तापे च । ३।१।६५। च्लेशिचणन कर्मकर्तरि अनुतापे च । अन्व-
 तप्त पापेन । घुमास्येतीत्वम् । दीयते । धीयते । ददे । दधे ॥

आतो युक् चिण्कृतो । ७।३।३३। आदन्तानां युगागम-
 श्चिणि ङिति कृति च । दायिता । दाता । दायिषीष्ट । दासीष्ट
 अदायि । अदायिषाताम् । श्म्यते मोहो मुकुन्देन । चिण्णमुलो
 दीर्घोऽन्यतरस्याम् । ६।४।६३। चिण्परे णमुल्परे च णौ मि-
 तामुपधाया दीर्घो वा । शमिता । शमिता । शमयिता । शमिष्यते
 शमिष्ये । शमयिष्यते । श्यन्तत्वाभावे श्म्यते मुनिना ॥
 नोदात्तोपदेशस्य मान्तस्यानाचमेः । ७।३।३४। उप-
 धाया वृद्धिर्न स्याच्चिणि ङिति कृति च । अशमि । अदमि ।
 उदात्तोपदेशस्येति किम् । अगामि । मान्तस्येति किम् अवादि ।
 अनाचमेरिति किम् । आचामि ॥ अनाचमिकमिवमीना-
 मिति वक्तव्यम् अकामि । अचामि ॥ भञ्जेश्च चिणि ।
 ६।४।३३। नलोपो वा । अभजि । अभञ्जि । लभ्यते ॥ विभाषा
 चिण्णमुलोः । ७।१।६६। लभेर्नुम् । अलम्भि । अलाभि । इति
 भावः प्रक्रिया ॥

अथ कर्मकर्तृप्रक्रिया ।

यदा कर्मेव कर्तृत्वेन विवक्षितं तदा सकर्मकाणामपि अ-
 कर्मत्वात्कर्तरि भावे च लः ॥ कर्मवत्कर्मणा तुल्यक्रियः ।
 ३।१।८७। कार्यातिदेशोद्यम् । कर्मश्चक्रिया तुल्यक्रियः कर्ता
 कर्मवत् । तेन यगात्मनेपदं । चिण्चिण्वदिट् च स्युः । पच्यते

कलम् । भिद्यते काष्ठम् । अपात्रि । अभेदि । भावे तु भिद्यते काष्ठेन ।
 भूषावाचिनां किरादीनां सन्नन्तनां च यक्चिणौ
 चिण्वदिट् चनेति वक्तव्यम् । अलंकुरुते कन्या । अलमकृत
 अवकिरते हस्ती । अवाकीष्ट । अवाकरिष्ट । गिरते । अगीष्ट ।
 अगिरिष्ट । आद्रियते । आहत । किरादिस्तुदाद्यन्तर्गणः । चिकीर्षते
 कटः । अचिकीर्षिष्ट ॥ तपस्तपःकर्मकस्यैवा ३।१।८८। कर्ता
 कर्मवत् । तप्यते तपस्तापसः । अर्जयतीत्यर्थः । अतप्त । तपःकर्म-
 कस्यैवात किम् । उत्तपति सुवर्णं सुवर्णकारः । सकर्मकाणां
 प्रतिषेधो वक्तव्यः अजा यामं नयति ॥ दुहिपच्योर्वहुलं
 सकर्मकयोरिति वाच्यम् ॥ न दुहस्नुनमां यक्चि-
 णौ । ३।१।८९। एषां कर्मकर्तरि यक्चिणौ न । शप् । तस्य लुक् ।
 गीः पयो दुग्धे ॥ अचः कर्मकर्तरि ३।१।९२ अजन्ताच्चेष्टिच-
 षवा कर्मकर्तरि ते परे । अकारि अकृत दुहश्च ३।१।९३ तथा
 अदोहि । अदुग्ध । लुग्वेति षस्य लुक्पक्षेयं । अधुक्षत । उदुम्बरः
 फलं पच्यते ॥ कुपिरञ्जोः प्राचां श्यनपरस्मैपदं च । ३।
 १।९०। अनयोः कर्मकर्तरि न यक् । किन्तु श्यनपरस्मैपदं चात्म-
 नेपदापवादः । कुष्यति । कुष्यते पादः । रज्यति रज्यते वस्त्रम् ।
 यग्विषये तु नास्य प्रवृत्तिः । कीषीष्ट । रंजीष्ट । इति कर्मकर्तृ-
 प्रक्या ॥

अथ लकारार्थ प्रक्रिया ॥

अभिज्ञावचने लृट् । ३।२।११२। स्मृतिबोधिन्युपपदे भू-
तानद्यतने धातोर्लृट् । लृडोपवादः । वस निवासे । स्मरसि कृष्ण
मोकुले वत्स्यामः । एवं बुध्यसे चेतयसे । इत्यादिप्रयोगेपि ॥ न
यदि । ३।२।११३। यद्योगे उक्तं न । अभिजानासि यदने । अभु-
ञ्जमहि ॥ विभाषा साकांक्षे । ३।२।११४। उक्तविषये लृङ्
लक्ष्यलक्षणभावने साकांक्षश्चेद्वात्वर्थः । स्मरसि कृष्ण वने वत्स्या-
मस्तत्र गाश्चारयिष्यामः । वासो लक्षणं । चारणं लक्ष्यम् । पक्षे
लङ् । परोक्षे लिट् । चकार । उत्तमपुरुषे चित्तविक्षेपादिना पारो-
क्ष्यम् । सुप्तोहं किल विललाप ॥ अत्यन्तापङ्गवे लिङ् वक्त-
व्यः । कलिङ्गेष्ववात्सीः । नाहं कलिङ्गान् जगाम ॥ प्रश्ने चा-
सन्नकाले । ३।२।११७। पृच्छ्यमानेर्थे लिङ् विषये लङ् लिटौ स्त
आसन्नकाले । अगच्छत्किम् । जगाम किम् । लट् स्मे । ३।२।११८।
लिटोपवादः । यजतिस्म युधिष्ठिरः ॥ अपरोक्षे च । ३।२।११९।
भूतानद्यतने लट् स्यात्स्मयोगे । एवं स्म पिता ब्रवीति । ननौ पृष्ट-
प्रतिवचने । ३।२।१२०। भूते लट् । अकार्षीः किम् ननु करोमिभो ।
नन्वोर्विभाषा ३।२।१२१। अकार्षीः किम् । न करोमि । नाका-
र्म ॥ अहं नु करोमि । अहं न्व कार्षम् । पुरिलुङ् चास्मे ३।२।
१२२। पुरायांगभूतानद्यतने वा लुङ् चाल्लट् न तु स्मयोगे । पक्षे

यथाप्राप्तम् । वसन्तीह पुरा क्वाचाः । अवात्सः । अवसन् । ऊर्ष्वी ।
 अस्म इति किम् । यजति स्म पुरा भविष्यतीत्यनुवर्तमाने । यावत्पु-
 रानिपातयोर्लट् । ३।३।४। यावद्भुङ्क्ते । पुरा भुङ्क्ते । निपातयोः
 किम् यावद्वास्यते तावद्भोक्षते । करणभूतया पुरा यास्यति । विभाषा-
 कदाकर्ह्यीः । ३।३।५। लट् स्यात् । कदा कर्हि वा भुङ्क्ते । भोक्ष्यते
 भोक्ता वा ॥ वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवद्वा । ३।३।१३१।
 वर्तमाने ये प्रत्यया उक्तास्ते वर्तमानसमीपे भूते भविष्यति च वा
 स्युः । कदा आगतोसि । अयं आगच्छामि । आगमं वा कदागमि-
 ष्यसि । एष गच्छामि । एष गमिष्यामि वा ॥ आशंसायांभूत-
 वच्च । ३।३।१३२। भविष्यत्काले भूतवद्वर्तमानवच्च प्रत्यया वा
 स्युराशंसायाम् । देवश्चेदवर्षीर्षति वर्षिष्यति वा धान्यमवाप्स्य-
 मवाप्स्यामो वा ॥ क्षिप्रवचने लृट् । ३।३।१३३। क्षिप्रप-
 र्यायोपपदे पूर्वविषये लृट् । वृष्टिश्चेत्क्षिप्रमाशु त्वरितं वा आया-
 स्यति शीघ्रं वप्स्यामः ॥ आशंसावचने लिङ् । ३।३।१३४।
 आशंसावाचिन्युपपदे भविष्यति लिङ् स्यान्न भूतवत् । गुरुश्चेदु-
 पेयादाशंसे अधीयीय ॥ हेतुहेतुमतोर्लिङ् । ३।३।१५६। वा
 स्यात् । कृष्णं । नमेच्चेत्सुखं यायात् । कृष्णं नंस्यति चेत्सुखं
 यास्यति । भविष्यत्येवेक्ष्यते । नेह । हन्तीति पलायते ॥ इच्छा
 र्थेषु लिङ्लोटौ । ३।३।१५७। इच्छामि भुञ्जीत भुक्तां वा
 भोगवान् । एवं कामये प्रार्थये ॥ कामप्रवेदन इति वक्तव्यम् ।

नेह । इच्छन्करोति । लिङ् च । ३ । ३ । १५६ । समानकर्तृकेषु इच्छा-
 र्थेषु भुञ्जीयेतीच्छति । विधिनिमन्त्रणेति लिङ् । विधिः प्रेरणम् ।
 भृत्यादेर्निष्कण्टस्य प्रवर्तनम् । यजेत । निमन्त्रणं नियोगकरणम्
 आवश्यकं आह्वनभोजनादौ दौहित्रादेः प्रवर्तनम् । इह भुञ्जीत ।
 आमन्त्रणं कामचारानुज्ञा । इह आसीत । आधीष्टः सत्कारपूर्वको
 व्यापारः । पुत्रमध्यापयेत् । संप्रश्नः संप्रधारणम् । किंभो वेद
 मधीयीय उत तर्कम् । प्रार्थनं याच्ना । भो भोजनं लभेय । एवं लोट् ।
 प्रैषातिसर्गप्राप्तकालेषु कृत्याश्च । ३ । ३ । १६३ । प्रैषो
 विधिः । अतिसर्गः कामचारानुज्ञा । भवता यष्टव्यम् । चारुलो-
 टोऽनुकर्षणं प्राप्तकालार्थम् । भवान्यजतां ॥ अर्हे कृत्यतृचश्च
 ३ । ३ । १६६ । चारुलिङ् । त्वं कन्यां वहेः । शकि लिङ् च । ३ ।
 ३ । १७२ । शक्ती लिङ् स्याच्चात्कृत्याः । त्वं भारं वहेः । धातु-
 सम्बन्धे प्रत्ययाः । ३ । ४ । १ । धात्वर्थानां सम्बन्धे यच्च काले-
 प्रत्यया उक्तास्ततोऽन्यत्रापि स्युः । तिङन्तवाच्यक्रियायाः प्राधा-
 न्यात्तदनुरोधेन गुणभूतक्रियावाचिभ्यः प्रत्ययाः । वसन्द्दर्श । भूते
 लट् । अतीतवासकर्तृकर्तृकं दर्शनमित्यर्थः । सोमयाज्यस्य पुत्रो
 भविता । सोमेन यज्यमाणा यः पुत्रस्तत्कर्तृकं भवनम् । क्रियास-
 मभिहरे लोट् लोटो हिस्वी वा च तद्ध्रस्वोः । ३ । ४ । २ ।
 पोः पुन्ये भृषार्थे च द्योत्ये धातोर्लोट् तस्य च हिस्वी स्तस्तिङाम-
 पवादः । तो च हिस्वी क्रमेण परस्मैपदात्मनेपदसंज्ञौ स्तस्तिङ्-

संज्ञी च । तद्वसोर्विषये तु हिस्वी वास्तः । पुरुषैकवचनसंज्ञे नान-
योरतिदिश्येते हिस्वविधानसामर्थ्यात्तेन सकलपुरुषवचनविषये
परस्मैपदिभ्यो हिः कर्तरि आत्मनेपदिभ्यः । ह्यो भावकर्मकर्तृषु ।
समुच्चयेऽन्यतरस्याम् । ३।४।३। अनेकक्रियासमुच्चयेद्योत्ये
प्रागुक्तं वा स्यात् । यथाविध्यनुप्रयोगः पूर्वस्मिन् ३।४।४। आद्ये
लोङ्विधाने लोङ्प्रकृतिभूत एव धातुरनुप्रयोज्यः ॥ समु-
च्चये सामान्यवचनस्य । ३।४।५। समुच्चये लोङ्विधौ
सामान्यार्थस्य धातोरनुप्रयोगः स्यात् । अनुप्रयोगाद्यथायथं लडाद-
यस्तिवादयश्च । ततः संख्याकालयोः पुरुषविशेषार्थस्य चाभिव्यक्तिः ।
क्रियासमभिहारे द्वे वाच्ये । याहियाहीति याति । पुनःपुन-
रतिशेन वा यानं ह्यन्तस्यार्थः । एककर्तृकं वर्तमानं यानं यातीत्यस्य ।
इतिगृह्यते अमेदान्वये तात्पर्यं ग्राहयति । एवं यातः । याति ।
यासि । याथः । याथ । यातयातेति यूयं याथ । याहियाहीत्यया-
सीत् । यास्यति वा । अधीष्वाधीष्वेत्यधीते । ध्वंविष्येतु पक्षे
अधीष्वमधीष्वमिति यूयमधीष्वे । समुच्चये सक्तून्पिब धानाः
खादेत्यभ्यवहरति । अन्नं भुङ्क्त्व दाधिकमास्वादस्वेत्यभ्यवह-
रते । तद्वसोस्तु पिबतखादेत्यभ्यवहरथ । भुङ्क्त्वमास्वादध्वमि-
त्यभ्यवहरथ्वे । पक्षे तु हिस्वी । अत्र समुच्चयीयमानविशेषाणामनु-
प्रयोगार्थेन सामान्येनाभेदान्वयः । पक्षे सक्तून्पिबति धानाः खादति
अन्नं भुङ्क्ते दाधिकमास्वादते । एतेन ॥

पुरीमवस्कन्द लुनीहि नन्दनं मुषाण रत्नानि हरामराजनाः ।

विगृह्य चक्रे नमुचिदिषा बली य इत्यमस्वास्थ्यमहर्दिवं दिवः ।

इति व्याख्यातम् । अवस्कन्दनलवनादिरूपा भूतानद्यतपरो-
क्षा एककर्तृका अस्वास्थ्यक्रियेत्यर्थात् । इह पुनः पुनश्चस्कन्देत्या-
दिरर्थ इति व्याख्यानं भ्रममूलकमेव । द्वितीयसूत्रे क्रियासमभि-
हारे इत्यस्याननुवृत्तेः । लोडन्तस्य हित्वापत्तेश्च । पुरीमवस्कन्दे-
त्यादिमध्यमपुरुषैकवचनमित्यपि केषांचिदुभय एव । पुरुषवचन-
संज्ञे इह नेत्युक्तत्वात् ॥६३॥ इति लकारार्थं प्रक्रिया ॥ इति तिङन्त
प्रक्रिया समाप्ता ॥

कृदन्त प्रकरणम् ॥

अथ कृतप्रक्रिया ।

धातोः । ३।१।६१। आतृतीयाध्यायान्तं ये प्रत्ययास्ते धातोः
परेस्युः । कृदतिङिति कृतसंज्ञा ॥ वाऽसरूपोस्त्रियाम् । ३।१।
६४। अस्मिन्धात्वधिकारेऽसरूपोपवादः प्रत्यय उत्सर्गस्य वो
बाधकः स्व्यधिकारोक्तं विना ॥ कृत्याः । ३।१।६५। खलुत्तृचा-
वित्यतः प्राक् कृत्यसंज्ञाः स्युः ॥ कर्तरि कृत् । ३।४।६७।
इति प्राप्ते ॥ तयोरेव कृत्यक्तखलर्याः । ३।४।७०। एते
भावकर्मणोरेव स्युः ॥ तद्व्यक्तव्यानीयरः । ३।१।६६। धातोरेते
स्युः । एधितव्यम् एधनीयं त्वया । भावे औत्सर्गिकमेकवचनं
क्तीवत्वं च । चेतव्यश्चयनीयो वा धर्मस्त्वया ॥ केलिमर उपसं-
ख्यामम् । पचेलिमा माषाः । पक्तव्या इत्यर्थः ॥ भिदेलिमाः सरलाः ।

कर्मणि प्रत्ययः ॥ वसेस्तव्यत्कर्तरि णिच्च । वसतीति
 वास्तव्यः ॥ कृत्यचः । ८।४।२६। उपसर्गस्यान्निमित्तात्परस्या
 च उत्तरस्य कृत्यस्य नस्य णत्वं स्यात् । प्रयापणीयं । अचः किं ।
 प्रमग्नः ॥ निर्विस्मस्योपसंख्यानम् । णेर्विभाषा । ८।४।
 ३०। प्राग्वत् । प्रयापणीयं । प्रयापनीयम् ॥ हलश्चेजुपधात्
 । ८।४।३१। हलादेरिजुपधात्वातोः परस्य कान्नस्याचः परस्य णो
 वा । प्रकोपणीयम् । प्रकोपनीयम् । हलः किम् । प्रोहणीयं । इजु-
 पधात्किं । प्रवपणीयं । इजादेः सनुमः । ८।४।३२। सनुमश्चे-
 ऋवति इजादेर्हलन्ताद्विहितो यः कृत्तत्स्थस्यैव ॥ इङ्खि गतो ।
 प्रेङ्खणीयं । इजादेः किम् । मणि सर्पणे । प्रमङ्गनीयं ॥ वा निं-
 सनिच्चनिन्दाम् । ८।४।३३। एषां नस्य णो वा कृति । प्रणिं-
 सितव्यम् । प्रणिंसितव्यम् ॥ न भाभूपूकमिगमिप्यायीवे-
 पाम् । ८।४।३४। एभ्यः कान्नस्य णो न । प्रभावेनीयम् ।
 प्रभवनीयम् । एयन्तभादीनामुपसंख्यानम् । प्रभापणीयं ।
 कृत्यल्युटो बहुलम् । ३।३।११३।

क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचिदप्रवृत्तिः क्वचिद्विभाषा क्वचिद्व्ययदेव ।
 विधेर्विधानं बहुधा समीक्ष्य चतुर्विधं बाहुल्यं वदन्ति ॥ १ ॥
 स्नात्यनेन स्नानीयं पूर्णं । दीयतेऽस्मै दानीयो विप्रः ॥
 ऋदुपधाच्चाकृपिचृतेः ३।१।११० त्रयपर्यात् । हत् हत्यम् ।
 हध् हध्यम् । कृपिचृत्योस्तु कर्प्यम् चर्त्यम् ॥ अचो यत् । ३।

१।६७। चेत्यम् । जेत्यम् ॥ ईद्व्यति । ६।४।६५। आतः । गुणः ।
 देयम् । ग्लेयम् ॥ पौरदुपधात् । ३।१।६८। पवर्गान्ताददुप-
 धाद्यत् । एयतोपवादः । शप्यम् । लभ्यम् ॥ आङोयि । ७।१
 ।६५। आङः परस्य लभेर्नुम् यादौ प्रत्यये ॥ आलम्भ्यो गौः ।
 उपात्प्रशंसायाम् । ७।१।६६। उपलम्भ्यः साधुः । स्तुतौ किम्
 उपलब्धुं शक्यः उपलभ्यः ॥ शकिसहोश्च । ३।१।६६। शक्यम्
 सद्यम् ॥ गदमदचरयमश्चानुपसर्गे । ३।१।१००। गद्यम् ।
 मद्यम् । चर्यम् ॥ चरेराङि चागुरौ । आचर्यो देशः । अगु-
 रौ किम् । आचार्यो गुरुः । यम्यम् ॥ अवद्यपण्यवर्या गह्व-
 र्पणितव्यानिरोधेषु । ३।१।१०१। अबद्यं पापम् । पण्यं वि-
 क्रयम् । शतेन वर्या कन्या ॥ वह्यं करणम् । ३।१।१०२। वह-
 न्त्यनेनेति वह्यं शकटं । वाह्यमन्यत् ॥ अर्यः स्वामिवैश्ययोः
 । ३।१।१०३। अनयोः किम् । आर्यो ब्राह्मणः ॥ उपसर्या का-
 ल्या प्रजने । ३।१।१०४। गर्भयज्ञे प्राप्तकाला चेदित्यर्थः ।
 उपसर्या गौः । गर्भाधानार्थं वृषभेणोपगन्तुं योग्येत्यर्थः । प्रजने
 काल्येति किम् । उपसर्या काशी । प्राप्तव्येत्यर्थः ॥ अजर्यं सं-
 गतम् । ३।१।१०५। विशेष्य चेत् । न जीर्यतीत्यजर्यं सतां संग-
 तम् ॥ वदः सुपि क्यप्च । ३।१।१०६। चाद्यत् । ब्रह्मोद्यम् ।
 ब्रह्मवद्यम् ॥ भुवो भावे । ३।१।१०७। क्यप् । ब्रह्मणो भावो ब्र-
 ह्मभूयम् ॥ हनस्त च । ३।१।१०८। चात्क्यप् । ब्रह्मणो हननं

नल्लहत्या ॥ एतिस्तुशास्त्रद्वजुषः कथप् । ३।१।१०६। क्र-
 स्वस्य पिति कृतितुक् । ६।१।७११। इत्यः स्तुत्यः शिष्यः
 वृ इति वृजो ग्रहणं न वृडः । वृत्यः वृडस्तु वार्या कृत्विजः ।
 आदृत्यः । जुष्यः । पुनः कथवृत्तिः परस्यापि एयतो बाधनार्था ।
 अवश्यस्तुत्यः ॥ मृजेर्विभाषा ३।१।११३ मृजेः कथवृत्ता । मृज्यः ।
 कृहलोर्ग्रत् ३।१।१२४। कृवर्णान्तादलन्ताच्च एयत् ।
 चजोः कु घिग्रयतोः । ७।३।५२। चजोः कुत्वं घिति एयति
 च । निष्ठायामनिट इति वक्तव्यम् । तेनेह न । गज्यम् ।
 माग्यः ॥ ओरावश्य के ३।१।१२५। एयत् । पाठ्यम् ॥

लुम्पेदवश्यमः कृत्ये तु काममनसोरपि ।
 समो वा हिततयोर्मांसस्य पचि युट्घजोः ॥

अवश्यलाव्यम् ॥ भव्यगेयप्रवचनीयोपस्थानीय-
 जन्याप्लाव्यापात्या वा । ३।४।६८। एते कृत्यान्ताः कर्तरि
 वा निपात्यन्ते । भवतीति भव्यः, भव्यमनेन वा ॥ भोज्यं भक्ष्ये
 ७।३।६६। भोग्यमन्यत् ॥ वचोऽशब्दसंज्ञायाम् । ७।३।६७
 न कुत्वम् । वाक्यमन्यत् ॥ राजसूयसूर्यमृषोदसुच्यकु-
 प्यकृष्टपच्याव्यष्टयाः ३।१।११४। एते सप्त कथवन्ता-
 निपात्यन्ते ॥ भिद्योव्यौ नदे । ३।१।११५। नदे किम् ।
 भेत्ता । उचिभता ॥ पुष्ट्यसिध्यौ नक्षत्रे ३।१।११६। वि-

पूयविनीयजित्या मुञ्जकल्कहलिषु । ३ । १ । ११७ ।

विपूयो मुञ्जः । विनीयः कल्कः । जित्यो हलिः ॥ प्रतृभिभ्यां

ग्रहेः । ३ । १ । ११८ । कन्दसीति वक्तव्यम् । प्रतिगृह्यम् ।

अपिगृह्यम् । लोकेतु । प्रतिग्राह्यम् । अपिग्राह्यम् । पदास्वैरि

वाच्यापद्येषु च । ३ । १ । ११९ । अवगृह्यम् । प्रगृह्यम् । पदम् ।

अस्वैरी परतन्त्रः । गृह्यकाः शुकाः । ग्रामगृह्या सेना । आर्यैर्गृह्यते

आर्यगृह्यः । तत्पक्षाश्रित इत्यर्थः ॥ विभाषा कृत्षीः । ३ । १ ।

१२० । कृत्यं वृष्यं कार्यं वष्यं । युग्यं च पचे । ३ । १ । १२१ ।

पत्रं वाहनं । योग्यमन्यत् ॥ अमावस्यदन्यतरस्याम् । ३ । १ ।

१२२ । अमा सह वसतोऽस्यां चन्द्रार्कावित्यमावस्या । अमावास्या

वा । अग्नौ परिचाय्योपचाय्यसमूह्याः । ३ । १ । १२३ ।

अग्नावेते साधवः । क्रतौ कण्डपाय्यसंचायौ । ३ । १ । १२४ ।

चित्याग्निचित्ये च । ३ । १ । १२५ । चित्योग्निः । अग्नेश्चय-

नमग्निचित्य । इति कृत्यप्रत्ययाः ।

श्वुल्लभचौ । ३ । १ । १२६ । धातोरेतो रतः । कर्तरि कृदिति

कर्त्रर्थे । युवोरनाकौ । ३ । १ । १२७ । युव एतयोरनुनासिकधोरेतो

रतः । कारकः कर्ता ॥ नन्दिग्रहिपचादिभ्योऽल्युण्यिन्धचः

। ३ । १ । १२८ । नन्दादेऽल्युर्ग्रहादेर्णिनिः पचादेरच्चात् । नन्द-

यतीति नन्दनः । जनार्दनः । लवणः । गणे निपातनाणत्वम् ।

आही । स्वायी । मन्त्री । पचः । आकृतिगणोपम् ॥ इगुपध-

ज्ञाप्तीकरः । कः । ३ । १ । १३५ । चिपः । बुधः । कथः ज्ञः ।
 प्रियः । किरः ॥ आतश्चोपसर्गे । ३ । १ । १३६ । प्रन्नः । सुगलः ।
 पात्राधमाधेट्टशः शः ॥ ३ । १ । १३७ । पिवः । जिन्नः । धमः ।
 धयः । पश्यः ॥ अनुपसर्गांल्लिम्पविन्दधारिपारिवेद्युदेजि-
 चेति सातिसाहिभ्यश्च ३ । १ । १३८ लिम्पः । विन्दः । धारयः ।
 पारयः । वेदयः । उदेजयः । चेतयः । सातयः । साहयः । अनुपस-
 र्गात्किं । प्रलिपः ॥ गवादिषु विंदेः संज्ञायाम् । गोविंदः ।
 अरविन्दः ॥ ददाति दधात्योर्विभाषा । ३ । १ । १३९ । ददः ।
 दधः । पक्षे वक्ष्यमाणो णः ॥ ज्वलितिकसन्तेभ्यो णः । ३ । १ ।
 १४० । वा स्यात् । ज्वालः । ज्वलः । चालः । चलः ॥
 श्या ऽऽहाधासुसंस्वती णवसा ऽवहलिहशिलप्रश्वसश्च
 । ३ । १ । १४१ । अवश्यायः । आत् दायः धायः ।
 व्याधः । आसावः । संसावः । अत्यायः । अवसायः
 अवहारः । लेहः । श्लेषः । श्वासः ॥ विभाषा ग्रहः । ३ । १ । १४३ ।
 व्यवस्थितविभाषेयम् । तेन जलचरे ग्रहः । ज्योतिषि ग्रहः ॥
 गेहे कः । ३ । १ । १४४ । गृह्णाति धान्यादिकमिति गृहम् ॥ शि-
 लिपनिष्ठवुन् । ३ । १ । १४५ । क्रियाकौशलं शिल्पम् ॥ छः प्र-
 त्ययस्य । १ । ३ । ६ । आदिरित् ॥ नृतिखनिरञ्जिभ्य एव ।
 नर्तकः । खनकः । अस्मि । अक्तेने च रञ्जेर्नलोपो वाच्यः । रजकः ।
 गस्थकम् । ३ । १ । १४६ । गायतेत्यकन् । गायकः ॥ ल्युट् च

।३।१।१४७। गायनः । प्रसृल्वः समभिहारे वुन् । ३।१।
 १४८। समभिहारयङ्येन साधुकारित्वं लक्ष्यते । प्रवकः । सरसः ।
 लवकः ॥ आशिषि च । ३।१।१५०। वुन् स्यात् । जीवताञ्जी-
 वकः ॥ तत्रोपपदं सप्तमीस्थम् । ३।१।१५२। सप्तम्यन्ते पदे
 कर्मणीत्यादौ वाच्यत्वेन स्थितं यत् कुम्भादि तद्वाचकं पदमुपपद
 संज्ञं स्यात् ॥ कर्मण्यण् । ३।२।१। कर्मण्युपपदे धातोरण् ।
 कुम्भं करोतीति कुम्भकारः ॥ अतोऽनुपसर्गे कः । ३।२।३।
 कर्मण्युपपदे । अणोपवादः । गोदः । कम्बलदः । अनुपगं किम् ।
 गोसन्दायः । मूलविभुजादिभ्यः कः । मूलानि विभुजतीति
 मूलविभुजो रथः । आकृतिगणोयम् । महीध्रः । कुध्रः ॥ सुपिस्थः
 । ३।२।४। कः स्यात् समस्थः । विषमस्थः । सुपीति योगविभागा-
 दन्यस्मादपि । द्वाभ्यां पिवति इति द्विपः ॥ अम्बाम्बगोभूमिसं-
 व्यापद्विचिकुशेकुशंक्वङ्गुमञ्जिजपुञ्जिजपरमेवर्हिर्दि-
 व्यग्निभ्यः स्थः । ८।३।६७। एभ्यः स्थस्य षः स्यात् । द्विष्ठः ।
 त्रिष्ठः ॥ तुन्दशोकयोः परिमृजापनुदोः । ३।२।५। तुन्द-
 शोकयोः कर्मणोरुपपदयोराभ्यां कः ॥ आलस्यसुखाहरणयो-
 रिति वक्तव्यम् । तुन्दपरिमृजोऽलसः । शोकापनुदः । सुखस्या-
 ऽऽहर्ता ॥ प्रेदाज्ञः । ३।२।६। कः स्यात् । सर्वप्रदः । पथिप्रच्छ ॥
 समि ख्यः । ३।२।७। गोसंख्यः ॥ गापोष्टक् । ३।२।८। कर्म
 ण्युपपदे । सामगः । पिवतेः सुराशीध्वोरिति वाच्यम् ।

सुरापी । सिंधुपी । हरतेरनुद्यमनेऽच् । ३।२।६। अंगहरः ।
 अनुद्यमने किम् । भारहारः ॥ शक्तिलाङ्गलाङ्गुशतीमरय-
 ष्टिघटघटीधनुष्ण ग्रहः । शक्तिग्रहः वयसि च ३।२।१०।
 उद्यमनार्थं सूत्रम् । कवचहारः कुमारः ॥ आङ्घ्रि ताच्छील्यो ३
 । ३।११। पुष्पाण्याहरति । तच्छीलः पुष्पाहरः ॥ अर्हः । ३।२।
 । १२। अचस्यात् कर्मण्युपपदे । पूजार्हा ब्राह्मणी । स्तम्बकर्णयो
 रिति व्यक्तव्यम् । स्तम्बेरमो हस्ती । कर्णेजपः सूचकः ॥ अधि
 कारणेतः ॥ रमिजपोः । ३।२।१३। हस्ति^३सूचकयो । ३।२।
 १५। खे शेते श्वशयः ॥ पार्श्वार्दिषूपसंख्यानम् । पार्श्वार्भ्यां
 शेते पार्श्वशयः । पृष्ठशयः । उदरशयः । चरेष्टः । ३।२।१६।
 अधिकरणे उपपदे । कुरुचरः । भिक्षासेनादायेषु च । ३।२।१७
 भिक्षाचरः । सेनाचरः । आदायेति ल्यबन्तम् । आदायचरः ।
 कृजो हेतुताच्छील्यानुलोम्येषु । ३।२।२०। एषु द्योत्येषु ।
 कजष्टः ॥ अतः कृकमिकांसकुम्भपात्रकुशाकर्णीष्वन-
 व्ययस्य । ॥ ३।४६। अत उत्तरस्थानव्ययविसर्गस्य समासे मित्यं
 सादेशः करोत्यादिषु । यशस्करो विद्या । आहकारः । वचनकरः ॥
 दिवाविभानिशा प्रभाभास्कारान्ताजन्तादिबहुना-
 ग्दीकिलिपिलिविलिभक्तिकर्तृचित्रक्षेत्र संख्याजङ्गा
 वाङ्मह्यत्तन्नुरक्तम् । ३।२।२१। एषु कजष्टोऽहेत्वद्वापि ।
 दिवाकरः । विभाकरः । निशाकरः । आस्कादित्वात्सः । भास्करः ।

बहुकरः । एककरः । द्विकरः । अहस्करः । धनुस्करः । अरुस्करः ॥
 न शब्द श्लोक कलहगाथावैरचाटु सूत्रमन्त्रपदेषु
 ।३।२।२३। एषु कृजठो न । शब्दकारः ॥ स्तम्बशक्तोरिन्
 ।३।२।२४। त्रीहिवत्सयोरितिवक्तव्यम् । स्तम्बकरिर्नीहिः ।
 शक्तकरिर्वत्सः ॥ हरतेदृतिनाथयोः पशौ ।३।२।२५।
 हतिहरिः । नाथे नासारज्जुं हरतीति नाथहरिः पशुः ॥ फले-
 महिरात्मंभरिश्च ।३।२।२६। एतौ निपात्येते । चात्कुक्षि-
 भरिः ॥ चान्द्रास्तु ॥ आत्मीदरकुक्षिष्विति पेठुः ।
 'ज्योत्स्नाकरम्भमुदरम्भरयश्चकोराः' इति मुरारिः ॥ एजेः खश्
 ।३।२।२७। एयन्तात् ॥ अरुक्षिषदजन्तस्य मुम् ।६।३।६७।
 अरुक्षो द्विषतोऽजन्तस्य मुम् । त्वव्ययस्य । शित्वाच्छ-
 बादिः । जनमेजयतीति जगमेजयः ॥ वातशुनीतिलशर्धेय-
 जधेटुदजहातिभ्यः खश् । वातमजा लृगाः ॥ खित्य-
 नव्ययस्य ।६।३।६६। क्खः । शुनिन्धयः । तिलंतुदः । श्वेजहा
 माजाः ॥ नासिकास्तनयोधमधिष्टोः ।३।२।२८। स्तमे
 धिष्टो नासिकायां धमश्चेति वक्तव्यं । स्तनंधयः । ना-
 सिकंधयः । नासिकंधमः । नासिकंधयः धेट्टित्वात्स्तनंधयी ।
 नाडीमुष्ठयोश्च ।३।२।२९। धमाधिष्टोः खश् । नाडिंधमः ।
 नाडिंधयः । मुष्ठिंधमः । मुष्ठिंधयः ॥ उदि कूले रुजिवहीः

॥३॥२॥३॥ कूलमुदुजः कूलमुदुहः ॥ वहाम्भे लिहः ॥३॥२॥
 ३२॥ वहः स्कन्धः तं लेढीति वहंलिहो गौः अभंलिहो वायुः ॥
 परिमाणे पचः ॥३॥२॥३॥ मस्थंपचा स्थाली । खारिंपचः
 कटाहः ॥ मितनखे च ॥३॥२॥३॥ मितंपचा ब्राह्मणी ।
 नखंपचा यवागः ॥ विध्वरुषोस्तुदः ॥३॥२॥३॥ विधुन्तुदः ।
 अस्तुदः ॥ असूर्यललाटयोर्दृष्टितपोः ॥३॥२॥३॥ असूर्य-
 मित्यसमर्थसमाप्तः । दृष्टिना नजः संबन्धात् । असूर्यपश्या राज-
 दाराः । ललाटंतपः सूर्यः । प्रियवशे वदः खच् ॥३॥२॥३॥
 प्रियंवदः । वशंवदः ॥ गमेः सुपि वाच्यः । मितंगमो हस्ती ।
 विहायसो विह च । खच् डिहा वाच्यः । विहंगमः
 विहंगः । भुजंगमः भुजंगः । द्विषत्परयोस्तापेः ॥३॥२॥३॥
 खच् ॥ खचि क्लृप्तः ॥६॥४॥६॥ खचि परे खी उपधायाक्लृप्तः ।
 द्विषन्तं परं वा तापयति । द्विषंतपः । परंतपः ॥ वाचि यमी
 व्रते ॥३॥२॥४॥ खच् ॥ वाचंयमपुरंदरौ च ॥६३॥६॥
 वाक् पुरोरमन्तत्वं निपात्यते । वाचंयमी मौनव्रती । व्रते किम् ।
 अशक्त्यादिना वाचं यच्छतीति वाग्यामः ॥ पः सर्वयोर्दारि-
 सहोः ॥३॥२॥४॥ खच् । पुरं दारयतीति पुरंदरः । सर्वसहः ।
 भगं दारयतीति भगंदर इति कथं । बाहुलकात् ॥ सर्वकूलाभ-
 करीषेषु कषः ॥३॥२॥४॥ सर्वकषः खलः । कूलंकषा नदी ।

अभ्रं कषो वायुः । करीषं कषा वात्या ॥ मेघतिभयेषु कृजः
 । ३।२।४३। मेघंकरः । ऋतिंकरः । भयंकरः । भयशब्देन तदन्तवि-
 धिः । अभयंकरः ॥ क्षेमप्रियमद्रेऽण् च । ३।२।४४। एषु-
 कृजोऽण् । चात्खच् । क्षेमंकरः । क्षेमकारः । प्रियंकरः । प्रियकारः ।
 मद्रंकरः । मद्रकारः । कथं तर्हि 'अल्पारम्भाः क्षेमकराः' इति ।
 कर्मणः शेषत्वविवक्षायां पचाद्यच् । एवं गङ्गाधरभूधरादयः ।
 आशिते भुवःकरणभावयोः । ३।२।४५। खच् । आशितो
 भवत्यऽनेन आशितंभव ओदनः । आशितस्य भवनं आशितंभवः ।
 संज्ञायां भृतृवृजिधारिसहितपिदमः । ३।२।४६। खच्
 विश्वं विभर्तीति विश्वंभरः । रथंतरं साम । पतिंवरा कन्या । शत्रु-
 जयो हस्ती । युगन्धरः पर्वतः । शत्रुंसहः । शत्रुंतपः । अरिंदमः ।
 गमेश्च । ३।२।४७। सुतंगमः ॥ अन्तात्यन्ताध्वदूरपार-
 सर्वानन्तेषु डः । ३।२।४८। गमेः । अन्तगः । सर्वत्रपन्न-
 योरिति वाच्यम् । सर्वत्रगः । पन्नं पतितं गच्छतीति पन्नगः ।
 उरसो लोपश्च । उरसा गच्छतीत्युरगः । सुदुरोरधिक-
 रणे । सुखेन गच्छत्यत्र सुगः । दुर्गः । अन्यत्रापि दृश्यत
 इति वाच्यम् । ग्रामगः । डे च विहायसी विहादेशो
 वाच्यः । विहगः ॥ आशिषि हनः । ३।२।४९। शत्रुं वध्यात्
 शत्रुहः । आशिषि किं । शत्रुघातः । दारावाहनोऽणान्तस्य च
 टः संज्ञायाम् । दारुशब्दे आङ्पूर्वाच्चन्तेरटोन्तस्य । दारवा-

घाटः । चारौ वा । चार्वाघाटः । चार्वाघातः ॥ अपेक्षेशतम-
 सोः । ३।२।५० । अपपूर्वावन्तेर्डः । अनाशीर्यमिदम् । क्षेपापहः
 पुत्रः । तमोपहः सूर्यः ॥ कुमारशीर्षयोर्णिनिः । ३।२।५१ ।
 कुमारघाती । शिरसः शीर्षभावो निपात्यते । शीर्षघाती ।
 लक्षणे जायापत्योष्टक् । ३।२।५२ । हन्तेष्टक् लक्ष्यवति
 कर्तरि । जायाघ्नो ना । पतिघ्नी रची ॥ अमनुष्यतृके च ।
 । ३।२।५३ । जायाघ्नस्तिलकालकः । पतिघ्नी पाणिरेखा । पितृघ्नं
 घृतम् । अमनुष्येति किं । आशुघातः शूद्रः । अथ कथं
 'बलभद्रः प्रलम्बघ्नः' कृतघ्नः इत्यादि । मूलविभुजादित्वात्सिद्धम् ।
 चौरपीतो नगरघातो हस्तीति तु बाहुलकादण् ॥ शक्तौ हस्ति-
 कपाटयोः । ३।२।५४ । हन्तेष्टक् । मनुष्य कर्तृकार्यमिदं । हस्ति-
 घ्नो ना । कपाटघ्नश्चौरः । कवाटेति पाठान्तरम् ॥ पाणिघता-
 ड्यौ शिल्पिनि । ३।२।५५ । शिल्पिनि किं । पाणिघातः ।
 राजघ उपसंख्यानम् । राजानं हन्ति राजघः । आठ्य-
 सुभगस्थूलपलितनग्नाऽन्धप्रियेषु च्यर्थेष्वच्यौ कृजः
 करणे ख्युन् । ३।२।५६ । एषु च्यर्थेष्वच्यन्तेषु कर्मसूप
 पदेषु कृजः ख्युन् । अनाठ्यमाठ्यकुर्वन्त्यनया आठ्यकरणी ।
 अच्यौ किम् । आठ्यीकुर्वन्त्यनेन ॥ कर्तरि भुवः खिष्ठु-
 च्छुकौ । ३।२।५७ । आठ्यादिषु च्यर्थेष्वच्यन्तेषु भवतेरेतौ
 स्तः । अनाठ्य आठ्यो भवति । आठ्यम्भाविष्णुः । आठ्यम्भावुकः ।

सत्सूहिषद्रुहदुहयुजविदभिदछिदजिनोराजामुपसर्गे-
 पि विवप् । ३।२।६१। एभ्यः क्विबुपसर्गे सत्यसति च सुप्युप-
 पदे । द्युसत् । सदिरप्रतेरिति यः । उपनिषत् । अण्डसूः । प्रसूः । मिच
 द्विट् । प्रद्विट् । मिचधुट् । प्रधुट् । गोधुक् । प्रधुक् । अश्वयुक् ।
 प्रयुक् । देववित् । निवित् । अयद्यामाभ्यां नयतेर्णी वाच्यः
 अग्रणीः आमणीः ॥ भजो शिवः । ३।२।६२। अंग्रभाक् । प्रभाक्
 अदौऽनन्ने । ३।२।६३। विट् स्यात् । आममत्तीत्यामात् । स-
 स्यात् । अनन्ने किं । अन्नादः ॥ क्त्वथे च । ३।२।६४। अदेर्विट्
 पूर्वेण सिद्धे वचनं वासरूपेति प्राप्ताणवाधनार्थम् । क्त्वयात् आम-
 मांसभक्षकः ॥ दुहः कठघश्च । ३।२।७०। कामदुवा ॥ अन्ये
 म्योपिदृश्यन्ते । ३।२।७५। मनिन् । क्विप् बनिप्विच् एते प्रत्यया
 धातोः स्युः ॥ नेडुशि कृति । ७।२।८॥ वशादेः कृत इरण ।
 सुशर्मा । प्रातरित्वा । विडुनोरनुनासिकस्यात् । ६।४।४१।
 विजायत इति विजावा । ओण्यु अपनयने । अवावा । रोट् रेट् सुगण् ।
 क्विपच । ३।२।७६। अयमपि दृश्यते । उखासत् । पर्णध्वत् ।
 वाहभट् । अन्तः । ८।४।२०। पदान्तस्यानितेर्नस्य णत्वं स्यादुप-
 सर्गस्थान्निमित्तात्परश्चेत् । हे प्राण् ॥ आशासः क्वौ उप-
 धाया कृत्वं वाच्यम् । आशीः । इत्वोत्वे । गीः । पूः । मो नो
 धातोः । प्रतान् प्रशान् ॥ गमः क्वौ । ६।४।४०। अनुनासिकलोपः
 अङ्गत् ॥ गमादीना मिति वक्तव्यं परीतत् । संयत् ।

ऊङ् च गमादीनामिति वक्तव्यं । लोपश्च । गूः । भूः ।
 स्थः क च ३।२।७७ चात्किप् । संस्थः संस्थाः । सुप्यजातो णि-
 निस्ताच्छील्ये । ३।२।७८ । अजात्यर्थे घातोर्णिनिस्ताच्छील्ये
 स्योत्ये । उष्णभोजी । शीतभोजी ॥ मनः । ३।२।८२ । सुपि मन्य
 तेर्णिनिः । दर्शनीयमानी ॥ आत्ममाने खश्च । ३।२।८३
 स्वकर्मके मनने वर्तमानान्मन्यतेः सुपि खश् । चाणिनिः । परिङ-
 तमात्मानं मन्यते परिङतमन्यः । परिङतमानी ॥ इच्च एका-
 घोऽम्प्रत्ययवच्च । ६।३।६८ । इजन्तादेकाचोऽस्यात्स च स्वा-
 यम्बत् खिदन्ते परे । औतोऽम्शसोः । गांमन्यः । बाऽम्शसोः ।
 स्थियंमन्यः । स्त्रीमन्यः । नृ । नरंमन्यः । भुवंमन्यः । त्रियमा-
 त्मानं मन्यते त्रिमन्यं कुलं । भाष्यकारप्रयोगाच्छीशब्दस्य क्त्व-
 मुममोरभावश्च ॥ भूते । ३।२।८३ । अधिकारोऽयं । वर्तमाने क-
 ढिति यावत् ॥ करणे यजः । ३।२।८५ । करणे उपपदे भूता
 र्थाद्यजेर्णिनिः कर्तरि । सोमनेष्टवान्सोमयाजी ॥ कर्मणि हनः
 । ३।२।८६ । पितृव्यघातो । ब्रह्मभूणवृत्तेषु विवप् । ३।२।८७
 ब्रह्महा । भूणहा । वृचहा । विवप्चेत्येवसिद्धे ब्रह्मादिष्वेव विवने-
 वेति द्विविधनियमार्थमिदम् । एवमप्येपि ॥ सुकर्मपापमन्त्र-
 पुण्येषु कृषः । ३।२।८८ । सुकृत् । कर्मकृत् । पापकृत् । मन्त्र-
 कृत् । पुण्यकृत् ॥ सोमे सुजः । ३।२।९० । सोमसुत् ॥ अग्नौ
 चैः । ३।२।९१ । अग्निचित् ॥ कर्मण्यग्न्याख्यायाम्

।३।२।६२। कर्मण्युपपदे कर्मण्येव कारके चिनीतेः विवप् ।
 अग्न्याधारस्थलविशेषस्याख्यायाम् । श्येन इव चितः श्येनचित् ॥
 कर्मणीनिर्विक्रियः ।३।२।६३। कर्मण्युपपदे विपूर्वात्क्रोषा-
 तेरिनिः । कुत्तिसतग्रहणं कर्तव्यं । सोमविक्रयी । घृतवि-
 क्रयी दृशेः क्वनिप् ।३।२।६४। कर्मणि भूते । पारं दृष्टवा-
 न्पारदृशवा ॥ राजनि युधि कृजः ।३।२।६५। क्वनिप् । यु-
 धिरन्तर्भावितण्यर्थः । राजानं योधितवान् राजयुध्वा । राजकृत्वा ।
 सहे च ।३।२।६६। सहयुध्वा सहकृत्वा ॥ सप्तस्यां ज-
 नेर्ङः ।३।२।६७। तत्पुरुषे कृति बहुलम् ।६।३।१४।
 डेरलुक् । सरसिजं सरोजम् ॥ उपसर्गे च संज्ञायाम् ।३।२।
 ६८। प्रजा ॥ अनौ कर्मणि ।३।२।१००। अनुपूर्वाज्जनेः क-
 र्मण्युपपदे डः । पुमांसमनुकथ्य जाता पुमनुजा ॥ अन्येष्टवपि
 दृश्यते ।३।२।१०१। अजः । द्विजः । ब्राह्मणजः । अपिशब्दः स-
 र्वोपाधिव्यभिचारार्थः । तेन धात्वन्तरादपि कारकान्तरेष्टवपि
 क्वचित् । परितः खाता परिखा ॥ पञ्चम्यामजातौ ।३।२।६८
 जातिशब्दवर्जिते पञ्चम्यन्ते जनेर्ङः । संस्कारजः अदृष्टजः ॥
 कृत्तवत् निष्ठा ।१।१।२६। एतौ निष्ठासंज्ञौ स्तः ॥ निष्ठा
 ।३।२।१०२। भूतार्थवृत्तेर्धातोर्निष्ठा स्यात् । तच्च तयोरेवेति भाव-
 कर्मणोः क्तः । कर्तरि कृदिति कर्तरि क्तवतुः । स्नातं मया । स्तुत-
 स्त्वया । विष्णुः विश्वं कृतवान् ॥ अदो जग्धिर्त्यपि क्वि-

ति । २।४।३६। व्यपि तादौ किति च । इकार उच्चारणार्थः । जण
 निष्ठायामण्यदर्थे । ६।४।६०। एयदर्थो भावकर्मणो ततोऽन्यत्र
 निष्ठायां क्षियो दीर्घः स्यात् ॥ क्षियो दीर्घात् । ८।२।४६।
 निष्ठातस्य नः । क्षीणवान् । भावकर्मणोस्तु । क्षितः कामो मया ।
 ऊर्णोतेर्णुवद्भावो वाच्यः । तेन एकाच्त्वान्नेट् । ऊर्णुतः ॥
 रदाभ्यां निष्ठा तो नः पूर्वस्य च दः । ८।२।४२ ।
 रदाभ्यां परस्य निष्ठातस्य नो निष्ठापेक्षया पूर्वस्य धातोर्दस्य च ।
 शृ शोर्णः । भिन्नः छिन्नः ॥ संयोगादेरातोधातोर्थएवतः
 । ८।२।४३। यणवत्संयोगादेरादन्तान्निष्ठातस्य नः । द्राणः ।
 ग्लानः ॥ ल्वादिभ्यः । ८।२।४४। एकविंशतेर्लूजादिभ्यः प्रा-
 ग्वत् । लूनः । ज्या ग्रहिज्या ॥ हलः । ६।४।२। अङ्गावयवाच्चलः
 परं यत्संप्रसारणं तदन्तस्याङ्गस्य दीर्घः । जीनः । दुग्वोर्दीर्घ-
 इच । दुर्गतौ । दूनः । गुपुरीषोत्सर्गं । गूनः । पूजाविनाशे ।
 पूना यवाः । विनष्ठा इत्यर्थः । पूतमन्यत् । सिनोतेर्ग्रासक-
 र्मकर्तृकस्य । सिनो ग्रासः । ग्रासेति किम् । सिता पाशेन स-
 करी । कर्मकर्तृकेति किं सितो ग्रासो देवदत्तेन ॥ औदितश्च
 ८।२।४५। प्राग्वत् भुजो भुग्नः । ट् औशिव शूनः ॥ द्रवमूर्तिस्पर्-
 शयोः शयः । ६।१।२४। द्रवस्य मूर्तौ काठिन्ये स्पर्शे चार्थे शयैडः
 संप्रसारणं स्यान्निष्ठायाम् ॥ शयोऽस्पर्शे । ८।२।४७। शयैडो
 निष्ठातस्य नः स्यादस्पर्शेर्धे । शीतं घृतं । अस्पर्शं किम् । शीतं

जलम् । द्रवमूर्तिस्पर्शयोरिति किम् । संश्रयानो हृश्चकः । शीता
त्संकुचित इत्यर्थः ॥ प्रतेश्च ॥ ६।१।२५। संप्रसारणं निष्ठाया-
प्रतिशीनः ॥

विभाषाभ्यवपूर्वस्य ॥ ६।१।२६। तथा । अभिप्रयानम् घृतम् ।
अभिशीनम् । अवप्रयानः । अवशीनो हृश्चकः । व्यवस्थितविभा-
षेयम् । तेनेह न समप्रयानः ॥ अञ्चोऽनपादाने ॥ ८।२।४८।
निष्ठातस्य नः । यस्य विभाषा ॥ ७।२।१५। यस्य क्वचिद्देह-
विहितस्ततो निष्ठाया इण् । उदितो वेति ज्ञायां वेडत्वादिह नेट् ।
समः क्तः । अनपादाने किम् । उदत्तमुदकं कूपात् ॥ दिवोऽवि-
जिगीषायाम् ॥ ८।२।४९। घूनः । विजिगीषायां तु घृतम् ।
निर्वाणोऽवाते ॥ ८।२।५०। अवाते इति च्छेदः । निर्पूर्वाहाते-
निष्ठातस्य नत्वं स्याद्वातश्चेत्कर्ता न । निर्वाणोऽग्निर्मुनिर्वा ॥
वाते तु निर्वातो वातः ॥ शुष्कः कः । ८।२।५१। निष्ठा-
तस्य कः । शुष्कः । पचो वः । ८।२।५२। पक्वः ।
ज्ञायो मः । ८।२।५३। ज्ञामः ॥ स्तयः प्रपूर्वस्य ॥ ६।
१।२३। प्रात्स्तयः संप्रसारणम् निष्ठायाम् । प्रास्त्योन्यतर-
स्याम् ॥ ८।२।५४। निष्ठातस्य मो वा । प्रस्तीमः । प्रस्तीतः ।
प्राक्तिकम् । स्त्यानः ॥ अनुपसर्गात्फुल्लजीवकशोल्लाघाः
॥ ८।२।५५। एते निपात्यन्ते । जिफला फुल्लः । निष्ठातस्य नत्वं
निपात्यते । नत्वैकदेशस्यापीदं निपातनमिष्यते । फुल्लवान् ।
अनुपसर्गात्किम् । आदितश्च ॥ ७।२।१६। आकारेती निष्ठाया

इण ॥ ति च । ७।४।८६। चरफलो रत उदात्तौ किति । प्रफुल्लः ॥
 प्रचीवितः । प्रक्षयितः । प्रोक्षयितः ॥ उत्फुल्लसंफुल्लयोक्त-
 पसंख्यानम् । नुदविदोन्दचाघ्राङ्गीभ्योऽन्यतरस्याम् ।
 ८।२।५६ निष्ठातस्य नः । नूनः नुत्तः । विन्नः । वित्तः । उन्दी ।
 श्वीदितो निष्ठायाम् । ७।२।१४ । प्रवयतेरीदितश्च नि-
 ष्ठाया इण । उन्नः । उत्तः । इत्यादि ॥ न ध्याख्यापमर्ति-
 मदाम् । ८।२।५७ । एभ्यो निष्ठातस्य नो न । ध्यातः । ख्यातः ।
 पूर्वः । राल्लोपः । ६।४।२१ । क्वौ भलादावननासिकादौ च
 प्रत्यये । क्वौलोपः । मूर्तः । मतः ॥ वित्तो भोगप्रत्यययोः
 ८।२।५८ । विन्दतेर्निष्ठातस्य निपातोऽयं । भोग्ये प्रतीते चार्थे ॥
 वित्तः पुरुषः । अनयोः किम् । विन्नः ॥ भित्तं शकलम् ॥
 ८।२।५९ । भिन्नमन्यत् ॥ ऋणमाधमर्थे ८।२।६० । ऋत-
 मन्यत् ॥ स्फायः स्फी निष्ठायाम् । ६।१।२२ । स्फीतः ॥
 इगिनिष्ठायाम् । ७।२।४७ । निरः कुषो निष्ठाया इट् । यस्य
 विभाषेति निषेधे प्राप्ते पुनर्विधिः । निष्कुषितः ॥ वसतिक्षु-
 धोरिट् । ७।२।५२ । आभ्यां क्त्वानिष्ठयोर्नित्यमिट् । उषितः ॥
 क्षुधितः । अञ्चेः पूजायाम् । ७।२।५३ । क्त्वानिष्ठयोरिट् ।
 अञ्चितः । गतौ तु अक्तः ॥ लुभोऽविमोहने । ७।२।५४ । क्त्वा-
 निष्ठयोरिट् नतुगाध्यं । लुभितः । गाध्यं तु लुब्धः ॥ क्षिप्रः
 क्त्वानिष्ठयोः । ७।२।५० । इड्वा । क्षिप्रितः क्षिष्टः ॥

पूडश्च । ७।२।५१। ज्ञानिष्ठयोऽड्वा ॥ पूडः क्त्वा च
 १।२।२२। निष्ठा सेट् किन्न स्यात् । पवितः । पूतः । क्त्वाग्रह-
 णमुत्तरार्थम् । नोपधादित्यत्र हि क्त्वैव संबध्यते ॥ निष्ठा शी-
 ड्स्विदिमिदिद्विदिधृषः । १।२।१६। सेट्किन्न । शयितः ।
 आदिकर्मणि निष्ठा वक्तव्या । आदिकर्मणि क्तः
 कर्तरि च । ३।४।७१। चाङ्गावकर्मणोः ॥ विभाषा भावाद्वि-
 कर्मणोः । ७।२।१७। आदितो निष्ठाया इड् वा प्रस्वेदितप्रचैत्रः ।
 प्रस्वेदितं तेन । जिह्विदेति भवादिरत्र गृह्यते । जीङ्गिः साहचर्यात् ।
 स्वयतेस्तु स्विदित इत्येव । जिमिदा जिह्विदा दिवादी भ्वादी
 च । प्रमेदितः प्रह्वेदितः प्रधर्षितः धर्षितं तेन । सेट् किम् । प्रस्वि-
 न्नः प्रस्विन्नं तेनेत्यादि । मृषस्तितिच्चायाम् । १।२।२०
 सेट्निष्ठा किन्न । मर्षितः । क्षमायां किम् । अपमृषितं वाक्यम् ।
 अविस्पष्टमित्यर्थः ॥ उदुपधाङ्गावादिकर्मणोरन्यतरस्या-
 म् । १।२।२१। उदुपधात्परा भावादिकर्मणोः सेणिनिष्ठा वा
 किन्न । द्युतितं द्योतितं मुदितं मोदितं साधुना प्रद्योतितः प्रद्यु-
 तितः प्रमुदितः प्रमोदितः साधुः । उदुपधात्किं । विदितम् । भावे-
 त्यादिकिम् । क्वचित् कार्षापणम् । सेट् किम् कृष्टं ॥ शब्दिक-
 रणेभ्य एवेष्ट्यते । नेह गुध्यतेर्गुधितम् ॥ निष्ठायां सेटि
 । ६।४।५२। षेलोपः । भावितः । भावितवान् ॥ दृढः स्थूलबल-
 योः । ७।२।२०। स्थूले बलवति च निपात्यते ॥ दधातेर्हिः

।७।४।४२। तादौ किति । हितम् । दो ददधोः ॥ ।७।४।४६।
 चुसंज्ञस्य दा इत्यस्य दथ तादौ किति । चत्वं । दत्तः ॥ गत्यर्थ-
 कर्मकशिलप्रशीङ्स्थासवसजनरुहजीर्यतिभ्यश्च । ३।
 ४।७२। एभ्यः कर्तरि क्तः स्याद्भावकर्मणोश्च । गङ्गां गतः गङ्गां
 प्राप्तः ग्लानः सः । लक्ष्मीमाश्लिष्यो हरिः । शेषमधिगम्यति ।
 द्यतिस्यतिमास्थामिति किति । ७।४।४०। एषामित्तादौ
 किति । वैकुण्ठमधिष्ठितः । शिवमुपासितः । हरिदिनमुपोषितः ।
 राममनुजातः । गरुडमारुढः । विश्वमनुजीर्णः । पक्षे प्राप्ता गङ्गा
 येनेत्यादि ॥ क्तोधिकरणे च ध्रौव्यगतिप्रत्यवसानार्थ-
 भ्यः । ३।४।७६। एभ्योऽधिकरणे क्तः चाद्यथाप्राप्तम् ।

मुकुन्दस्यासितमिदमिदं यातं रमापतेः ।

भुक्तमेतदनन्तस्येत्युच्योर्गोप्यो दिदृक्षवः ॥ १ ॥

पक्षे प्राप्तेरकर्मकत्वात्कर्तरि भावे च । आसितो मुकुन्दः ।
 आसितं तेन । गत्यर्थेभ्यः कर्तरि कर्मणि च । रमापतिरिदं यातः ।
 तेनेदं यातम् । भुजेः कर्मणि । अनन्तेनेदं भुक्तं । वर्तमाने इत्यधि-
 कृत्य ॥ जीतः क्तः । ३।२।१८७। द्विवचनः ॥ मतिबुद्धिपू-
 जार्थेभ्यश्च । ३।२।१८८। राज्ञा मतः इष्टः बृहः विदितः पू-
 जितः अर्चितः । चकारोऽनक्तसमुच्चयार्थः । शीलितो रक्षितः क्षा-
 न्तः आक्रुष्टो जुष्ट इत्यादि ॥ नपुंसके भावे क्तः । ३।३।
 ११४। क्तोत्त्वविशिष्टे भावे कालसामान्ये क्तः । जल्पितं वसितं ।
 सुयजोर्ङनिप् । ३।२।१०३। भूते । सुत्वा यज्वा ॥ जीर्यतेर-

तृन् । ३।२।१०४। जरन् जरन्तौ वासरूपन्यायेन निष्ठापि ।
 जीर्णो जीर्णवान् ॥ छन्दसि लिट् । ३।२।१०५। लिटः का-
 नञ्वा । ३।२।१०६। क्वसुश्चा । ३।२।१०७। भूतसामान्ये क-
 न्दसि लिट् । तस्य कानच्क्वस् वास्तः । तडानावात्मनेपदम् । च-
 क्राणः ॥ ऋदोश्च । जगन्वान् । कवयस्तु बाहुलकालीकेपि प्रयु-
 ज्यन्ते 'तं तस्थिवांसं नगरोपकण्ठे श्रेयांसि सर्वाण्यधिजग्मुषस्ते'
 इत्यादि ॥ वस्वेकाजाद्धसाम् । ७।२।६७। कृतद्विवचनाना-
 मेकाचामादन्तानां घसेश्च वसोरिट्स्यान्नान्येषाम् । आदिवान्
 अरिवान् ददिवान् जज्ञिवान् । एषां किं बभूवान् ॥ भाषायांसद्-
 वसुश्चुवः । ३।२।१०८। सदादिभ्यो भूतसामान्ये भाषायां लिङ्
 वा स्यात् तस्य च नित्यं क्वसुः । निषेदुषीमासनबन्धधीरः ।
 अध्यषुषस्तामभवज्जनस्य । शुश्रुवान् ॥ उपेयिवाननाश्वान-
 नूचानश्च । ३।२।१०९। एते निपात्यन्ते । उपादिषो लिङ् वा
 तस्य क्वसुः इट् । उपेयिवान् । नाचोपसर्गस्तन्त्रम् । ईयिवान् ।
 नजोऽश्नातेः क्वसोरिडभावश्च । अनाश्वान् अनोर्वचेः कर्तरि का-
 नच् । वेदस्यानुवचनं कृतवाननूचानः ॥ लटः शतृशानचाव-
 प्रथमासमानाधिकरणे । ३।२।१२४। अप्रथमान्तेन सामाना-
 धिकरण्ये लट् एतौ वा स्तः । शवादिः । पचन्तं चैत्रं पश्य ॥ आने
 मुक् । ७।२।८२। अङ्गस्यातः । पचमानं चैत्रं पश्य । लङित्यनु-
 वर्तमाने पुनर्लङ्ग्रहणात्प्रथमासमानाधिकरण्येपि कृचित् । स-
 निहजः ॥ ईदासः । ७।२।८३। आनस्य । आदेः परस्य । आ-

सीनः ॥ विदेः शतुर्वसुः । ७।१।३६। वेत्तेः परस्य शतुर्वसुरा-
 दृशो वा । विद्वान् । विदन् ॥ तौ सत् । ३।२।१२७। तौ शतृशा-
 नचौ सत्संज्ञौ स्तः ॥ लृट् : सद्वा । ३।३।१४। करिष्यन्तं करि-
 ष्यमाणं पश्य ॥ ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषु चानश्
 । ३।२।१२६। अग्नी जुह्वानः । कवचं विभ्राणः । शत्रुं निघ्नानः
 ॥ आक्तेस्तच्छीलतद्धर्मतत्साधुकारिषु । ३।२।१३४।
 विषममभिव्याप्य वक्ष्यमाणास्तच्छीलादिषु कर्तृषु बोध्याः ॥ तृन्
 । ३।२।१३५। कर्ता कटान् ॥ स्पृहिगृहिपतिदयिनिद्रात-
 न्द्राश्रद्धाभ्य आलुच् । ३।२।१५८। आद्याश्चयश्चुरादावद-
 न्ताः । स्पृहयालुः ॥ श्रीङो वाच्यः । शयालुः ॥ अलङ्क-
 ज्ज्निराक्तज्ज्प्रजनोत्पचीत्पतोन्मद रुच्यपत्रपवतुवृधु-
 सहचर दूष्णुच् । ३।२।१३६। अलङ्करिष्णुः ॥ ग्लानिस्थ-
 श्च रस्नुः । ३।२।१३६। गिदयं नतु कित् । तेन स्थ ईत्वं न ।
 ग्लान्नुः । गित्वान्न गुणः । जिष्णुः । स्थास्नुः । चाङ्गुवः । अयुकः
 कितीत्यत्र गकारप्रश्लेषान्नेट् । भूष्णुः ॥ त्रसिगृधिधृषिचिपेः
 क्तुः । ३।२।१४०। वस्नुः । गृधुः । धृष्णुः । क्षिप्नुः ॥ शमित्य-
 ष्टाभ्यो घिनुण् । ३।२।१४१। उकार उच्चारणार्थं इति का-
 शिका । अनुबन्ध इति भाष्यम् । तेन शमिनितरा । शमनीतरेत्यत्र
 उगितश्चेति ह्रस्वविकल्पः । (नचैवं शमी शमिनावित्यादौ नुम्प-
 सङ्गः । भलप्रहणमपक्वय भलन्तानामेव तद्विधानात् ॥) नोदा-

तोपदेशस्येति वृद्धिनिषेधः । क्षमी तमीत्यादि ॥ संपृचानु-
 धाड्यमाड्यस परिसृसंसृजपरिदेविसंज्वरपरिक्षिप-
 परिरटपरिवदपरिदहपरिमुहदुषद्विषद्रुहदुहयुजाक्री-
 डविविचत्यजरजभजातिचरापचरामुषाभ्याहनश्च ।
 ।३।२।१४२। घिनुष् स्यात् । संपर्कीत्यादि ॥ वौ कषलसक-
 त्यश्चम्भः ।३।२।१४३। विकाषी ॥ अपि च लषः । ३।२।
 १४४। चाक्षौ । अपलाषी । विलाषी ॥ चलनशब्दार्थादकर्म-
 काद्युच् । ३।२।१४८। चलनार्थाच्छब्दार्थाच्च युच् स्यात् । च-
 लनः । चोपनः । कम्पनः । शब्दनः । रवणः । अकर्मकात्किम् । प-
 ठिताविद्याम् । अनुदात्तेतः किम् । भविता । हलादेः किम् । एधि-
 ता । अकर्मकात्किम् । वसिता वस्त्रम् ॥ निन्दहिंसक्रिशखा-
 दविनाशपरिक्षिपपरिरटपरिवादिष्याभाषासूजो वु-
 ज् । ३।२।१४६। एभ्यो वुज् । निन्दकः हिंसक इत्यादि ॥
 देविक्रुशोश्चोपसर्गे । ३।२।१४७। आदेवकः । आक्रोशकः ।
 उपसर्गे किम् । देवयिता । क्रोष्टा ॥ लषपतपदस्थाभूवृषह-
 नकमगमशृभ्य उकज् । ३।२।१५४। लाषुकः । पातुकः ।
 जल्पभिन्नकुट्टलुगठवृडः षाकन् । ३।२।१५५। जल्पपाकः
 ॥ सनाऽऽशंसभिन्न उः । ३।२।१६८। चिकीर्षुः । आशंसुः ।
 भिन्नुः । स्थेशभासपिसकसो वरच् । ३।२।१७५। स्थावरः ।
 इत्यादि ॥ यश्च यङः । ३।२।१७६। यातेर्यङन्ताद्वरच् । अतो

लोपः । तस्याचः परस्मिन्निति स्थानिवद्भावे प्राप्ते ॥ न पदान्त-
 द्विर्वचनवरेयलोपस्वरसवर्णानुस्वारदीर्घजश्चविधि-
 षु । १।१।५८। पदस्य चरमावयवे द्विर्वचनादौ च कर्तव्ये परनि-
 मित्तोऽजादेशो न स्थानिवत् । इति यलोपं प्रति स्थानिवत्त्वनिषेधा-
 ल्लोपो व्योर्वलोति यलोपः । अल्लोपस्य स्थानिवत्त्वमाश्रित्यालोपे
 प्राप्ते । वरे लुप्तं न स्थानिवत् । यायावरः ॥ भ्राजभासधुर्वि-
 द्युतोर्जिंपजुग्रावस्तुवः क्विप् । ३।२।१७७। विभ्राट् भाः ।
 धूः । विद्युत् । ऊर्कः । पूः । दृशिग्रहणस्यापकर्षणाज्जवतेर्दीर्घः । जूः ॥
 ग्रावस्तुत् । क्विक्वच्चिप्रच्छयायतस्तुकटप्रजुशीणां दीर्घो-
 ऽसंप्रसारणं च । वक्षीति वाक् । पृच्छतीति प्राट् । आयतं
 स्तौति आयतस्तूः । कटं प्रवते कटप्रूः । जूरुक्तः । अयति हरिं श्रीः ।
 ध्यायतेः संप्रसारणं च । धीः ॥ दास्नीशसयुजस्तुतुदसि-
 सिचमिहपतदशनहः करणे । ३।२।१८२। दावादेः ष्टन्
 करणर्थे । दात्यनेन दाचं । नेचं ॥ तितुचतथसिसुसरकसेषु
 च । ७।२।१६। एषां दशानामिण । शस्त्रम् । योचम् । योक्तृम् ।
 स्तोत्रम् । तोचम् । सेचम् । सेत्तृम् । मेढ्रम् । पचम् । दंष्ट्रा । नद्दी ।
 हलसूकरयोः पुवः । ३।२।१८३। पृङ्पृजोः करणे ष्टन्तं चे-
 त्करणं हलसूकरयोरवयवः । हलस्य सूकरस्य वा पोचम् मुखमि-
 त्यर्थः ॥ अर्तिलधसखनसहचर दूचः । ३।२।१८४। चरित्रं ।
 लविचं । धविचं । सेविचम् । खनिचम् । सहिचम् । चरिचम् ।
 पुवः संज्ञायाम् । ३।२।१८५। पविचम् ॥

अथोणादयः ॥

कृवापाजिमिस्वदिसाध्यशूभ्य उण् । करोतीति
 कारुः । वायुः । पायुर्गुदम् । जायुरौषधम् । मायुः पित्तम् । स्वादः ।
 साध्नोति परकार्यमिति साधुः । आशु शीघ्रं । हरिमितयोर्द्रवः ।
 द्रु गती अस्मात् हरिमितयोक् पपदयोः कुः स च डित् । हरिभिर्द्रु-
 यते हरिद्रुर्वृक्षः । मितं द्रवतीति मितद्रुः समुद्रः । शते च । श-
 तधा द्रवतीति शतदर्नदोभेदः ॥ अन्द्रद्रुन्भूजम्बूकफेलूकक-
 न्धूदिधिषूः । एते कृप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । शमेठः ।
 बाहुलकात् इत्संज्ञा ढस्य एयादेश इट्च न भवति । शण्डः स्या-
 त्पुंसि गोपती ॥ कमेरठः । 'कमठः कच्छपे पुंसि भाण्डभेदे न-
 पुंसकम्' इति मेदिनी । रमेर्वृद्धिश्च । रामठ हिङ्गः । शमेः
 खः । शङ्गः । कणोष्ठः । कणठः । जमन्ताड्डः । जमिति प्र-
 त्याहारः । 'दण्डोऽस्त्री लगुडेपि स्यात्' इत्यमरः । 'रण्डा मृषि-
 कपण्यां च विधवायां च योषिति' ति मेदिनी । 'खंडोऽस्त्री शकले
 नेक्षुविकारमणिभेदयोः' इति मेदिनी । मन ज्ञाने । 'मण्डः पञ्चां
 गुले शङ्खभेदे क्लीबं तु मस्तुनि' इति मेदिनी । पतिचण्डिभ्या
 मालच् । 'पातालं नागलोके स्याद्विवरे वडवानले' इति मेदिनी
 चण्डालो मातङ्गः प्रज्ञादित्वादणि चाण्डालोपीत्युज्ज्वलदत्तः ।
 तन्न । कुलालवरुडकर्मारनिषादचण्डालमिचाऽमि-
 चेभ्यश्छन्दसीति चाण्डालशब्दात्स्वार्थे णं विदधता वार्ति-

केन तद्वाच्येण च सह विरोधात् । गङ्गाम्यद्योः । गङ्गा । पुरो-
 डाशः । भृजः किन् नुट् च । भृजो गन्कितस्यात्तस्य नुट् च
 'भृजः षिट्गालिधूम्याटाः' । शृणातेर्ङ्गस्वश्च । शृङ्गम् । अ-
 त्तिस्तुसुहुसृधृच्चिनुभायावापदियक्षिणीभ्यो मन् ।
 एभ्यश्चतर्दशभ्यो मन् । अर्मश्चच्चूरोगः स्तोमः । सोमः । धोमः ।
 समीं गमनं । धर्म । क्षेमं कुशलम् । चोमम् भाम आदित्यः । यामः ।
 वामः शोभनदृष्टयोः । पद्मम् । यक्ष्मो रोगराजः । नेमः ॥ अव-
 तेष्टिलोपश्च । मन्प्रत्ययस्याऽयं टिलोपो नतु प्रकृतेः । अन्य-
 था ङित्येव ब्रूयात् ॥ ऊवरत्वरस्त्रिव्यविमवामुपधाया-
 श्च । ६।४।२० । एषामुपधावकारयोरूठ् क्वौ भलादावननासि-
 कादौ च प्रत्यये । अत्र कङ्कितेति नानुवर्तते । अवतेः स्तुनि कृत
 ओतुरिति दर्शनात् । स्वरदिपाठादव्ययत्वम् । अवतीति ओम् ॥
 यसेरा च । यासः । अविमिविसिशुषिभ्यः कित् । एभ्यः
 मन् । जमं नगरम् । स्यूम्बी रश्मिः । सिमः सर्वः । "शुष्ममग्निस-
 मोपयोः" धर्मः । घृतातोर्निपातोयम् । ग्रीष्मः । यक्षतेर्निपा-
 तोयम् । अशूपुषिलटिकणिखटिविशिभ्यः क्वन् । अश्व-
 पुष्पः, स्यादृतुसूर्ययोः । लट् पक्षिभेदः फलं च । कण्वं पापं ।
 खट्वा । विश्वं ॥ कनिन्युषितक्षिराजिधन्विद्युप्रतिदि-
 वः । योति इति युवा । वृषा इन्द्रः । तच्चा राजा । धन्वा मरुः ।
 धन्व शरासनं । युवा सूर्यः । प्रतिदोव्यत्यस्मिन्प्रतिदिवा दिवसः

उपिकुषिगाऽत्तिभ्यः स्थन् । ओष्ठः । कोष्ठः । गाथा ।
 अर्थोभिधेयैवस्तु प्रयोजननिर्वात्तिषु' इत्यमरः । पातृतुदिव-
 चिरिचिसिचिभ्यः स्थक् । 'पीथो रविर्वर्तन् पीथम्' । 'तीर्थं
 शास्त्राऽध्वरक्षेत्रोपायोपाध्यायमन्त्रिषु' अवतारर्षिजुष्टात्मभःस्त्री-
 रजःसु च विश्रुतम्' इति विश्वः । तुत्योगिनः । उक्थं सामभेदः ।
 रिक्थम् । बाहुलकादृचेरपि । रिक्थमृक्थं धनं वसु' । सिक्थं ।
 ग्लानुदिभ्यां डौ । ग्लौः । नौः । च्विरयव्यम् । डैरित्येव ।
 ग्लौकरोति । कन्मेजन्त इति सिद्धे नियमार्थमिदं । उणादिप्रत्य-
 यान्तप्रत्यन्त एवेति गमेडौः । 'गौर्नाऽदित्ये बलीवर्दे किर-
 णक्रतुभेदयोः । स्त्री तु स्याद्दिशि भारत्यां भूमौ तु मुरभावपि ।
 नृस्त्रियोः स्वर्गवज्राम्बुरश्मिदृग्वाणलोमसु' बाहुलकात् द्युतेरपि
 डौः । "द्यौः स्त्री स्वर्गान्तरिक्षयोः" । रातेडैः । राः । भ-
 मेश्च डूः । भूः । चाहमेः । अग्रेगूः । उन्देर्नलोपश्च ।
 चाद्युच् । ओदनः । गमेर्गश्च । चाद्युच् । गगनम् । कपवृजि-
 मन्दिनिधाजः क्युः । किरणः । पुरणः समुद्रः । वृजनमन्त
 रिक्तं । मन्दनं स्त्रीच । निधनं कुलनाशयोः । घृषेर्घिष च सं-
 ज्ञायाम् । धिषणो गुरुः । धिषणा धीः । तृन्तृचौ शंसिक्त-
 दादिभ्यः संज्ञायाम् । शंसादिभ्यः क्षदादिभ्यश्च क्रमात्तृ-
 न्तृचौ स्तस्तौ चाऽनिटौ । शंस्ता । शंस्तरी । शंस्तरः । क्षदिः सौचो
 धातुः । 'क्षत्ता स्यात्सारथी हास्थे वैश्यायामपि शूद्रजे' । बहुलम-
 न्यत्रापि । मन् । मन्ता । हन् । हन्ता । इत्यादि । नप्तृने-

षट्स्वष्टुहोतृपोतृभ्रातृजामातृमातृपितृदुहितृ । एते
 तृजन्ता निपात्यन्त । नप्ता इत्यादि । सावसेकृन् स्वसा ।
 यतेर्वृद्धिश्च । 'भार्यास्तु भ्रातृवर्गस्य यातरः स्युः परस्परं' ।
 नञि च नन्देः । न नन्दतीति ननान्दा । इह वृद्धिर्नानुवर्तत
 इत्येके । 'ननान्दा तु स्वसा पत्युर्ननन्दा नन्दिनी च सा' इति
 शब्दार्णवः । दिवेकृट् । देवा देवरः । 'स्वामिनो देवदेवरो' ।
 नयतेर्ङिच्च । ना । नरो । अचिं शुचिहुसृपिकादिक्ङि-
 भ्य इस्सिः । 'अचिः शोचिरुभे क्लीबे प्रकाशो द्योत आतपः' ।
 हविः सपिं ॥ इस्मन्त्रक्विप् च । ६।४।६७। क्वादेः क्स्वः
 स्यात् । क्दिः पटलं । क्दिः । बृहेर्नलोपश्च । 'बर्हिर्ना कुशशु-
 षमणोः' द्युतेरिसिन्नादेश्च जः । ज्योतिः । जनेरुसिः ।
 'जनुर्जननजन्मानि' इत्यमरः । अर्तिपवप्रियजितनिधनित-
 पिभ्यो नित् । अरुः । पर्यन्थिः । वपुः यजुः तनुः धनुः धनु-
 रस्त्रियां । 'तपुः सूर्याग्निशत्रुषु' । एतेर्णिच्च । आयुः आयुषी ।
 चक्षेः शिच्च । चक्षुः । मुहेः किच्च । मुहुः पुनरव्ययम् ।
 पानीविषिभ्यः पः । रक्षत्यस्मादात्मानमिति पापम् । तद्यो-
 गात्पापः । नेपः । पुरोहितः । वेष्टः । पानीयं । स्तुवो दीर्घश्च ।
 स्तूपः समुच्छ्रायः । सुशृभ्यां निश्च । चात्कित् । सूपः । बाहु-
 लकादूत्वं । शूर्पः । क्युभ्यांच । कुवन्ति मण्डूका अस्मिन्नि-
 ति कूपः । युवन्ति वचन्ति अस्मिन्निति यूपः । ब्रुवन्ति शिल्प-

शष्पबाष्पं रूपपर्यंतल्पाः । सप्तैते पप्रत्यान्ता निपात्यन्ते ।
 स्तनिहृषिपुषिगदिमदिभ्यो शेरित्नुच् । अयामन्तेति
 शेरय् स्तनयित्नुः । पोषयित्नुः । गदयित्नुः । मदयित्नुः । मदिश । अशेः
 सरः । अक्षरम् । वसेश्च । वत्सरः । संपूर्वाच्च । संवत्सरः ।
 परिवत्सरः । कृशृशलिकलिगदिभ्योऽभच् । करभः । श-
 रभः । शलभः । 'कलभः करिशावकः' । गर्दभः । ऋषिवृषिभ्यां
 कित् । ऋषभः । वृषभः । रासिवक्षिभ्यां च । रासभः । वक्षभः ।
 नियो मिः । नेमिः । अर्तेरुच्च । ऊर्मिः । भुवः कित् ।
 भूमिः । अङ्गे निर्नलोपश्च । अग्निः । वह्निश्चिश्चुयुद्गला-
 हात्वरिभ्यो नित् । वङ्गिः । श्रेणिः । ओणिः । योनिः ।
 द्रोणिः । ग्लानिः । हानिः । तूर्णिः । पातेडन्तिः । पतिः । सङ्घः
 क्रिः । स्रिः । अदिशदिभूशुभिभ्यः । क्रिन् । श्रिदिः ।
 श्रिदिः शर्करा । भूरिः प्रचुरं । शुभिः ब्रह्मा । वलिमलितनि-
 भ्यः कयन् । वलयः । मलयः । तनयः । माक्षाससिभ्यो
 यः । माया । छाया । सस्यम् । बाहुलकात्सव्यं दक्षिणवामयोः ।
 जनेर्यक् । ये विभाषा । जन्यं युद्धं । जाया । सर्वधातुभ्य इन् ।
 पचिरग्निः । तुडिः । तुगिडः । वलिः । वटिः । यजिः । काश्रत
 इति काशिः । पतिः । मक्षिः । केलिः । मसी परिणामे । मसिः ।
 बोधिः । नन्दिः । कलिः । 'हरिर्विष्णावहाविन्द्रे भेके सिंहे हये
 रथौ । चन्द्रे कीले पूर्वंगे च यमे वाते च कीर्तितः' । द्रुगुपधा-

त्तिकत् । कृषिः । ऋषिः । शुचिः । मनेरुच्च । अतः । मुनिः ।
 जनिघसिभ्यामिण् । जनिर्जननं । घासिर्भक्ष्यमग्निश्च ।
 अच ब्रुः । रविः । तरिः । पविः । कविः । अरिः । कुण्डिक-
 प्म्योर्नलोपश्च । कुडिः । कपिः । दूषेः वसुः । इक्षुः ।
 कृषेर्वर्णं । नक् स्यात् । कृष्णः । दाभाभ्यां नुः । दानुदाता ।
 भानुः । विषेः किच्च । विष्णुः । सितनिजनिगमिमसि-
 सच्यविधाजक्रुशिभ्यस्तुन् । सेतुः । तन्तुः । जन्तुः ।
 गन्तुः । मस्तुर्दधिमण्डम् । सक्तुः ओतुः धातुः । क्रोष्टा ।
 अवितृस्तुतन्त्रिभ्य ईः । अवोर्नारी रजस्वला । तरीः ।
 स्तरीः । तन्त्रीः । यापोः किद्दे च । ययीः । 'पपीः स्यात्सो-
 मसूर्ययोः' । वातप्रमीः । निपातीयं । लक्ष्मेर्मुट् च । लक्ष्मीः ।
 सर्वधातुभ्यो मनिन् । कर्म चर्म भस्म जन्म शर्म स्थाम ।
 वृहेर्नीच्च । नकारस्य अकारः । 'ब्रह्म तत्त्वं तपो वेदो ब्रह्मा
 विप्रः प्रजापतिः' । नासन्सीमन्व्योमन्रोमन्लोमन्पा-
 प्मन्ध्यामन् । सप्तैते निपात्यन्ते । सातिभ्यां मनिन्म-
 निणौ । साम आत्मा । हनिमशिभ्यां सिकन् । 'हंसिका
 हंसयोषिति' । मल्लिका । गिर उडच् । गरुडः । श्रृङ्गभसो-
 ऽदिः । शरत् । 'दरदृद्यकूलयोः' । मसज्जघनं । त्यजितनि-
 यजिभ्यो डित् । स्यद् तद् यद् । एतेस्तुट् च । एतद् ।
 युष्यऽसिभ्यां मदिक् । त्वं । अहं ॥ इन्देः कमिन्नलो-

कर्मभ्योऽङ्
 कर्मभ्योऽङ्

पश्च । इदं ॥ कायतेडिमिः । किम् । सर्वधातुभ्यः
 छट् । वस्त्रं । अस्त्रं । शस्त्रं । अमिचिमिदिशसिभ्यः
 क्तः । अन्त्रं । चित्रं । मित्रं । शस्त्रं । पुवो ऋस्वः । पुत्रः ।
 स्तयायतेडिट् । स्त्री । सूचैः स्मन् । सूचमम् । पातेड्
 स्मन् । पुमान् । वसेस्तिः । 'वस्तिर्नाभेरधो हयोः' । साव-
 सेः । स्वस्ति । वौ तसेः । 'वितस्तिर्हादशाङ्गुलः' इत्यमरः ।
 सर्वधातुभ्योऽसुन् । चेतः सरः । पयः पयसीत्यादि । अशे-
 र्देवने युट् च । देवने स्तुतौ । यशः । उब्जेर्बले वलोपश्च
 ओजः । अयतेः स्वाङ्गे शिरः किच्च । अयतेः शिरादेशो-
 ऽसुन्किच्च । शिरः । अर्तेरुच्च । उरः । भूरञ्जिभ्यां कित् ।
 भुवः । रंजः । वसेर्णिच्च । वासो वस्त्रं । चन्द्रेरादेशचच्छः ।
 छन्दः । पचिच्चिभ्यां सुट् च । 'पचसी तु स्मृती पचौ'
 वच्च । नञि हन एह च । अनेहा । अनेहसौ । विधाओ
 वेध च । वेधाः । चन्द्रे मो डित् । चन्द्रोपपदान्माडोऽसिः
 स च डित् । चन्द्रमाः । उषः कित् । उषः । अप्सराः । सत्तेर-
 प्पूर्वादसिः प्रायेणायं भूमिन् । अप्सरसः । वसेः । कनसिः ।
 उशना । अदिभुवो डुतच् । अद्भुतं । गुधेरुमः । गोधूमः ॥
 गृहेः क्तो हलोपश्च । तृणं । उदि चेडैसिः । उच्चैः । नौ
 दीर्घश्च । नीचैः । पूजो यरणुगघ्रस्वश्च । यत्प्रत्ययः
 पुण्यम् । उदि दृणाते रज्जौ पूर्वपदान्त्यलोपश्च ॥

उदरम् । डिट्खनेमुट् चोदात्तः । अजल्च डिङातोमुट् ।
 मुखं । अमेः सन् । असः । मुहेः खो मर्च । मूर्खः ।
 नहेर्हलोपश्च । नखः । शीङो ऋस्वश्च । शिखा । माङ्
 जखो मय च । मयूखः । जनेष्टन्नलोपश्च । जटा ।
 क्षिशेरन् ललोपश्च । केशः । फलेरितजादेश्च पः ।
 पलितं । कृजादिभ्यः संज्ञायां वुन् । करकः । कटकः ।
 नरकः । 'नरको नारकोपि च' इति द्विरूपकोशः । चीकयतेरा-
 द्यन्तविपर्ययश्च । कीचकः । जनेररष्ठ च । जठरं । ह-
 र्यतेः कन्यन् हिर च । हिरण्यं । कृजः पासः । कर्पासः ।
 बिल्वादित्वात्कर्पासं । जर्णीतेर्ङः । जर्णा । दधातेर्यन् नुट्
 च । धान्यं । चतेरुरन् । चत्वारः । प्राततेररन् । प्रातः ।
 अमेस्तुट् च । अन्तः । दहेर्गोलोपो दश्च नः । दहेर्गप्रत्य-
 यो धातोर्नन्त्यस्य लोपो दस्य न । नगः । हन्तेरच् घुर च ।
 घोरम् । तरतेर्ङिः । तयः । ग्रहेरनिः । ग्रहणिः । प्रथेरमच् ।
 प्रथमः । चरेश्च । चरमः । मङ्गेरलच् 'मङ्गलम्' । इत्युणादिः ।

अथोत्तरकदन्तम् ।

उणादयो बहुलम् ३।३।१। एते वर्तमाने संज्ञायां
 बहुलं स्युः । केचिदविहिता अप्यूह्याः ।

संज्ञासु धातुरूपाणि प्रत्ययाश्च ततः परे ।

कार्याद्विद्यादनूबन्धमेतच्छास्त्रमुणादिषु ॥

दाशगोघ्नौ संप्रदाने ।३।४।७३। एतौ निपात्येते । दास-
न्ति अस्मै दासः । गांहन्ति अस्मै गोघ्नः अतिथिः ॥ तुमुन्गुलौ
क्रियायां क्रियार्थायाम् ।३।३।१०। क्रियार्थायां क्रियायामुप-
पदे भविष्यदर्थे धातोरेतौ स्तः । मान्तत्वादव्ययत्वम् । कृष्णं द्रष्टुं
याति कृष्णं दर्शको याति ॥ कालसमयवेलासु तुमुन् ।३।३।
१६७। कालः समयो वेला वा भोक्तुम् ॥ भावे ।३।३।१८। सिद्धा-
वस्थापन्ने धात्वर्थे वाच्ये धातोर्घञ् । पाकः ॥ अकर्तरि च
कारके सञ्ज्ञायाम् ।३।३।१९। कर्तृभिन्ने कारके घञ् ॥ घञि
च भाव करणयोः ।६।४।२७। रज्जेर्नलोपः । रागः । अनयोः
किं । रज्यत्यस्मिन्निति रङ्गः ॥ निवासचितिशरीरोपसमा-
धानेष्वादेशच कः ।३।३।४१। एषु चिनोतेर्घञादेशच कः ।
उपसमाधानं राशीकरणं । निकायः । आकायः । कायः । गोमयनि-
कायः ॥ एरच् ।३।३।५६। इवर्णान्तादच् । चयः ॥ ऋदोरप्
३।३।५७। ऋवर्णान्तादप् । करः । गरः । शरः । यवः । लवः । स्तवः ।
पवः ॥ घञर्थे कविधानम् । प्रस्थः । विघ्नः ॥ डितः क्रिः
३।३।८८भावे स्वभावात् । चेमम् नित्यं ४।४।२० चिप्रत्ययांता-
न्मम् निर्वृत्तेर्थे । पाकेन निर्वृत्तं पक्लिप्तं । डुवप् । उट्ठिममाट्टितो-
ऽयुच् ३।३।८९ अयमपिभावे । टुवेपृ कम्पने । वेपथुः । श्वयथुः । यज्-

याचयतविच्छप्रच्छरक्षी नङ् ३।६० यज्ञः । याच्ना । यत्नः ।
 विप्रनः । प्रश्नः । रक्षणः ॥ स्वपोनन् ३।३।६१ स्वप्नः ॥ उप-
 सर्गे घोः क्तिः । ३ । ३ । ६२ । प्रधिः । उपाधिः । स्त्रियां
 क्तिन् । ३।३।६४ ॥ स्त्रीलिङ्गेभावाद्दे क्तिन् । घञोपवादः ।
 क्तिः । स्तुतिः ॥ ऋत्वादिभ्यः क्तिन्निष्ठावहत्तव्यः । तेन
 नित्यं कीर्णिः । गोर्णिः । धूनिः । लूनिः । पूनिः ॥ संपदादिभ्यः
 क्विप् । संपत् । विपत् । आपत् ॥ क्तिन्नपीठ्यते । संपत्तिः ।
 विपत्तिः । आपत्तिः । ऊतियूतिजूतिसातिहेतिकीर्तयश्च
 ३।३।६७ एतेनिपात्याः । कृजः ३।३।१०० क्यप् ॥ क्त्या ॥
 श च ३।३।१०० कजः शः । चात् क्तिन् । प्रकरणं । प्रक्रिया ॥
 क्तिः ॥ द्रुच्छा ३।३।१०१ इषेर्निपातोयं ॥ अः प्रत्ययात् ३
 ३।१०२ । प्रत्ययान्तेभ्यः स्त्रियामकारप्रत्ययः ॥ चिकीर्षा ।
 पुत्रकाम्या ॥ गुरोश्च हलः ३।३।१०३ । गुरुमतो हलन्ता-
 त्स्त्रियामप्रत्ययः । ईहा । ऊहा ॥ पिङ्गिदादिभ्योऽङ् ३।३।
 १०४ । जृष् । ऋदृशोऽङिगुणः । जरा । चपूष् चपा । भिदा । विदा-
 रण एवायं । भित्तिरन्या । छिदा । मृजा ॥ क्रपेः संप्रसारणं च ।
 कपा ॥ आतश्चोपसर्गे ३।३।१०६ अङ् स्यात् । उपदा । अ-
 न्तर्वा ॥ रयासश्चन्योयुच् ३।३।१०७ । अस्यापवादः । कारणा ।
 रोगाख्यायां एबुल्बहुलम् ३।३।१०८ प्रच्छर्दिका । प्रवाहिका

विचर्चिका । क्वचिन्न । शिरोर्तिः ॥ धात्वर्थनिर्देशे ण्वुल्-
 क्तव्यः । आशिका ॥ इक् शितपौ धातुनिर्देशे । पचिः । प-
 चतिः ॥ वर्णात्कारः । निर्देशइत्येव । अकारः । ककारः ॥
 रादिफः । रेफः ॥ नपुंसके भावेक्तः । ल्युट् च । ३।३।
 ११५। हसितं । हसनं ॥ करणाधिकरणयोश्च । ३।३।११७।
 ल्युट् । अनुमानः । अनुमानो ॥ पुंसिसंज्ञायां चः प्रायेण
 ३।३।११८। क्वादेर्घे ह्रापसर्गस्य ६।४।६६। द्विप्रभृत्युपसर्ग-
 हीनस्य क्वादेर्घस्त्वो घे । दन्तच्छदः । आकुर्वन्त्यस्मिन्नित्याकरः ।
 अवेतुस्त्वोर्घञ् । ३।३।१२०। अवतारः । अवस्तारो जवनिक्ता
 हलश्च । ३।३।१२१। हन्लताङ् । घापवादः । रमन्ते योगिनो
 ऽस्मिन्निति रामः । अपसृज्यतेऽनेन व्याध्यादिकमित्यपामार्गः ॥
 ईषद्दुःसुषुकृच्छाकृच्छार्थेषु खल् । ३।३।१२६। एषूदुःखसु
 खार्थेषूपपदेषु खल् । तयोरेवेति भावे कर्मणिच । कृच्छे । दुष्करः
 कटो भवता । अकृच्छे । ईषत्करः सुकरः ॥ आतोयुच् । ३।३॥
 १२८। खलोपवादः । ईषत्पानः सोमो भवता । दुष्पानः । सुपानः ॥
 आवश्यकधाधमण्ययोगिनिः । ३।३।१७०। अवश्यंकारी ।
 शतंदायी ॥ कृत्याश्च । ३।३।१७१। तथाधातोः । अवश्यसेव्यो
 हरिः । शतदेयं ॥ क्तिच्त्तौ च संज्ञायाम् । ३।३।१७४। आशि-
 पि । वातिर्वायुः । शिवो देयादेनं शिवदत्तः ॥ अलं खल्वोः प्रति-
 प्रेधयोः प्राचां क्त्वा । ३।४।१८। प्राचामिति पूजार्थम् । प्रतिषे-

धयोरलंखल्वोरुपपदयोः क्त्वा । दो दद्घोः । अलंदत्वा । घुमास्थे-
 तोत्वं ॥ पीत्वा खलु । अलंखल्वोः किं । माकार्षीः । प्रतिषेधयोः किं ।
 अलंकारः ॥ समानकर्तृकयोः पूर्वकाले । ३।४।२१। समान-
 कर्तृकयोर्धात्वर्थयोः पूर्वकाले विद्यमानाङातोः क्त्वा ॥ अव्यय-
 कृतो भावे । भुक्त्वा व्रजति । हित्वमतन्त्रम् । स्नात्वा भुक्त्वा
 पीत्वा व्रजति ॥ नक्त्वासेट् । १।२।१८। सेट् क्त्वा किन्न-
 शयित्वा । सेट् किं । कृत्वा ॥ रलो व्युपधाङ्गलादेः संश्च ।
 १।२।२६। इवर्णोवर्णोपधाङ्गलादे रलन्तात्परौ क्त्वासनी सेटौ वा ।
 कितौ स्तः । द्युतित्वा । द्योतित्वा । लिखित्वा । लेखित्वा । व्युपधा-
 त्किम् । वर्तित्वा । रलः किम् । सेवित्वा । हलादेः किम् । एषित्वा ।
 सेट् किम् । भुक्त्वा ॥ उदितो वा । ७।२।५६। उदितः परस्य क्त्व
 इट् वा । शमित्वा । शांत्वा । देवित्वा । क्वोः शूडनुनासिकेति उट् ।
 द्यूत्वा । दधातेर्हिः । हित्वा । जहातेश्च कित्वा । ७।४।४३॥
 हित्वा । ओहाङस्तु हात्वा । समासेऽनज्पूर्वे क्तवो ल्यप् । ७।
 १।३७। अव्ययपूर्वपदेऽनज समासे क्तवो ल्यवादेशाः तुक् । प्रकृत्य
 अनज् किम् । अकृत्वा । अव्ययपूर्वपदात्किम् । परमकृत्वा ॥ वा
 ल्यपि । ६।४।३८। अनुदातोपदेशवनतितनोत्यादीनामनुनासिक-
 लोपः । सचव्यवस्थितः । मान्तानिटां वा । मान्तानिटां नित्यं ।
 आगम्य । आगत्य । प्रहत्य । अदो जग्धिः । प्रजग्ध्य ॥ न ल्यपि
 ६।४।६६। घुमास्थेतीत्वम् । प्रदाय । प्रमायेत्यादि ॥ आभीक्ष्ण्ये

णमुल् च । ३।४।२२। पीनः पुन्ये द्योत्ये क्त्वा विषये णमुल् क्त्वा-
 च ॥ नित्यवीप्सयोः । ८।१।४। आभीक्ष्ण्ये वीप्सायां च द्योत्ये
 पदस्य द्वित्वं स्यात् । आभीक्ष्ण्यं तिङ्गतेष्वव्ययसंज्ञककृदन्तेषु च ।
 पचतिपचति । स्मारंस्मारं नमति गुरुम् । स्मृत्वास्मृत्वा । पायंपायं ।
 भोजंभोजं ॥ आवांआवां ॥ अन्यथैवं कथमित्थं सुसिद्धाप्रयो-
 गश्चेत् । ३।४।२७। एषु कृजो णमुल् स्यात् । सिद्धोऽप्रयोगोऽस्य एवं-
 भूतश्चेत्कृज् । व्यर्थत्वात्प्रयोगानर्ह इत्यर्थः । अन्यथाकारं । एवं-
 कारं । कथंकारं । इत्थंकारं भुङ्क्ते । इत्थं भुङ्क्त इत्यर्थः । सिद्धेति
 किम् । शिरोऽन्यथा कृत्वा भुङ्क्ते ॥ यावतिविन्दजीवोः । ३।
 ४।३०। यावच्चेदं भुङ्क्ते । यावत्तभते तावदित्यर्थः । यावन्जीवम-
 धीते ॥ निमूलसमूलयोः कषः । ३।४।३४। कर्मण्युपपदे ॥
 कषादिषु यथाविध्यनुप्रयोगः । ३।४।४६। यस्मात्प्रमुलुक्तः स
 एवानुप्रयोक्तव्यः । निमूलकाषं कषति । समूलकाषं कषति । निमूलं
 समूलं कषतीत्यर्थः ॥ शुष्कचूर्णरुक्षेषु पिषः । ३।४।३५। एषु
 कर्मसु पिषेर्णमुल् । शुष्कपेषं पिनष्टि । शुष्कं पिनष्टीत्यर्थः । चूर्ण-
 पेषं । रुक्षपेषं ॥ समूलाकृतजीषेबु हन्कृज्ग्रहः । ३।४।
 ६३। कर्मणीत्येव । समूलघातं हन्ति । अकृतकारं करोति । जी-
 वग्राहं गृह्णाति । जीवन्तं गृह्णातीत्यर्थः ॥ करणे हनः । ३।४।
 ३७। पादघातं हन्ति । पादेन हन्तीत्यर्थः ॥ स्नेहने पिषः
 ३।४।३८। स्निह्यते येन तस्मिन्करणे पिषेर्णमुल् । उदपेषं पिनष्टि ।

उदकेन पिनष्टीत्यर्थः ॥ हस्ते वर्तिग्रहोः ३।४।३६। हस्तार्थः
 करणे । हस्तवर्तं वर्तयति । करवर्त्तम् । हस्तेन गुलिकां करोतीत्यर्थः
 हस्तग्राहं गृह्णाति । करग्राहं । पाणिग्राहं ॥ स्वे पुषः । ३।४।
 ४०। करण इत्येव । स्व इत्यर्थग्रहणम् । तेन स्वरूपे पर्याये विशेष-
 चणमुल् । स्वपोषं पुष्णाति । धनपोषं गोपोषं ॥ समासत्तौ ।
 ३।४।५०। तृतीया सप्तम्योर्णमुल् सन्निकर्षे । केशग्राहं युध्यन्ते ।
 हस्तग्राहं युध्यन्ते ॥ स्वाङ्गे तस्प्रत्यये कृभ्वोः । ३।४।६१।
 क्त्वाणमुलौ स्तः । मुखतः कृत्य । मुखतः कृत्वा । मुखतः कारं ।
 मुखतोभूय । मुखतोभूत्वा । मुखतोभावम् ॥

॥ इति कृतप्रक्रिया समाप्ता ॥

अथ विभक्त्यर्थाः

प्रातिपदिकार्थलिङ्गपरिमाणवचनमात्रे प्रथमा
 । २।३।४६। नियतोपस्थितिकः प्रातिपदिकार्थः । मात्रशब्दस्य प्रत्ये-
 कयोगः । प्रातिपदिकार्थमात्रे लिङ्गमात्राद्याधिक्ये संख्यामात्रे च
 प्रथमा । प्रातिपदिकार्थमात्रे । उच्चैः नीचैः कृष्णः श्वीः ज्ञानम् ।
 लिङ्गमात्रे । तटः । तटी तटम् । परिमाणमात्रे । द्रोणी व्रीहिः ।
 वचनं संख्या । एकः । द्वौ । बहवः ॥ संबोधने च । २।३।४७।
 प्रथमा । हेराम् । कर्तुरीप्सिततमं कर्म । २।४।४६। कर्तुः

क्रिययाप्तुमिष्टतमं कारकं कर्म संज्ञं स्यात् ॥ कर्मणि द्वितीया
 २।३।२। अनुक्ते । हरिं भजति । अभिहिते तु कर्मादौ प्रथमैव । हरिः
 सेव्यते । लक्ष्म्या सेवितो हरिः । शतेन क्रीतः शतयोऽश्वः । प्राप्ता-
 नन्दश्चैत्रः । अभिधानं च प्रायेण तिङ्कृतहितसमासैः । क्वचिन्नि
 पातेनाभिधानम् । ' क्रमादमुं नारद इत्यवोधि सः ' ॥ अकथितं च
 १।४।५। १। अपादानादिविशेषैरविवक्षितं कारकं कर्मसंज्ञं स्यात् ॥

दुष्ट्याच्पच्दण्ड्बुधिप्रच्छिचिब्रूशासुजिमथमुधाम् ।
 कर्मयुक्स्यादकथितं तथा स्यान्नीहृक्कष्वहाम् ।

गां दोग्धि पयः । बलिं याचते वसुधाम् । अविनीतं विनयं याचते ।
 तण्डुलानोदनं पचति । गर्गान् शतं दण्डयति । व्रजमवरुणश्चि गाम्
 माणवकं पन्थानं पृच्छति । वृक्षमवचिनोति फलानि । माणवकं
 धर्मं ब्रूते । शास्ति वा । शतं जयति देवदत्तम् । सुधां क्षीरनिधिं म-
 ष्णति । देवदत्तम् शतं मुष्णाति । ग्राममजां नयति हरति कर्षति
 वहति वा । अर्थनिबन्धनेयं संज्ञा । बलिं भिक्षते वसुधाम् । माण-
 वकं धर्मं भाषते अभिधत्ते वक्तीत्यादि ॥ अकर्मकधातुभिर्योगे
 देशः कालो भावो गन्तव्योऽध्वा च कर्मसंज्ञक इति
 वाच्यम् । कुरुन् स्वपिति । मासमास्ते । गोदोहमास्ते । क्रोशमा-
 स्ते ॥ गतिबुद्धिप्रत्यवसानार्थशब्दकर्मकर्मकाणामणि
 कर्ता स णौ । १।४।५। २। गत्याद्यर्थानां शब्दकर्मकाणामकर्मकाणां
 चाणौ यः कर्ता स णौ कर्म स्यात् ।

शत्रून्गमयत्स्वर्गं वेदार्थं स्वानवेदयत् ।

आश्रयच्छास्यतं देवान् वेदमध्यापयद्विधिम् ।

आसयत्सलिले पृथ्वीं यः स मे श्रीहरिर्गतिः ।

नीवह्योर्न । नाययति वाहयति वा भारंभृत्येन ॥ नियन्तृ-
कर्तृकस्य वहेरनिषेधः । वाहयति रथं वाहान्सूतः ॥ आ-
दिखाद्योर्न । आदयति खादयति वा अन्नं वटुना ॥ भक्षे रहिं-
सार्थस्य न । भक्षयत्यन्नं वटुना । अहिसार्थस्य किं । भक्षयति
बलिवर्दान्सस्यम् ॥ जल्पतिप्रभृतीनामुपसंख्यानम् । जल्प-
यति भाषयति पुत्रं देवदत्तः ॥ दृशेष्टच । दर्शयति हरिं भक्तान् ॥
शब्दायतेर्न । शब्दाययति देवदत्तेन ॥ हृक्कोरन्यतरस्याम्
१।४।५३। हृक्कोरणौ यः कर्ता स णौ वा कर्म स्यात् । हारयति
कारयति भृत्येन भृत्यं वा कटम् ॥ अभिवादिदृशो रात्मने-
पदे वेति वाच्यम् । अभिवादयते दर्शयते देवं भक्तेन भक्तं वा ॥
अधिशीङ्स्थासां कर्म १।४।४६। अधिपूर्वाणामेषामाधारः
कर्म स्यात् । अधिशेते अधितिष्ठति अध्यास्ते वा वैकुण्ठं हरिः ॥
अभिनिविशश्च १।४।४७। अभिनीत्येतत्संघातपूर्वस्य विश-
तेराधारः कर्म स्यात् । अभिनिविशते सन्मार्गं । क्वचिन्न । पापेऽभि-
निवेशः ॥ उपान्वध्याङ् वसः १।४।४८। उपादिपूर्वस्य वस-
तेराधारः कर्म स्यात् । उपवसति अनुवसति अधिवसति आवसति
वा वैकुण्ठं हरिः । अभुक्त्यर्थस्य तु न । वने उपवसति ॥

उभसर्वतसोः कार्याधिगुपयौदिषु त्रिषु ।

द्वितीयाम्नेडितान्तेषु ततोऽन्यत्रापिदृश्यते ।

उभयतः । कृष्णम् । गोपाः । सर्वतः कृष्णम् । धिक्कृष्णा-
भक्तम् । उपर्युपरिलोकं हरिः । अध्यधिलोकं ॥ अधोऽधोलोकम् ।
अभितः परितः समयानिकषाहर्तेप्रतियोगेपि । अभितः
कृष्णम् । परितः कृष्णम् । ग्रामसमया । निकषालङ्काम् ।
हा कृष्णाभक्तम् । ऋतेकृष्णम् । 'बुभुक्षितं न प्रतिभाति
किञ्चित्' ॥ अन्तराऽन्तरेण युक्ते । २ । ३ । ४ ॥
द्वितीया । अन्तरा त्वां मां वा हरिः । अन्तरेण हरिं न सुखम् ॥
कर्मप्रवचनीयाः । १ । ४ । ८३ । इत्यधिकृत्य ॥ अनुर्लक्षणे
१ । ४ । ८४ । लक्षणे द्योत्ये अनुः कर्म प्रवचनीयसंज्ञः स्यात् । गत्यु-
पसर्गसंज्ञापवादः ॥ कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया । २ । ३ । ८ ।
जपमनुप्रावर्धत् हेतुभूतजपोपलक्षितं वर्षणमित्यर्थः ॥ तृतीयार्थे
१ । ४ । ८५ । अनुरुक्तसंज्ञः । नदीमन्ववसिता सेना । नद्यासहसं-
बद्धेत्यर्थः ॥ हीने । १ । ४ । ८६ । अनुरुक्त संज्ञः । अनुहरिं सुराः ।
हरेर्हीना इत्यर्थः ॥ उपोऽधिके च । १ । ४ । ८७ । अधिके हीने च
उपेत्ययं प्राग्वत् । अधिके सप्तमी वक्ष्यते । हीने । उपहरिं सुराः
लक्षणेत्थंभूताख्यानभागवीप्सासु प्रतिपर्यन्तवः । १ । ४
८० । उक्तसंज्ञाः स्युः । लक्षणे । वृत्तं प्रति पर्यन्तु वा विद्योतते
विद्युत् । इत्थंभूताख्याने । भक्तो विष्णुं प्रति पर्यन्तु वा । भागे ।

लक्ष्मीर्हरिं प्रतिपर्यनु वा । हरेर्भाग इत्यर्थः । वोप्सायाम् । वृत्तं वृत्तं
 प्रति पर्यनु वा सिञ्चति । एषु किम् । परिषिञ्चति ॥ अभिरभा-
 गे । १।४।६१ । भागवर्जे लक्षणादावभिरुक्तसंज्ञः स्यात् । हरिमभि
 वर्तते । भक्तो हरिमभि । देवं देवमभिसिञ्चति । अभागे किम् । यदत्र
 ममाभिष्यात्तद्दीयताम् ॥ सुः पूजायाम् । १।४।६४ । सुसिक्तम् ।
 सुस्तुम् । अनुपसर्गत्वान्न षः । पूजायाम् किम् । सुषिक्तं किं तवात्र ।
 क्षीयं ॥ अतिरतिक्रमणे च । १।४।६५ । चात्पूजायामतिरुक्त-
 संज्ञः । अतिदेवान्कृष्णः ॥ कालाधवनोरत्यन्तसंयोगे । २।
 ३।५ । इह द्वितीया स्यात् । मासं कल्याणी । मासमधीते । मासं
 गुडधानाः । क्रोशं कुलिटा नदी । क्रोशमधीते । क्रोशं गिरिः ।
 अत्यन्तसंयोगे किम् । मासस्य द्विरधीते । क्रोशस्यैकदेशे पर्वतः ।
 स्वतन्त्रः कर्तेति कर्तृसंज्ञा ॥ साधकतमं करणम् । १।३।
 ४२ । क्रियासिद्धौ प्रकृष्टोपकारकं करणसंज्ञं स्यात् ॥ कर्तृकरण-
 योस्तृतीया । २।३।१८ । अनभिहते कर्तरि करणे च तृतीया
 स्यात् । रामेण बाणेन हतो बाली ॥ प्रकृत्यादिभ्य उप-
 संख्यानम् । प्रकृत्या चारुः । प्रायेण याज्ञिकः । गोत्रेण गार्ग्यः ।
 समेनैति । विषमेणैति । द्विद्वीणेन धान्यं क्रोणाति । पञ्चकेन
 पशून्गृह्णाति । सुखेन दुःखेन यातीत्यादि ॥ दिवः कर्म च । १।
 ३।४३ । दिवः साधकतमं कर्मसंज्ञं स्याच्चात्करणसंज्ञं च । अचै-
 रचान्वा दीव्यति ॥ सहयुक्तेऽप्रधाने । २।३।१६ । सहाय्येन यु-

क्लेऽप्रधाने तृतीया । पुत्रेण सहागतः पिता । एवं साकं साधं समं
 योगेपि । विनापि तद्योगं तृतीया । वृद्धो यूनेति निर्देशात् ॥ येना-
 ङ्गविकारः । २।३।२०। येनाङ्गेन विस्मृतेनाङ्गिनो विकारो लक्ष्यते
 ततस्तृतीया । अक्षणा काणः । अक्षिसम्बन्धिकाणत्वविशिष्ट इत्य-
 र्थः ॥ अपवर्गे तृतीया । २।३।६। अपवर्गः फलप्राप्तिः तस्यां
 द्योत्यायां कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे तृतीया स्यात् । अङ्गा क्रोशेन
 वानुवाकोऽधीतः । अपवर्गे किम् । मासमधीतो नायातः ॥ हेतौ
 २।३।२३। तृतीया । दण्डेन घटः ॥ द्रुत्थंभूतलक्षणे । २।३।२१।
 तृतीया । जटाभिस्तापसः । जटाज्ञानज्ञाप्यतापसत्वविशिष्ट
 इत्यर्थः ॥ संज्ञोन्यतरस्यां कर्मणि । २।३।२२। संपूर्वस्य
 जानातेः कर्मणि तृतीया । पित्रा पितरं वा संजानीते ॥ कर्मणा
 यमभिप्रैति स संप्रदानम् । १।४।३२। दानस्य कर्मणा यम-
 भिप्रैति स संप्रदानसंज्ञः ॥ चतुर्थीसंप्रदाने । २।३।१३। अनुक्ते ।
 विप्राय गां ददाति । क्रियया यमभिप्रैति सोऽपि संप्रदानम्
 पत्ये श्रैते ॥ परिक्रयणे संप्रदानमन्यतरस्याम् । १।४।
 १४४। नियतकालं भृत्या स्वीकरणं परिक्रयणं तस्मिन् साधकतमं
 कारकं संप्रदानं वा । श्रतेन श्रताय वा परिक्रीतः । तादृश्ये चतुर्थी
 वाच्या । मुक्तये हरिं भजति । उत्पातेन ज्ञापिते च । वाताय
 कपिला विद्युत् । नमः स्वस्ति स्वाहा स्वधाऽलं वषडयोगाच्च
 ॥ २।३।१६। एभिर्योगे चतुर्थी स्यात् । हरये नमः । प्रजाभ्यः स्वस्ति

ज्ञानयति
 अष्टाद-
 शिमाप
 अष्ट

अग्नये स्वाहा । पितृभ्यः स्वधा । अलमिति पर्याप्त्यर्थग्रहणम् ।
 तेनदैत्येभ्यो हरिरलं प्रभुः समर्थः शक्त इत्यादि ॥ ध्रुवमपायेऽ-
 पादानम् । १।४।२४। अपायो विश्लेषस्तस्मिन्साध्ये ध्रुवमवधि-
 भूतमपादानम् ॥ अपादानेपञ्चमी । २।३।२८। ग्रामादाया-
 ति । धावतोऽश्वात्पतति । इत्यादि ॥ जनिकर्तुःप्रकृतिः । १।४
 ३०। जायमानस्य हेतुरपादानं स्यात् । ब्रह्मणः प्रजाः प्रजायन्ते ।
 ल्यब्लोपे कर्मण्यधिकरणे च । प्रसादात्प्रेक्षते । आसना
 त्प्रेक्षते । प्रसादमाकृष्ट आसने उपविश्य प्रेक्षत इत्यर्थः ॥ विभा-
 षा गुणे स्थियाम् । २।३।२५। गुणहेतावस्त्रीलिङ्गे पञ्चमी
 वा स्यात् । जाड्याज्जाडेन वा बद्धः । गुणे किं । धनेन कुलम् ।
 अस्थियां किम् । बुद्ध्या मुक्तः । विभाषेति योगविभागादगुणे स्थियां
 च क्वचित् । धूमादग्निमान् । नास्ति घटोऽनुपलब्धेः ॥ पृथग्वि-
 नानानाभिस्तृतीयान्यतरस्याम् । २।३।३२। एभिर्योगे
 तृतीया स्यात्पञ्चमीद्वितीयेच । पृथग्यामेण रामाद्रामं वा । एवं
 विना नाना ॥ अन्यारादितरर्तेदिक्शब्दाञ्चत्तरपदा-
 जहियुक्ते । २।३।२६। अन्य इत्यर्थग्रहणं । इतरग्रहणं प्रपञ्चा-
 र्थम् । अन्यो भिन्न इतरो वा कृष्णात् । आराहनात् । ऋते कृष्णात्
 पूर्वी ग्रामात् । दिशि दृष्टः शब्दो दिक्शब्दः । तेन संप्रति देश-
 कालवृत्तिना योगेपि भवति । चैत्रात्पूर्वः फाल्गुणः । प्राक्प्रत्यग्वा
 ग्रामात् । आच् दक्षिणाग्रामात् । आहि दक्षिणाहिग्रामात् ॥ अप-

परी वर्जने । १।४।८८ एतौ वर्जनार्थे कर्मप्रवचनीय संज्ञौ स्तः ।
 आङ् मर्यादावचने । १।४।८९ आङ् मर्यादायामुक्त संज्ञः ।
 वचनग्रहणादभिविधावपि ॥ पञ्चम्यापाङ्परिभि । २।३।
 १० एतैः कर्मप्रवचनीयैर्योगे पञ्चमी । अपहरेः परिहरेः संसारः ।
 परिरत्र वर्जने । साहचर्यात् । लक्षणादौ तु हरिपरि । आ मुक्तेः ।
 संसारः । आ सकलाद्वा ॥ प्रतिः प्रतिनिधिप्रतिदानयोः
 १।४।९२ एतयोरर्थयोः प्रतिकृतसंज्ञः स्यात् ॥ प्रतिनिधिप्र-
 तिदाने च यस्मात् । २।३।११ अत्र कर्मप्रवचनीययोगे
 पञ्चमी । प्रद्युम्नः कृष्णात् प्रति । तिलेभ्यः प्रतिगच्छति माषान् ॥
 षष्ठी शेषे । २।३।५० कारकप्रातिपदिकार्थव्यतिरिक्तः स्वस्वा-
 मिभावादिः शेषस्तत्र षष्ठी । राज्ञः पुरुषः । कर्मादीनामपि संबन्ध-
 मात्रविवक्षायां षष्ठ्येव । सतां गतं । सर्पिषो जानीते । मातुः स्म-
 रति । एधीदकस्योपस्कुरुते । भजे शम्भोश्चरणयोः । फलानां तृप्तः ।
 कर्तृकर्मणोः कृति । २।३।६५ कृत्योगे कर्तरि कर्मणि च
 षष्ठी । कृष्णस्य कृतिः । जगतः कर्ता कृष्णः । गुणकर्मणि वे-
 ष्यते । नेताश्वस्व सुधनं सुधनस्य वा । कृति किम् । तद्धिते
 माभूत् । कृतपूर्वी कटम् ॥ उभयप्राप्तौ कर्मणि । २।३।६६।
 उभयोः प्राप्तित्यस्मिन्कृति तत्र कर्मण्येव षष्ठी । आश्चर्यो गवां
 दोहोऽगोपेन ॥ कृत्यानां कर्तरि वा २।३।७१ षष्ठी मया
 सम वा सेव्यो हरिः ॥ कृत्यस्य च वर्तमाने । २।३।६७। वर्तमा

नार्थस्य तस्य योगे षष्ठी । न लोकेति वक्ष्यमाणनिषेधस्यापवादः ।
 रात्रां मतः बुद्धः पूजितो वा ॥ अधिकरणवाचिनश्च । २।३
 । ६८ । तस्य योगे षष्ठी । इदमेषां शयितम् ॥ न लोकाव्यय-
 निष्ठाखलर्थतृणाम् २।३। ६९ । एषां योगे षष्ठी न । लादेशाः ।
 कुर्वन् कुर्वाणः । सृष्टिं हरिः । उ । हरिं दिदृक्षुः । अलंकरिष्णुर्वा ।
 उक्त । दैत्यान् घातुको हरिः । कमेरनिषेधः । लक्ष्म्याः
 कामुकः । अव्ययम् । जगत्सृष्ट्वा । निष्ठा । दैत्यान्हतवान् ।
 विष्णुना हता दैत्याः । खलर्थः । ईषत्करः प्रपञ्चो ह-
 रिणा । तृन्निति प्रत्याहारः । शतृशानचाविति तृशब्दादारभ्य
 तृनो नकारात् शानच् । सोमं पवमानः । चानश् । आत्मानं
 मण्डयमानः । शतृ वेदमधीयन् । तृन् । कर्ता लोकान् । द्विषः
 शतुर्वा । मुरस्य मुरं वा द्विषन् । सर्वोऽयं कारकषष्ठ्याः प्रतिषेधः
 शेषेषष्ठी तु स्यादेव । ब्राह्मणस्य कुर्वन् । नरकस्य जिष्णुः ॥ अको-
 नोर्भविष्यदाधमर्णयोः २।३। ७० । भविष्यत्यकस्य भवि-
 ष्यदाधमर्णार्थेनश्च योगे षष्ठी न । सतः पालकोऽवतरति । व्रज-
 ज्ञामो । शतंदायी । निमित्तपर्यायप्रयोगे सर्वासां विभ-
 क्तीनां प्रायदर्शनम् । किं निमित्तं वसति । केन निमित्तेन ।
 कस्मै निमित्तायेत्यादि । एवं किं कारणं । को हेतुः । किं प्रयोजन-
 मित्यादि । प्रायग्रहणादसर्वनाम्नः प्रथमाद्वितीये न स्तः । ज्ञानेन
 निमित्तेन हरिः सेव्यः । ज्ञानाय निमित्तायेत्यादि ॥ षष्ठ्यातस-
 र्थप्रत्ययेन । २।३। ३० । ग्रामस्य दक्षिणतः । पुरः पुरस्तात् । उप-

रि उपरिष्ठात् ॥ एनपा द्वितीया । २।३।३१। एनपेति योग-
विभागात्षष्ठ्यपि । दक्षिणेन ग्रामं । ग्रामस्य वा । एवमुत्तरेण ॥
दूरान्तिकार्थैः षष्ठ्यन्तरस्याम् । २।३।३४। एतयोर्गे
षष्ठी पञ्चमी च । दूरं निकटं वा ग्रामस्य ग्रामाद्वा । दिवस्त-
दर्थस्य । २।३।५८। दूतार्थस्य क्रयविक्रयरूपव्यवहारार्थस्य च
दिवः कर्मणि षष्ठी । शतस्य दीव्यति । तदर्थस्य किम् । ब्राह्मणं
दीव्यति । स्तौतीत्यर्थः ॥ विभाषोपसर्गे । २।३।५९। शतस्य-
शतं वा प्रदीव्यति ॥ आधारोऽधिकरणम् । १।४।४५। कर्तृ-
कर्मद्वारा तन्निष्ठक्रियाया आधारः कारकमधिकरणसंज्ञं स्यात् ॥
सप्तम्यधिकरणे च । २।३।६६। चादूरान्तिकार्थेभ्यः । औप-
श्लेषिको वैषयिकोऽभिव्यापकश्चेत्याधारस्त्रिधा । कटे आस्ते । स्था-
न्यां पचति । मोक्षे इच्छास्ति । सर्वस्मिन्नात्मास्ति । वनस्य दूरे ।
अन्तिके वा । तस्येन्विषयस्य कर्मण्युपसंख्यानम् ।
अधीतिव्याकरणे । साधुसाधूप्रयोगे च । साधुः कृष्णो मात-
रि । असाधुर्मातुले । निमित्तात्कर्मयोगे ।

चर्मणि क्षीपिनं हन्ति दन्तयोर्हन्ति कुञ्जरम् ।

केशेषु चमरीं हन्ति सीम्नि पुष्कलको हतः ॥

यस्य च भावेन भावलक्षणम् । २।३।३७। यस्य
क्रियया क्रियान्तरं लक्ष्यते ततः सप्तमी । गोषु दुह्यमानासु गतः ।
षष्ठी चानादरे । २।३।३८। अनादराधिक्ये भावलक्षणे षष्ठी-

सप्तम्यौ स्तः । रुदति रुदतो वा प्राब्रजोत् । रुदन्तं पुत्रादिकमना-
 हृत्य संन्यस्तवानित्यर्थः ॥ स्वामीश्वराधिपतिदायाद-
 साक्षिप्रतिभूप्रसूतेश्च । २।३।३६। एभिर्योगे षष्ठीसप्तम्यौ
 स्तः । गवां गोषू वा स्वामी ॥ आयुक्तकुशलाभ्यां चासेवाया-
 म् । २।३।४०। आभ्यां योगे षष्ठीसप्तम्यौ स्तः । आयुक्तो व्या-
 पारः । आयुक्तः कुशलो वा हरिपूजने हरिपूजनस्य वा । आसेवा-
 यां किम् । आयुक्तो गौः शकटे । ईषद्युक्त इत्यर्थः ॥ यतश्च नि-
 निर्धारणम् । २।३।४१। जातिगुणक्रिया संज्ञाभिः समुदयादेक
 देशस्य पृथक्करणं यतस्ततः षष्ठीसप्तम्यौ स्तः । नृणां नृषु वा ब्रा-
 ह्मणः श्रेष्ठः । गवां गोषु वा कृष्णा गौर्बहुक्षीरा । गच्छतां गच्छत्सु
 वा धावन् शीघ्रः । छात्राणां छात्रेषु वा मैत्रः पटुः । पञ्चमी वि-
 भक्ते । २।३।४२। विभागो विभक्तम् । निर्धार्यमानस्य यत्र भेद एव
 तत्र पञ्चमी । माथुराः पाटलिपुत्रेभ्य आढ्यतराः । साधुनिपुणा
 भ्यामर्चायां सप्तम्यप्रतेः । २।३।४३। मातरि साधुनिपुणो
 वा । अर्चायां किम् । निपुणो राज्ञो भृत्यः । तत्त्वकथने तात्पर्यम् ।
 अप्रत्यादिभिरिति वक्तव्यम् । साधुनिपुणो वा मातरं प्रतिप-
 र्यन्तु वा ॥ अधिरीश्वरे । १।४।८७। स्वस्वामिसंबन्धेऽधिः क-
 र्मप्रवचनीयः । यस्मादधिकं यस्य चेश्वरवचनं तत्र-
 सप्तमी । २।३।६। अत्रकर्मप्रवचनीययुक्ते सप्तमी । उपपराद्धे हरे-

गुणाः । परार्द्धादधिका इत्यर्थः । ऐश्वर्ये तु स्वरवाग्भिः पर्यायेण
सप्तमी । अधि भुविरामः । अधि रामे भूः ॥

॥ इति विभक्त्यर्थाः । इति कारकम् ॥

अथ समास प्रकरणम् ॥

समासः पञ्चधा । तत्र समसनं समासः । सचवि शेषसंज्ञाविनि
मुक्तः केवलसमासः प्रथमः । प्रायेण पूर्वपदार्थप्रधानोऽव्ययीभावो
द्वितीयः । प्रायेणोत्तरपदार्थप्रधानस्तत्पुरुषस्तृतीयः । तत्पुरुषभेदः
कर्मधारयः । कर्मधारयभेदो द्विगुः । प्रायेणान्यपदार्थप्रधानो बहुव्री-
हिश्चतुर्थः । प्रायेणोभयपदार्थप्रधानो द्वन्द्वः पञ्चमः । समर्थः प-
दविधिः । २।१।१। पदसंबन्धी यो विधिः स समर्थाश्रितो बोध्यः ।
प्राक्कारात्समासः । २।१।३। कडाराः कर्मधारय इत्यतः प्राक्
समास इत्यधिक्रियते ॥ सह सुपा । २।१।४। सुप् सुपा सह वा
समस्यते । समासत्वात्प्रातिपदिकत्वे सुपो लुक् । परार्थाभिधानं
वृत्तिः । क्तद्वितसमासैः शेषसनाव्यन्तधातुरूपाः पञ्च वृत्तयः । वृत्त्य-
र्थावबोधकं वाक्यं विग्रहः । स च लौकिकोऽलौकिकश्च द्विधा । तत्र
पूर्वं भूत इति लौकिकः । पूर्वं अम् भूत सु इत्यलौकिकः । भूतपूर्वः ।
भूतपूर्वं चरडिति निर्देशात्पूर्वनिपातः । दूवेन वा समासो
विभक्त्यलोपश्च । वागर्थी इव वागर्थविव ।
इति केवलसमासः ।

अव्ययीभावः । २।१।५। अधिकारोयं प्राक्तत्पक्षात् ।
 अव्ययं विभक्तिसमीपसमृद्धिव्यव्ययार्थाभावात्त्ययासंप्र-
 तिशब्दप्रादुर्भावं पश्चाद्यथानुपूर्व्ययोगपक्षे सादृश्य-
 संपत्तिसाकल्यान्तवचनेषु । २।१।६। विभक्त्यर्थदिषु वर्त-
 मानमव्ययं सुबन्तेन नित्यं समस्यते । प्रायेणाविग्रहो नित्यस-
 मासः । प्रायेणास्वपदविग्रहो वा । विभक्तौ हरि डि अधि इति
 स्थिते ॥ प्रथमानिर्दिष्टं समास उपसर्जनम् । १।२।४३
 समासशब्दे प्रथमानिर्दिष्टमुपसर्जनं स्यात् ॥ उपसर्जनं पूर्वम्
 । २।२।३०। समासे उपसर्जनं प्राक्प्रयोज्यम् । इत्यधेः प्राक् प्रयोगः
 सुपो लुक् । एकदेशविकृतस्यानन्यत्वात्प्रातिपदिकसंज्ञायां स्वाद्यु-
 त्पत्तिः । अव्ययीभावश्चेत्यव्ययत्वात्सुपो लुक् । अधि हरि ।
 अव्ययीभावश्च । १।४।१८। नपुंसकं स्यात् । गाः पातीति
 गोपाः । तस्मिन्नित्यधिगोपम् ॥ नाव्ययीभावादतोऽमत्वप-
 ऊचस्याः । २।४।८३। अदन्तादव्ययीभावात्सुपो न लुक् तस्य
 पञ्चमीं विनाग्रमादेशः । कृष्णस्यसमीपं उपकृष्णम् ॥ तृतीया-
 सप्तम्योर्बहुलम् । २।४।८४। अदन्तादव्ययीभावत्तृतीयासप्त-
 म्योर्बहुलमम्भावः । उपकृष्णेन उपकृष्णम् । बहुलग्रहणात्सुमद्रमु-
 न्मत्तगङ्गमित्यादौ नित्यमम्भावः । मद्राणां समृद्धिः सुमद्रम् । यव-
 नानां व्युद्धिर्दुर्वनम् । मल्लिकाणामभावो निर्मलिकम् । हिमस्यात्य-
 योऽतिहिमम् । निद्रासंप्रति न युज्यतेऽतिनिद्रम् । हरिशब्दस्य प्रकाश

इति हरिः । विष्णोः पश्चादनुविष्णुः । योग्यतावीप्सापदर्थान-
 तिष्ठत्तिसादृश्यानि यथार्थाः । रूपस्य योग्यमनुरूपं । अर्थमर्थ
 प्रति प्रत्यर्थम् । शक्तिमनतिक्रम्य यथाशक्ति । अव्ययीभावे चा-
 काले । ॥ ३८१ ॥ सहस्य सः स्यादव्ययीभावे नतु काले । हरेः
 सादृश्यं सहस्रि । काले तु सहपूर्वाह्नम् । ज्येष्ठस्यानुपूर्व्येणेत्यनुज्ये-
 ष्ठम् । चक्रेण युगपत्सचक्रम् । सदृशः सख्या ससखि । चत्राणां
 संपत्तिः सचत्रम् । तृणमप्यपरित्यज्य सतृणम् । अग्निग्रन्थपर्यन्त-
 मधीते साग्नि ॥ यथासादृश्ये । २।१।७। असादृश्ये एवय याश-
 ब्दः समस्यते । तेनेह न । यथा हरिस्तथा हरः ॥ यावद्वधारणे
 २।१।८ यावन्तः श्लोकास्तावन्तोऽच्युतप्रणामा इतियावच्छ्लोकम् ।
 सुप्रतिना मात्रार्थे । २।१।९। शाकस्य लेशः शाकप्रति ।
 विभाषा २।१।११। अधिकारीयम् ॥ अपपरिवहिरञ्चवः
 प्रञ्चम्या । २।१।१२। अपविष्णु संसारः । अपविष्णोः । परिवि-
 ष्णु । परिविष्णोः । बहिर्वनं । बहिर्वनात् । प्राग्वनम् प्राग्वनात् ।
 तिष्ठद्गुप्रभृतीनि च । २।१।१७। एतानि निपात्यन्ते । तिष्ठ-
 न्ति गावो यस्मिन्काले स तिष्ठद्गु दोहनकालः ॥ पारे मध्ये
 षष्ठया वा । २।१।१८। पारमध्यशब्दौ षष्ठ्यन्तेन सह वा स-
 मस्यते । एदन्तत्वं चानयोर्निपात्यते । पारेगङ्गम् । गङ्गापारम् ।
 मध्येगङ्गम् । गङ्गामध्यम् । महाविकल्पेन वाक्यमपि ॥ संख्या
 वंश्येन । २।१।१९। वंशो द्विधा । विद्यया जन्मना च । तत्र भवो

वंश्यः । तद्वाचिना सह संख्या समस्यते । द्वौ मुनी वंश्यौ द्विमुनि ।
 व्याकरणस्य त्रिमुनि । विद्यातद्वातामभेदविवक्षायां तु त्रिमुनि व्या-
 करणम् । एकविंशतिभारद्वाजम् ॥ नदीभिश्च । २।१।२०।
 नदीभिः संख्या वा समस्यते । समाहारे चायमिष्यते । पञ्चगङ्गम् ।
 द्विमुनम् ॥ अन्यपदार्थे च संज्ञायाम् । २।१।२१। अन्यप-
 दार्थे सुबन्तं नदीभिः सह नित्यं समस्यते संज्ञायाम् । विभाषाधि-
 कारेपि वाक्येन संज्ञानवगमादिह नित्यसमासः । उन्मत्तगङ्गम् नाम
 देशः । लोहितगङ्गम् ॥ तद्धिताः । ४।१।७६। आपञ्चमसमाप्ते-
 रधिकारोयम् ॥ अव्ययीभावे शरत्प्रभृतिभ्यः । ५।४।१०७
 शरदादिभ्यष्टच् स्यात्समासान्तोऽव्ययीभावे । शरद्ः समीपमुपश-
 रदम् । प्रतिविपाशम् । शरद् । विपाश् । अनस् । मनस् । उपानह् ।
 दिव् । हिमवत् । अनडुह् । दिग् । दृग् । विश् । चेतम् । चतुर् ।
 त्यद् । तद् । यत् । कियत् । जरायां जरस् च । उपजरसम् ।
 अनश्च । ५।४।१०८। अन्नन्तादव्ययीभावाद्वाच् स्यात् । न-
 स्तद्धिते । ६।४।१४४। नान्तस्य भस्य टेलोपिस्तद्धिते । उपराजम्
 अध्यात्मम् ॥ नपुंसकादन्यतरस्याम् । ५।४।१०९। अन्न-
 न्तं यत्स्त्रीवं तदन्तादव्ययीभावाद्वाच् वा स्यात् । उपचर्मम् । उपचर्मं ।
 भयः । ५।४।१११। भयन्तादव्ययीभावाद्वाच् वा स्यात् । उपसमित्
 उपसमिधम् ॥ नदीपौर्णमास्याग्रहायणीभ्यः । ५।४।११०।
 वा टच् स्यात् । उपनदम् । यस्येति चेति डलोपः । उपनदीत्यादि ।
 गिरेश्च सेनकस्य । ५।४।११२। टच् वा स्यात् । उपगिरम् ।

उपगिरि । प्रतिपरसमनुभ्योऽहणः । टच् स्यात् । अक्षणी-
 भिसुखं प्रत्यक्षम् । अहणः परं परोक्षम् । अतएव प्रापिकात्समासः ।
 परोक्षे लिङिति निपातनात्परस्योकारः । इत्यादि ।

॥ इत्यव्ययीभावः ॥

तत्पुरुषः । २।१।२२। अधिकारोयं प्राग्वहुव्रीहेः ।
 द्विगुश्च । २।१।२३। तत्पुरुषसंज्ञः ॥ द्वितीयाश्रितातीतप-
 तितगतात्यस्तप्राप्तापन्नैः २।१।२४। द्वितीयान्तं श्रिता-
 दिप्रकृतिकैः सुबन्तैः सह वा समस्यते । कृष्णं श्रितः कृष्णश्रितः ।
 इत्यादि ॥ तृतीयातत्कृतार्थेन गुणवचनेन । २।१।३०।
 तृतीयान्तं तृतीयान्तार्थकृतगुणवचनेनार्थेन च सह प्राग्वत् । शंकु-
 ल्या खण्डः शंकुलाखण्डः । धान्येनार्थी धान्यार्थः । तत्कृतेति किं
 अक्षणा काणः ॥ पूर्वसदृशसमीनार्थकलहनिपुणमिश्रल-
 क्षणैः । २।१।३१। तृतीयान्तमेतैः प्राग्वत् । मासपूर्वः । मातृसदृशः ।
 पितृसमः । जनार्थः । माषेन कार्षापणम् । माषविकलम् । वाकलहः ।
 आचारनिपुणः । गुणमिश्रः । आचारश्लक्ष्णः ॥ अवरस्योपसं-
 ख्यानम् । मासावरः ॥ अन्नेन व्यञ्जनम् । २।१।३४।
 संस्कारकद्रव्यवाचकं तृतीयान्तमन्नेन सह प्राग्वत् । दध्ना उपसि-
 क्तं ओदनं दध्योदनं ॥ भक्ष्येणमिश्रीकरणम् । २।१।३५।
 गुडेन मिश्राधाना गुडधानाः ॥ कर्तृकरणे कृता बहुलम् ।
 २।१।३६। कर्तृरि करणे च तृतीया कृदन्तेन बहुलं प्राग्वत् । हरि-

णा चातो हरिवातः । नखभिन्नः ॥ कृद्गृहणे गतिकारकपू-
 र्वस्यापि ग्रहणम् । नखनिर्भिन्नः ॥ चतुर्थी तदार्थार्थव-
 लिहितसुखरचितैः २।१।३६। चतुर्थ्यन्तार्थाय यत्तद्वाचिनार्था-
 दिभिश्च चतुर्थ्यन्तं प्राग्वत् । यूपाय दारु यूपदारु । तदर्थेन प्रकृति
 विकारभाव एवेष्टः । तेनेह न । रन्धनाय स्थाली । अश्वघासाद-
 यस्तु षष्ठीतत्पुरुषाः ॥ अर्थेन नित्यसमासो विशेष्यलि-
 ङ्गता चेति वक्तव्यम् । द्विजायां द्विजार्थः सूपः । द्विजार्था
 यवागः । द्विजार्थं पयः । भूतबलिः । गोहितम् । गोसुखं । गोरचितम् ।
 पञ्चमी भयेन । २।१।३७। चोराङ्गं चोरभयम् ॥ स्तोका-
 न्तिकदूरार्थकृच्छ्राणि क्तेन । २।१।३८। पञ्चम्याः-
 स्तोकादिभ्यः ६।३।२। अलुगुत्तरपदे । स्तोकान्मुक्तः । अल्पान्मुक्तः
 अन्तिकादागतः । दूरादागतः । अभ्याशादागतः । विप्रकृष्टादागतः ।
 कृच्छ्रादागतः ॥ षष्ठी । २।२।८। सुवन्तेन प्राग्वत् । राज्ञः पुरुषः
 राज-पुरुषः ॥ याजकादिभिश्च । २।२।९। षष्ठ्यन्तं समस्यते ।
 वक्ष्यमाणस्यापवादः । ब्राह्मणयाजकः । देवपूजकः । याजकपूजकप-
 रिचारकपरिवेषकस्नातकाध्यापकोत्सादकोद्वर्तकहोतृपोतृभर्तृरथग-
 णकपतिगणकानि ॥ गुणान्तरेण तरलोपश्च । तरवन्तं य-
 न्गवाचि तेन समासः । सर्वेषां श्वेततरः सर्वश्वेतः । सर्वेषां महत्तरः
 सर्वमहान् ॥ न निर्धारणे । २।२।१०। षष्ठी न समस्यते । नृणां
 द्विजः श्रेष्ठः ॥ पूरणगुणसहितार्थसद्व्ययतव्यसमाना-

अधिकरणेन । १ । २ । ११ । पुरणाद्यर्थैः सदादिभिश्च षष्ठी न सम-
 स्यते । सतां षष्ठः । काकस्यकाष्ठार्थम् । सुहितार्थास्तृप्त्यर्थाः । फ-
 लानां सुहितः । सत् । द्विजस्य कुर्वन्कुर्वाणो वा । ब्राह्मणस्य कृत्वा ।
 पूर्वोत्तरसाहचर्यात्कद्वयमेव गृह्यते । तेन तदुपरीत्यादि सिद्धम् ।
 ब्राह्मणस्य कर्तव्यम् । तच्चकस्य सर्पस्य ॥ क्तेन च पूजायाम् ।
 २ । २ । १२ । मतिबुद्धिसूत्रेण विहितो यः क्षास्तदन्तेन षष्ठी न समस्य-
 ते । राज्ञां मतो बुद्धः पूजितो वा । अधिकरणवाचिना च । २ ।
 २ । १३ । क्तेन षष्ठी न समस्यते । इदमेषामासितं गतं भुक्तं वा ॥
 कर्मणी च । २ । २ । १४ । उभयप्राप्तौ कर्मणीति या षष्ठी सा न
 समस्यते । आश्चर्यो गवां दोहोऽगोपेन ॥ तृजकाभ्यां कर्तरि ।
 २ । २ । १५ । कर्त्तृर्धतृजकाभ्यां षष्ठ्या न समासः । अपां स्रष्टा । वज्र-
 स्य भर्ता । ओदनस्य पाचकः ॥ कर्तरि च । २ । २ । १६ । कर्तरि
 षष्ठ्या अकेन न समासः । भवतः शायिका ॥ पूर्वापराधरोत्त-
 रमेकदेशिनैकाधिकरणे । २ । २ । १७ । अवयविना सह पूर्वादयः
 समस्यन्ते एकत्वसंख्याविशिष्टश्चेदवयवी । षष्ठीसमासापवादः ।
 पूर्वं काथस्य पूर्वकायः । अपरकायः । एकदेशिना किम् । पूर्वं नाभेः ।
 कायस्य । एकाधिकरणे किम् । पूर्वच्छात्राणाम् अर्धं नपुंसकम्
 । २ । २ । २१ । समांशवाच्यर्हशब्दो नित्यं क्लीबे स प्राग्वत् । अर्धपिप्प-
 ल्या अर्धपिप्पली ॥ एकविभक्तावषष्ठ्यन्तवचनमित्युपस-
 र्जनसंज्ञाभवाद्भवो न । क्लीबे किम् । ग्रामार्धः । द्वयैक्य एव । अर्धं

प्रिपलीनाम् ॥ द्वितीयतृतीयचतुर्थतुर्याण्यन्यतरस्याम्
 २।२।३ एतान्येकदेशिनासह प्राह्ववद्वा । द्वितीयं भिक्षायाः द्वितीय-
 भिक्षा । एकदेशिना किम् । द्वितीयं भिक्षाया भिक्षुकस्य । अन्यत-
 रस्याग्रहणसामर्थ्यात्पूरणगुणेति निषेधं बाधित्वा पक्षे षष्ठीसमा-
 सः । भिक्षाद्वितीयम् । प्राप्तापन्ने च द्वितीयया । २।२।४ पक्षे
 द्वितीयाश्रितेति समासः । प्राप्तो जीवनं प्राप्तजीवनः । जीवन-
 प्राप्तः । आपन्नजीवनः । जीवनापन्नः । इह सूत्रे द्वितीयया अ-
 इति छित्वा अकारोपि विधीयते । तेन जीविकां प्राप्ता जी प्राप्त-
 जीविका । आपन्नजीविका ॥ कालाः परिमाणिना । २।२।५
 परिच्छेद्यवाचिना सुबन्तेन सह कालाः समस्यन्ते । मासो जातस्य
 यस्य स मासजातः ॥ सप्तमी शीर्ण्डैः । २।२।४० । सप्तम्य-
 न्तं शीर्ण्डादिभिः प्राग्वत् । अक्षेषु शीर्ण्डः । अक्षशीर्ण्डः । शीर्ण्डधू-
 र्त्तकितवध्याडप्रवीणसंवीतान्तराऽधिपटुपण्डितकुशलचपलनिपुणा-
 नि । द्वितीयातृतीयेत्यादियोगविभागादन्यत्रापि द्वितीयादीनां प्र-
 योगवशात्समासो ज्ञेयः ॥ दिक्संख्ये संज्ञायाम् । २।२।५० ।
 विशेषणं विशेष्येण बहुलमित्येव सिद्धे संज्ञायामेवेति नियमार्थं स-
 जम् । पूर्वेषुकामशमी । सप्तर्षयः । तेनेह न । उत्तरा वृक्षाः । पञ्च
 ब्राह्मणाः ॥ तद्वितार्थोत्तरपदसमाहारे च । २।२।५१ ।
 तद्वितार्थं विषये उत्तरपदे च परतः समाहारे च वाच्ये दिक्संख्ये
 प्राग्वत् । पूर्वस्यां शालायां भवः पूर्वशाला इति समासे जाते ॥
 सर्वनाम्नो वृत्तिमात्रे पूर्वं पुंवत् ॥ दिक्पूर्वपदाद-

संज्ञायां जः । २।११७। अस्माद्वाच्यर्थे जः स्यादसंज्ञायाम् ।
 तद्धितेष्वचामादेः ७।२।११७ जिति णिति च तद्धिते अचामादे-
 रचो वृद्धिः स्यात् । यस्येति च पौर्वशालः । पूर्वा शाला प्रिया यस्ये-
 ति त्रिपदे बहुव्रीहौ कृते प्रियाशब्दे उत्तरपदे पूर्वयोस्तत्पुरुषः । ते-
 न शालाशब्दे आकार उदात्तः । पूर्वशालाप्रियः । दिक्षु समाहारो
 नास्त्यनभिधानात् । संख्यायास्तद्धितार्थे । षष्ठांमातृणाम-
 पत्यं षाणमातुरः । मातुरुत्संख्यासंभद्रपूर्वाया इति वक्ष्यमाणोऽण् ।
 पञ्च गावो धनं यस्येति त्रिपदे बहुव्रीहौ अवान्तरतत्पुरुषस्य वि-
 कल्पे प्राप्ते ॥ हन्वतत्पुरुषयोरुत्तरपदे नित्यसमास-
 वचनम् ॥ गौरतद्धितलुकि ५।४।६२। गोन्तात्तत्पुरुषाद्वच्
 स्यात्समासान्तो न तद्धितलुकि । पञ्चगवधनः ॥ संख्यापूर्वी-
 द्विगुः । २।१।५२। तद्धितार्थेत्यचीकृतः संख्यापूर्वी द्विगुः ॥ द्विगुरे-
 कवचनम् । २।४।१ । द्विग्वर्थः समाहार एकवत्स्यात् ॥ स
 नपुंसकम् । २।४।१७। समाहारे द्विगुर्हन्वश्च नपुंसकं स्यात् ।
 पञ्चानाङ्गवां समाहारः पञ्चगवं ॥ विशेषणं विशेष्येण
 बहुलम् । २।१।५७ । भेदकं भेदेन समानाधिकरणेन बहुलं
 प्राग्वत् । नीलमुत्पलं नीलोत्पलं । बहुलग्रहणात्कृचिन्नित्यम् ।
 कृष्णसर्पः । क्वचिन्न । रामो जामदग्न्यः ॥ अपरस्यार्द्धे
 पश्चभावो वक्तव्यः । अपरश्चासावर्द्धश्च पश्चार्द्धः ॥ सन्म-
 हत्परमोत्तमोत्कृष्टाः पूज्यमानैः । २।१।६१। सह सम-

स्यन्ते । सद्यः । आन्महतः समानाधिकरणजातीययोः
 । ६।३।४६। महावैयाकरणः । तत्पुरुषः समानाधिकरणः
 कर्मधारयः । १।२।४२ । पुंवत्कर्मधारयजातीयदे-
 शीयेषु । ६।३।४२। कर्मधारये जातीयदेशीययोश्च परतो भाषि-
 तपुंस्कात्पर ऊङ्भावो यस्मिंस्तथाभूतं पूर्वं पुंवत् । पूरण्यां प्रिया-
 दिष्वप्राप्तः पुंवद्भावो विधीयते । महानवमी । कृष्णचतुर्दशी ।
 महाप्रिया । पूज्यमानैः किम् । उतकृष्टो गौः । पङ्गादुद्धृत इत्यर्थः ।
 उपमानानि सामान्यवचनैः । २।१।५५। घनश्यामः ॥
 उपमितं व्याघ्रादिभिः सामान्याप्रयोगे । २।१।५६।
 पुरुषो व्याघ्र इव पुरुषव्याघ्रः । सामान्याप्रयोगे किम् । पुरुषो व्या-
 घ्र इव शूरः ॥ शाकपार्थिवादीनामुत्तरपदलोपश्च ।
 शाकप्रियः पार्थिवः शाकपार्थिवः । देवब्राह्मणः ॥ कडाराः
 कर्मधारये । २।२।३८। कडारादयः शब्दाः । कर्मधारये वा पूर्वं
 प्रयोज्याः । कडारजैमिनिः । जैमिनिकडारः । मयूरव्यंसकाद-
 यश्च । २।१।७२। एतेनिपात्यन्ते । मयूरोव्यंसकः । व्यंसको
 धूर्तः । उदक् च अवाक् च उच्चावचम् । निश्चितं च प्रचितं च
 निश्चप्रचम् । नास्ति किञ्चन यस्यासावकिञ्चनः । आख्यात-
 माख्यातेन क्रियासातत्ये । अशनीतपिबतेत्येवं सततं य-
 चाभिधीयते सा अशनीतपिबता । पचतभृञ्जता । खादतमोदता ।
 नास्ति कुतो भयं यस्य स अकृतोभयः । अन्यो राजा राजान्तरम् ॥

चिदेव चिन्मात्रम् । नञ् । २।२।६। सुपा प्राग्वत् ॥ न लोपो
 नञः । ६।४।७३। नञो नस्य लोप उत्तरपदे । अत्राक्षणः ॥
 तस्मान्नुडचि । ६।३।७४। लुप्तनकारान्नञ उत्तरपदस्याजा-
 देर्नुट् । अनश्वः । नैकघेत्यादौ तु नशब्देन सहसुप्सुपेति समासः ।
 कुगतिप्रादयः । २।२।१८। एते समर्थेन नित्यं समर्थयन्ते ।
 कुत्सितः पुरुषः कुपुरुषः ॥ ऊर्यादिच्चिडाचश्च । १।४।
 ६१। ऊर्यादयः च्यन्ता डाजन्ताश्च क्रियायोगे गतिसंज्ञाः स्युः ।
 ऊरीकृत्य । शुक्लीकृत्य । पटपटाकृत्य । कारिकाशब्दस्यो-
 पसंख्यानम् । कारिका क्रिया । कारिकाकृत्य ॥ अनुकरणं
 चानितिपरम् । १।४।६२। खाट्कृत्य । अनितिपरं किम् ।
 खाडितिकृत्वा निरुण्ठीवत् ॥ आदरानादरयोः सदसती ।
 १।४।६३। सत्कृत्य । असत्कृत्य । भूषणेऽलम् । १।४।६४।
 अलंकृत्य । भूषणे किं । अलंकृत्यवौदनं गतः । पर्याप्तमित्यर्थः । अनु-
 करणमित्यादित्रिसूची स्वभावात्कञ्चिषया ॥ अन्तरपरिग्रहे ।
 १।४।६५। अन्तर्हृत्य । मध्ये हत्वेत्यर्थः । अपरिग्रहे किं । अन्त-
 र्हत्वा गतः । हतं परिगृह्य गत इत्यर्थः ॥ कणेमनसी अज्ञाप्र-
 तिघाते । १।४।६६। कणेहृत्य पयः पिबति । मनोहृत्य । कणेश-
 ब्दः सप्तमीप्रतिरूपको निपातोऽभिलाषातिशये वर्तते । मनःशब्दो
 ऽप्यत्रैव ॥ परोव्ययम् । १।४।६७। पुरस्कृत्य ॥ अस्तं च ।
 १।४।६८। अस्तमिति मान्तमव्ययं गतिसंज्ञं स्यात् । अस्तंगतय ।

अचक्षु गत्यर्थवदेषु । १।४।६६। अव्ययमित्येव । अचक्षु गत्य ।
 अचक्षोऽय । अभिमुखं गत्वा उक्त्वा चेत्यर्थः । अव्ययं किं । जलम-
 च्छं गच्छति ॥ अदोऽनुपदेशे । १।४।७०। अदः कत्यादः क-
 तम् । परंप्रत्ययपदेशे प्रत्ययदाहरणम् । अदः कत्वा अदः कुरु ॥
 तिरोऽन्तर्ज्ञौ । १।४।११। तिरोभूय ॥ विभाषा कृजि । १।
 ४।७२। तिरसोऽन्यतरसम् । ८।३।४२। सो वा स्यात्कुप्वाः ।
 तिरस्कृत्य । तिरःकृत्य । तिरः कत्वा ॥ उपाजेऽन्वाजे । १।
 ४।७३। एतौ कृजि वा गतिसंज्ञौ । उपाजेकृत्य । अन्वाजेकृत्य ।
 उपाजेकत्वा । अन्वाजेकत्वा । दुर्लभ्यबलमादायेत्यर्थः । साक्षात्प्रभृ-
 तीनि च । ४।४।७४। कृजि वा गतिसंज्ञानि स्युः । च्यर्थवृत्ति
 वक्तव्यम् । साक्षात्कृत्य । साक्षात्कत्वा । लवणं कृत्य । लवणं
 कत्वा । मान्तत्वं निपातनात् ॥ अनत्याधान उरसिमन-
 सी । १।४।७५। उरसिकृत्य । उरसिकत्वा । अभ्युपगम्येत्यर्थः ।
 मनसिकृत्य । मनसिकत्वा । निश्चित्येत्यर्थः । अनत्याधानमुपश्ले-
 षस्तत्र न । उरसि कत्वा पाणिं श्येते ॥ मध्ये पदे निवच-
 ने च । १।४।७५। एते कृजि गतिसंज्ञा वा स्युरनत्याधाने । मध्ये
 कृत्य । मध्येकत्वा । पदेकृत्य पदेकत्वा । निवचनेकृत्य । निवचने
 कत्वा । वाचं नियम्येत्यर्थः ॥ नित्यं हस्ते पाणावुपयम-
 ने । १।४।७७। कृजि । उपयमनं विवाहः । स्वीकारमात्रमित्यन्ये ।
 हस्ते कृत्य । पाणी कृत्य । प्राध्वं बन्धने । १।४।७८। प्राध्वमि-

त्यज्ययं । प्राध्वं कृत्य । बन्धनेनाकूलं कृतेत्यर्थः । प्रार्थनादिनात्वा-
 नुकूल्यकरणे प्राध्वं कृत्वा ॥ जीविकीपनिषदौपम्ये । १।४।
 ७६। जीविकामिव कृत्वा जीविकाकृत्य । औपम्ये किम् । जीवि-
 कां कृत्वा । प्रादिग्रहणमगत्यर्थम् । सपुरुषः ॥ प्रादयो गताद्य-
 र्थे प्रथमया । प्रगत आचार्यः ॥ प्राचार्यः । अत्यादयः क्रा-
 न्ताद्यर्थे द्वितीयया । अतिक्रान्तो मालामिति विग्रहे ॥ एक-
 विभक्ति चापूर्वनिपाते । १।२।४४। विग्रहे यन्नियतविभ-
 क्तिकं तदुपसर्जनं नतु तस्य पूर्वनिपातः ॥ गोस्त्रियोरुपसर्ज-
 नस्य । १।५।४८। उपसर्जनं यो गोशब्दः स्त्रिप्रत्ययान्तं च
 तदन्तस्य प्रातिपदिकस्य ऋस्वः । अतिमालः । अवाद्यः क्रु-
 ष्टाद्यर्थे तृतीयया । अक्लृष्टः कीकिलयाऽवकीकिलः ॥
 पर्यादयो ग्लानाद्यर्थे चतुर्थ्या । परिग्लानीऽध्ययनाय पर्य-
 ध्ययनः । निरादयः क्रान्ताद्यर्थे पञ्चम्या । निष्क्रा-
 न्तः कौशाम्ब्याः निष्कौशाम्बिः । तत्रोपपदं सप्तमीस्थम् ॥
 उपपदमतिङ् । २।२।१६। उपपदं समर्थनं नित्यं समस्यते
 अतिङन्तश्च समासः । कुम्भं करोतीति कुम्भकारः अतिङ् किम्-
 मा भवान्भूत् । माङ्गुलुङिति सप्तमीनिर्देशान्माङ्गुपपदं । गति-
 कारकीपपदानां कृद्धिः समासवचनं प्राक् सुबुत्पत्तेः ।
 व्याघ्री । कच्छपी । अश्वक्रीतीत्यादि ॥ अमैवाव्ययेन । २।
 २।२०। अमैव तुल्यविधानं यदुपपदं तदेवाव्ययेन सह समस्यते ।

स्वादुंकारं । स्वादुमि णमुल् । इतिणमुल् । नेह । कालस
 मयवेलासुतुमुन् । कालः समयो वेला वा भोक्तुं । अमे-
 वेति किम् । अग्रेभोजम् । अग्रेभुक्त्वा । विभाषाये
 प्रथमपूर्वेष्विति क्त्वाणमुलौ । अमा चान्येन च तुल्यविधान-
 मेतत् ॥ तृतीयाप्रतृतीन्यन्यतरस्याम् २।२।२१। उपदेश-
 स्तृतीयायामित्यादीन्युपपदान्यमन्तेनाव्ययेन सह वा समस्यन्ते ।
 मूलकोनोपदेशम् भुंक्ते मूलकोपदेशं । उपदेशस्तृतीयायामिति
 णमुल् । क्त्वा च । २।२।२२। तृतीयाप्रभृतीन्युपपदानि क्त्वा-
 न्तेन सह वा समस्यन्ते । उच्चैः क्त्वा । अव्यये यथाभिप्रेताख्या-
 ने क्तजः क्त्वाणमुलौ ॥ तत्पुरुषस्याङ्गुलेः संख्याव्ययादेः
 १५।४।८६। संख्याव्ययादेरङ्गुल्यन्तस्य तत्पुरुषस्य समासान्तो
 ऽच्स्यात् । द्वे अङ्गुली प्रमाणमस्य द्व्यङ्गुलम् । निरङ्गुलम् ।
 अहसर्वैकदेशसंख्यात्पुण्याच्च रात्रेः ५।४।८७। एभ्यो
 रात्रेरच् स्यात् । चात्संख्याव्ययादेः । अहर्ग्रहणं द्वन्द्वार्थम् । रात्रा
 क्लाहाः पुंसि २।४।२६। एते पुंस्येव । अहश्च रात्रिश्चाहोरात्रः ।
 सर्वरात्रः । पूर्वरात्रः । संख्यातरात्रः । संख्यापूर्वं रात्रं क्लीवम्
 द्विरात्रम् । अतिरात्रः ॥ राजाहःसखिभ्यष्टच् १५।४।८९।
 एतदन्तात्तत्पुरुषाष्टच् । परमराजः कृष्णसखः ॥ अङ्गष्टखो-
 रेव ६।४।१४५। टिलोपः । उत्तमाहः ॥ अङ्गोऽङ्ग एतेभ्यः
 १५।४।८८। सर्वादिभ्योऽहन्शब्दस्याङ्गादेशः समासान्ते परे ।

अङ्गोऽदन्तात् । ८।४।७। अदन्तपूर्वपदस्थान्निमित्तादङ्गो नस्य
 णः । सर्वाङ्गः ॥ न संख्यादेः समाहारे । ५।४।८६। अङ्गो
 ङादेशो न । इयहः ॥ उत्तमैकाभ्यां च । ५।४।२०। अङ्गोङः
 देशो न उत्तमशब्दोऽन्त्यार्थः । पुण्यशब्दमाह । पुण्यसुदिना-
 भ्यामङ्गः क्लीवतेष्टा । पुण्याहं । सुदिनाहम् । एकाङ्गः ॥ अ-
 ग्राख्यायामुरसः । ५।४।६३। टच् । अश्वानामुर इव अश्वोर-
 सम् । मुख्योश्व इत्यर्थः ॥ ग्रामकौटाभ्यां च तद्धणः । ५।
 ४।६५। ग्रामतच्चः । कौटतच्चः ॥ अतेः शुनः । ५।४।६६। अति-
 श्वो वराहः ॥ उपमानादप्राणिषु । ५।४।६७। अप्राणि-
 विषयोपमानवाचिनः शुनष्टच् । आकर्षः श्वेवाकर्षश्वः ॥ उत्त-
 रमृगपूर्वाच्च सकृष्टनः । ५।४।६८। चादुपमानात् । उत्तरस-
 क्यम् । मृगसक्यं । पूर्वसक्यं ॥ नावोद्विगोः । ५।४।६९। फल-
 कमिव सक्यं फलकसक्यं । द्विनावम् ॥ अर्धाच्च । ५।
 ४।१००। अर्धनावम् ॥ खार्याः प्राचाम् । ५।४।१०१।
 द्विगारेर्धाच्च खार्याष्टज्वा । द्विखारं । द्विखारि । अर्धखारम् ।
 अर्धखारि ॥ द्वित्रिभ्यामञ्जलेः । ५।४।१०२। द्व्यञ्जलम् ।
 द्व्यञ्जलि ॥ ब्रह्मणो जानपदाख्यायाम् । ५।४।१०४।
 ब्रह्मान्तात्तत्पुरुषाष्टच् । सुराष्ट्रे ब्रह्मा सुराष्ट्रब्रह्मः ॥ कुमह-
 ङ्यामन्यतरस्याम् । ५।४।१०४। कुमङ्गाः । कुब्रह्मा । महाब्रह्मा ।

महाब्रह्मा । प्रकारवचने जातीयर् । महाप्रकारो महाजातो-
 यः ॥ द्वाष्टनः संख्यायामबहुव्रीह्यशीत्योः ॥ ३१३४७।
 आत्स्यात् । द्वादश । अष्टादश । अबहुव्रीह्यशीत्योः किम् । द्वित्राः ।
 द्व्यशीतिः । प्राक्शताद्वक्तव्यम् । नेहद्विगतम् ॥ त्रैस्त्रयः ॥ ६३।
 ४८। त्रिंशदस्य त्रयादेशः स्यात्पूर्वविषये । त्रयोदश । त्रयोविंशतिः
 विभाषाचत्वारिंशत्प्रभृतौ सर्वेषां ६३। ४८ द्वाष्टनस्त्रैश्च
 प्रागुक्तं वा चत्वारिंशदादौ परो द्विचत्वारिंशत् । द्वाचत्वारिंशत् । अष्ट
 चत्वारिंशत् । अष्टाचत्वारिंशत् । त्रिचत्वारिंशत् । त्रयश्चत्वारिंश-
 त् । एवं पञ्चाशत्षष्टिसप्ततिनवविधुः ॥ परवल्लिलङ्गं हन्वत-
 त्पुरुषयोः ॥ २१४। २६। कुकुटमयूर्याविमे । मयूरीकुकुटाविमौ ।
 अर्धपिप्पली । द्विगुप्राप्तापन्नालं पूर्वगतिसमासेषु न ।
 पञ्चसु कपालेषु संस्कृतः पञ्चकपालः पुरोडाशः ॥ प्राप्तो जीविकां
 प्राप्तजीविकः । आपन्नजीविकः । अलंकुमार्यं अलंकुमारिः । अत ।
 एव ज्ञापकात्समासः निष्कौशाम्बिः ॥ पूर्ववदश्ववडवौ ।
 २१४। २७। द्वित्वमतन्त्रम् । अश्ववडवौ । अश्ववडवान् ॥ अपथं
 नपुंसकम् ॥ २१४। ३०। तत्पुरुष इत्येव । अन्यचतु अपथो देशः ।
 कृतसप्तान्तग्रहणान्नेह । अपन्थाः । (अकारान्तोत्तरपदो द्वि-
 गुः स्त्रियामिष्टः) पञ्चमूली । आवन्तो वा । पञ्चखट्
 वम् । पञ्चखट्वी (पात्राद्यन्तस्य न) पञ्चपात्रम् । त्रिभुव-
 वनम् । चतुर्थगम् ॥ छाया बाहुल्ये ॥ २१४। २२। छायान्तस्त-

त्पुरुषो नपुंसकं स्यात्पूर्वपदार्थबाहुल्ये । इच्छुणां क्वाया इच्छूक्याम् ।
 सभाराजामनुष्ठयपूर्वा । २।४।२३। राजपर्यायपूर्वोऽमनुष्ठयपू-
 र्वश्च समासान्तस्तत्पुरुषो नपुंसकं स्यात् । इनसभं । ईश्वरसभम् ।
 (अमनुष्ठयशब्दो रूढ्या रक्षःपिशाचादीनाह) । रक्षःसभम् । पिशाच-
 सभम् ॥ विभाषा सेनासुराच्छायाशालानिशनानाम् । २।
 ४।२५। एतदन्तस्तत्पुरुषः क्लीवं वा । ब्राह्मणसेनम् । ब्राह्मणसेना ।
 इत्यादि ॥ अशाला च । २।४।२४। संघांतार्थाया सभा तदन्त-
 स्तत्पुरुषः क्लीवं स्यात् । स्त्रीसभम् । स्त्रीसंघात इत्यर्थः । अशा-
 ला किम् । धर्मसभा । धर्मशालेत्यर्थः ॥ अर्द्धर्चाः पुंसि च । २।
 ४।३१। अर्द्धर्चादयः शब्दाः पुंसि क्लीवे चस्युः । अर्द्धचैस् । अर्द्धचः
 एवं ध्वजतीर्थशरीरमण्डपयूषदेहाङ्गुशकलशसूत्रपाचादयः । सा-
 मान्ये नपुंसकम् । सृदु पचति । प्रातःकमनीयम् इति तत्पुरु-
 षः ॥ शेषो बहुव्रीहिः । २।२।२३। अधिकारीयं प्राग्वन्हात् ।
 अनेकमन्यपदार्थे । २।२।२४। अनेकं प्रथमान्तमन्यपदार्थे
 वर्तमानं वा समस्यते स बहुव्रीहिः ॥ सप्तमीविशेषणे बहु-
 व्रीहौ । २।२।३५। सप्तम्यन्तं विशेषणं च बहुव्रीहौ पूर्वस्यात् ।
 हलदन्तात्सप्तम्याः संज्ञायाम् । ३।१६ हलन्ताददन्ताच्च
 सप्तम्या अलक् । कण्ठे कालिः । अतएव आपकाह्यधिकरणपदो
 बहुव्रीहिः । प्राप्तमुदकं यं प्राप्तोदको ग्रामः । ऊढरथो ऽनड्वान् ।
 उपहृतपशून्नुद्रः । उद्धृतीदना स्थाली । पीताम्बरो हरिः ।

अत्र द्वितीयां नान्यमदो बहुव्रीहिः
 अन्यमेव सर्वमात्रेयं ॥

वीरपुत्रो ग्रामः । प्रादिभ्यो धातुजस्य वाच्यो वाचीत्त-
 रपदलोपः । प्रपतितपर्णः प्रपर्णः नञोऽस्त्यर्थानां चो-
 त्तरपदलोपः । अविद्यमानपुत्रोऽपुत्रः । स्त्रियाः पुंवङ्गा-
 पितपुंस्कादनूङ्समानाधिकरणे स्त्रियामपूरणी-
 प्रियादिषु । ६ । ३३४ । उक्तपुंस्कात्पर ऊङभावो यच्च
 तथाभूतस्य स्त्रीवाचकशब्दस्य पुंवाचकस्येव रूपं स्यात् समा-
 नाधिकरणे स्त्रीलिङ्ग उत्तरपदे न तु पूरण्यां प्रियादौ च परतः ।
 गोस्त्रियोरिति ऋस्वः । चित्रगुः । रूपवद्भार्यः । अनूङः किं । वामोरू-
 भार्यः । पूरण्यां तु ॥ अप्पूरणीप्रमाणयोः । ५ । ४ । ११६ । पूर-
 णार्थप्रत्ययान्तं यत्स्त्रीलिङ्गं तदन्तात्प्रमाणयन्ताच्च बहुव्रीहेरप-
 स्यात् । कल्याणीपञ्चमी यासां रात्रीणां ताः कल्याणीपञ्चमारा-
 त्रयः । स्त्री प्रमाणी यस्य स्त्रीप्रमाणः ॥ पुंवङ्गावनिषेधोप्प्र-
 त्ययश्च प्रधानपूरयामेव । रात्री पूरणी वाच्या चेत्युक्तोदा-
 हरणे मुख्या । अन्यच्च तु ॥ नद्युत्तरश्च । ५ । ४ । १५३ । नद्युत्तरप-
 दाददन्तोत्तरपदाच्च बहुव्रीहेः कप् । पुंवङ्गावः ॥ क्रीणः । ७ । ४ ।
 १३ । ऋस्वः । इति प्राप्ते ॥ नकपि । ७ । ४ । १४ । ऋस्वः । कल्याण-
 पञ्चमीकः पक्षः । अत्र तिरोहितावयवभेदस्य पक्षस्यान्यपदार्थतया
 रात्रिप्रधानम् । बहुकर्तृकः । अप्रियादिषु किं । कल्याणीप्रियः ।
 प्रिया । मनोज्ञा । कल्याणी । सुभगा । दुर्भगा । भक्तिः । सचिवा ।
 स्वसा । कान्ता । शान्ता । समा । चपला । दुहिता । बाला । वामा ।

अबला । तनया । समान्ये नपुंसकं । दृढं भक्तिर्द्वयस्य स दृढभक्तिः ।
 स्त्रीत्वविवक्षायां तु दृढा भक्तिः ॥ तसिलादिष्वाकृतवसुचः
 ।६।३।३५। तसिलादिषु कृतवसुजन्तेषु स्त्रियाः पुंवत् । परिगणनं
 कर्तव्यं । तच्चक्षी । तरप्तमपौ । चरट्जातीयरौ । कल्पद्वेष्टीयरौ ।
 रूपपपाशपौ । थाल्तिल्लयनौ । एषु परेषु स्त्रियाः पुंवत् । बह्वीषु ।
 इति बहुच । बहुत इत्यादि ॥ त्वतलोर्गुणवचनस्य । शुक्तत्वं
 शुक्तता ॥ भस्याढे तद्धिते । इस्तिनीनां समूहो हास्तिकं । अढे
 किम् । रौहिणेयः ॥ कुक्कुट्यादीनामण्डादिषु । कुकुटांडम् ।
 मृगपदं । मृगक्षीरं । काकशावः ॥ क्यङ्मानिनोश्च ।६।३।३६
 पुंवत् । एनीवाचरति एतायते । श्येनीवाचरति श्येतायते । दर्शनी
 यांश्चिद्यं मन्यते दर्शनीयमानी ॥ नकोपधायाः ।६।३।३७।
 स्त्रियाः पुंवत् । पाचिकाभार्यः । रसिकाभार्यः । मद्विकायते । मद्वि-
 कामानिनी ॥ कोपधप्रतिषेधे तद्धितव्युहणम् । नेह ।
 पाकभार्यः ॥ सञ्ज्ञापरणयोश्च ।६।३।३८। न पुंवत् । दत्ताभा-
 र्यः । पञ्चमोभार्यः ॥ वृद्धिनिमित्तस्य च तद्धितस्यारक्तवि-
 कारे ।६।३।३९। उद्दिशब्देन विहिता या वृद्धिस्तद्धेतुर्यस्तद्धितो र-
 क्तविकारार्थस्तदन्तास्त्री न पुंवत् । सौघनीभार्यः । रक्ते तु काषायकन्थः ।
 विकारे तु हैममुद्रिकः ॥ स्वाङ्गाच्चेतः ।६।३।४०। स्वाङ्गाद्य
 ईकारस्तदन्ता स्त्री न पुंवत् । सुकेशीभार्यः । स्वाङ्गात्किम् । पटु-
 भार्यः । ईतः किं । अकेशभार्यः ॥ समानिनीति वक्तव्यम्

सुकेशमानिनी ॥ जातेश्च ॥ ६।३।४१। न पुंवत् । ब्राह्मणीभार्यः ।
 शूद्राभार्यः ॥ संख्ययाव्ययासन्नादूराधिकसंख्याः सं-
 ख्येये । २।२।२५। संख्येयार्थया संख्ययाऽव्ययादयः समस्यन्ते ।
 स बहुव्रीहिः ॥ बहुव्रीहौ संख्येये डजबहुगणात् । ५।४।
 ७३। संख्येये यो बहुव्रीहिस्तस्माड्उच्चसमासान्तः । दशानां समीपे
 ये सन्ति ते उपदशाः । अबहुगणात्किम् । उपबहवः । उपगणाः ।
 ति विंशतेर्ङिति । ६।४।१४२। विंशतेर्भस्य तेलोपो ङिति ।
 आसन्नविंशाः । विंशतेरासन्ना इत्यर्थः । अदूरत्रिंशाः अधिकचत्वा
 रिंशाः । द्वौ वा त्रयो वा द्विजाः ॥ दिङ्नामान्यन्तराले । २।
 २।२६। दिशो नामान्यन्तराले वाच्ये प्राग्वत् । दक्षिणस्याः ॥ पूर्व-
 स्याश्च दिशोऽन्तरालं दक्षिणपूर्वा ॥ तच्च तेनेदमिति सरूपे
 । २।२।२७। सप्तम्यन्ते ग्रहणविषये सरूपे पदे तृतीयान्ते च ग्रह-
 णविषये इदं युद्धं प्रवृत्तमित्यर्थं समस्येते कर्मव्यतिहारे ॥ दूच्
 कर्मव्यतिहारे । अन्येषामपि दृश्यते । ६।३। १३७ ।
 दीर्घः । केशेषु केशेषु गृहीत्वा त्रदं युद्धं प्रवृत्तं केशाकेशि । दण्डैश्च
 दण्डैश्च प्रवृत्त्येदं युद्धं प्रवृत्तं दण्डादण्डि । मुष्टीमुष्टि ॥ तेन
 सहेतितुल्य योगे । २।२।२८। तुल्ययोगे वर्तमानं सहेत्येतत्तृ-
 तीयान्तेन प्राग्वत् ॥ वीपसर्जनस्य । ६।३।८२। बहुव्रीहिरव-
 यवस्य सहस्य सः स्याद्वा । पुत्रेण सह । सपुत्रः । सहपुत्री वागतः ।
 प्रकृत्याश्लिषि । ६।३।८३। सहशब्दः । स्वस्ति राज्ञे सहपुत्राय

सहामात्याय ॥ अगोवत्सहलेष्विति वक्तव्यम् । सवत्सा-
 य । सहलाय ॥ बहुव्रीहौ सकृद्यक्ष्णोः स्वाङ्गात्षच् ॥ ५॥
 ४।११३। स्वाङ्गवाचिसकृद्यक्ष्यन्ताद्बहुव्रीहेः षच् । दीर्घसकृद्यः ।
 जलजाक्षी । स्वाङ्गात्किम् । दीर्घसकृद्यश्चकटम् । स्थूलाच्चावेणुयष्टिः ।
 अक्ष्णोदर्शनादिति वक्ष्यमाणोच् ॥ द्वित्रिभ्यां ष मूर्ध्नः ॥ ५॥
 ४।११५। आभ्यां मूर्ध्नः षः स्यात् बहुव्रीहौ । द्विमूर्ध्नः । त्रिमूर्ध्नः ।
 अन्तर्वह्निभ्यां च लोमनः ॥ ५॥ ४।११७। अप् स्यात् । अन्त-
 र्लोमः बह्विर्लोमः ॥ पादस्य लोपो ऽहस्त्यादिभ्यः ॥ ५॥
 ४।११८। हस्त्यादिवर्जितादुपमानात्परस्य पादस्य लोपः । व्याघ्रा-
 स्येव पादौ यस्य व्याघ्रपात् । अहस्त्यादिभ्यः किं । हस्तिन इव पादौ
 यस्य हस्तिपादः । कुसूलपादः ॥ संख्यासुपूर्वस्य ॥ ५॥ ४।११८०
 पादशब्दस्य लोपः । द्विपात् । सुपाद् ॥ उद्विभ्यां काकुदस्य ॥ ५॥
 ४।११८। लोपः । उत्काकुत् । विकाकुत् ॥ पूर्णाद्विभाषा ॥ ५॥
 ४।११८। पूर्णकाकुत् । पूर्णकाकुदः ॥ सुहृद्दुर्हृदौ मित्रा-
 मित्रयोः ॥ ५॥ ४।११९०। सुहृन्मित्रम् । दुर्हृदमित्रः ॥ नेतुर्न-
 क्षत्रे अप्वक्तव्या । मृगो नेता यासां रात्रीणां ताः मृगनेत्राः
 रात्रयः ॥ अञ्जनासिकायाः संज्ञायां नसंचास्थूलात् ॥ ५॥
 ४।११८। नासिकान्ताद्बहुव्रीहेरच् नासिकाशब्दस्य नसं प्राप्नोति
 नतु स्थूलपूर्वात् ॥ पूर्वप्रदात्संज्ञायामगः ॥ ७।४।३। पूर्वपद-
 स्थान्निमित्तात्परस्य नस्य णो नतु गकारव्यवधाने । दुरिव नासिका

अस्य द्रुणसः ॥ खुरखराभ्यां वा नस् । खुरणाः । खुरणाः ।
 पक्षे अजपीयते । खुरणसः । खुरणसः ॥ उपसर्गाच्च । ५।४।
 १११ । उन्नसः । वेर्गो वक्तव्यः । विगता नासिकाऽस्य वि-
 ग्रः ॥ ख्यश्च । विख्यः ॥ नजदुःसुभ्यो हलिसक्थयोरन्य-
 तरस्याम् । ५।४।१२१ । अहलः । अहलिः । असत्रयः । असत्रियः ।
 एवं दुःसुभ्याम् ॥ शक्तयोरिति पाठांतरम् । अशक्तः । अशक्तिः ॥
 नित्यमसिचप्रजामेधयोः । ५।४।१२२ । नजदुःसुभ्यएव । अ-
 प्रजाः । अमेधाः । दुर्मेधाः ॥ धर्मादनिच् केवलात् । ५। ४ ।
 १२४ । केवलपूर्वपदाद्यो धर्मशब्दस्तदन्ताद्बहुव्रीहेरनिच् । कल्या-
 णधर्मा । केवलात् किं । परमः स्वो धर्मो यस्येति त्रिपदे बहुव्रीहौ
 माभूत् । परमस्वधर्मः ॥ इच्छकर्मव्यतिहारे । केशाकेशि । मु-
 शलामुशलि ॥ प्रसंभ्यां जानुनोर्जुः । ५ । ४ । १२६ ।
 प्रजुः । संजुः ॥ ऊर्ध्वार्द्धिभाषा । ५।४।१३० । ऊर्ध्वजुः । ऊर्ध्व-
 जानुः ॥ ऊर्ध्वसो नङ् । ५।४।१३१ । स्थियाम् । कुण्डोष्णी ॥
 धनुषश्च । ५।४।१३२ । धनुरन्ताद्बहुव्रीहेरनङादेशः । शार्ङ्गध-
 न्वा । वा संज्ञायाम् । ५।४।१३३ । शतधन्वा । शतधनुः ॥
 जायाया निङ् । ५।४।१३४ । जायान्तस्य बहुव्रीहेर्निङादेशः ।
 लोपो व्योर्वलि । ६।१।६६ । युवतिर्जायाऽस्य युवजानिः ॥ ग-
 न्धस्येदुत्पूतिसुसुरभिभ्यः । ५।४।१३५ । उहन्धिः । पूति-
 गन्धिः । सुगन्धिः ॥ उपमानाच्च । ५।४।१३७ । पद्मस्येव ग-

न्धोऽस्य पद्मगन्धिः ॥ वयसि दन्तस्य दत् ॥ ५।४।१४१।
 संख्यासुपूर्वस्येत्येव । द्विदन् । चतुर्दन् ॥ अयान्तशुद्धशुभ्र-
 षवराहेभ्यश्च ॥ ५।४।१४५। एभ्यो दन्तस्य दत् वा । कुड्म-
 लायदन्तः । कुड्मलायदन् ॥ उरःप्रभृतिभ्यः कप् । ५ । १ ।
 १५१। व्यढोरस्कः । प्रियसर्पिष्कः । अर्थान्नञः । अनर्थकम् ।
 नञः किं । अपार्थम् ॥ दूनः स्त्रियाम् ॥ ५।४।१५२। इन्नताह-
 हुव्रीहेः कप् । बहुदण्डिका नगरी । अनिनस्मन्यहणान्य-
 र्थवता चानर्थकेन च तदन्तविधिं प्रयोजयन्ति ।
 बहुवाग्मिका ॥ शेषादिभाषा ॥ ५।४।१५४। अनुक्तसमासा-
 न्ताहहुव्रीहेः कच्चा । महायशाः । महायशस्कः । अनुक्तेत्यादिकिं ।
 व्याघ्रपाद ॥ आपोऽन्यतरस्याम् । ७ । ४ । १५। कपि ऋ-
 खः । बहुमालाकः । बहुमालकः । बहुमालः ॥ न संज्ञायाम्
 ५।४।१५५॥ शेषादिति प्राप्तः कठन । विश्वे देवा अस्य विश्वदेवः ।
 ईयसश्च । ५। ४ । १५६ । ईयसन्तोत्तरपदान्न कप् । बह-
 वः श्रेयांसोऽस्य बहुश्रेयान् । गोस्त्रियोरिति ऋखे प्राप्ते ॥ ईय-
 सो बहुव्रीहेर्न । बहुश्रेयसी । बहुव्रीहेः किम् । अतिश्रेयसी ॥
 वन्दिते भ्रातुः । ५ । ४ । १५७। पूजार्थभ्रात्रन्तान्न कप् ।
 प्रशस्तो भ्राताऽस्य प्रशस्तभ्राता । सुभ्राता । वन्दिते किम् । मूर्ख-
 भ्रातृकः । नष्टृत्तश्चेति कप् ॥ सर्वनामसंख्ययोर्बहुव्रीहौ
 पूर्वनिपातः । सर्वश्वेतः । द्विशुक्तः ॥ संख्यायाअल्पीय-

स्थ्याः । द्वित्राः ॥ द्वन्द्वेऽपि । द्वादश ॥ वा प्रियस्य । गुड-
 प्रियः । प्रियगुडः ॥ गड्वादेः परा सप्तमी । गडुकण्ठः ॥
 क्वचिन्न । वहेगडुः ॥ निष्ठा । २ । २ । ३६ । निष्ठा
 न्तं बहुव्रीहौ पूर्वं स्यात् । कृतकृत्यः ॥ जातिकालसुखादि-
 भ्यः परा निष्ठा वाच्या । सारङ्गजग्धी । मासजाता ।
 सुखजाता ॥ वाहिताग्न्यादिषु । २ । २ । ३७ । आहिताग्निः ।
 अग्न्याहितः । आकृतिगणोऽयम् ॥ इति बहुव्रीहिः ॥

अथ द्वन्द्वः ॥ चार्थे द्वन्द्वः । २ । २ । २८ । अनेकं सु-
 खन्तं चार्थे वर्तमानं वा समस्यते स द्वन्द्वः । समुच्चयान्वाचयेतरे-
 तरयोगसमाहाराश्चार्थाः । तच्चेष्टवरं गुप्तं च भजश्चेति परस्परनिर-
 पेक्षस्यानेकस्यैकस्मिन्नन्वयः समुच्चयः । भिक्षामटं गां चान-
 येति अन्यतरस्यानुषङ्गिकत्वेनान्वयोऽन्वाचयः । अनयोरसाम-
 थ्यात् समासो न । धवच्छदिरो छिन्दोति मिलितानामन्वय इत-
 रेतरयोगः । संज्ञापरिभाषमिति समूहः समाहारः । राज-
 दन्तादिषु परम् । २ । २ । ३१ । एषु पूर्वं प्रयोगाहं परं
 स्यात् । दन्तानां राजा राजदन्तः ॥ धर्मादिष्वनियमः । अर्थ-
 धर्मौ । धर्मार्थौ । दम्पती जम्पती जायापती । जायाग्रब्दस्य दंभावी
 जंभावश्च वा निपात्यते । आकृतिगणोऽयम् ॥ द्वन्द्वे द्वि । २ । २ ।
 ३२ । पूर्वं स्यात् । हरिहरौ । अजाद्यदन्तम् । २ । २ । ३३ ।
 ईयज्जणौ ॥ अल्पाचूतम् । २ । २ । ३४ । शिवकेशवौ ॥

ऋतुनक्षत्राणां समाचराणामानुपूर्व्येण । हेमन्तशिशि-
 रवसन्ताः । कृत्तिकारोहिण्यौ । समाचराणां किम् । ग्रीष्मवसन्तौ ।
 लघ्वक्षरं पूर्वम् । कृष्णकाशं ॥ अभ्यर्हितं च । तापसपर्व-
 तौ । वर्णानामानुपूर्व्येण । ब्राह्मणक्षत्रियविट्शूद्राः । भ्रातु-
 जर्यायसः । युधिष्ठिरार्जुनौ ॥ हन्धश्च प्राणितूर्यसेनाङ्गा-
 नाम् । २ । ४ । २ । एषां हन्ध एकवत् । प्राणिपादम् । मार्द-
 ङ्गिकपाणविकम् । रथिकाश्वारोहम् ॥ अध्ययनतो, विप्रकृ-
 ष्टाख्यानाम् । २ । ४ । ५ । अध्ययनेन प्रत्यासन्ना आ-
 ख्या येषां तेषां हन्ध एकवत् । पदकक्रमकं ॥ जातिरप्राणि-
 नाम् । २ । ४ । ६ । प्राणिवर्जजातिवाचिनां हन्ध एकवत् ।
 धानाशष्कुलि । प्राणिनां तु विट्शूद्राः ॥ विशिष्टलिङ्गो-
 नदीदेशोऽयामः । २ । ४ । ७ । ग्रामवर्जनदीदेशवाचिनां
 भिन्नलिङ्गानां हन्ध एकवत् । उध्यश्च इरावती च उध्येरावति ।
 गङ्गाशोणम् । कुरवश्च कुरुक्षेत्रं च कुरुक्षेत्रम् ॥ क्षुद्रजन्तवः
 । २ । ४ । ८ । एषां हन्ध एकवत् । यूकालिप्तम् । ग्रामकुलात्क्षु-
 द्रजन्तवः ॥ येषां च विरोधः शाश्वतिकः । २ । ४ । ९ ।
 प्राग्वत् । अहिनकुलं । गोव्याघ्रं । काकोलूकमित्यादौ परत्वादिभा-
 षावृत्तेति प्राप्तं चकारेण बाध्यते ॥ शूद्रग्रामनिरवसिता-
 नाम् । २ । ४ । १० । अवहिष्कृतानां शूद्राणां हन्धः प्राग्वत् ।
 तच्चायस्कारं । पान्नाह्विष्कृतानां तु चण्डालमृतपाः ॥ गवाश्व-

प्रभृतीनि च । २ । ४ । ११ । यथोच्चारितानि साधूनि ।
 दासीदासमित्यादि ॥ विभाषा वृक्षमृगतृणधान्यव्यञ्जन
 पशुशकुन्यश्ववडवपूर्वापराधरोत्तराणाम् । २ । ४ । १२ ।
 वृक्षादीनां सप्तानां हन्धोऽश्ववडवेत्यादिहन्धव्यं च प्राग्वद्वा ।
 वृक्षादौ विशेषाणामेव ग्रहणम् । पुक्ष्ण्यग्रोधम् । पुक्ष्ण्यग्रोधाः । रुक्-
 पृषतम् । रुक्पृषताः । कुशकाशं । कुशकाशाः । ब्रीहियवं । ब्रीहिय-
 वाः । दधिघृतं । दधिघृते । गोमहिषं । गोमहिषाः । शुकवक्त्रं । शुक-
 वक्त्राः । अश्ववडवं । अश्ववडवौ । पूर्वापरम् । पूर्वापरे । अधरोत्तरं । अध-
 रोत्तरे । फलसेनावनस्पतिमृगशकुनिक्षुद्रजन्तु धान्य-
 तृणानां बहुप्रकृतिरेव हन्ध एकवदिति वाच्यम् ॥
 बदराणि चामलकानि च बदरामलकम् । नेह । बदरामलके । रथि-
 काश्वारोहावित्यादि ॥ न दधिपयसादीनि । २ । ४ । १४ ।
 न एकवत्स्युः । दधिपयसी । इध्मावर्हिषी । निपातनाद्दीर्घः । ऋ-
 क्षामे । वाङ्मनसे ॥ आनङ् ऋतो हन्धे । ६ ।
 ३ । २५ । विद्यायोनिषंबन्धवाचिनां ऋदन्तानां हन्धे आनङ् स्या-
 दुत्तरपदे । होतापोतारी । मातापितरौ । पुत्रे इत्यनुब्रुतेः । पिता-
 पुत्रौ ॥ देवताहन्धे च ६ । ३ । २६ । इहोत्तरपदे पूर्वपदस्यानङ् ।
 मित्रावरुणौ । वायोः प्रयोगे प्रतिषेधः । अग्निवायू । वायव-
 ग्नी । ईदग्नेः सोमवरुणयोः । ६ । ३ । २७ । देवता-
 हन्ध इत्येव ॥ अग्नेः स्तुतस्तोमसोमाः । ८ । ३ । ८२ ।

अग्नेः परेषामेषां सस्य षः समासे । अग्निष्ठुत् । अग्निष्ठोमः । अ-
ग्नीषोमी । अग्नीवरुणौ ॥ इद्वृद्धौ । ६ । ३ । २८ । वृद्धि-
मत्युत्तरपदे अग्नेरिदादेशो देवता हन्धे । अग्नामरुतौ देवते अस्य
आग्निमारुतं कर्म । अग्नीवरुणौ देवते अस्य आग्निवारुणं । देवता-
हन्धे चेत्युभयपदवृद्धिः । विष्णौ न अग्नावैष्णवं । द्विवो ।
द्यावा । ६ । ३ । २९ । देवताहन्धे उत्तरपदे । द्यावाभूमी ॥
मातरपितरावुदीचाम् । ६ । ३ । ३२ । उदीचां किम् ।
मातापितरौ । हन्धाच्चुदषहान्तात्समाहारे । ५ । ४ । १०६ ।
चवर्गान्तादृषहान्ताच्च हन्धादृच् समाहारे । वाक्त्वचम् । त्वक्स-
जम् । शमोदृषदम् । वाक्त्वि षम् । कृत्त्रोपानहम् । समाहारे किम् ।
प्रावृट्शरदौ । इति हन्धसमासः ॥

अथैकशेषः । सरूपाणामपि समानार्थानाम् । वक्रदण्ड-
श्च कुटिलदण्डश्च वक्रदण्डी । कुटिलदण्डी ॥ वृद्धो यूना त-
ल्लक्षणश्चेदेव विशेषः । १ । २ । ६५ ।
यूना सहोक्तौ गोत्रं शिष्यते । गोत्रयुवप्रत्ययमात्रं कृतं चेतयोः ।
कृत्स्नं वैरूप्यं स्यात् । गार्ग्यश्च गार्ग्यायणश्च गार्ग्यौ वृद्धः किम्
गर्गगार्ग्यायणौ । यूना किम् । गर्गगार्ग्यौ । कृत्स्नं किम् । गार्ग्यवा-
त्स्यायनौ ॥ सूत्री पुम्बच्च । १ । २ । ६६ । यूना सहोक्तौ वृद्धा स्त्री
शिष्यते तदर्थश्च पुम्बत् । गार्गी च गार्ग्यायणौ च गर्गाः । पुमा-
न्स्त्रिया १ । २ । ६७ । सहोक्तौ शिष्यते तल्लक्षण एव विशेषश्चेत् ।

हंसो च हंसश्च हंसो ॥ भ्रातृपुत्री स्वसृदुहितृभ्याम् । १।
 २।६८। भ्राता च स्वसा च भ्रातरौ । पुत्रश्च दुहिता च पुत्री ॥
 नपुंसकमनपुंसकेनैकवच्चास्यान्यतरस्याम् । १।२।६९।
 अक्तीवेन सहोक्ती क्तीवं शिष्यते तच्च वा एकवत् स्यात्तल्लक्षण
 एव विशेषश्चेत् । शुक्लः पटः । शुक्ला पटी । शुक्लं वस्त्रम् । तदिदं
 शुक्लं । तानीमानि शुक्लानि ॥ पिता माता । १।२।७०। माता
 सहोक्ती पिता वा शिष्यते । माता च पिता च पितरौ । मातापितरौ ।
 श्वशुरः श्वश्वरा । १।२।७१ सहोक्ती वा शिष्यते । श्वशुरौ । श्वशू-
 श्वशुरौ । तद्यदादीनि सर्वेर्निर्णयं । १।२।७२ सर्वैः सहोक्ती तद्यदादी-
 नि शिष्यन्ते । स च देवदत्तश्च तौ । तद्यदादीनां मिथः स-
 होक्ती यत्परं तच्छिष्यते । स च यश्च यौ । पूर्वशेषोपि
 दृश्यत इति भाष्यम् । स च यश्च तौ । तद्यदादितः शेषे
 पुन्नपुंसकतो लिङ्गवचनानि । सा च देवदत्तश्च तौ । तच्च
 देवदत्ता च यज्ञदत्तश्च तानि । ग्राम्यपशुसंघेष्वतर्कणेषु
 स्त्री । १।२।७३। एषु सह विवक्षायां स्त्री शिष्यते । गाव इमाः ।
 ग्राम्येति किम् । कुरव इमे । पशुग्रहणं किम् । ब्राह्मणाः सङ्घेषु
 किम् । एतौ गावौ । अतर्कणेषु किम् । वत्सा इमे । अनेकशफे
 ष्विति वाच्यम् । अश्वा इमे । इत्येकशेषः ।

ऋक् पूरुषः पथामानक्षे । ५। ४। ७४ । ऋगाद्यन्तस्य
 समासस्य अप्रत्ययीन्ताऽवयवः । अक्षे या धूस्तदन्तस्य न । अर्धर्चः ।

अनृचवहृचावध्येतयेव । ^{३८} । अनृक् साम । वहृक्सूक्तं ।
 विष्णुपुरम् । विमलापं सरः । ह्यन्तरूपसर्गेभ्योऽप ईत् । ६।
 ३ । ६७ । द्वीपम् । अन्तरोपम् । प्रतीपम् । समीपम् । अवर्णा-
 न्ताहा । प्रेपं । प्रापम् । ऊदनोर्देशे ६।३।६८ । अनूपो देशः ।
 राजधुरा । अक्षे तु अक्षधूः । दृढधूरजः । सखिपथः । रम्यपथो देशः ।
 अक्षप्रत्यन्ववपूर्वात्सामलोमनः । ५ । ४ । ७५ । प्रतिसामम् ।
 अनुसामं । अवसामं । प्रतिलोमम् । अनुलोमं । अवलोमम् । कृष्णो
 दकपाण्डुसंख्यापूर्वाया भूमेरजिष्ठ्यते । कृष्णभूमः । उद-
 कभूमः । पाण्डुभूमः । द्विभूमः । त्रिभूमः । प्रसादः । संख्याया
 नदीगोदावरीभ्यां च । पञ्चनदं । सप्तगोदावरं । अजिति
 योगविभागादन्यत्रापि । पद्मनाभः ॥ अक्षोऽदर्शनात् । ५ । ४ ।
 ७६ । अचक्षुःपर्यायादक्षोऽच् स्यात् । गवामक्षीव गवाक्षः ॥ अचतु-
 रविचतुरसुचतुरस्त्रीपुंसधेन्वनडुहर्कसामवाङ्मनसा-
 क्षिभ्रुवदारगवोर्वंष्ठीवपदंष्ठीवनक्तन्दिवरात्रिंदिवा-
 हर्दिवसरजसनिःश्रेयसपुरुषायुषहयायुषच्यायुषग्र्यजु-
 षजातोक्षमहोक्षवृक्षोक्षोपशुनगोष्ठश्वाः ५ । ४ । ७७ । एते
 पञ्चविंशतिरजन्ता निपात्यन्ते । आद्यास्त्रयोबहुव्रीहयः । विष्टमा-
 नानि चत्वार्यस्य अचतुरः । विगतानि चत्वार्यस्य विचतुरः । सुचतुरः
 व्युपाभ्यां चतुरोऽजिष्ठ्यते । त्रिचतुराः । चतुर्णां समीपे
 उपचतुराः । ततएकादश ब्रह्माः । स्त्रीपुंसौ । धेन्वनडुहं । ऋक्सामे

वाङ्मनसे । अक्षिणी च भ्रुवौ च अक्षिभ्रुवं । दाराश्च गावश्चदारगवं
 उरु च अष्टीवन्तौ च ऊर्वष्टीवम् । निपातनाटिलोपः । पदष्टीवं ।
 निपातनात्पादयद्दस्य पद्भावः । नक्तं च दिवा च नक्तं दिवं । रात्रौ च
 दिवा च रात्रिदिवम् । रात्रेर्मन्तत्वं निपात्यते । अहनि च दिवा च
 अहर्दिवं । वीप्सायां हन्द्वा निपात्यते । अहनि अहनीत्यर्थः । सरजसमि
 ति साकल्येऽव्ययीभावः । बहुव्रीहौ तु सरजः पङ्कजं । निश्चितं श्रेयो
 निः श्रेयसं । तत्पुरुष एव । नेह । निः श्रेयान्पुरुषः । पुरुषस्यायुः पुरु-
 षायुषम् । ततो द्विगु । द्वायुषम् । त्रयायुषम् । ततो हन्द्वा । ऋग्यजुषं
 ततश्चयः कर्मधारयाः । जातोक्षः । महोक्षः । बृहोक्षः । शुनः समीपम्
 उपशुनं । टिलोपाभावः संप्रसारणं च निपात्यते । गोष्ठे श्वा गोष्ठ
 श्वः ॥ ब्रह्महस्तिभ्यां वर्चसः । ५ । ४ । ७८ । अच् । ब्रह्म
 वर्चसं । हस्तिवर्चसम् । पल्यराजभ्यां च । पल्यवर्चसं । राजवर्चसं ।
 अवसमन्धेभ्यस्तमसः । ५ । ४ । ७९ । अवतमसम् । संत-
 मसम् । अन्धतमसम् ॥ अन्ववतप्ताद्रहसः । ५ । ४ । ८१ ।
 अनुरहसम् । अवरहसं । तप्तरहसं ॥ प्रतेरुरसः सप्तमीस्था-
 त् । ५ । ४ । ८२ । उरसीति प्रत्युरसम् ॥ अनुगवमायामे ।
 ५ । ४ । ८३ । एतन्निपात्यते दीर्घत्वे । अनुगवं यानं । यस्य
 चायाम् इति समासः ॥ उपसर्गादिष्वनः । ५ । ४ । ८५ ।
 प्रगतोऽध्यानं प्राप्नो रथः ॥ न पूजनात् । ५ । ४ । ८६ ।
 पूजनार्थात्परेभ्यः समासान्ता न स्युः । सुराजा । अतिराजा । स्वति

भ्यामेव । नेह । परमराजः ॥ किमः क्षेपे । ५ । ४ । ७० ।
 कुत्सितो राजा । किंराजा । किंसखा । किंगोः ॥ नञस्तत्पुरुषा-
 त् । ५ । ४ । ७१ । अराजा । तत्पुरुषात्किम् । अधुरं शकटं ।
 पथो विभाषा । ५ । ४ । ७२ । अपथं । अपन्थाः । तत्पुरु-
 षादित्येव । अपथो देशः ॥ इति समासान्ताः ॥

अलुगुत्तरपदे । ६ । ३ । १ । इत्यधिकृत्य ॥ ओजः
 सहोष्मस्तमसस्तृतीयायाः । ६ । ३ । ३ । ओजसाकृत-
 मित्यादि । अंजस उपसंख्यानं । अंजसाकृतम् ॥ आत्मन-
 श्च । ६ । ३ । ६ । तृतीयाया अलुक् । पूरणे इति वक्त-
 ठ्यम् ॥ पूरणप्रत्ययान्ते उत्तरपदे इत्यर्थः । आत्मना पञ्चमः ।
 वैयाकरणाख्यायां चतुर्थ्याः । ६ । ३ । ७ । आत्मन-
 इत्येव । आत्मनेपदम् । आत्मनेभाषा । परस्य च । ६ । ३ । ८ ।
 परस्मैपदं । परस्मैभाषा । हलदन्तादिति डेरलुक् । त्वचिसारः ।
 गवियुधिभ्यां स्थिरः । ८ । ३ । ६५ । सस्य घः । गविष्ठिठ-
 रः । युधिष्ठिरः । अरण्ये तिलकाः । अन्न संज्ञायामिति सप्तमीस-
 मासः ॥ हृद्युभ्यां च । हृदिष्टक् । दिविष्टक् । मध्याद्गुरौ
 ६ । ३ । ११ ॥ मध्येगुरुः । अन्ताच्च । अन्ते गुरुः ॥
 अमूर्धमस्तकात्स्वाङ्गादकामे । ६ । ३ । १२ । कण्ठेका-
 लः । उरसिलोमा । अमूर्धमस्तकात्किं । मूर्धशिखः । अकामे किं । मुखे
 कामोस्य मुखकामः ॥ तत्पुरुषे कृतिबहुलम् । ६ । ३ । १४ ।

स्तम्भेरमः । कर्णेजपः ॥ शयवासवासिष्ठकालात् । ६।३।१८
 वा लुक् । खेशयः । खशयः । ग्रामेवासः । ग्रामवासः । ग्रामेवासी । ग्रा-
 मवासी ॥ षष्ठ्या आक्रोशे । ६ । ३ । २१ । चोरस्य कुलम् ।
 आक्रोशे किं ब्राह्मणकुलं ॥ वागिदक् पश्यद्भयो युक्तिदण्डहरे-
 षु ॥ वाचोयुक्तिः । दिशोदण्डः । पश्यतोहरः ॥ आमुठ्यायणा-
 मुठ्यपुत्रिकाऽमुठ्यकुलिकेति च । देवानां प्रिय इति
 मूर्खे । अन्यत्र देवप्रियः ॥ शेफपुच्छलाङ्गूलेषु शुनः ।
 शुनःशेफः । शुनः पुच्छः । शुनीलाङ्गूलः ॥ दिवश्च दासे । दि-
 वोदासः ॥ ऋतो विद्यायोनिसंबन्धेभ्यः । ६।३।२३ ।
 होतुरन्तेवासी ॥ विभाषा स्वसृपत्योः । ६ । ३ । २४ ।
 ऋदन्तात्षष्ठ्या वा लुक् ॥ मातुःपितृभ्यामन्यतरस्याम् ।
 ८ । ३ । ८५ । स्वसुः सस्य षः समासे । मातुःष्वसा । मातुःस्वसा
 पितुःष्वसा । पितुःस्वसा । लुक्पच्चेतु ॥ मातृपितृभ्यां स्वसा
 ८ । ३ । ८४ ॥ स्वसुः सस्य षः समासे । मातृष्वसा । पितृष्वसा ।
 असमासे तु । मातुः स्वसा । पितुः स्वसा । इत्यलुक्समासः ॥

घरूपकल्पचेलट्ब्रुवगोचमतहतेषु ड्योऽनेकाचो
 ऋस्वः । ६ । ३ । ४३ । भाषितपुंस्काद्यो ङी तदन्तस्यानेकाचो
 ऋस्वः स्यात् घरूपकल्पप्रत्यये चेलडादिषु चोत्तरपदेषु । ब्राह्मणित-
 रा । ब्राह्मणितमा । ब्राह्मणिरूपा । ब्राह्मणिकल्पा । ब्राह्मणिचेली ।
 ब्राह्मणिब्रुवा । ब्राह्मणिगोच्रेत्यादि । ब्रुवः पचाद्यचि वच्चादेशगुणयोर-

भावो निपात्यते । ड्यः किम् । दत्तातरा । भाषितपुंस्कात्किम् । आ-
 मलकीतरा । कुवलीतरा ॥ नद्याः शेषस्यान्यतरस्याम् ।
 ६ । ३ । ४४ । अड्यन्तनद्या ड्यतैकाचश्च घादिषु ऋस्वो वा ।
 ब्राह्मबन्धुतरा । ब्रह्मबन्धुतरा । स्त्रीतरा । स्त्रितरा ॥ कृन्नद्या
 न । लक्ष्मीतरा ॥ उगितश्च । ६ । ३ । ४५ । उगितः परा
 या नदी तदन्तस्य घादिषु ऋस्वो वा स्यात् । विदुषितरा । ऋस्वा-
 भावपक्षे पुंवत् । विद्वत्तरा । पादस्यपदाज्यातिगोपहतेषु ।
 ६ । ३ । ५२ । एषूत्तरपदेषु पादस्य पद इत्यदन्तआदेशः स्यात् ।
 पादाभ्यां अजतीति पदाजिः । पदातिः ॥ अज्यतिभ्यां
 पादे चेतीण् प्रत्ययः । पदगः पदोपहतः ॥ पद्यत्यतदर्थे
 ६ । ३ । ५३ ॥ पादस्य पत्स्यादतदर्थं यति ॥ पादौ विध्यन्ति
 पद्याः शर्कराः । विध्यत्यधनुषेति यत् । अतदर्थे किम् । पादार्थमुदकं
 पाद्यं । पादार्थाभ्यां चेति यत् ॥ उदकस्थोदः संज्ञायाम् । ६ ।
 ३ । ५७ । उत्तरपदे । उदमेघः । उत्तरपदस्य चेति
 वक्तव्यम् । लीरोदः । मेघं वासवाहनधिषु च । ६ । ३ । ५८ ।
 उदमेघं पिनष्टि । उदवासः । उदवाहनः । उदधिघटः ।
 एकहलादौ पूयितव्येऽन्यतरस्याम् । ६ । ३ । ५९ ।
 उदकुम्भः । उदककुम्भः । एकेति किम् । उदकस्थाली ।
 पूयितव्येति किं । उदकपर्वतः ॥ मन्थोदनसकथविन्दुवच्च-
 भारहारवीवधगाहेषु च । ६ । ३ । ६० । उदमन्यः । उदकमन्यः ।

उदौदनः । उदकौदनः ॥ इकोऽङ्गस्वोऽङ्गो गालवस्य । ६ ।
 ३ । ६१ । इगन्तस्याङ्ग्यन्तस्य ऋस्वो वा उत्तरपदे । ग्रामणी-
 पुत्रः । इकः किम् । रमापतिः । अङ्गः किम् । गौरी पतिः ॥
 ष्यङ्गः संप्रसारणं पुत्रपत्योस्तत्पुरुषो ॥ ६११३ । ष्यङ्गन्त-
 स्य पूर्वपदस्य संप्रसारणं स्यात् पुत्रपत्योः परतः । संप्रसारणस्य
 ॥ ६३१३८ । दीर्घः स्यादुत्तरपदे । कौमुदगन्ध्यायाः पुत्रः । कौमुदगन्धी-
 पुत्रः । कौमुदगन्धीपतिः । इष्टके षीकामालानां चित्तूलभा-
 रिषु ॥ ६३६५ । इष्टकादीनां तदन्तानां च चित्तादिषु ऋस्वः स्यात् ।
 इष्टकचित्तं । पक्षेष्टकचित्तं । इष्टकतूलं । मुञ्जे षीकतूलं । माल
 भारि । उत्पलमालभारी ॥ ज्योतिर्जनपदरात्रिनाभिनाम-
 गोत्ररूपस्थानवर्णवयोवचनबन्धुषु । ६ । ३ । ८५ । स-
 मानस्य सः । सज्योतिः ॥ चरणे ब्रह्मचारिणि । ६ । ३ । ८६ ।
 ब्रह्मचारिणि उत्तरपदे समानस्य स्रचरणे समानत्वेन गम्यमा-
 ने । चरणः शाखा । ब्रह्म वेदः । तदध्ययनार्थं व्रतमपि ब्रह्म ।
 तच्चरतीति ब्रह्मचारी । स्रब्रह्मचारी इत्यादि ॥ तीर्थे ये । ६ ।
 ३ । ८७ । यादौ प्रत्यये विवक्षिते समानस्य सः । सतीर्थ्यः
 एकगुरुकः ॥ समानतीर्थे वासीति यत्प्रत्ययः ॥ विभाषोदरे
 ६ । ३ । ८८ ॥ सोदर्यः । समानोदर्यः ॥ दृग्दृशवतुषु
 ६ । ३ । ८९ । सटक् । सदृशः ॥ दृक्षे च । सदृचः ॥ दृङ्कि-
 मोरीशकी । ६ । ३ । ९० । दृग्दृशवतुषु । दृङ्क् । दृदृशः ।

कीदृक् । कीदृशः । दृक्षे च । ईदृक्षः । कीदृक्षः ॥ अपठयत्-
 तीयास्थस्यान्यस्यदुगाशीराशास्थास्थितोत्सुकीति-
 कारकारागच्छेषु । ६ । ३ । ६६ । अन्यशब्दस्य दुगागमः
 स्यादाशीरादिषु परेषु । अन्यदाशीः । अन्यदाशा । अन्यदास्था ।
 अन्यदास्थितः । अन्यदुत्सुकः । अन्यदूतिः । अन्यद्रागः । अपठ्ठी-
 त्यादि किं । अन्यस्यान्येन वाऽऽशीः अन्याशीः ॥ कारके छे च
 नायं निषेधः । अन्यस्य कारकोऽन्यत्कारकः । अन्यस्यायमन्य-
 दीयः ॥ अर्थे विभाषा । ६ । ३ । १०० । अन्यदर्थः अन्या-
 र्थः ॥ कोः कत्तत्पुरुषेऽचि । ६ । ३ । १०१ । अजादावुत्त-
 रपदे । कुत्सितोऽश्वः कदश्वः । कदन्नम् । तत्पुरुषे किम् । कूष्टो
 राजा ॥ कौ च । कवयः ॥ रथवदयोश्च । ६ । ३ । १०२ ।
 कद्वयः । कद्वदः । तृणे च जातौ । ६ । ३ । १०३ । कत्तृणं ॥
 का पृथयत्तयोः । ६ । ३ । १०४ । कापयं । काक्षः ॥ ईषद-
 र्थे । ६ । ३ । १०६ । ईषज्जलम् । काजलम् ॥ विभाषा पुरु-
 षे । ६ । ३ । १०६ । कपुरुषः । कापुरुषः ॥ कवं चोष्णे
 ६ । ३ । १०७ ॥ उष्णशब्दे उत्तरपदे कवं का च वा स्यात् ।
 कोष्णं । कवोष्णं । कदुष्णं ॥ पृषोदरादीनि यथोपदिष्टम्
 ६ । ३ । १०८ । पृषोदरप्रकाराणि शिष्टैर्यथोच्चारितानि तथैव साधूनि
 पृषतः उदरं पृषोदरं । तलोपः । वारिवाहको । बलाहकः । पूर्वपद-
 स्य वः उत्तरपदादेशच लत्वम् ।

भवेद्वर्णागमाहंसः सिंहो वर्णविपर्ययात् । गूढोत्मा वर्णविकृतेर्वर्णना
 शात्पृषोदरम् । मतौ बह्वचोऽनजिरादीनाम् । ६।३।११८।
 दीर्घः स्यात् । अमरावती । अनजिरादीनां किम् । अजिरवती ।
 बह्वचः किम् । ब्रीहिमती । संज्ञायामित्येव । नेह । वलयवती ।
 शरादीनां च । ६।३।१२०। शरावती ॥ उपसर्गस्य घञ्यम-
 नुष्येवहुलम् । ६।३।१२२ परिपाकः । परीपाकः । अमनुष्ये किम्
 निषादः । नरे संज्ञायां । ६।३।१२६ ॥ विश्वानरः । मित्रे चर्षौ
 ६।३।१३०। विश्वामित्रः ॥ शुनोदन्तदंष्ट्राकर्णकुन्दवराह
 पुच्छपदेषु । श्वादन्तः । प्रनिरन्तः शरेक्षुप्लक्षाम्रकाष्ठ्य-
 खदिरपीयूषाभ्योऽसंज्ञायामपि ८।४।५। एभ्यः परस्यवनस्य
 नस्यणत्वं । प्रवणं । विभाषौषधिवनस्पतिभ्यः । ८।४।६।
 दूर्वावणं दूर्वावनं । शिरीषवणं । शिरीषवनं । ह्यच्यञ्जभ्यामेव ।
 नेह । देवदारुवनं । इरिकादिभ्यो न । इरिकावनं । मिरिकावनं ॥
 बाहनमाहितात् । ८।४।८। आरोप्य यदुह्यते तद्वाचिस्थान्नि-
 मित्ताद्वाहनस्य नस्य णः । इक्षुवाहणम् । आहितात्किम् । इन्द्रवा-
 हनम् । पानं देशे । ८।४।९। पूर्वपदस्थान्निमित्तात्परस्य पानस्य
 नस्य णः । क्षीरं पानं येषां ते क्षीरपाणा उशीनराः । सुरापाणाः
 प्राच्याः । वा भावकरणयोः । ८।४।१०। क्षीरपानं । क्षीर-
 पाणं । प्रातिपदिकान्तनुम्विभक्तिषु च । ८।४।११।
 पूर्वपदस्थान्निमित्तात्परस्य एषु स्थितस्य नस्य णो वा । माणवा-

पिणौ । ब्रीहिवापाणि । माधवापेण । पक्षे माधवापिनावित्यादि ॥
 कुमति च । ८।४।१३। कवर्गवत्युत्तरपदे प्राग्वत् । हरिका-
 मिणौ । हरिकामाणि । हरिकामेण । पदव्यवायेपि । ८।४।३८
 णत्वं न । माषकुम्भवापेन । अतद्वितद्वितिवक्तव्यं । आर्द्रगोमयेण ।
 शुष्कगोमयेण ॥ पारस्करप्रभृतीनि च संज्ञायाम् । ६ ।
 १५७। एतानि समुट्कानि निपात्यन्ते । पारस्करः । किष्किन्धा ।
 तद्ब्रह्महतोः करपत्योश्चौरदेवतयोः सुट् तलोपश्च ।
 तात्पूर्वं चत्वेन दकारोपि बोध्यः । तद्ब्रह्मतोर्दकारतकारौ लुप्येते
 करपत्योस्तु सुट् । चौरदेवतयोरिति समुदायोपाधिः । तस्करः ।
 ब्रह्मस्पतिः । प्रायस्य चित्तिचित्तयोः । प्रायश्चित्तिः । प्राय-
 श्चित्तं । वनस्पतिरित्यादि ॥ ॥ आकृति गणोऽयम् ॥

इति समासाश्रयविधयः ॥

तद्वितप्रकरणम् ॥

समर्थानां प्रथमाद्या ॥४॥१॥८२॥ इदं पदत्रयमधि-
 क्रियते । प्राग्दिश इति यावत् । प्राग्दीव्यतोऽण् ॥४॥१॥८३॥
 तेन दीव्यतीत्यतः प्रागणधिक्रियते । अश्वपत्यादिभ्यश्च ।
 ॥४॥१॥८४॥ एभ्योऽण् स्यात्प्राग्दीव्यतीयेष्वर्थेषु । अश्वपतेरप-

त्यादि आश्रवपतं । गाणपतम् । दित्यदित्यादित्यपत्युत्तर-
 पदाक्षयः । ४।१।८५ । प्रागदीव्यतीयेष्वर्थेषु । दितेरपत्यादि
 दैत्यः । अदितेरादिस्यस्य वा आदित्यः । यणो मयो हे वाच्ये ।
 मय इति पञ्चमी यण इति षष्ठीति पक्षे यस्य द्वित्वम् । हलो
 यमां यमि लोपः । ८।४।६४ । वा स्यात् । इत्यसति लोपे
 द्वित्वे च सति त्रियं रूपं असति लोपे द्वित्वलोपयोर्वा द्वियं ।
 द्वित्वाभावे लोपे च सति एक्यं । प्राजापत्यः ॥ देवाद्यञ्जौ ।
 दैव्यम् दैवम् ॥ वहिषष्टिलोपो यञ्च । वाह्यः । ईकक्च)
 ७।२।११८। किति तद्धितेऽचामादेरचो वृद्धिः । वाहीकः ॥ गोर-
 जादिप्रसङ्गे यत् । गोरपत्यादि गव्यं ॥ उत्सादिव्योऽञ्
 ४।१।८६ । औत्सः । इत्यपत्यादिविकारान्तार्थाः प्रत्ययाः ॥

स्त्रीपुंसाभ्यां नञ्सनञौ भवनात् । ४।१।८७
 धान्यानां भवन इत्यतः प्रागर्थेष्वाम्यामेतौ स्तः । स्त्रैणः । पौंस्नः ॥
 तस्यापत्यम् । ४।१।८८ । षष्ठ्यन्तात्कृतसन्धेः समर्थादपत्यर्थे
 उक्ता वक्ष्यमाणाश्च प्रत्यया वा स्युः ओर्गुणः । ६ । ४ । १४६ ।
 उवर्णान्तस्य भस्य गुणस्तद्धिते । ओरोदिति वक्तव्ये गुणोक्तिः संज्ञा-
 पूर्वको विधिरनित्य इति ज्ञापयितुं । तेन स्वायंभुवमित्यादिसिद्धं ।
 उपगोरपत्यमौपगवः । आश्रवपतः । दैत्यः । औत्सः । स्त्रैणः । पौंस्नः ।
 अपत्यं पौत्रप्रभृतिगोत्रम् ४।१।१६३ अपत्यत्वेनविवक्षितं

पौत्रादि गोत्रसंज्ञस्यात् । एको गोत्रे ४।१।६३ गोत्रे एक एव प्रत्ययः
 स्यात् । उपगोर्गोत्रापत्यमौपगवः । गर्गादिभ्यो यञ् ४।१।१०५
 गोत्रापत्ये । गर्गस्य गोत्रापत्यं गार्ग्यः । वात्स्यः ॥ यञ्जोश्च ।
 २।४।६४ । गोत्रे यद्यजन्तमजन्तं च तदवयवयोरेतयोर्लुक् तत्कृते
 बहुत्वे नतु स्थियां । गर्गाः । वत्साः ॥ गोत्रेऽलुगचि ४।१।८६ ।
 अजादौ प्राग्दीव्यतीये विवक्षिते गोत्रप्रत्ययस्यालुगस्यात् । गर्गाणां
 क्वाचाः । वक्ष्यमाणो वृद्धाच्छः । आपत्यस्य च तद्धितेनाति ।
 ६।४।१५१ हलः परस्यापत्यप्रत्ययस्य यस्य लोपस्नादिते नत्वा-
 कारे । गार्गीयाः । अनाति किम् । गार्ग्यायणः । प्राग्दीव्यतीये किं
 गर्गेभ्यो हितं गर्गीयं । अचि किम् । गर्गेभ्य आगतं गर्गरूप्यं ।
 जीवति तु वंश्ये युवा ४।१।१६३ । वंश्ये पित्रादौ जीवति
 पौत्रादेर्यदपत्यं चतुर्थादि तद्युवसंज्ञमेव स्यान्नतु गोत्रसंज्ञम् ॥
 गोत्रायून्यस्त्रियाम् ४।१।६४ । यून्यपत्ये विवक्षिते गोत्र-
 प्रत्ययान्तादेव प्रत्ययः स्यात्स्त्रियां तु न युवसंज्ञा ॥ यजिजो-
 श्च ४।१।१०१ । गोत्रे यौ यजिजौ तदन्तात्फक् । आयनेयी-
 नीयियः फठ्खच्छ्वां प्रत्ययादीनाम् ७।१।२ प्रत्ययः-
 देः फस्य आयन ठस्य एय खस्य ईन कस्य ईय घस्य इय स्युः ।
 गर्गस्य युवापत्यं गार्ग्यायणः ॥ अत इञ् ४।१।६५ । अपत्येथे
 दाक्षिः ॥ बाह्वादिभ्यश्च ४।१।६६ । बाह्विः । औडुलोमिः ।
 औडुलोमी ॥ लोम्नोऽपत्येषु बहुष्वकारो वक्तव्यः ।

बाह्यादिजोषादः । उडुलोमाः । आकृतिगणोयं ॥ अनठयानन्त-
 र्ये विदादिभ्योऽञ् ॥ ४१११०४॥ ये त्वचानृषयस्तेभ्योऽपत्ये-
 ऽन्यत्र तु गोत्रे । विदस्य गोत्रं वैदः । वैदो । विदाः । पुत्रस्याऽपत्यं
 पौत्रः । पौत्रो । यजजोषेति सूत्रे प्रवराध्यायप्रसिद्धं गोत्रं । तेनेह
 न । पौत्राः । एवं दौहित्रादयः ॥ शिवादिभ्योऽण् ॥ ४११११२
 अपत्ये । शैवः । गाङ्गः ॥ ऋचयन्धकवृष्णिक्कुसुभ्यश्च ॥ ४११
 ११४॥ ऋषिभ्यः । वासिष्ठः । वैश्वामित्रः । अन्धकेभ्यः । श्वाफल्कः ।
 वृष्णिभ्यः । वासुदेवः । कुसुभ्यः । नाकुलः । साहदेवः । मातुरुत्सं-
 ख्यासंभद्रपूर्वायाः ॥ ४११११५॥ संख्यादिपूर्वस्यमातृशब्दस्य
 उदादेशः स्यादण् प्रत्ययश्च । द्विमातुरः । षाण्मातुरः । भाद्रमातुरः ।
 सूत्रीभ्यो ढक् ॥ ४१११२०॥ सूत्रीप्रत्ययान्तेभ्यो ढक् । वैनतेयः ॥
 कन्यायाः कनीन च ॥ ४११११६॥ चादण् । कानीनो व्यासः ।
 कर्णश्च ॥ राजश्वशुराद्यत् ॥ ४१११३७॥ राज्ञो जातावेव ॥
 ये चाभावकर्मणोः । ६॥ ४११६८॥ यादौ तद्धितेऽन्प्रकृत्या
 स्यान्न तु भावकर्मणोः । राजन्यः । जातावेवेति किं ॥ अन् ॥ ६॥
 ४११६७॥ प्रकृत्याऽणि परे । राजनः । श्वशुर्यः ॥ क्षत्रचाङ्गः ॥ ४१
 ११३८॥ क्षत्रियः । जातावित्येव । चात्त्रिरन्यः ॥ रेवत्या-
 दिभ्यष्ठक् ॥ ४१११४६॥ ठस्येकः । ७॥ ३॥ ५०॥ अङ्गात्परस्य
 ठस्येकादेशः । रेवतिकः ॥ मोत्रे कुञ्जादिभ्यश्चफञ् ॥ ४१
 ११६८॥ व्रातचफजोरस्त्रियाम् ॥ ५॥ ३॥ ११३॥ व्रातवाचिभ्य-

शृङ्गजन्तेभ्यश्च स्वार्थे ञ्यप्रत्ययः स्तात् । कौञ्जायन्यः । कौजा-
 यन्यौ । बहुत्वे लुग्वक्ष्यते । ब्राह्मणायन्यः ॥ नडादिभ्यः फक् ।
 ४।१।६६। गोत्र इत्येव । नाडायनः । चारायणः । अनन्तरीनाडिः ।
 अश्वादिभ्यः फञ् ॥ ४।१।१२३। गोत्रे आश्वायनः । इतश्चा
 निञः ॥ ४।१।१२२। इकारान्ताद्व्यचोऽपत्ये ढक् नत्विजन्तात् ।
 दौलेयः । नैधेयः । आत्रेयः । आत्रेयौ ॥ अत्रिभृगुकुत्सवसि-
 ष्ठगोतमाङ्गिरोभ्यश्च ॥ २।४।६५। एभ्यो गोत्रप्रत्ययस्य लुक्
 स्यात् तत्कृतबहुत्वे न तु स्त्रियाम् । अत्रयः । भृगवः । कुत्साः ।
 वसिष्ठाः । गोतमाः । अङ्गिरसः ॥ शुभ्रादिभ्यश्च ॥ ४।१।१२३।
 शौभ्रेयः ॥ कल्याण्यादीनामिनङ् च । ४ । १ । १२६ ।
 एषामिनङ् स्यात् ढक् च । काल्याणिनेयः । बान्धकिनेयः ॥
 कुलटाया वा ॥ ४।१।१२७। इनङ्मात्रं विकल्प्यते ढक् ।
 नित्यः पूर्वैरेव । कौलटेयः । कौलटिनेयः । सती भिक्षुक्यत्र कुलटा ।
 चटकाया ऐरक् ॥ ४।१।१२८। चटकादिति वाच्यम् ।
 प्रातिपदिकग्रहणे लिङ्गविशिष्टस्यापि ग्रहणमिति
 सिद्धयति । चटकस्य चटकाया वा अपत्यं चाटकैरः । स्त्रियाम-
 पत्ये लुग्वक्तव्यः । तयोरेव ञ्यपत्यं चटका ॥ गोधाया
 ढक् ॥ ४।१।१२९। गोधेराः । शुभ्रादित्वाङ् ढक् । गोधेया ॥
 क्षुद्राभ्यो वा ॥ ४।१।१३१। अङ्गहीनः शीलहीनाश्च क्षुद्रा-
 स्ताभ्यो ढक् वा । पक्षे ढक् । काणेरः । काण्येयः । दासेरः । दासेयः ।

पितृष्वसुश्रूण् ॥ ४१११३२ ॥ अणोपवादः । पितृष्वस्त्रीयः ।
 ठकि लोपः ॥ ४१११३३ ॥ पितृष्वसुर्यदुक्तं तदस्यापि स्यात् ।
 मातृष्वस्त्रीयः । मातृष्वसेयः ॥ कुलात्खः । ४ । १ । १३६ ।
 कुलीनः । तदन्तादपि । उत्तरसूत्रे अपूर्वपदादितिलिङ्गात् । आठय-
 कुलीनः ॥ अपूर्वपदादन्यतरस्यां यङ्ठक्ञौ ॥ ४११
 १४० । कुलादित्येव । पचे खः । महाकुलः । महाकुलीनः ॥
 दुष्कुलाङ्ठक् ॥ ४१११४२ ॥ वा पचे खः । दीष्कुलेयः । दुष्कु-
 लीनः ॥ स्वसुश्रूः ॥ ४१११४३ ॥ स्वस्त्रीयः ॥ भ्रातृव्यच्च
 ४१११४४ ॥ चाच्छः । भ्रातृव्यः । भ्रात्रीयः ॥ मनोज्ञाताव-
 ज्यतौ षुञ्च ॥ ४१११६१ ॥ समुदायार्थो जातिः । मानुषः ।
 मनुष्यः ॥ तद्वर्णोऽणुपसंख्यानं । षपूर्वहन्धृतराज्ञा-
 मणि ॥ ४१११३५ ॥ एषामणि तद्वितेऽलोकारलोपः । ताद्वणः ॥
 तिकादिभ्यः फिञ् ॥ ४१११५४ ॥ तैकायनिः ॥ वृद्धिर्यस्या-
 चामादिस्तद्वृद्धम् ॥ ४१११७३ ॥ यस्य समुदायस्याचां मध्ये
 आदि वृद्धिस्तद्वृद्धसंज्ञं स्यात् ॥ उदीचां वृद्धादगोत्रात् ॥ ४१
 ११५७ ॥ आम्नगुप्तायनिः । प्राचां तु आम्नगुप्तिः ॥ प्राचाम-
 वृद्धातिफन्वहुलम् ॥ ४१११६० ॥ ग्लुचुकायनिः ॥ जनपद-
 शब्दात्क्षत्रिययादञ् ॥ ४१११६८ ॥ जनपदक्षत्रिययोर्वाचका-
 दञ् अपत्ये । पाञ्चालः ॥ क्षत्रियसमानशब्दाज्जनपदात्

तस्य राजन्यपत्यवत् । पञ्चालानां राजा पाञ्चालः ॥
 पूरोरण् । पौरवः ॥ हयज्मगधकलिङ्गसूरमसादण् । ४।
 १।१७०। हयच् । आङ्गः । वाङ्गः ॥ मागधः । पारण्डोड्यण् ।
 पारण्डयः ॥ वृद्धेतकोशलाजादाज्यङ् । ४।१।१७१। वृद्धात् ॥
 आम्बष्ठयः । इत् । आवन्त्यः । कौशल्यः । अजादस्यापत्यं अजाद्यः ।
 कुरुनादिभ्यो ण्यः । ४।१।१७२। कौरव्यः । नैषध्यः ॥
 ते तद्राजाः । ४।१।१७४। अजादयस्तद्राजसंज्ञाः स्युः ॥ तद्रा-
 जस्यबहुषु तेनैवास्त्रियाम् । २।४।६२। बहुष्वर्थेषु तद्रा-
 जस्य । लुक् तत्कृते बहुत्वे नतु स्त्रियाम् । पञ्चाला इत्यादि ॥
 कम्बोजाल्लुक् ४।१।१७५। तद्राजस्य । कम्बोजः । कम्बोजौ ।
 कम्बोजादिभ्य इति वक्तव्यम् । चोलः । शकः । केरलः ।
 यवनः ॥ अणिजोरनार्षयोर्गुरुपोत्तमयोः ष्यङ् गोत्रे
 ४।१।७८। च्यादीनामन्त्यमुत्तमं तस्य समीपमुत्तमं । गोत्रे याव-
 वणिजौ विहितौ अनार्षौ तदन्तयोर्गुरुपोत्तमयोः प्रातिपदिकयोः
 स्त्रियां ष्यङादेशः । यङश्चाप् । कुमुदगन्धेर्गोत्रापत्यं स्त्री कौमुद-
 गन्ध्या वाराह्या । अनार्षयोः किम् । वासिष्ठौ । गुरुपोत्तमयोः
 किम् । औपगवी । गोत्रे किम् । अहिच्छत्रे जाता अहिच्छत्री ।
 इत्यपत्याधिकारः ॥

तेन रत्नं रागात् । ४।२।१। ऋषयेण रत्नं वस्त्रं काषायं ।
 माञ्जिष्ठम् । रागात् किम् । देवदत्तेन [रत्नं वस्त्रं नीलं ॥

लाक्षारोचनाट्ठक् । ४ । २ । २ । लाक्षिकः । रोच-
 निकः । शकलकर्दमाभ्यामुपसंख्यानम् । शाकलिकः ।
 कार्दमिकः । नील्या अन् । नील्यास्तं वस्त्रं नीलं ॥ पीता-
 ट्ठक् । पीतकं । हरिद्रामहारजनाभ्या अन् । नील्या रक्तं
 वस्त्रं नीलं । पीतात् कन् । पीतकम् । हरिद्रामहारजना
 भ्यामञ् । हरिद्रं । महारजतं । नक्षत्रेण युक्तः कालः ।
 ४।२।३। तिष्यपुष्ययोर्नक्षत्राणि यलोपः । पुष्येण युक्तं
 पौषमहः ॥ लुबविशेषे ॥ ४।२।४। पूर्वेण विहितस्य लुप् । षष्ठि
 दण्डात्मकस्य कालस्यावान्तरविशेषश्चेन्न गम्यते । अद्यपुष्यः ॥
 दृष्टं साम ॥ ४।२।७। तेनेत्येव । वसिष्ठेन दृष्टं वासिष्ठं साम ।
 वामदेवाङ्ङाङ्ङौ ॥ ४।२।९। वामदेवेन दृष्टं वामदेव्यम् ॥
 परिव्रतो रथः ॥ ४।२।१०। वस्त्रेण परिव्रतो वास्त्रो रथः ।
 तत्रोद्धृतममचेभ्यः ॥ ४।२।१४। शरावे उद्धृतः शाराव ओदनः ॥
 संस्कृतं भक्ष्या ॥ ४।२।१६। सप्तम्यन्तादण्डं यात्संस्कृतेर्ष्यं ।
 यत्संस्कृतं भक्ष्याश्चेत्ते स्युः । आष्ट्रेषु संस्कृता आष्टाः ।
 भजाः ॥ शूलोखाद्यत् ॥ ४ । २ । १७ । अणोपवादः ।
 शूले संस्कृतं शूल्ये मांसम् । जखम् । दध्नष्टक् ॥ ४।२।
 १८ । दध्नं संस्कृतं दाधिकम् ॥ सास्मिन्पौर्णमासीति ।
 ४ । २ । २१ । इतिशब्दात्संज्ञायामिति लभ्यते । पौषी पौर्णमा-
 सी अस्मिन्पौषी मासः ॥ साऽस्य देवता । ४ । २ । २४ ।

इन्द्रो देवताऽस्यैन्द्रं हविः । पाशुपतम् । बार्हस्पत्यम् । त्यज्यमान-
 द्रव्ये उद्देश्यविशेषो देवतामन्त्रस्तुत्या च । ऐन्द्रो मन्त्रः ॥
 कस्येत् । ४ । २ । २५ । कशब्दस्य ईकारादेशः स्यात्प्रत्यय-
 संनियोगेन । यस्येतिलोपात्परत्वादादिबुद्धिः । को ब्रह्मा देवता
 ऽस्य कायं हविः । श्रीदेवतास्य आयम् ॥ शुक्राहन् । ४ । २ । २६ ।
 शुक्रियं ॥ सोमादृयन् । ४ । २ । ३० । सोम्यम् ॥ वायव्य-
 तुपिचुषसो यत् । ४ । २ । ३१ । वायव्यम् । ऋतव्यम् ॥
 रीङ् ऋतः । ७ । ४ । २७ । अक्षयकारेऽसर्वधातुकयकारे
 चो च परे ऋदन्ताङ्गस्य रीङादेशः । यस्येति च । पित्र्यम् । उषस्यम् ॥
 द्यावापृथिवीशुनासीरमरुत्त्वदग्नीषोमवास्तोष्पति-
 गृहमेधाक्क च । ४ । २ । ३२ । चाद्यत् । द्यावापृथिवीयं ।
 द्यावापृथिव्यं । शुनासीरीयं । शुनासीर्यं ॥ महाराजप्रोष्टप-
 दाङ्गम् । ४ । २ । ३५ । महाराजिकं । प्रोष्टपदिकं ॥ देव-
 ताद्वन्द्वे च । ७ । ३ । २१ । अत्र पूर्वोत्तरपदयोराद्यचोवृद्धि-
 र्जिति णिति किति च । आग्निमास्यं ॥ नेन्द्रस्य परस्य । ७ ।
 ३ । २२ । सोमेन्द्रः । परस्य किम् । ऐन्द्राग्नः ॥ दीर्घा च-
 वरुणस्य । ७ । ३ । २३ । न वृद्धिः । ऐन्द्रावरुणम् । दीर्घा-
 त्किम् । आग्निवारुणीमनङ्गाहीमालभेत ॥ पितृव्यमातुलमा-
 तामहपितामहाः । ४ । २ । ३६ । एते निपात्यन्ते । पितु-
 भ्राता पितृव्यः । मातुर्भ्राता मातुलः । मातुःपिता मातामहः । पितुः

पिता पितामहः ॥ तस्य समूहः । ४ । २ । ३७ । काकानां
 समूहः काकम् । बकानां समूहः बाकम् ॥ भिक्षादिभ्योऽण्
 । ४ । २ । ३८ । भैक्षम् । गर्भिणीनां । समूहो गर्भिणम् । इह
 भस्याढ इति पुंवद्भावे कृते ॥ दूनयनपत्ये ६।४।१६४। अन-
 पत्यार्थेऽणि इन्प्रकृत्या । तेन नस्तद्धित इति टिलोपो न । युवतीनां
 समूहो यौवतम् । गोत्रोच्चोष्टीरभराजराजन्यराजपुत्रव-
 त्समनुष्याजाहुज् । ४ । २ । ३९ । ग्लुचुकायनीनां समूहो
 ग्लौचुकायनकम् । औचकमित्यादि । आपत्यस्य चेति वलोपे प्राप्ते ।
 प्रकृत्या के राजन्यमनुष्ययुवानः । राजन्यकम् ॥ मानु-
 ष्यकम् । वृद्धाच्चेति वक्तव्यम् । वार्द्धकं ॥ कैदाराद्यञ्च
 । ४।२।४०। चाहुज् । कैदार्यं । कैदारकम् । गणिकाया यञ्
 वक्तव्यः । गणिक्यम् ॥ ठञ्कवचिनश्च । ४ । २ । ४१ ।
 चात्कैदारादपि । कवचिनां समूहः कावचिकं । कैदारिकं ।
 ग्रामजनबन्धुभ्यस्तल् । ४ । २ । ४३ । ग्रामता । जनता ।
 बन्धुता । तलन्तं स्त्रियाम् । गजसहायाभ्यां चेति वक्तव्यम्
 गजता । सहायता ॥ अङ्गः खः क्रतौ ॥ अहीनः क्रतुः ॥
 अचित्तहस्तिधेनोष्टक् । ४।२।४७। द्रुसुसुक्तान्तात्कः
 ७।३।५१॥ द्रुस् उस् उक् त एतदन्तात्परस्य ठस्य कः । सालुकम् ।
 हास्तिकम् । धैनुकम् ॥ केशाशवाभ्यां यञ्छान्यतरस्यां
 ४।२।४८। पक्षे ठगणौ । कैश्यम् । कैशिकम् । अश्वीयम् । आश्वं

पाशादिभ्यो यः ४।२।४६। पाश्या । तृण्या । धूम्या । वन्या ।
 वात्या । खलगोरथात् ॥४।२।५०॥ खल्या । गव्या । रथ्या ॥
 इनित्रकटयचश्च ॥४।२।५१॥ खलादिभ्यः क्रमात्स्युः । खलिनी
 गोत्रा । रथकटया । खलादिभ्य इनिर्वक्तव्यः । डाकिनी ।
 कुटुम्बिनी । आकृतिगणोयम् ॥ तदस्यां प्रहरणमिति
 क्रीडायां णः ॥४।२।५७॥ दण्डः प्रहरणमस्यां क्रीडायां दण्डा ।
 मौष्टा । घञः सास्यां क्रियेतिञः ॥४।२।५८॥ घञन्तात्
 क्रियावाचिनः प्रथमान्तादस्यामित्यर्थे स्त्रीलिङ्गे जप्रत्ययः । श्येन-
 तिलस्य पाते जे ६।३।७१। अनयोर्मुम् स्यात् जत्यये परे
 पातयब्दे उत्तरपदे । श्येनं पाता मृगया । तैलम्पाता स्वधा । श्येन-
 तिलस्य किम् । दण्डपातोस्यां दाण्डपातोतिथिः । तदधीते त-
 द्वेद ॥४।२।५६॥ न श्वाभ्यां पदान्ताभ्यां पूर्वौ तु
 ताभ्यामैच् ॥७।३।३॥ पदान्ताभ्यां यकारवकाराभ्यां परस्याचो
 न वृद्धिः । किन्तु ताभ्यां पूर्वौ क्रमादेचावागमौ स्तः । व्याकरण-
 मधीते वेत्ति वा वैयाकरणः । क्रमादिभ्यो वुन् ॥४।२।६१॥
 क्रमकः । पदकः । शिचकः । मोमांसकः । क्रतूक्थादिसूत्रां-
 ताट्ठक् ॥४।२।६०॥ क्रतुविशेषवाचिनामेव ग्रहणम् तैभ्यो
 मुख्यार्थेभ्यो वेदितरि तत्प्रतिपादकग्रन्थपरेभ्यस्त्वध्येतरि । आग्नि-
 ष्टोमिकः । वाजपेयिकः । उक्थं सामविशेषः । तल्लक्षणपरो ग्रंथ-
 विशेषो लक्षणयोक्तव्यम् । तदधीते वेद वा औक्थिकः । मुख्यार्था-

तूक्थयद्दाहृगणौ नेष्येते । नैयायिकः । वार्तिकः । लौकायतिकः ।
 सूत्रान्तात् अकल्पादेवेति । सांग्रहसूत्रिकः । अकल्पादेः किम् ।
 काल्पसूत्रः । विद्यालक्षणकल्पान्ताच्चेति वक्तव्यम् ।
 वायसविद्यिकः । गौलक्षणिकः । पाराशरकल्पिकः । अङ्गक्षत्रध-
 र्मत्रिपूर्वाविद्यान्तान्नेति वक्तव्यम् । आङ्गविद्यः । चात्र-
 विद्यः । धर्मविद्यः । त्रिविद्यामधीते वेत्ति वा त्रैविद्यः ॥ तद्-
 स्मिन्नस्तीति देशे तन्नाम्नि ॥ १४१२॥६७॥ उदुम्बराः
 सन्त्यस्मिन्देसे औदुम्बरी देशः ॥ तेन निर्वृत्तम् ॥ १४१२॥६८॥
 कुशाम्बेन निर्वृत्ता कोशाम्बी नगरी ॥ तस्य निवासः ॥ १४१२॥
 ६९॥ शिबीनां निवासो देशः शैवः । अदूरभवश्च ॥ १४१२॥७०॥
 विदिशाया अदूरभवं वैदिशम् । वृञ्छणकठजिलसेनिरठञ्
 रययफक् फिजियक्कठकोरीहणक्कशाश्वश्यकुमुद-
 काशतृण प्रेक्षाश्मसखिसंकाशबलपक्षकर्णसुतंगमप्रग-
 दिन्वराहकुमुदादिभ्यः ॥ १४१२॥८०॥ सप्तदशभ्यः सप्तदश
 क्रमात्स्युश्चातुरथ्याम् । अरीहणादिभ्यो वृञ् । अरीहणेन
 निर्वृत्तम् । आरीहणकम् । कशाश्वादिभ्यश्छण् । काशाश्वीयः ।
 कृश्यादिभ्यः कः । कृश्यकम् । कुमुदादिभ्यश्छष् । कुमुदिकम् ।
 काशादिभ्य इलः । काशिलः । तृणादिभ्यः सः । तृणसम् ।
 प्रेक्षादिभ्य इतिः । प्रेक्षी । अश्मादिभ्यो रः । अश्मरः ।
 स्रस्यादिभ्यो ठञ् । साखेयम् । संकाशादिभ्यो ययः । सांकाश्यम् ।

बलादिभ्यो यः । बल्यम् । पञ्चादिभ्यः फक् । पाञ्चायणः
 पथः पन्थ च । पान्थायनः । कर्णादिभ्यः फिज् । कार्णा-
 यिनिः । सुतंगमादिभ्य इङ् सौतङ्गमिः । प्रगदिनादिभ्यो
 ज्यः । प्रगदिन् । प्रागद्यः । वराहादिभ्यः । कक् वाराहकः ।
 कुमुदादिभ्यष्टक् । कौमुदिकः । जनपदे लुप् । ४।२।८१। जन-
 पदे वाच्ये चातुरर्थिकस्य लुप् ॥ लुपि युक्तवद्भातिवचने ।
 १।२।५१। लुपि सति प्रकृतिवत्तिङ्गवचने स्तः । पञ्चालानां
 निवासो जनपदः । पञ्चालाः कुरवः । अङ्गाः । कलिङ्गाः । वरणा-
 दिभ्यश्च । ४।२।८२। अजनपदार्थ आरम्भः । वरणानामदूरभवं
 नगरं वरणाः । शर्कराया वा ४।२।८३। अस्माच्चातुरर्थिकस्य
 लुप् स्यात् । ठक्छौ च ४।२।८४। शर्कराया एतौ स्तः
 कुमुदादौ वाराहादौ च पाठसामर्थ्यात्पक्षे ठक्कौ । वायङ्मणसा-
 मर्थ्यात्पक्षे औत्सर्गिकोण् । तस्य लुङ्विकल्पः । षड्रूपाणि । शर्क-
 रा । शार्करिकं । शार्करं । शर्करीयं । शर्करिकं । शार्करिकं ॥ नद्यां
 मतुप् । ४।२।८५। चातुरर्थिकः । इक्षुमती ॥ कुमुदनडवेतसे-
 भ्योङ्मतुप् । ४।२।८७। भयः । ८।२।१०। मतोर्मस्य वः । कुमुदान् ।
 नडान् ॥ मादुपधायाश्च मतीर्वीड्यवादिभ्यः । ८।२।९।
 मवर्णावर्णान्तान्मवर्णावर्णोपधाच्च यवादिवर्जितात्परस्य मतोर्म-
 स्य वः । वेतस्वान् ॥ नडशादाड्डलच् । ४।२।८८। नड्वलः ।
 शाडलः ॥ शिखाया वलच् । ४।२।८९। शिखावलः ॥ उत्क-

रादिभ्यश्चः । ४।२।६०। उत्करीयम् ॥ नडादीनां कुक्-
च । ४।२।६१। नडतीयं ॥ कृंचा कृस्वत्वं च । कृंचकीयः
तच्चन्नलोपश्च । तच्चकीयः ॥ इति चातुरर्थिकाः ॥

शेषे ४।२।६२ अपत्यादिवतुरर्थ्यन्तादन्योर्थः शेषस्तत्राणाद-
यः स्युः । चक्षुषा गृह्यते चालुषं रूपं । आवणः शब्दः । औपनिषदः
पुरुषः । दृष्टदि पिष्टा दार्ढदाः सक्तवः । उलूखले क्षुरण औलूखलो
यावकः । अश्वैरुह्यते आश्वो रथः । चतुर्भिरुह्यते चातुरं शकटम् ।
चतुर्दस्यां दृश्यते चातुर्दशं रत्नः । तस्य विकार इत्यतः प्राक् शेषा-
धिकारः ॥ राष्ट्रावारपाराङ्खौ । ४।२।६३। आभ्यां घञौ
स्तः । राष्ट्रे जातादि राष्ट्रियः । अवारपारीणः । अवारपारा-
ङ्गिगृहीतादपि विपरीताच्चेति वक्तव्यम् । अवारीणः ।

पारावारीणः । इह प्रकृतिविशेषात् घादयष्ट्युट्युलन्ताः प्रत्यया
उच्यन्ते । तेषां जातादयोर्थविशेषाः समर्थविभक्तयश्च वच्यन्ते ।
ग्रामाद्यखञौ ४।२।६४। ग्राम्यः । ग्रामीणः ॥ नद्यादिभ्यो
ठक् । ४।२।६५। नादेयं । माहेयं । वाराणसेयं ॥ दक्षिणाप-
श्चात्पुरसस्त्यक् । ४।२।६६। दक्षिणात्यः । पाश्चात्यः ।
पौरस्त्यः ॥ द्युप्रागपागुदक्प्रतीचो यत् । ४।२।१०१। दि-
व्यम् । प्राच्यम् । अपाच्यम् । उदीच्यम् । प्रतीच्यम् ॥ अव्यया
त्यप् । ४ । २।१०४। अमेहक्वतसिच्चेभ्य एव । अमा-
त्यः । इहत्यः । क्वतत्यः । ततस्त्यः । तच्चत्यः । त्यब्नेर्ध्रुव इति

वाच्यम् । नित्यः । निसो गते । ऋस्वात्तादौ तद्धिते ।
 ३।१०१ ऋवादिभ्यः सस्य षस्तादौ तद्धिते । निर्गतो वर्णाश्रमेभ्यो
 निष्ठत्यश्चाण्डालादिः । अरण्याणः । अरण्याः सुमनसः ।
 दूरादेत्यः । दूरेत्यः । उत्तरादाहञ् । औत्तराहः ॥ ऐष ।
 मोक्षस्त्वसोऽन्यतरस्याम् । ४।२।१०५ । एभ्यस्त्यब्वा
 पक्षे वक्ष्यमाणौ ट्युट्युलौ । ऐषमस्त्यम् । ह्यस्त्यं । ह्यस्तनं । श्व-
 स्त्यं । श्वस्तनम् । पक्षे श्वैवस्तिकं वक्ष्यते ॥ वृद्धाच्छाः । ४।२।
 ११४ । शालीयः ॥ त्यदादीनि च १।१।७४। वृद्धसंज्ञानि स्युः ।
 वा नामधेयस्य वृद्धसंज्ञा । देवदत्तीयः देवदत्तीयः । देवदत्तः ॥ भवदीयः ।
 भावे । सिति च । तद्धिते पूर्वं पदं स्यात् । जश्त्वं । भवदीयः ।
 वृद्धादित्यनुवृत्तेः शञ्चन्तादण्वेव । भावतः । काश्यादिभ्यष्टञ्-
 जिहौ । ४।२।११६ । इकार उच्चारणार्थः । काशिकी । काशिका ।
 वैदिकी । वैदिका ॥ आपदादिपूर्वपदात्कालान्तात् ।
 आपदादिराक्ततिगणः । आपत्कालिकी । आपत्कालिका ॥ धन्व-
 योदधाद्युञ् । ४।२।१२१ । धन्वविशेषवाचिनो यकारोपधा-
 च्च देववाचिनो वृद्धाद्वुञ् स्यात् । ऐरावतं धन्वः । ऐरावतकः ।
 सांकाश्यकाम्पिल्यशब्दौ वुञ्कणादिमूत्रेण गयान्तौ । सांकाश्यकः ।
 काम्पिल्यकः ॥ नगरात्कुत्सनप्रावीण्ययोः । ४।२।१२८ ।
 कत्सिते प्रावीण्ये च नगरशब्दाद्बुञ् स्यात् । नागरकश्चौरः । शिल्पी
 वा । एतयोः किं । नागराः । ब्राह्मणाः ॥ अरण्यान्मनुष्ये । ४।

२।१२६। वुञ् स्यात् । औपसंख्यानिकणस्यापवादः । पृथ-
 ध्यायन्यायविहारमनुष्यहस्तिष्विति वाच्यम् । आ-
 रण्यकः पन्थाः । अध्यायो न्यायो विहारो मनुष्यो हस्ती वा ।
 गतीत्तरपदाच्छः । ४।२१३७। देश इत्येव । वृकगतीयं ॥ ग-
 हादिभ्यश्च । ४।२।१३८। महीयः ॥ यष्मदस्मदीरन्य-
 तरस्यां खञ् च । ४।३।१। चाच्छः । पक्षेऽण् । युवयोर्युष्माकं
 वायं युष्मदीयः । अस्मदीयः ॥ तस्मिन्नणि च युष्माका
 स्माकौ । ४।३।२। युष्मदस्मदोरेतावादेशौ स्तः खजि अणि च ।
 यौष्माकीणः । आस्माकीनः । यौष्माकः । आस्माकः ॥ तवकम-
 मकावेकवचने । ४।३।३। एकार्थवाचिनो युष्मदस्मदोस्तवकम-
 मकौ स्तः खजि अणि च । तावकीनः । तावकः । मामकीनः । मामकः ।
 के तु ॥ प्रत्ययोत्तरपदयोश्च । ७।२।६८। मपर्यन्तयोरेकार्थ-
 वाचिनोस्त्वमौ स्तः प्रत्यये उत्तरपदे च । त्वदीयः । मदीयः । त्व-
 त्पुत्रः । मत्पुत्रः ॥ मध्यान्मः । ४।३।८। मध्यमः ॥ असांप्र-
 तिके । ४।३।९। मध्यशब्दादप्रत्ययः सांप्रतिकेयं । उत्कर्षापकर्ष-
 णीनो मध्यो वैयाकरणः । मध्यं दारु । नातिह्रस्वं नातिदीर्घमि-
 त्यर्थः ॥ द्वीपादनुसमुद्रं यञ् । ४।३।१०। समुद्रसमीपे यो द्वी-
 पस्तद्विषयाद्द्वीपशब्दाद्यञ् स्यात् । द्वैप्यं । द्वैप्या ॥ कालाट्टञ् । ४।
 ३।११। मासिकम् । सांवत्सरिकम् ॥ अध्ययानां भमाचे टि-
 लोपः । सायंप्रातिकः । पौनःपुनिकः । कथतर्हि शार्वरस्य तमसो

निषिद्धये इति कालिदासः । “अनुदितौषसराग” इतिभारविः । सं-
 मानकालीनं प्राक्कालीनमित्यादि च । अपभ्रंशा एव इति प्रामाणि-
 काः । तत्र जात इति यावत्कालाधिकारः ॥ आर्द्धे शरदः । ४।
 ३। २। ठञ्स्यात् । ऋत्वणोपवादः । शरदि भवं शरदिकं आर्द्धम् ॥
 विभाषा रोगातपयोः ४। ३। ३ शरदिकः शरदो वा रोग-
 आतपो वा ॥ निशाप्रदोषाभ्यां च ४। ३। १४। ष् वा । नैश-
 कम् । नैशम् । प्रादोषिकम् । प्रदोषम् ॥ श्वसस्तुट् च । ४। ३।
 १५। श्वसष्ठञ् वा तुट् च । द्वारादीनां च । ७। ३। ४।
 एषां न हृद्विरेजागमश्च । शीवस्तिकम् ॥ सन्धिवेला
 द्युतुनक्षत्रेभ्योऽण् ४। ३। १६। सन्धिवेलायां भवं सांघिवेलम् ॥
 अण्मम् । सन्धिवेला संख्या अमावास्या त्रयोदशी चतुर्दशी
 पौर्णमासी प्रतिपत् ॥ प्राष्ठष एण्यः । ४। ३। १७। प्राष्ठषेण्यः ॥
 वर्षाभ्यष्ठक् ४। ३। १८। वर्षासु साधुः वार्षिको वासः ॥
 सर्वत्राण् तलोपश्च । ४। ३। २२। हेमन्तादण् तलोपश्च वेदलो-
 कयोः । चकारात्पक्षे ऋत्वण् । हेमन्ते भवं हेमन्तम् वसनम् ।
 सायंचिरंप्राज्ञप्रगेव्ययेभ्यष्ठयुट्युलौ तुट् च । ४। ३। २३।
 सायमित्यादिभ्यश्चतुर्भ्यं अत्ययेभ्यश्च कालवाचिभ्यष्ठयुट्युलौ
 स्तस्तयोस्तुट् च । सायंभवं सायंतनम् । चिरंतनम् । प्राज्ञप्रगयोरे-
 दन्तत्वं निपात्यते । प्राज्ञेतनं । प्रगेतनं । दोषातनं । दिवातनं ।
 चिरपस्तुपरारिभ्यस्तनो वक्तव्यः । चिरंतनम् । पस्तनं ।

परारित्तं ॥ अग्रादिपञ्चाङ्गिमच् । प्रथिमम् । पश्चिमम् ।
 अन्ताच्च । अन्तिमम् ॥ विभाषा पूर्वाह्णापराह्णाभ्याम्
 ४।३।२४। आभ्यां ट्युट्युलौ वा स्तस्तयोस्तुट् च । पञ्चे ठञ् ।
 पूर्वाह्णेतनम् । पौर्वाह्निकं । अपराह्णेतनं । आपराह्निकं ॥ तत्र जातः
 ४।३।२५। सप्तमोसमर्थाज्जात इत्यर्थेऽणादयो घादयश्च स्युः ।
 सुधने जातः सौधनः । औत्सः । राष्ट्रियः । अवारपारीण इत्यादि ।
 प्रावृषष्ठप् ॥ ४।३।२६। एण्यस्याऽपवादः । प्रावृषिकः ॥ प्राय-
 भवः ॥ ४।३।२६। तत्रेत्येव । सुधने प्रायेण बाहुस्येन भवति
 सौधनः ॥ संभते ॥ ४।३।४१। सुधने सम्भवति सौधनः ॥ कोशा
 ङ् ॥ ४।३।४२। कोशेयं वस्त्रं ॥ तत्र भवः । ४।३।५३।
 सुधने भवः सौधनः । औत्सः । राष्ट्रियः ॥ दिगादिभ्यो यत्
 ४।३।५४। दिश्यम् । वर्ग्यम् ॥ शरीरावयवाच्च ॥ ४।३।५५।
 दन्त्यम् । कण्ठ्यम् । इतिकुक्षिकलशिवस्त्यस्तहेठञ् ॥ ४।३।
 ५६। दातेयं । कलशिर्वटः । तत्र भवं कालशेयं । ग्रीवाभ्योऽण् च
 ४।३।७। चाङ् ॥ ५७। ग्रीवम् ॥ गम्भीराज्ज्यः । ४।३।५८।
 गम्भीरे भवं गाम्भीर्यं ॥ अव्ययीभावाच्च ॥ ४।३।५९। परि-
 मुस्वे भवं परिमुख्यम् । परिमुखादिभ्य एवेष्टयते । नेह । औप-
 कलः ॥ अन्तःपर्वपदाङ् ॥ ४।३।६०। अव्ययीभावादित्येव ।
 वेष्टमनि इति अन्तर्वेष्टम् । तत्र भवं अन्तर्वेष्टिकं । अन्तर्गणिकं ।
 अध्यात्मादेष्टजिष्ठयते । अध्यात्मे भवं अध्यात्मिकं ॥

अनुशतिकादीनां च । ७ । ३ । २० । एषामुभयपदवृद्धिर्जिति
 णिति किति च । आधिदैविकं । आधिभौतिकम् । ऐहलौकिकं ।
 आकृतिगणोयं ॥ जिह्वामूलाङ्गुलेश्चः । १४ । ३ । ६२ । जिह्वामू-
 लीयं । अङ्गुलीयं ॥ वर्गान्ताच्च । १४ । ३ । ६३ । कवर्गीयं ॥ तत
 आगतः । १४ । ३ । ७४ । सुधनादागतः सौध्नः ॥ ठगायस्थाने-
 भ्यः । १४ । ३ । ७५ । शुक्लशालिकः ॥ विद्यायीनिसंवन्धेभ्यो
 वुञ् । १४ । ३ । ७७ । औपाध्यायकः । पैतामहकः ॥ ऋतच्छृञ्
 ४ । ३ । ७८ । वुञोपवादः । ह्रीतृकं । मातृकं भ्रातृकं ॥ पितुर्यच्च
 १४ । ३ । ७९ । चाड् । रीड् ऋतः । यस्येतिलोपः । पित्र्यं । पैतृकं ॥
 गोचादङ्गवत् । १४ । ३ । ८० । विदेभ्य आगतं वैदं । गार्गम् । दाक्षं ।
 औपगवकं ॥ हेतुमनुष्येभ्योऽन्यतरस्यां रूप्यः । १४ । ३ । ८१
 समादागतं समरूप्यं । पक्षे गहादित्वाच्चः । समीयं । देवदत्तीयं ।
 देवदत्तरूप्यं । मयट् च । १४ । ३ । ८२ । सममयं । प्रभवति । १४ । ३ ।
 ८३ । हिमवतः । प्रभवति हिमवती गङ्गा ॥ विदूराञ्ज्यः
 १४ । ३ । ८४ । विदूरात्प्रभवति वैदूर्यो मणिः । दन्त्यमध्योयं शाहल-
 वत् । नतुनड्वलवन्मूर्धन्यमध्यः । (नन्वर्थसंगतिः । वालवायादि
 असौ प्रभवति विदूरे तु संस्क्रियते । सत्यं । अतएव समाहितं
 भाष्ये वालवायो विदूरं चेति । वालवायशब्दः प्रत्ययं लभते विदू-
 रादेशञ्च । सूत्रे पठितेनादेशेनानुरूपस्थानी आक्षिप्यते)
 तङ्गच्छति पयिदूतयोः । १४ । ३ । ८५ । सुधं गच्छति सौध्नः ।

पन्था दूतो वा ॥ अभिनिष्क्रामति द्वारं । ४।३।८६। सुघ्नम-
 भिगच्छति सौघनं कान्यकुब्जद्वारं ॥ अधिकृत्य कृते ग्रन्थे
 ४।३।८७। शरीरकमधिकृत्य कृतो ग्रन्थः शरीरकीयः । शा-
 रीरकं भाष्यमिति त्वभेदोपचारात् ॥ सोऽस्य निवासः
 । ४।३।८८। सुघ्नो निवासोऽस्य सौघनः ॥ तेन प्रोक्तम्
 । ४।३।१०१। पाणिनिना प्रोक्तं पाणिनीयं ॥ पाराशर्यशिला-
 लिभ्यां भिक्षुनटसूत्रयोः । ४।३।१११। णिनिः स्यात् ।
 पाराशर्येण प्रोक्तं भिक्षुसूत्रमधीयते । पाराशरीणः । भिक्षवः ।
 शैलालिनो नटाः ॥ कर्मन्दकृशाशवादिनिः । ४।३।१११।
 कर्मन्देन प्रोक्तं भिक्षुसूत्रमधीयते कर्मन्दिनो भिक्षवः । कृशाश्विनो
 नटाः ॥ उपज्ञाते । ४।३।११५। पाणिनिना उपज्ञातं पाणि-
 नीयं ॥ तस्येदम् । ४।३।१२०। उपगोरिदमोपगव ॥ समि-
 धामाधाने प्रेक्ष्यम् । सामिधेन्यो मन्त्रः ॥ रथाद्यत्
 ४।३।१२१। रथ्यं वक्तम् ॥ पत्रपूर्वादञ् । ४।३।१२२।
 अश्वरथस्येदं आश्वरथं । हलसीराट्ठक् । ४।३।१२४।
 हलिकम् । सैरिकम् ॥ गोत्रचरणाद्यञ् । ४।३।१२६। औपगवकं ।
 चरणाद्वर्माभ्याययोरिति वक्तव्यम् । काठकं ॥ संघा-
 कलक्षणेऽवज्यजिजामण् । ४।३।१२७। घोषग्रहणमपि
 कर्तव्यम् । अञ् । वेदः सङ्गोहो घोषो वा । वेदं लक्षणं । यञ् ।

गार्गः । गार्गः । इज् । दाक्षः । दाक्षं परंपरासंबन्धोद्धः । साक्षात्
लक्षणम् । इति शेषिकाः ॥

तस्य विकारः । ४।३।१३४। अशमनो विकारे
टिलोपो वक्तव्यः । अशमनो विकार आशमः । भास्मनः ।
मार्तिकः ॥ अवयवे च प्राण्यौषधिवृक्षेभ्यः । ४।३।१३५।
चादिकारे । मयूरस्य विकारोऽवयवो वा मायूरः । मौर्व । काण्डं
भस्म वा । पैप्पलं ॥ अपुजतुनोः पुक् । ४।३।१३८। आभ्यामण्
एतयोः पुक्च । आपुच । जातुषं ॥ ओरज् । ४।३।१३९। देवदारवं
अनुदात्तादेश्च । ४ । ३ । १४० । अज् । कापित्यम् ॥
पलाशादिभ्यो वा । ४।३।१४१। अज् । पालाशं । खादिरं ॥
शम्याः णज् । ४।३।१४२। शमीलम् ॥ मयड्वैतयोर्भा-
षायामभक्षाच्छादनयोः । ४।३।१४३। प्रकृतिमात्रान्मयङ्
स्याद्विकारावयवयोः । अशममयं । आशमनं । अभक्षेत्त्यादि किं ।
मौहः । मूपः । कार्पा समाच्छादनं । नित्यं वृद्धशरादिभ्यः
३।४।१४४ आशमयं शरमयं ॥ एकाचोनित्यं । वाङ्मयं ॥
गोश्च पुरीषे । ४।३।१४५। गोमयम् ॥ एण्या ढज् । ४।
३।१५६। ऐण्यं । एणस्य तु ऐणं ॥ गोपयसोर्यत् । ४।३।१५०
गव्यं । पयस्यं । फले लुक् । ४।३।१६३। विकारावयवप्रत्ययस्य ॥
लुक्तद्धितलुकि । १।२।४६। उपसर्जनस्त्रीप्रत्ययस्य । आमल-
क्याः फलं आमलकम् ॥ प्लवादिभ्योऽण् । ४।३।१६४। विधा-

नसामर्थ्यान्न लुक् । प्लाक्षं ॥ न्यग्रोधस्य च केवलस्य ।
 ७।३।५। अस्य न द्विरैजागमश्च । नैयग्रोधं ॥ जम्बवा वा । ४।
 ३।१६५। अण् फले । जाम्बवं । पक्षे ओरञ् । तस्य लुक् ॥ लुप् च
 ७।३।६६। जम्बाः फलप्रत्ययस्य लुब्बा स्यात् लुपियुक्तवत् जम्बूः ।
 फलपाकशुषामुपसंख्यानम् । ब्रीहयः मुद्गाः । पुष्पमूलेषु
 बहुलम् । मल्लिकायाः पुष्पं मल्लिका । जात्याः पुष्पं जाती ।
 विदार्याः मूलं विदारी । बहुलगृहणान्नेह । पाटलानि पुष्पाणि
 साल्वानि मूलानि । बाहुलकात्क्वचिल्लुक् । अशोकम् करवीरं ।
 हरीतक्यादिभ्यश्च । ४ । ३ । १६६ । फलप्रत्ययस्य लुप् ॥
 हरीतक्यादीनां लिङ्गमेव प्रकृतिवत् ॥ हरीतक्याः फ-
 लानि हरीतक्यः । इति प्राग्दोष्यतीयाः ।

प्राग्वहतेष्ठक् ७।४।१। तद्वहतीत्यतः प्राक् ठगधि-
 क्रियते । तदाहेतिमाशब्दादिभ्य उपसंख्यानं । माशब्दः
 कारीति य आह स माशब्दिकः । आहौ प्रभूतादिभ्यः ।
 प्रभूतमाह प्राभूतिकः । पार्याप्तिकः ॥ पृच्छतौ सुस्नाता-
 दिभ्यः । सुस्नातं पृच्छति सौस्नातिकः । सौख्यशायनिकः । अनु-
 शतिकादि । गच्छतौ परदारादिभ्यः । पारदारिकः । गौर-
 तल्पिकः ॥ तेन दोष्यति खनति जयति जितम् ७।४।२।
 अजेदीष्यति खनति जयति जितं वा आक्षिकः ॥ संस्कृतम् ।
 ७।४।३। दध्ना संस्कृतं दाधिकम् । मारिचिकम् ॥ तरति ७।

४।५। उडुपेन तरति औडुपिकः । गोपुच्छाट्टञ् ॥ ४।४।६।
 गोपुच्छिकः । नौ ह्यचठन् ॥ ४।४।७। नाविकः । घटिकः ॥
 चरति ॥ ४।४।८। हस्तिना चरति हास्तिकः । दधना चरति
 दाधिकः । शकटेन चरति शाकटिकः ॥ पर्पादिभ्यः ठन्
 ४।४।१०। पर्पेण चरति पर्पिकः । येन पीठेन पङ्गवरश्चरन्ति
 सपर्पः । अश्विकः । रथिकः । श्वगणाट्टञ् च ॥ ४।४।११।
 चात्ठन् ॥ श्वादेरिञि ॥ ७।३।८। ऐच् न । श्वाभस्त्रिः ।
 इकारादाविति वाच्यम् । श्वगणेन चरति श्वागणिकः श्व-
 गणिकः ॥ वेतनादिभ्यो जीवति ४।४।१२। वेतनेन जीवति
 वैतनिकः धनुषा जीवति । धानुष्कः ॥ हरत्युत्सङ्गादिभ्यः ।
 ४।४।१५। उत्सङ्गेन हरति औत्सङ्गिकः । भस्त्रादिठन् ॥ ३।
 ४।१६। भस्त्रया हरति भस्त्रिकः । धित्वाङ्गस्त्रिकी ॥ विभाषा
 विवधात् ॥ ४।४।१७। ठन् । पक्षे ठक् विवधेन हरति । विव-
 धिकः । एकदेशविकृतत्वाद्द्विवधादपि । वैवधिकः । विवधविवध-
 शब्दौ उभयतोवक्ष्यिष्ये स्कन्धवाच्चे काष्ठे वर्तेते । निर्वृत्तेऽक्ष-
 द्यूतादिभ्यः ॥ ४।४।१८। अक्षद्यूतेन निर्वृत्तं आक्षद्यूतिकं
 वैरम् ॥ संसृष्टे ॥ ४।४।२२। दधना संसृष्टं दाधिकम् । लव-
 णाल्लुक् ॥ ४।४।२४। लवणेन संसृष्टो लवणः सूपः ॥
 मुद्गादण् ॥ ४।४।२५। मोद्ग ओदनः । उञ्कति ।
 ४।४।३२। बदराण्युञ्कति बादरिकः ॥ रक्षति ४।४।३३।

समाजं रक्षति सामाजिकः ॥ शब्ददर्दुरं करोति ४।४।३४
 शब्दं करोति शब्दिकः । दार्दुरिकः । पक्षिमत्स्यसृ-
 गान् हन्ति ४।४।३५। स्वरूपस्य पर्यायाणां विशेषाणाम् च
 ग्रहणं । मत्स्यपर्यायेषु मीनस्यैव । पक्षिणो हन्ति पाक्षिकः । शाकु-
 निकः । मायूरिकः । मात्सिकः । मैनिकः । शाकुलिकः । मार्गिकः ।
 हारिणिकः । सारङ्गिकः ॥ धर्मं चरति ४।४।४१। धार्मिकः ।
 अधर्माच्चेति वक्तव्यं । आधर्मिकः । तदस्य पण्यं ४।
 ४।५।१। अपूपाः पण्यमस्य आपूपिकः ॥ लवणाट्ठञ् ४।४।५।३
 लावणिकः ॥ शिल्पम् ४।४।५।५। मृदङ्गवादनं शिल्पमस्य
 मार्दङ्गिकः ॥ प्रहरणम् ४।४।५।७। असिः प्रहरणमस्य आसिकः ॥
 धानुष्कः ॥ शक्तियष्टयोरीकक् ४।४।७।९। शाक्तीकः । याष्टीकः ।
 अस्तित्नास्तित्दिष्टं मतिः ४।४।९।०। अस्ति परलोकद्वत्येवं
 मतिर्यस्य स आस्तिकः । नास्तीति मतिर्यस्य स नास्तिकः । दिष्ट-
 मिति मतिर्यस्य दैष्टिकः शीलम् ॥ ४।४।९।१। अपूप भक्षणं शील-
 यस्य आपूपिकः कृत्रादिभ्यो णः ४।४।९।२। गुरोर्दीक्षाणामावरणं
 कृत्रं तच्छीलमस्येति कृत्रः । तत्रनियुक्तः ४।४।९।९। आकरेनियुक्त
 आकरिकः ॥ निकटे वसति ४।४।१०।३। नैकटिको भिक्षुः । इति
 उगधिकारः ॥

प्राग्धिताद्यत् ४।४।१०।५ तस्मैहितमित्यतः प्राग्यदधिक्रियते ।
 तद्वद्वति रथयुगप्रोसङ्गम् ४।४।१०।६ । रथं वहति रथ्यः ।

युग्यः । प्रासङ्ग्यः ॥ धुरी यद्दृक्कौ ॥१४१७७॥ धुर्यः । धीरेय ॥
 हलसीराड्ठक् ॥१४१८१॥ हलं वहति हालिक्कः । सैरिकः ।
 विध्यत्यधनुषा ॥१४१८१॥ द्वितीयाद्यान्ताद्विध्यतीत्यर्थे यन्न
 चेतत्र धनुः करणम् । पादौ विध्यन्ति पद्याः शर्कराः ॥ नौवयो-
 धर्मविषमूलमूलसीतातुलाभ्यस्तार्थतुल्यप्राप्यवध्या
 नाम्यसमसमितसमितेषु ॥१४१८१॥ नावा तार्थं नाव्यं
 जलम् । वयसा तुल्यो वयस्यः । धर्मेण प्राप्यं धर्म्यं । विषेण वधो
 विष्यः । मूलेन आनाम्यं मूल्यम् । मूलेन समो मूल्यः । सीतया
 समितं सीत्यं ज्ञेयम् । तुलया समितं तुल्यं । तत्र साधुः
 ॥१४१८८॥ सामसु साधुः सामन्यः । अग्र्यः । कर्मण्यः । शरण्यः
 सभायायः ॥१४१९०॥ सभ्यः । इति यतोविधिः ।

प्राक्क्रीताच्छः ५॥११॥ तेन क्रीतमित्यतः प्राक्क्री-
 ऽधिक्रियते ॥ उगवादिभ्यो यत् ५॥१२॥ प्राक्क्रीतादित्येव ।
 उवर्णान्ताद्गवादिभ्यश्च यत् स्याच्छस्यापवादः । नाभि नभंच ।
 नभ्योक्तः । नभ्यमज्जनम् । रथनाभावेवेदं । शुनः संप्रसारणं वा
 चदीर्घत्वम् । शून्यम् । शून्यम् । ऊधसोऽनङ्च । ऊधन्यः
 कम्बलाच्च संज्ञायाम् ५॥१३॥ यत् । कम्बल्यं । ऊर्णापलशतं ।
 संज्ञायां किं । कबलीया ऊर्णा । विभाषा हविरपूपादिभ्यः
 ५॥१४॥ आमिच्यं दधि । आमिचीयं । पुरोडाश्यास्तंडुलाः । पुरोडा

श्रीयाः । अपूप्यम् । अपूपीयम् ॥ तस्मै हितम् । ५।१।५।
 वत्सेभ्यो हितो वत्सीयो गोधुक् । शङ्खव्यं दाक । गव्यं । हविष्यं ॥
 शरीरावयवाद्यत् । ५।१।६। दन्त्यम् । कण्ठ्यम् । नस्यम् ॥
 अजाविभ्यां श्यन् । ५।१।८। अजथ्या यूथिः । अविथ्या ॥
 आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदात्खः । ५।१।९। आत्मा-
 ध्वानौ खे । ६।४।१६६ । प्रकृत्या स्तः । आत्मने हितं । आ-
 त्मनीनं । विश्वजनीनं । कर्मधारयादेवेष्ट्यते । अन्यत्र विश्वजनी-
 यम् ॥ पञ्चजनादुपसंख्यानम् पञ्चजनीनम् । कुमति च
 इति णः । मातृभोगीणः ॥ आचार्यादणत्वं च । आचार्यभो-
 गीनः ॥ इति छयतोः पूर्णोऽवधिः ॥

प्राग्वतेष्ठञ् । ५।१।१८। तेन तुल्यमित्यतः प्राक्ठगधि-
 क्रियते ॥ आर्हादगोपुच्छसंख्यापरिमाणाट्ठक् ५।१।१९।
 तदर्हतीत्येतदभिध्याप्य ठञ्धिकारमध्ये ठञोऽपवादष्टगधिक्रियते
 गोपुच्छादीन्वर्जयित्वा ॥ असमासे निष्कादिभ्यः ५।१।२०।
 आर्हादित्येतत्तेन क्रीतमिति यावदनुवर्तते । निष्कादिभ्योऽसमासे
 ठगार्हीयेष्वर्थेषु । निष्केण क्रीतादि नैष्ठिकं । समासे तु ठञ् ॥
 परिमाणान्तस्यासंज्ञाशानयोः । ७।३।१७। उत्तरपदवृद्धि-
 र्जिदादौ । परमनैष्ठिकं ॥ शताच्च ठन्यतावशते । ५।१।२१।
 शत्यम् । शतिकम् । अशते किं ॥ संख्याया अतिशदन्तायाः
 कान् । ५।१।२२। आर्हीयेर्थे । शतं परिमाणमस्य शतकः सङ् ।

बहुकः । त्यन्तायास्तु साप्ततिकः । शदन्तायाः चात्वारिंशत्कः ।
 वतोरिडा ॥ ५॥१॥२३॥ वत्वन्तात्कन् इड् वा । तावत्कः ।
 तावतिकः ॥ कंसाद्विठन् ॥ ५॥१॥२५॥ कंसिकः ॥ अर्धाच्च ।
 अर्धिकः ॥ अर्धयर्द्धपूर्वद्विगोलुगसंज्ञायाम् ॥ ५॥१॥२८॥
 अर्धयर्द्धपूर्वद्विगोश्च परस्यार्हीयस्य लुक् । अर्धयर्द्धकम् । संज्ञायां तु
 पाञ्चकपालिकम् ॥ तेन क्रीतम् ॥ ५॥१॥३०॥ ठञ् । गोपुच्छेन
 क्रीतं गोपुच्छिकं । साप्ततिकं । ठक् नैष्ठिकं ॥ तस्येश्वरः
 ५॥१॥४२॥ सर्वभूमिपृथिवीभ्यामणजौ स्तः । अनुशति-
 कादीनां चेति वृद्धिः । सर्वभूमेरीश्वरः सार्वभौमः । पार्थिवः ॥
 तदस्य परिमाणम् ॥ ५॥१॥५०॥ प्रस्थः परिमाणस्य प्रास्थ्य
 को राशिः ॥ स्तोमे ङविधिः । पञ्चदश मन्त्राः परिमाण-
 मस्य पञ्चदशः । सप्तदशः । सोमयागेषु छन्दोगैः क्रियमाण-
 पृष्ठद्यादिसंज्ञिका स्तुतिः स्तोमः ॥ पङ्क्तिविंशतित्रिंशच्च-
 त्वारिंशत्पञ्चाशत्षष्टिसप्तत्यशीतिनवतिशतम् ।
 ५॥१॥५६॥ एते रुटिशब्दा निपात्यन्ते ॥ तदर्हति ॥ ५॥१॥६३॥
 श्वेतच्छत्रं अर्हति श्वेतच्छत्रिकः । दण्डादिभ्यो यत् ५॥१॥६६॥
 एभ्यो यत् । दण्डमर्हति । दण्डयः अर्घ्यः । वध्यः ॥ तेन निर्वृ-
 त्तम् ॥ ५॥१॥७६॥ अह्ना निर्वृत्तमाह्निकं ॥ इति ठञ्ठकोरवधिः ॥
 तेन तुल्यं क्रियाचेद्वतिः ५॥१॥११५॥ ब्राह्मणेन तुल्यं ब्रा-
 ह्मणवदधीते । क्रियाचेत्तिकम् । गुणतुल्ये साभूत् । पुत्रेण तुल्यः स्थू-

लः॥ तत्र तस्येव । ५।१।११६। मथुरायामिव मथुरावत्सुधने
 प्राकारः । चैत्रस्येव चैत्रवन्मैत्रस्य गावः ॥ तस्य भावस्त्वतलो
 ५।१।११६॥ प्रकृतिजन्य बोधे प्रकारो भावः । गोर्भावः । गोत्वम् ।
 गीता ॥ त्वान्तं क्लीवं । तलन्तंस्त्रियाम् । आ चत्वात्
 ५।१।१२० । ब्राह्मणस्त्व इत्यतः प्राक्त्वतलावधिक्रियेते ।
 अपवादैः सह समावेशार्थमिदम् । चकारो नञ्स्नञ्भ्यामपि समा-
 पेशार्थः । स्त्रिया भावः स्त्रीणं । स्त्रीत्वं । स्त्रीता । पौस्नम् । पुंस्त्वं ।
 मुंता ॥ पृथ्वादिभ्य इमनिज्वा । ५।१।१२२ । वावचन-
 मणादिसमावेशार्थम् ॥ २ ऋतो हलादेर्लोचोः । ६।४।१६१
 इठ्ठेमेयस्सु ॥ टेः । ६।४।१५५ । लोप इठ्ठेमेयस्सु । पृथुसृदु
 भृशकशट्टपरिवृटानामेव रत्वं । पृथोर्भावः प्रथिमा । पार्थवं ॥
 म्रदिमा मर्दवं ॥ वर्णादृष्टादिभ्यः ऋञ्च । ५।१।१२३।
 चादिमनिच् । शौक्ल्यं । शुक्लिमा । दाढ्यम् । द्रदिमा ॥
 गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः कर्मणि च । ६।१।१२४। चा-
 द्वावे । जडस्य भावः कर्म वा जाड्यम् । ब्राह्मण्यम् आकृतिगणो-
 यम् ॥ चतुर्वर्णादीनां स्वार्थे उपसंख्यानम् । चातुर्वर्ण्य-
 चातुरायम्यम् । त्रैवर्ण्यम् । षाड्गुण्यम् । सैन्यम् ।
 सान्निध्यम् । औपम्यम् । त्रैलोक्यमित्यादि ॥ स्तेनाद्यन्नलो-
 पश्च ५।१।१५२ । नेति संघातग्रहणम् । स्तेनस्य भावः कर्म
 वा स्तेयम् । सख्युर्यः । ५।१।१।१२६ । सख्यम् । कपि

ज्ञातयोर्द्वयम् । ५।१।१२७। कापेयम् ज्ञातेयम् । पत्यन्तपु-
 रोहितादिभ्यो यक् ५।१।२८। सेनापत्यम् । पौरोहित्यम् ।
 राजा^ससे । राजन्शब्दोऽसमासे यकं लभत इत्यर्थः । राज्ञो भावः
 कर्म वा राज्यम् । समासे तु ब्राह्मणादित्वात्षयञ् । आधिराज्यम् ।
 प्राणभृज्जातिवयोवचनोद्गात्रादिभ्योऽञ् ५।१।१२९॥
 प्राणभृज्जातिः । आश्रवम् । वयोवचनम् । कौमारं । औद्गात्रं ।
 औन्नेत्रं । सौष्ठवम् ॥ हायनान्तयुवादिभ्योऽण् ५।१।१३०
 द्वैहायनम् । त्रैहायनम् । यौवनम् । स्याविरम् । औत्रियस्य
 यलोपश्च । औत्रम् । कौशलनिपुणचपलपिशुनकुतूहलक्षेत्रज्ञा-
 युवादिषु ब्राह्मणादिषु च पठ्यन्ते । कौशल्यं कौशलमित्यादि ।
 द्रुगन्ताच्च लघुपूर्णात् । ५।१।१३१। शुचेर्भावः कर्म व-
 शीवम् । मौनम् ॥ योपधाद्गुरुपोत्तमाहुञ् ५।१।१३२।
 रामणीयकम् । आभिधानीयकम् । सहायादा । सहाय्यम् ।
 साहायकम् ॥ हन्तृमनोज्ञादिभ्यश्च । ५।१।१३३। शैव्योपा-
 ध्यायिका । मानोज्ञकम् । इति नञ्स्त्वञोरवधिः ।

धान्यानां भवने क्षेत्रे खञ् ५।२।१। मुद्गानां
 भवनं क्षेत्रं मौद्गनीयम् । ब्रीहिशालयोर्द्वयम् ५।२।२। त्रैवेयम् ।
 शालेयम् ॥ यवयवकषष्टिकाद्यत् ५।२।३। यव्यं । यव-
 क्यम् । षष्टिक्यम् । विभाषातिलमाषोमाभङ्गाणुभ्यः । ५।
 २।४। यत् पक्षे खञ् । तिर्य्यं । तैलीनम् । माष्यं । माषीणम् ।

उभयं । औमीनम् । भङ्गम् । भाङ्गीनम् । अणव्यम् । आणवीनम् ।
 तत्सर्वादेः पठ्यङ्गकर्मपत्रपोत्रं व्याप्नोति ५ । २। ७ ।
 सर्वादेः पठ्याद्यन्ताद्वितीयान्तात्स्वः । सर्वपथान् व्याप्नोति ।
 सर्वपथीनः । सर्वाङ्गीणः । सर्वकर्मीणः । सर्वपात्रीणः । हैयंगवीनं
 संज्ञायाम् । ५। २। २३ । नवनीते निपातोयम् ॥ तस्य पाकमू-
 ले पीलवादिकर्णादिभ्यः कृण्वजाहचौ । ५। २। २४ । पी-
 लूनां पाकः पीलुकृणः । कर्णस्य मूलं कर्णजाहं । पक्षातिः ५। २। २५
 मूले इत्यनुवर्तते । पक्षस्य मूलं पक्षातिः ॥ तेन वित्तश्चुञ्चुप्-
 चणपौ । ५। २। २६ । यकारः प्रत्यययोरादौ लुप्तनिर्दिष्टः । तेन
 चस्य नेत्वम् । विद्याया वित्तो विद्याचुञ्चुः । विद्याचणः ।
 वेः शालच्शङ्कटचौ । ५। २। २७ । क्रियाविशिष्टसाधनवाच-
 कात्स्वार्थे । विस्तृतं विशालं । विशङ्कटम् ॥ संप्रोदश्च कटच्
 ४। ५। २। २८ । संकटम् । प्रकटम् ॥ उत्कटं । चाद्विकटम् । अलाबू-
 तिलोमाभङ्गाभ्यो रजस्युपसंख्यानम् । अलाबूनां रजोअ
 लाबूकटम् । तिलकटम् । गोष्ठजादयः स्थानादिषु पशुना-
 मभ्यः । गवां स्थानं गोगोष्ठम् । संघाते कटच् । अवीनं
 संघातोऽविकटः । विस्तारे पटच् । अविपटः । हित्वे गो
 युगच् । हावुष्ट्री उष्ट्रगोयुगं । षट्त्वे षड्गवच् । अश्वषड्
 गवम् । स्नेहे तैलच् । तिलतैलम् । सर्पपतैलम् ॥ अवात्कु-
 टारच्च । ५। २। ३० । चात्कटच् । अवकुटारः । अवकटः । नते

नासिकायाः संज्ञायां टीटच्नाटच्भ्रटचः । ५।२।३१।
 अवादिह्येव । नतं नमनं । नासिकाया नतं अवटीटम् । अवनाटम् ।
 अवभ्रटम् । तद्योगान्नासिकावटीटा । पुरुषोऽवटीटः । उपाधि-
 भ्यां त्यकन्नासन्नारूढयोः । ५।१।३४। पर्वतस्यासन्नस्थल-
 उपत्यक्ता । आरूढं स्थलमधित्यका ॥ कर्मणि घटोऽठच्
 ५।२।३५। कर्मणि घटते कर्मठः ॥ तदस्य संजातं तारका-
 दिभ्य इतच् । ५।२।३६। तारकाः संजाता अस्य तारकितं नभः ।
 पण्डितः । आह्वतिगण्यम् ॥ प्रमाणे द्वयसज्दधनज्मात्र-
 चः । ५।२।३७। ऊह प्रमाणमस्य ऊहद्वयसम् । ऊहदधनम् । ऊह-
 मात्रम् ॥

प्रथमश्च द्वितीयश्च ऊर्ध्वमाने मतीमम । ऊर्ध्वमानं किलो-
 न्मानं परिमाणं तु सर्वतः । आयामस्तु प्रमाणं स्यात् संख्या वाह्या तु
 सर्वतः ॥ पुरुषहस्तिभ्यामणच । ५।२।३८। पुरुषः प्रमाणम-
 स्य । पौरुषम् । पुरुषद्वयसम् । हास्तिनम् । हस्तिद्वयसम् ॥ यत्त-
 देतेभ्यः परिमाणे वतुप् । ५।२।३९। यत्परिमाणमस्य यावा-
 न् । तावान् । एतावान् ॥ किमिदंभ्यां वो घः । ५।२।४०।
 आभ्यां वतुव्वस्य च घः ॥ इदं किमोरिष्की । ६ । ३ । ९०।
 दृग्दृशवतुषु । कियान् । किमः संख्यापरिमाणे डति च
 ५।२।४१। चाडतुप् । तस्य च घः । का संख्या येषां ते कति । कि-
 यन्तः ॥ संख्याया अवयवे तयप् । ५।२।४२। पञ्च अवयवा

अथ पञ्चतयम् द्वित्रिभ्यां तयस्यायज्वा । ५।२।४३।
 हयं । द्वितयं । त्रयम् । चित्रयम् ॥ उभादुदात्तो नित्यम् । ५।
 २।४४। उभशब्दात्तयपोयच् स्यात् स चाबुदात्तः । उभयम् ॥ तद्-
 स्मिन्नधिकमिति दशान्ताड्डः । ५।२।४५। एकादश
 अधिका अस्मिन्नेकादशं ॥ शतसहस्रयोरेव ॥ नेह । एकादशा-
 धिका अस्यां विंशत्याम् । प्रकृतिप्रत्ययार्थयोः समानजातीयत्व ए-
 वेष्टयते । नेह । एकादश माघा अधिका अस्मिन् सुवर्णमते ॥ शब्द-
 न्तविंशतेश्च । ५।२।४६। डः स्यादुक्तेर्ये । विंशदधिका अस्मि-
 न्त्रिंशतं । विंशं ॥ तस्य पूरणे डट् । ५।२।४७। संख्याया इ-
 त्येव । एकादशानां पूरण एकादशः ॥ नान्तादसंख्यादेर्मट्
 ५।२।४८। डटोऽगमः । पञ्चानां पूरणः पञ्चमः । नान्तात्किम्
 विंशः । असंख्यादेः किम् । एकादशः ॥ षट्कृतिकतिपय-
 चतुरां युक् । ५।२।५१। डटि । षण्णां पूरणः षष्टः । कतिथः ।
 कतिपयशब्दस्यासंख्यात्वेऽपि अतएव ज्ञापकात् डट् । कतिपयथः ।
 चतुर्थः ॥ चतुरश्रकृतावाद्यक्षरलोपश्च । तुरीयः । तुर्यः ।
 बहुपूगणसंघस्य त्रिथुक् । ५।२।५२। डटि बहुतिथः ॥ व-
 तोरिथुक् । ५।२।५३। डटि यावतिथः ॥ द्वितीयः । ५।२।५४
 डटोऽपवादः । द्वयोः पूरणो द्वितीयः ॥ त्रैः संप्रसारणं च । ५।
 २।५५। तृतीयः । इह हल इति दीर्घो न । द्वितीयतृतीयेति निर्दे-
 शात् ॥ विंशत्यादिभ्यस्तमडव्यतरस्याम् । ५।२।५६।

डटः । विंशतितमः । विंशः । एकविंशतितमः । एकविंशः ॥ नित्यं
 अतादिमासाधमाससंवत्सराच्च । ५।२।६७। शतस्य पूरणः
 शततमः । मासादेरतएष ज्ञापकात् डच् । मासतमः । षष्ठ्यादे-
 श्चासंख्यादेः । ५।२।५८। षष्ठितमम् । संख्यादेस्तु विंशत्या-
 दिभ्य इति विकल्प एव । एकषष्ठः । एकषष्ठितमः ॥ मती कः
 सूक्तसाम्नोः । ५।२।५९। मत्वर्थे कः । अच्चावाक्शब्दोऽस्त्यस्मि-
 न्नच्चावाकीयं सूक्तं । वारवन्तीयं साम ॥ ओचियश्चकन्दोऽधी-
 ते । ५।२।६४। ओचियः । वेत्यनुवृत्तेः । कान्दसः ॥ आङ्गमनेन
 भुक्तमिनिठनौ । ५।२।८५। आङ्गी । आङ्गिकः ॥ पूर्वादिनिः । ५।
 २।८६। पूर्वं कृतमनेन पूर्वी ॥ सपूर्वाच्च । ५।२।८७। कृतपूर्वी ॥
 द्रष्टादिभ्यश्च । ५।२।८८। द्रष्टमनेनेष्टी । अधीती ॥ अ-
 नुपद्यन्वेष्टा । ५।२।९०। अनुपदमन्वेष्टा अनुपदो गवास् ॥ सा-
 चाद्द्रष्टारि संज्ञायाम् । ५।२।९१। साचाद्द्रष्टा साङ्गी-
 तदस्यास्त्यस्मिन्नितिमतुप् । १।२।९४। गात्रोऽस्यास्मि-
 न्वासन्ति गोमान् ॥ तसौ मत्वर्थे । ५।४।१९। तान्तसान्ती भ-
 संज्ञी स्तो मत्वर्थे प्रत्यये परे । संप्रसारणम् । विदुष्मान् ॥ गुणव-
 चनेभ्यो मतुपो लुगिष्टः । शुक्लो गुणोऽस्यास्ति शुक्तः पटः ।
 कण्ठः ॥ प्राणिस्यादातो लजन्यतरस्याम् । ५।२।९६।
 चूडालः । चूडवान् । प्राणिस्यात्किं । शिखावान्दीपः प्राण्यङ्गादेव

नेह । मेधावान् । सिध्मादिभ्यश्च । ५।२।१८७। लज्वा । सिध्म-
 लः । सिध्मवान् ॥ वातदन्तबलललाटानामूङ्च ॥ वातूलः ।
 दन्तूलः । वलूलः । ललाटूलः । वत्सांसाभ्यां कामबले । ५।२।
 १८८। लज्वा यथासंख्यं कामवति बलवति चार्थे । वत्सलः । अंसलः ।
 फेनादिलृच ५।२।१८९। चालू । अन्यतरस्यां ग्रहणं मतुप्स-
 मुच्चयार्थमनुवर्तते । फेनिलः । फेनलः । फेनवान् ॥ लोमादि-
 पामादिपिच्छादिभ्यः शनेलृचः । ५।२।१९०। लोमादि-
 भ्यः शः । लोमशः । लोमवान् । रोमशः । रोमवान् । पामादिभ्यो नः ।
 पामनः ॥ अङ्गात्कल्याणे । अङ्गना ॥ लक्ष्म्या अलृच ।
 लक्ष्मणः । पिच्छादिभ्य इलृच् । पिच्छिलः । पिच्छवान् । उरसिलः ।
 उरस्वान् ॥ प्रज्ञाश्राद्वाचाभ्यो णः । ५।२।१९१। प्राज्ञो व्याक-
 रणं । प्राज्ञः । आद्वः । आर्चः ॥ वृत्तेश्च । वार्तः ॥ तपः सहस्रा-
 भ्यां विनीनी । ५।२।१९२। विनीन्योरिकारो नकारपरिचा-
 यार्थः । तपस्वी । सहस्री ॥ अण् च । ५।२।१९३। तापसः । सा-
 हस्रः ॥ ज्योत्स्नादिभ्य उपसंख्यानम् । ज्योत्सनः । ता-
 मिस्रः ॥ सिकताशर्कराभ्यां च । ५।२।१९४। सैकती घटः ।
 शर्करः ॥ देशे लुविलचौ च । ५।२।१९५। चादणमतुप् च ।
 सिकताः सन्त्यस्मिन्देसे सिकता । सिकतिलः । सैकतः । सिकता-
 वान् । एवं शर्करेत्यादि ॥ दन्त उन्नत उरच् । ५।२।१९६।
 उन्नता दन्ता अस्य दन्तुरः ॥ ऊषसुषिमुष्कमधोरः । ५।२

१०७। ऊपरः । सुषिरः । मुष्कोण्डः । मुष्करः । मधुरः । रप्रक-
 रणे खमुखकुञ्जभ्य उपसंख्यानम् । खरः । मुखरः । कु-
 ञ्जो हस्तिहनुः । कुञ्जरः । नगपांसुपाण्डुभ्यश्च । नगरं ।
 पांसुरः । पाण्डुरः । कच्छा ह्रस्वत्वं च । कच्छुरः ॥ द्युदु-
 भ्यां मः । ५।२।१०। द्युमः । द्युमः । केशाद्योऽन्यतरस्याम्
 । ५।२।१०६। प्रकृतेनान्यतरस्याप्रहणेन मतुपि सिद्धे पुनर्ग्रहणं
 इतिठनोः समावेशार्थम् । केशवः । केशी । केशिकः । केशवान् ॥
 अन्येभ्योपि दृश्यते । मणिवो नागविशेषः । हिरण्यवो निधि-
 विशेषः । अर्णसी लोपश्च । अर्णवः । गाण्डयजगात्संज्ञा
 याम् । ५।२।११०। ह्रस्वदीर्घयोर्यणा तन्त्रेण निर्देशः । गाण्डीवम् ।
 गाण्डिवम् । अर्जुनस्य धनुः । अजगवं पिनाकः ॥ काण्डाण्डा-
 दीरन्नीरचौ ५।२।१११ काण्डीरः । आण्डीरः ॥ रजः कृ-
 ष्यासुतिपरिषदी वलच् ५।२।११२ रजस्वला स्त्री । कृ-
 षीवलः । वल इति दीर्घः । आसुतीवलः । ग्रीणिडकः । परिषद्वलः ।
 पर्षदिति पाठान्तरम् । पर्षद्वलः ॥ अन्येभ्योऽपि दृश्यते ।
 भ्रातृवलः । पुत्रवलः । शत्रुवलः ॥ दन्तशिखात्संज्ञायाम् ।
 ५।२।११३ दन्तावलो हस्ती । शिखावलः केकी ॥ अतद्वनिठ-
 नौ ५।२।११५ दण्डी । दण्डिकः ॥ व्रीह्यादिभ्यश्च ५।२।
 ६१६ व्रीही । व्रीहिकः ॥ तुन्तादिभ्य इलच् ५।२।११६
 चादिनिठिनी । मतुप्च । तुन्दिलः । तुन्दी । तुन्दिकः । तुन्दवान् ।

उदरमिवं ड व्रीहिद्यकारे
 तुन्दयः ॥

रूपादाहतप्रशंसयोर्यप् पू।२।१२० आहतं रूपमस्यास्तीति
 कृप्यः कार्षापणः । प्रशस्तं रूपमस्यास्तीति कृप्यो गौः । अन्ये-
 भ्योऽपि दृश्यते । हिम्याः पर्वताः । गुण्या ब्राह्मणाः ॥ अ-
 स्मायामेधास्रजो विनिः पू।२।१२१ यशस्वी । यशस्वान् ।
 मायावी । मायावान् । ब्रह्मादिपाठान्मायो । मायिकः । स्रग्वी ।
 शृङ्गवृन्दाभ्यामारकन् । शृङ्गारकः । वृन्दारकः । फलवर्हा-
 भ्यामिनच् । फलिनः बर्हिणः । हृदयाच्चालुरन्यतर-
 स्याम् । हृदयालुः । हृदयी । हृदयिकः । हृदयवान् । शीतो-
 ष्णतृप्रेभ्यस्तदसदने । शीतं न सङ्गते शीतालुः । उष्णालुः ॥
 तृपः पुरोडाशस्तं न सङ्गते तृपालुः । तत्पर्वमरुद्ग्याम् । पर्वतः ।
 मरुतः ॥ ऊर्णाया युस् पू।२।१२३ उर्णायुः ॥ वाचो गिम-
 निः पू।२।१२४ वाग्मी । आलजाटचौ बहुभाषिणि पू।२
 १२५ कुत्सित इति वक्तव्यम् । कुत्सितं बहु भाषते वा-
 चालो वाचाटः । यस्तु सम्यग्बहु वदति तत्र वाग्मीत्येव ॥ स्वा-
 मिन्नैश्वर्ये पू।२।१२६ एश्वर्यवाचकात् स्वशब्दान्मत्त्वर्थे आ-
 मिनिच् । स्वामी ॥ अर्शसादिभ्योऽच् पू।२।१२७। अर्शादि
 अस्य विद्यन्ते अर्शसः । आकृतिगणोयम् ॥ वातातीसाराभ्यां
 कृक्च पू।२।१२८ चादिनिः । वातकी । अतिसारकी । पिशा-
 चाच्च । पिशाचकी ॥ हस्ताज्जातौ पू।२।१३३ हस्ती ।
 वर्णादिब्रह्मचारिणि पू।२।१३४ वर्णी ॥ कंशभ्यां बभ-

युस्तितुतयसः पू।२।१३८ कमित्युदकसुखयोः। शमिति सुखे-
 चाभ्यां सप्त प्रत्ययाः स्युः। युस्यसोः सकारः पदत्वार्थः। कंवः।
 कंभः। कंयुः। कंतिः। कंतुः। कंतः। कंयः। एवं शंवइत्यादि ॥
 तुन्दिबलिवटेभः पू।२।१३९ तुन्दिभः। वलिभः। वटिभः॥
 अहंशुभश्रौर्यस् पू।२।१४० अहंयुः। अहंकारवान्। शुभंयुः।
 शुभान्वितः॥ इति मत्वर्थीयाः॥

प्रागिदशो विभक्तिः पू।३।१ दिक्शब्देभ्य इत्यतः प्राग्व-
 द्यमाणाः प्रत्यया विभक्तिसंज्ञाःस्युः। अथ स्वार्थिकाः। किंसर्व-
 नामबहुभ्योऽह्यादिभ्यः पू।३।२ किमः सर्वनाम्नो बहुश-
 ब्दाच्चेति प्रागिदशोऽधिक्रियते॥ पञ्चस्यास्तसिल् पू।३।७
 पञ्चम्यन्तेभ्यः किमादिभ्यस्तसिल् वा॥ कुतिहोः॥७।२।१०४
 किमः कुस्तादौ हादौ च विभक्तौ। कुतः। कस्मात्॥ दूदम दूश्
 पू।३।३। प्रागिदशीये। इतः॥ अन्पू।३।४ एतदः प्रागिदशीये।
 अनेकाल्त्वात्सर्वादेशः। अतः। अमुतः। यतः। ततः। बहुतः।
 ह्यादेस्तु हाभ्यां॥ पर्यभिभ्यां च ४।३।९ तसिल्। परितः॥
 सर्वत इत्यर्थः। अभितः उभयत इत्यर्थः। सप्तम्यास्त्रल् पू।३।१०।
 कुत्र। यत्र। तत्र। बहुत्र॥ दूदमोहः पू।३।११। त्रलोपवादः। इह।
 किमोऽत् पू।३।१२। वा स्यात्॥ क्वाति ७।२।१०५। किमः।
 क्व। कुत्र। दूतराभ्योपि दृश्यंते पू।३।१४। पंचमीतरविभ-
 क्तयन्तादपि तसिलादयो दृश्यन्ते। दृशिग्रहणाद्भवदादियोग एव।

स भवान् । ततो भवान् । तत्र भवान् तं भवन्तं । ततो भवन्तं । तत्र-
 भवन्तं । एवं दीर्घायुः । देवानां प्रियः । आयुष्मान् ॥ सर्वैकान्य-
 किंयत्तदः काले दा ५।३।१५। सप्तम्यन्तेभ्य एभ्यः का-
 लार्थेभ्यः स्वार्थे दा स्यात् ॥ सर्वस्य सोऽन्यतरस्यां दि४।३।६।
 दादौ प्राग्दिशीये सर्वस्य सो वा । सर्वस्मिन् काले सदा । सर्वदा ।
 एकदा । अन्यदा । कदा । यदा । तदा । काले किं । सर्वत्र देशे ॥
 इदमोर्हि ५।३।१६। सप्तम्यन्तात् ॥ एतेतौ रथोः ५।२।४।
 इदम एत इत् एतौ स्तो रेफादौ थकारादौ च प्राग्दिशीये परे । अस्मि-
 न्काले एतर्हि ॥ काले किम् । इह देशे ॥ अधुना ५।३।१७। इदमो
 निपातोयम् ॥ दानीं च ५।३।१८। इदमो दानीं प्रत्ययः काले ।
 इदानीम् । तदो दा च ५।३।१९। तदा । तदानीम् । अनद्यतने
 हि लन्यतरस्याम् ५।३।१६ कर्हि । कदा । यर्हि । यदा । तर्हि ।
 तदा । एतदोन् ५।३।४। एत इत् एतौ स्तो रेफादौ थकारादौ
 च प्राग्दिशीये । एतस्मिन्काले एतर्हि । सद्यः परुत्परार्थेष-
 मः परेद्यव्यद्यपूर्वेद्युरन्येद्युरितरेद्युरपरेद्युरधरेद्युरुभ-
 येद्युत्तरेद्युः ५।३।२२ एते निपात्यन्ते द्युश्चोभयाद्वक्तव्यः
 उभयद्युः । प्रकारवचने धाल् ५।३।२३। प्रकारवृत्तिभ्यः
 किमादिभ्यस्थाल् । तेन प्रकारेण तथा । यथा । इदः मस्यमुः ।
 ५।३।२४ थालोपवादः । एतदोऽपि वाच्यः । अनेन एतेन
 वा प्रकारेण इत्थम् । किमश्च ५।३।२५ केन प्रकारेण कथम्
 इति प्राग्दिशीयाः ॥

दिक्शब्देभ्यः सप्तमीपञ्चमीप्रथमाभ्योदिग्दे-
 शकालेष्वस्तातिः ५।३।२७ सप्तम्याद्यन्तेभ्यो दिग्शब्देभ्यो
 दिग्देशकालवृत्तिभ्यः स्वार्थेऽस्तातिः । पूर्वाधरावरानामसि-
 पुरधवश्चैषाम् ५।३।३६ एभ्योऽस्तात्यर्थे सिस्तयोगे चैषां
 पुरध्वश्चैषां इत्यादेशः स्युः । अस्ताति च ५।३।४० पूर्वादीनां
 पुरादयः स्युः । पूर्वस्यां । पूर्वस्याः । पूर्वा वा दिक् । पुरः ।
 पुरस्तात् । अधः । अधस्तात् । अवः । विभाषावरस्य ५।३।४१
 अस्तातो अवा स्यात् । अवस्तात् । अवरस्तात् । एवं देशे काले च ।
 दिशि रुढेभ्यः किम् । ऐन्द्रां वसति । सप्तम्याद्यन्तेभ्यः किम् ।
 पूर्वं ग्रामं गतः । दिगादिवृत्तिभ्यः किम् । पूर्वस्मिन् गुरौ वसति ।
 अस्ताति चेति ज्ञापकादसिरस्तातिं न बाधते । दक्षिणोत्तरा-
 भ्यामतसुच् ५।३।२८ अस्तातिरपवादः । दक्षिणतः । उत्तरतः ।
 विभाषा परावराभ्याम् ५।२।२६ परतः । परस्तात् । अव-
 रतः । अवरस्तात् । अञ्चेलुक् ५।३।३० अञ्चत्यन्तादिक्
 शब्दादस्तातेर्लुक् स्यात् । प्राक् । उदक् । उपर्युपरिष्ठात् ५।३।
 ३१ निपातावेतौ । पश्चात् ५।३।३२ तथा । उत्तराधर-
 दक्षिणादातिः ५।३।३४ उत्तरात् । अधरात् । दक्षिणात्
 एनवन्यतरस्यामदूरे पञ्चम्याः ५।३।३५ उत्तरादिभ्य
 एनञ्वा स्यादवध्यवधितमोः सामीप्ये पञ्चम्यन्तात् न । उत्तरेण ।
 अधरेण । दक्षिणेन । पञ्चे यथा स्वं प्रत्ययाः । इह केचिद्विक्लव्यदमा-

चादेनपमाहः । पूर्वेण ग्रामम् । दक्षिणादाच् ५।३।३६ अस्ताते-
 विषये । दक्षिणादसति । अग्रञ्चम्प्रा इत्येव । दक्षिणादागतः ।
 आहि च दूरे ५।३।३७ चादच् । दक्षिणाहि । दक्षिणा ।
 उत्तराच्च ५।३।३८ उत्तराहि । उत्तरा । संख्याया विधा-
 र्थे धा ५।३।४३ क्रियाप्रकारे वर्तमानात् संख्याशब्दास्वार्थे धा-
 स्यात् । चतुर्धा । एकाद्वो ध्यमुजन्यतरस्याम् ५।३।४४
 ऐक्यम् । एकधा । द्विच्योश्च धमुञ् ५।३।४५ आभ्यां धा
 इत्यस्य धमुञ्वा । द्वैधम् । द्विधा । त्रैधम् । त्रिधा । एधाच्च ५।
 ३।४६ द्वेधा । त्रेधा । याप्ये पाशप् २।५।३७ कुत्सितो
 भिषग्भिषक्पाशः । तीयादीकक् स्वार्थे वा वाच्यः । द्वैती-
 यकः । द्वितीयः । तार्तीयकः । तृतीयः । न विद्यायाः । द्विती-
 याविद्येत्येव । एकादाकिनिच्चासहाये ५।३।५२ चात्क-
 न्तुकी । एकः । एकाकी । एककः । भूतपूर्वे चरट् ५।३।५३
 आढयो भूतपूर्वः आढ्यचरः । षष्ठया रूप्य च ५।३।५४ ।
 षष्ठ्यन्ताद्भूतपूर्वे रूप्यः स्याच्चरट्च । कृष्णस्य भूतपूर्वो गौः
 कृष्णरूप्यः कृष्णचरः ॥ आतिशायने तमविष्ठनौ । ५।३।
 ५५ । अतिशयविशिष्टार्थे एतौ स्तः । अयमेष्टासतिशयेनाढ्य
 आढ्यतमः । लघुतमो लघ्विष्ठः । तिङश्च ५।३।५६ तिङन्ता
 दतिशये द्योत्ये तमप्यस्यात् । तरप्तमपौ घः १।१।२२ किमे-
 तिङव्ययचादास्वद्रव्यप्रकर्षे ५।४।११ किम एदन्तात्तिङो-

द्रव्ययाच्च यो घस्तदन्तादामुः स्यान्नन्तं द्रव्यप्रकर्षं । किन्तमाम् ।
 प्राज्ञेतमाम् । प्रगेतमाम् । पचतितमाम् । उच्चैस्तमाम् । द्रव्यप्र-
 कर्षेत उच्चैस्तमस्ततः द्विवचनविभज्योपपदे तरवीयसु-
 नौ ५।३।५७ द्वयोरेकस्यातिशये विभक्तव्ये चोपपदे सृष्टिदन्ता
 देतो स्तः । पूर्वयोरपवादः । अयमनयोरतिशयेन लघुतरो लघी-
 यान् । उदीच्याः प्राच्येभ्यः पटवः पटुतराः पटीयांसः । अजादी
 गुणवचनादेव ५।३।५८ इष्टन्नीयसुनौ । नेह । पाचकतरः ।
 पाचकतमः । प्रशस्यस्यश्चः ५।३।६० इष्टेयसोः परतः । प्रकृ-
 त्यैकाच् ६।४।६३ इष्टादिष्वेकाच् प्रकृत्या स्यात् श्रेष्ठः ।
 श्रेयान् । ज्य च ५।३।६१ प्रशस्यस्य ज्यादेश इष्टेयसोः ।
 ज्येष्ठः । ज्यादादीयसः ६।४।६० आदेः परस्य । ज्यायान्
 वृद्धस्य च ५।३।६२ ज्यादेश अजाद्योः । ज्येष्ठः । ज्यायान् ।
 अन्तिकवाढयोर्नेदसाधौ ५।३।६३ अजाद्योरिष्टेयसोः ।
 नेदिष्ठः । नेदीयान् । साधिष्ठः । साधीयान् । स्थूलदूरयुक्-
 स्वक्षिप्रक्षुद्राणां यणादिपरं पूर्वस्य च गुणः ६।४।
 १५६। एषां यणादिपरं लप्यते पूर्वस्य च गुण इष्टादिषु । स्थविष्ठः
 दविष्ठः । यविष्ठः । ऋसिष्ठः । क्षेपिष्ठः । क्षोदिष्ठः । एवमीयसुन
 ऋक्षिप्रक्षुद्राणां पृथवादित्वाद्भूमिमा । क्षेपिमा । क्षोदिमा ।
 प्रियस्थिरस्फिरोरुबहुलगुरुबृहत्प्रदीर्घं बृन्दारकाणां
 प्रस्यस्फवर्बहिगर्वपिचन्द्राविबृन्दाः ६।४।१५७ प्रिया-

दोनां प्रादयः स्युरिष्ठादिषु । प्रेष्ठः । स्थेष्ठः । स्फेष्ठः । वरिष्ठः
 बहिष्ठः । गरिष्ठः । वर्धिष्ठः । चपिष्ठः । द्राधिष्ठः । वृन्दिष्ठः ।
 एवमीयसन् । प्रियोरुबहुलगुरुदीर्घाणां पृथवादित्वात्प्रेमेत्यादि ।
 बहोर्लोपोभूच बहोः ६।४।१५८। बहोः परयोरिष्ठमेयसोर्लोपः
 स्याद्बहोश्चभूरादेशः । भूमा । भूयान् । इष्ठस्ययिट्चर्ह ६।४।१५९
 बहोः परस्य इष्ठस्य लोपोयिडागमश्च । भूयिष्ठः । विन्मतोर्लुक्
 ५।३।६५ इष्ठेयसोः परतः । अतिशयेनत्वग्वान् त्वचिष्ठः । त्वचीयान्
 प्रशंसायांरूपम् ५।३।६६ । सुबन्तात्तिङन्ताच्च । प्रशस्तः पटुः ।
 पटुरूपः । पचतिरूपम् । ईषदसमाप्तौ कल्पददेश्यदेशी-
 यरः ५।३।६७ । ईषदूनो विद्वान् विद्वत्कल्पः । विद्वद्देशीयः ।
 पचतिकल्पम् । विभाषासुपो बहुच् पुरस्तात् ५।३।६८
 ईषदूनः पटुर्बृहपटुः । पटुकल्पः । सपः किम् । यजतिकल्पम् ।
 प्रागिवात्कः ५।३।७० । इवे प्रतिकृतावित्यतः प्राक्काधिकारः ।
 अव्ययसर्वनाम्नामकच् प्राक्टेः । ५ । ३ । ७१ । का-
 पवादः । तिङश्चेत्यनुवर्तते ॥ कस्य च दः ५।३।७२ ॥
 कान्ताव्ययस्यदादेशोऽकच् अज्ञाति ५।३।७३ । कस्यायमश्वोऽश्व-
 कः । उच्चकैः । नीचकैः । सर्वके । पचतकि । धकित् ॥ कुत्सिते
 ५।३।७४ । कुत्सितोऽश्वोऽश्वकः ॥ अल्पे ५।३।८५ । अल्पं
 तैलं तैलकम् । क्लृप्तो वृक्षो वृक्षकः ॥ अस्मिन्प्रकरणे हलादौ
 प्रत्यये द्वितीयादचः परस्य लोपो वा वाच्यः ।

देवदत्तकः । देवकः ॥ लोपः पूर्वपदस्य च । दत्तकः ॥
 विनापि प्रत्ययं पूर्वोत्तरपदयोर्लोपो वा वाच्यः ।
 सत्यभामा । भामा । सत्या ॥ कुटीशमीशुरडाभ्यो रः । ५।
 ३।८८। ऋस्वा कुटी कुटीरः । शमीरः । शुरडारः ॥ कुत्वा डुपच्
 । ५।३।८९। ऋस्वा कुतुः कुतुपः । 'कुतुः कृतेः स्नेहपात्रं ऋस्वा सा
 कुतुपः पुमान्' ॥ कासूगोणीभ्यां ष्टरच् । ५।३।९०।
 आयुधविशेषः कासूः । ऋस्वा सा कासूतरी । गोणीतरी ।
 वत्सोक्षाश्वर्षभेभ्यश्च तनुत्वे ॥ ५।३।९१। वत्सतरः । उ-
 क्षतरः । अश्वतरः । ऋषभतरः ॥ कियत्तदोर्निर्धारणे द्वयो-
 रेकस्य डतरच् । ५।३।९२। अनयोः कतरो वैष्णवः । यतरः ।
 ततरः । वा बहूनां जातिपरिप्रश्ने डतमच् । ५।३।९३।
 जातिपरिप्रश्न इति प्रत्याख्यातमाकरे । कतमो भवतां कठः ।
 यतमः । ततमः । वा ग्रहणमकजर्थम् ॥ एकाच्च प्राचाम् ।
 ५।३।९४। डतरच् डतमच्च स्यात् । अनयोरिकतरो मैत्रः । ए-
 षामेकतमः ॥ इति प्राग्वीयाः ॥

द्वे प्रतिकृतौ । ५।३।९६। कन्स्यात् । अश्व इव प्रति-
 कतिरश्वकः ॥ शाखादिभ्यो यः । ५।३।१०३। शाखेव
 शाख्यः । मुख्यः । जघन्यः । अग्रः । शरण्यः ॥ कुशायाच्छुः ।
 ५।३।१०५। कुशाग्रियः ॥ तत्प्रकृतवचने मयट् । ५।४।२१
 प्राचुर्येण प्रस्तुतं प्रकृतं तस्य वचनं प्रतिपादनम् । भावे अधिकरणे

वा ल्युट् । आद्ये प्रकृतमन्नं अन्नमयम् । अपूपमयम् । द्वितीये
 अन्नमयो यज्ञः । अपूपमयं पर्व ॥ संख्यायाः क्रियाभ्यावृत्ति-
 गणने कृत्वसुच् । ५।४।१७। अभ्यावृत्तिर्जन्म । क्रियाजन्म-
 गणनवृत्तेः संख्यायाः स्वार्थं कृत्वसुच् । पञ्चकृत्वो भुङ्क्ते ॥
 संख्यायाः किं । भूरिवारान्भुङ्क्ते ॥ द्वित्रिचतुर्भ्यः सुच् । ५।
 ४।१८। कृत्वसुचोऽपवादः । द्विर्भुङ्क्ते । त्रिर्भुङ्क्ते । रात्सस्य । चतु-
 र्भुङ्क्ते ॥ एकस्य सकृच्च । ५।४।१९। सकृदादेशः चात्सुच् ।
 सकृद्भुङ्क्ते ॥ देवतान्तात्तादर्थ्यं यत् । ५।४।२०। तदर्थं एव
 तादर्थ्यम् । अतएव स्वार्थं ऽयञ् । अग्निदेवतायै इदमग्निदेवत्यम्
 पितृदेवत्यम् ॥ पादार्घ्याभ्यां च । ५।४।२१। पादार्घ्यमुदकं पाद्यं ।
 अर्घ्यम् । अतिथेऽर्घ्यः । ५।४।२२। अतिथये इदमातिथ्यं । नवस्य
 नूनादेशस्तनपतनपूर्वाश्चवक्तव्यः स्वार्थं । नूतनम् । नूतनं ।
 नवीनम् । भागरूपनामभ्यो धेयः । भागधेयम् । रूपधेयम् ।
 नामधेयम् ॥ आग्नीध्रसाधारणादञ् । आग्नीध्रम् । साधारणम् ।
 देवात्तल् । ५।४।२३। देव एव देवता ॥ अघेः कः । ५।४।२४।
 अविरेव अविक्कः ॥ यावादिभ्यः कन् । ५।४।२५। याव एव
 यावकः । मणिकः ॥ सर्वप्रातिपदिकेभ्यः स्वार्थं कन् । बहु-
 तरकं ॥ मृदस्तिक्कन् । ५।४।२६। मृदेव मृत्तिका ॥ सस्नौ
 प्रशंसायाम् । ५।४।२७। रूपोऽपवादः । प्रशस्ता मृन्मृत्ता ।

वृत्तना ॥ प्रज्ञादिभ्यश्च ॥ ५॥४॥३८॥ अण् स्यात् । प्रज्ञ एव
 प्राज्ञः । दैवतः । बांधवः । पूगाञ्ज्योऽयामणीपूर्वात् ५॥३॥
 ११२॥ स्वार्थे । नानाजातीया अनियतवृत्तयोऽर्थकामप्रधानाः
 सङ्घाः पूगाः । लोहितध्वज्यः । ऊयाद्यस्तद्राजाः ५॥३॥११६
 तद्राजस्येति लुक् । लोहितध्वजाः । ब्रातेति ज्यः । कापोतपाक्चः ।
 कपोतपाकाः । कौञ्जायना इत्यादि । बह्वलपार्थाच्छस्कार-
 कादन्यतरस्याम् ५॥४॥४२॥ बहूनि ददाति बहुशः । अल्पयः ।
 बह्वलपार्थान्मङ्गलामङ्गलवचनम् । नेह । बहु ददात्यनि-
 ष्टेषु । अल्पं ददात्याभ्युदयिकेषु ॥ संख्यैकवचनाच्च वी-
 षसायाम् ५॥४॥४३॥ वीषी ददाति द्विशः । माषंमाषं ददाति
 माषशः । परिमाणशब्दाद्वृत्तावेकार्था एव । संख्यैकवचनात्किम् ।
 घटं घटं ददाति । वीषसायां किम् । वी ददाति । कारकादित्येव ।
 द्वयोर्द्वयोः स्वामी । प्रतियोगे पञ्चम्यास्तसिः ५॥४॥४४॥
 प्रतिना कर्मप्रवचनीयेन योगे या पञ्चमी विहिता तदन्तात्तसिः ।
 प्रद्युम्नः कृष्णतः प्रति । आद्यादिभ्यस्तसेरुपसंख्यानम् ।
 आदौ । आदितः । मध्यतः । पृष्ठतः । पार्श्वतः । आकृतिगणोपम् ।
 स्वरेण । स्वरतः । वर्णतः । कृभ्वस्तियोगे संपद्यकर्तरि
 च्विः । ५॥४॥५०॥ अभूततद्भाव इति वक्तव्यम् ।
 विकारात्मतां प्राप्नुवत्यां प्रकृतौ वर्तमानादिकारशब्दात्स्वार्थं
 च्विर्वा स्यात्करोत्यादिभिर्व्योगे ॥ अस्य च्वौ । ७॥४॥३२

ईत् । अकृष्णः कृष्णः संपद्यते तं करोति कृष्णीकरोति । ब्रह्मीभव-
 ति । गङ्गी स्यात् ॥ अठ्ययस्य चावीत्वं नेति वाच्यम् ।
 दोषाभूतमहः । द्विवाभूता रात्रिः ॥ क्यच्चयोश्च । ६।४।१५२ ।
 हलः परस्याभत्ययस्य लोपः क्ये च्वौ च परतः । गार्गीभवति ।
 च्वौ च । ७।४।२६ । दीर्घः । शुचीभवति । पटुस्यात् ॥ अरुर्मन-
 श्चक्षुश्चेतोरहोरजसां लोपश्च । ५।४।५१ । चाच्चिवः ।
 अरुक्करोति । उन्मनीकरोति । चक्षुक्करोति । विचेतीकरोति । वि-
 रहीकरोति । विरजीकरोति ॥ विभाषा सातिः कात्स्न्ये ।
 ५।४।५२ च्विविषये सातिर्वा स्यात्साकल्ये । सात्पदाद्योः । कात्स्न्ये ।
 शस्त्रमग्निः संपद्यते अग्निसाद्भवति । अग्नीभवति । कात्स्न्ये किम् ।
 एकदेशेन शुक्लीभवति पटः ॥ अभिविधौ संपदा च । ५।४।५३
 संपदा क्त्वस्तिभिश्च योगे सातिर्वा व्याप्तौ । पक्षे क्त्वस्तियोगे
 च्विः । संपदा तु वाक्यमेव । अग्निसात्संपद्यते अग्निसाद्भवति ।
 शस्त्रम् । अग्नीभवति । जलसात्संपद्यते जलीभवति लवणम् ।
 तदधीनवचने । ५।४।५४ । सातिः क्त्वस्तिभिः संपदा च योगे ।
 राजसात्करोति । राजाधीनमित्यर्थः ॥ देये चा च । ५।४।५५ ।
 तदधीने देये चा स्यात्सातिश्च क्रादियोगे । विप्राधीनं देयं करोति
 विप्रत्राकरोति । विप्रत्रासंपद्यते । पक्षे विप्रसात्करोति । देये किम् ।
 राजसाद्भवति राष्ट्रं ॥ देवमनुष्यपुरुषपुरुमत्येभ्यो द्विती-
 यासप्तम्योर्बहुलम् । ५।४।५६ । एभ्यो द्वितीयान्तेभ्यः सप्त-
 म्यन्तेभ्यश्च चा स्यात् ॥ देवत्रा वन्दे । रमे वा । बहुलोक्तेरन्यत्रापि ।

बहुधा जीवते मनः ॥ अव्यक्तानुकारनाहयज्वरार्धादनि-
 तौ डाच् ॥५॥४॥५॥ इयजवरं न्यूनं नतु ततो न्यूनम् । अनेका-
 जिति यावत् । तादृशमर्थं यस्य तस्माद् डाच् कम्बुस्तिभिर्योगे ।
 डाचि बहुलं द्वे भवतः । डाचि विवक्षिते द्वित्वम् ॥ नित्य-
 माम्नेडिते डाचीति वक्तव्यम् । डाचपरं यदाप्नेडितं तस्मि-
 न्परे पूर्वपरयोर्वर्णयोः पररूपं स्यात् । इति तपयोः पः । पटपटाक-
 रोति । अव्यक्तानुकरणात्किम् । दृष्टकरोति । इयजवरार्धात्किम् ।
 अत्करोति । अवरेति किम् । खरटखरटाकरोति । अनितौ कि-
 म् । पटितिकरोति ॥ कृजो द्वितीयतृतीयशम्बबीजात्कृषौ
 ५॥४॥५॥ द्वितीयादिभ्यो डाचकृज एव योगे । बहुलोक्तेरव्यक्तानु-
 कारणादन्यस्य डाचि न द्वित्वम् । द्वितीयं तृतीयं कर्षणं करोति
 द्वितीयाकरोति । तृतीयाकरोति । शम्बाकरोति । बीजाकरोति ।
 संख्यायाश्च गुणान्तायाः ॥५॥४॥५॥ द्विगुणाकरोति च्चेत् ॥
 समयाच्च यापनायाम् ॥५॥४॥६॥ कषाविति निवृत्तं । सम-
 प्राकरोति । कालं यापयतीत्यर्थः ॥ सपत्रनिष्पन्नादतिव्यथ-
 ने ॥५॥४॥६॥ सपत्राकरोति नृगम् । सपुङ्गुशरप्रवेशनेन सपत्रं-
 करोतित्यर्थः । निष्पत्राकरोति । सपुङ्गुस्य शरस्याऽपरपार्श्वे निर्गम-
 नान्निष्पत्रं करोतीत्यर्थः । अतिव्यथने किम् । सपत्रं निष्पत्रं वा
 करोति भूतलम् । निष्कुलान्निष्कोषणे ॥५॥४॥६॥ निष्कु-
 लाकरोति दाडिमं । निर्गतं कुलमन्तरव्यथानां समूहो यस्मादिति

बहुव्रीहौ च । सुखप्रियादानुलोभ्ये । ५।४।६३। सुखाकरोति ।
 प्रियाकरोति गुरुम् । अनुकूलाचरणेनानन्दयतीत्यर्थः ॥ दुःखा-
 त्प्रातिलोभ्ये । ५।४।६४। दुःखाकरोति स्वामिनम् । पीडयती-
 त्यर्थः ॥ शूलात्पाके । ५।४।६५। शूलाकरोति । शूलेन पचतीत्य-
 र्थः ॥ सत्यादशपथे । ५।४।६६। सत्याकरोति भाण्डं वणिकं ।
 क्रेतव्यमिति तद्यं करोतीत्यर्थः । शपथे तु सत्यं करोति विप्रः ॥
 मद्रात्परिवापणे । ५।४।६७। मद्रशब्दो मङ्गलार्थः ॥ परिवाप-
 णं मण्डनम् । मद्राकरोतिकमारं । माङ्गल्यमण्डनेन संस्करोतीत्यर्थः ।
 भद्राच्चेति वक्तव्यम् । भद्राकरोति । अर्थः प्राग्वत् । परिवा-
 पणे किम् । मद्रं करोति । भद्रं करोति ॥ इति तद्धितप्रक्रिया ॥

सर्वस्य द्वे । ८।१।१। इत्यधिकृत्य ॥ परेर्वर्जने । ८।१।५।
 परेर्वर्जनेऽर्थे द्वे स्तः ॥ परिपरिवर्ज्ज्भ्यो वृष्टो देवः ॥ उपर्यध्यध-
 सः सामीप्ये । ८।१।७। उपर्युपरि ग्रामम् । ग्रामस्योपरिवृष्टात्स-
 मीपदेशे इत्यर्थः । अध्यधि सुखं । सुखस्योपरिवृष्टात्समीपकाले दुः-
 खमित्यर्थः । अधोऽधोलोकं । लोकस्याधस्तात्समीपे देशे इत्यर्थः ॥
 वाक्यादेरामन्त्रितस्यासूयासंमतिकोपकुत्सनभर्त्स-
 नेषु । ८।१।८। सुन्दरसुन्दर वृथा ते सौन्दर्यम् । देवदेव वन्द्योसि ।
 दुर्विनीत दुर्विनीत इदानीं ज्ञास्यसि । धानुष्क धानुष्क वृथा ते
 धनुः । चोर चोर घातयिष्यामि त्वाम् ॥ एकं बहुव्रीहिवत् ।
 ८।१।९। द्विरुक्त एकशब्दो बहुव्रीहिवत् । तेन सुब्रह्मोपुंश्रवा । ए-

कैकमक्षररम् । इह द्वयोरपि सुपोर्लुकि सति बहुव्रीहिवद्वावादेव
 प्रातिपतिकत्वान्समुदायात्सप् । तच्च एकवचनमेव । एकैक्याहुत्या ।
 आवाधे च । ८।१।१० । पीडायां द्वे स्तो बहुव्रीहिवच्च । गतगतः ॥
 गतगता ॥ प्रकारे गुणवचनस्य । ८।१।१२ सादृश्ये द्योत्ये गु-
 णवचनस्य द्वे स्तस्तच्च कर्मधारयवत् । पटुपट्वी ॥ पटुपटः । पटु-
 सदृश ईषत्पटुरितियावत् ॥ आनुपूर्व्ये द्वे वाच्ये । मूलेमूले स्थू-
 लः ॥ संभ्रमेण प्रवृत्तौ यथेष्टमनेकधा प्रयोगो न्याय-
 सिद्धः । सर्प २ बुध्यस्व २ । सर्प ३ । बुध्यस्व ३ ॥ कर्मव्यति-
 हारे सर्वनाम्नो द्वे वाच्ये समासवच्च बहुलम् । बहु-
 लग्रहणादन्यपर्योर्न समासवत् । इतरशब्दस्य तु नित्यम् ॥ अ-
 समासवद्भावे पूर्वपदस्थस्य सुपः सुर्वक्तव्यः । अन्योन्यां
 विप्रा नमन्ति । अन्योन्यौ । अन्योन्येन कृतम् । अन्योन्यस्मै द-
 त्तमित्यादि ॥ सूचीनपुंसकयोरुत्तरपदस्थाया विभक्तेरा-
 म्भावो वाच्यः । अन्योन्यां अन्योन्योम् । परस्पराम् । परस्परं ।
 इतरेतरां । ततरेतरं वा इमे ब्राह्मण्यौ कुले वा भोजयतः ॥
 दलद्वये टाबभावः क्लीबे चाद्विरहः स्वसोः ।
 समासे सोरलुक् चेति सिद्धं बाहुलकाच्चयम् ॥
 अन्योन्यमित्यादौ दलद्वये टाप् । अङ्ङतरेत्यदङ् च प्राप्तः । 'अ-
 न्योन्यसंसक्तमहस्त्रियामम् ' । अन्योन्याश्रयः । परस्पराक्षिसाह-
 श्रयम् । अदृष्टपरस्परैरित्यादौ सोर्लुक् च प्राप्तः । सर्वं बाहुलकात्
 साधेयम् ॥ इति द्विवृत्तप्रक्रिया ॥

अथ स्त्रीप्रत्ययाः ।

स्त्रियाम् । ४।१।३। अधिकारोऽयं समर्थानामिति यावत् ॥ अ-
जाद्यतष्ठाप् । ४।१।४। अजादीनामकारान्तस्य च वाच्यं य-
त्स्त्रीत्वं तत्र द्योत्ये टाप् स्यात् । अजा । अजादिभिः स्त्रीत्वस्य
विशेषणान्नेह । पञ्चाजी । अत्र हि समासार्थसमाहारनिष्ठं स्त्री-
त्वम् । अतः । खट्वा । अजा । एडका । अश्वा । चटका । मूषिका ।
बाला । वत्सा । ह्रीडा । मन्दा । विलाता ॥ संभस्त्राजिनशण-
पिण्डेभ्यः फलात् । संफला । भस्त्रफला इत्यादि ॥ सद्-
च्काण्डप्रान्तशतैकेभ्यः पुष्पात् । सत्पुष्पा । प्राक्पुष्पा ।
प्रत्यक्पुष्पा ॥ शूद्रा चामहत्पूर्वा जातिः । पुंयोगे तु शूद्री ।
अमहत्पूर्वा किं । महाशूद्री । कृञ्चा । उष्णिहा । देवविशा । जेष्ठा ।
कनिष्ठा । मध्यमेति पुंयोगेपि । कीकिलाज्जातावपि ॥ मूला-
न्नजः । अमूला ॥ उगितश्च । ४।१।६। डीप् । भवन्ती । पच-
न्ती ॥ इनो र च । ४।१।७। वन्नन्तात्तदन्ताच्च डीप्स्याद्-
श्चान्तादेशः । सुत्वानमतिक्रान्ता अतिसुत्वरी । अतिधीवरी । शर्व-
री ॥ वनो न हश् इति वक्तव्यम् । अवावाग्राहणी । रा-
ज्युध्वा ॥ बहुव्रीही वा । बहुधीवा । बहुधीवरी ॥ पादी-
ऽन्यतरस्याम् । ४।१।८। द्विपदी । द्विपात् ॥ टावृचि । ४।१।
९। द्विपदा ऋक् । एकपदा ॥ मनः । ४ । १।११। मन्नन्तान्न

डीप् । सीमानौ ॥ अनौ बहुव्रीहेः ॥ ४ । १ । १२ ॥
 अनन्ताद्वह्व्रीहेर्नडीप् । बहुयच्वा । बहुधज्वानौ ॥ डाबुभा-
 र्भ्यामन्यतरस्याम् । ४ । १ । १३ । सूत्रद्वयोपात्ताभ्यां डाब्वा ।
 सीमा । सीमे । सीमानौ । दामानौ । दामे । अन उपधालो-
 पिनोऽन्यतरस्याम् । ४ । १ । २८ । अनन्ताद्वह्व्रीहेरुपधालोपि
 नो वा डीप् । पक्षे डावनिषेधौ । बहुराज्ञी । बहुराज्ञ्यौ । बहुराज्ञा -
 बहुराजानौ ॥ प्रत्ययस्थात्कात्पूर्वस्यात् इदाप्यसुपः
 ७ । ३ । ४४ । प्रत्ययस्थात्कात्पूर्वस्यात्कारस्यकारः स्यादापि परे
 स आप्सुपः परो न चेत् । सर्विका । कारिका । अतः किम् । नौका ।
 प्रत्ययस्थात्किम् । शक्नोतीति शका । असुपः किम् । बहुपरिवा-
 जका । नगरी । मामकनरकयोरुपसंख्यानम् । मामिका ।
 नरिका । त्युत्तयपोश्च । दाक्षिणात्यिका । इहृत्यिका । न
 यासयोः ७ । ३ । ४५ । यत्तदीरस्येन्न । यका सका । यकाम् ।
 तकाम् । त्यकनश्च निषेधः । उपत्यका अधित्यका । आ-
 शिषि वुनश्च न । जीवका । भवका । उत्तरपदलोपे न ।
 देवदत्तिका । देवका । क्षिपकादीनां च । क्षिपका । भुवका ।
 षटका । कन्यका । तारका ज्योतिषि । (वर्णका तान्तवै ।)
 वर्तकाशकुनौ प्राचाम् । अष्टका पितृदेवत्ये । सूत-
 कापुत्रिका हन्धारकाणां वेति वक्तव्यम् । एषां पा अकारो

भवतीत्यर्थः । सूतिका । सूतकेत्यादि । उदीचामातः स्थाने
 यकपूर्वायाः ७।३।४६। यकपूर्वस्य स्त्रीप्रत्ययस्यातः स्थाने यो
 ऽतस्य कात्पूर्वस्येद्वापि परे । केण इति क्त्स्वः । अर्यिका । चटकका ।
 चटकिक्का । आतः किम् । सांकाश्ये भवा सांकाश्रियका । यकेति किं ।
 अश्विका । स्त्रीप्रत्ययस्येति किम् । शुभयिका अभाषितपुंस्का
 च्च ७।३।४८। एतस्माद्विहितस्यातः स्थानेऽत इद्वा । गङ्गाका ।
 गङ्गिका । आदाचार्याणाम् ७।३।४९। पूर्वविषये । गङ्गाका ।
 अनुपसर्जनात् ७।१।१४। अधिकारोयं यूनस्तिरित्यभिव्याप्य ।
 टिड्ढाणञ्द्वयसज्जदघ्नञ्मात्रचत्तयपठक् ठञ्कञ्क्व
 रपः ४।१।१५ अनुपसर्जनं यद्विदादि तदन्तं यददन्तं ततो ङीप् ।
 कुरुचरी । उपसर्जनत्वान्नेह । बहुकुरुचरा । नदट् । नदी । देवट् ।
 देवी । सौपर्ण्यी । ऐंद्री औत्सी । ऊरुद्वयसी । ऊरुदघ्नी । ऊरु-
 मात्री । पञ्चतयी । आचिकी । लावणिकी । यादृशी । इत्वरी ।
 नञ् स्नजीकक्ख्युंस्तरुणतलुनानामुपसंख्यानम् ।
 स्वैणी । पौस्नी । शाक्तीकी । आठञ्चकरणी । तरुणी । तलुनी ।
 यञश्च ॥ ४ । १ । १६ । यजन्तात् प्रातिपदिकान् ङीप् ।
 अकारलोपे कृते । हलस्तद्धितस्य ६।४।१५०॥ हल उत्त-
 रस्थोपधाभूततद्धितस्य लोप इति । गार्गी । प्राचां ऋतद्धितः
 ४।१।१७। यजन्तात्छो वा । षः प्रत्ययस्य १।३।६। प्रत्य-

यादिः ष इत्स्यात् । आयनेयीनीत्यायनादेशः । षित्वसामर्थ्या-
 त्पिन्नैरेति डीष् । गार्ग्यायणी । वयसि प्रथमे । ४।१।२० ।
 प्रथमवयोवाचिनीऽदन्तान्डीप् । कुमारी । वयस्यचरम इति
 वाच्यम् । वधूटी । चिरण्टी । द्विगोः ४।१।२० । अदन्ता-
 द्विगोर्डीप् । त्रिलोकी । अजादित्वात् त्रिफला । अयनीका सेना ।
 अपरिमाणविस्ताचितकम्बल्येभ्यो न तद्धितलुकि । ४
 १।२२ । अपरिमाणान्ताविस्ताद्यन्ताच्च द्विगोर्न डीप् तद्धितलुकि ।
 पञ्चभिरश्वैः क्रीता पञ्चाशवा । आर्हीयष्ठक् । अध्यर्हेति लुक् ।
 द्वौ विस्तौ पचति । द्विविस्ता । द्व्याचिता । द्विकम्बल्या । परमा-
 णात्तु द्व्याढको । तद्धितलुकि किम् । समाहारे पञ्चाश्वी । काण्डा-
 न्तात्क्षेत्रे ४।१।२३ । क्षेत्रे यः काण्डान्तो द्विगुस्ततो न डीप्
 तद्धितलुकि । द्वे काण्डे प्रमाणमस्या द्विकाण्डा क्षेत्रभक्तिः । मात्रचः
 प्रमाणे लो द्विगोर्नित्यमिति लुक् । क्षेत्रे किम् । द्विकाण्डी रज्जुः
 पुरुषात्प्रमाणेऽन्यतरस्याम् ४।१।२४ । प्रमाणे यः पुरुष-
 स्तदन्ताद्विगोर्डीप् स्यात्तद्धितलुकि । द्वौ पुरुषौ प्रमाणमस्या द्विपु-
 रुषौ द्विपुरुषा वा परिखा ॥ ऊधसोऽनङ् ५।४।१३१ ऊधो-
 न्तस्य बहुव्रीहेरनङ् स्त्रियाम् । बहुव्रीहेरुधसो डीष् ४।१
 २५ । ऊधोन्ता बहुव्रीहेः । कुण्डोऽधो । स्त्रियां किम् । कुण्डोऽधो
 धेनुकम् । दामहायनांताच्च ४।१।४७ संख्यादेर्बहुव्रीहेर्दा-
 मन्ताह यनान्ताच्च डीप् । द्विदाम्नी । द्विहायनी बाला ॥ चि-

चतुर्थ्यां हायनस्य णत्वं वाच्यम् । वयोवाचकहायस्य
 डीप् णत्वं चेष्ट्यते । त्रिहायणी । चतुर्हायणी । वयसोऽन्यत्र ।
 त्रिहायना । चतुर्हायना शाला । अन्तर्वत्पतिवतीर्णक ४।१।
 ३२। नान्तत्वान्डीप् । अन्तर्वत्नी । पतिवत्नी । गर्भभर्तृसंयोग
 एवेष्ट्यते । अन्यत्रतु । अन्तरस्त्यस्यां शालायां घटः । पतिमती
 पृथिवी ॥ पत्युर्नो यज्ञसंयोगे ॥ ४।१।३३। वक्षिष्ठस्यपत्नी ।
 विभाषा सपूर्वस्य ॥ ४।१।३४। पति शब्दान्तस्य नो वा । गृह-
 पत्नी । गृहपतिः । दृढपत्नी । दृढपतिः ॥ नित्यं सपत्न्या-
 दिषु ॥ ४।१।३५। सपत्नी । एकपत्नी । वीरपत्नी ॥ पूतकतो-
 रैच ॥ ४।१।३६। पूतकतोः स्त्री पूतकतायी ॥ वृषाकप्यग्नि-
 कुसितकुसिदानामुदात्तः ॥ ४।१।३७। एषामुदात्त ए आदेशो
 डीप् च । वृषाकपेः स्त्री वृषाकपायी । अगनायी । कुसितायी । कुसि-
 दायी ॥ मनोरौ वा ॥ ४।१।३८। मनुशब्दस्योकारादेशः स्या-
 दुदात्तैकारश्च वा डीप् च । मनायी । मनावी । मनुः ॥ वर्णादनु-
 दात्तात्तोपधात्तो नः ॥ ४।१।३९। वर्णवाची योऽनुदात्तान्तस्तो-
 पधस्तदन्ताद्वा डीप्तस्य नः । एता । एनी । रोहिता । रोहिणी ॥
 प्रिद्धौरादिभ्यश्च ॥ ४।१।४०। डीप् । नर्तकी । गौरी । अन-
 ड्डी । अनड्वाही । पिप्पल्यादयश्च । आकृतिगणोपमम् । मत्स्य-
 स्य ड्याम् । यलोपः । मत्सी ॥ जानपदकुण्डगीणस्थल
 भाजनागकालनीलकुशकामुक्कवरावृत्त्यमत्रावपना-

कृत्रिमाश्राणास्थौल्यवर्णानाच्छादना ऽयोविकारमैथु-
 नेच्छाकेशवेशेषु ॥४१॥४२॥ एकदशभ्यः क्रमाद्वृत्त्यादिष्वर्थे-
 षु ङीष् । जानपदी वृत्तिश्चेत् । अन्या जानपदा । अजन्तत्वान्ङी-
 पि आद्युदात्तः । कुण्डी अमचं चेत् । कुण्डान्या । गोशी आवपनं
 चेत् । गोणान्या । स्थली अकृत्रिमा चेत् । स्थलान्या । भाजी आ-
 णाचेत् । भाजान्या । 'यवागूरूट्णिका आणा विलेपी तरला च सा
 दृत्यमरः । नागी स्थलाचेत् । नागान्या । काली वर्णश्चेत् । काला-
 न्या । नीली अनाच्छादनं चेत् नीलान्या । नीर्या रक्ता
 शटीत्यर्थः । कुशी अयोविकारश्चेत् । कुशान्या । का-
 मुकी मैथुनेच्छावन्ती चेत् । कामुकान्या । कवरी । केशानां सन्नि-
 वेशविशेषश्चेत् । कवरान्या ॥ श्रोणात्प्राचाम् । ४१॥४३ ॥
 श्रोणी । श्रोणा ॥ वीतो गुणवचनात् ॥४१॥४४॥ उदन्ताङ्गण-
 वाचिनो वा ङीष् । मृद्वी । मृदुः । उतः किं । शितिः । गुणेति किम् ।
 आशुः ॥ खरुसंयोगोपधान्न । खरुः । पाण्डुः ॥ बह्वादि-
 भ्यश्च ॥४१॥४५॥ वा ङीष् । बह्वी । बहुः ॥ कृदिकाराद-
 क्तिनः । रात्रीः । रात्रिः ॥ सर्वतोऽक्तिन्नर्थादित्येके । शक-
 टी । शकटिः ॥ पुंयोगादाख्यायाम् ॥४१॥४६॥ या पुमाख्या
 पुंयोगात्स्त्रियां वर्तते ततो ङीष् । गोपस्य स्त्री गोपी ॥ पालका-
 न्तान्न । गोपालिका । अश्वपालिका ॥ सूर्यादिवतायां चाप् ।
 सूर्यस्य स्त्रीदेवता सूर्या । देवतायां किम् । सूर्यो । कुन्ती । मानुषीयम् ।

इन्द्र वरुणभवशर्वरुद्रमृडहिमारण्ययवयवनमातुला-
 चार्याणामानुक् ४।१।४६ डीप् च । इन्द्राणी ॥ हिमार-
 ण्ययोर्महत्वे । महद्भिं हिमानी । यवाद्दोषे । दुष्टो यवः
 यवानी ॥ यवनाल्लिप्याम् । यवनानां लिपिर्यवनानी ॥
 मातुलोपाध्याययोरानुग्वा । मातुलानी । मातुलो । उपा-
 ध्यायानी । उपाध्यायी ॥ आचार्यादणत्वं च । आचार्यानी ।
 अर्यक्षत्रियाभ्यां वा स्वार्थे । अर्याणी । अर्या । क्षत्रियाणी ।
 क्षत्रिया । पुंगोमे तु । अर्या । क्षत्रियी ॥ क्रीतात्करणपूर्वात् ।
 ४।१।५० । क्रीतान्ताददन्तात्करणादेर्डीप् । वस्वक्रीती । क्व-
 चिन्न । धनक्रीता ॥ बहुब्रीहेश्चान्तोदात्तात् । ४।
 १।५२ । त्तान्तान्डीष् । ऊरुभिन्नी ॥ अस्वाङ्गापर्वपदाद्वा
 ४।१।५३ । पूर्वेण नित्ये प्राप्ते विकल्पोऽयम् । सुरापीती । सुरा-
 पीता ॥ स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादसंयोगोपधात् ४।१।५४
 असंयोगोपधमुपसर्जनं यत्स्वाङ्गं तदन्ताद्वा डीष् । अतिकेशी ।
 अतिकेशा । चन्द्रमुखी । चन्द्रमुखा । संयोगोपधात्तु सुगुह्वा ।

अद्रवं मूर्तिमत्स्वाङ्गं प्राणिस्थमविकारजम् ।

अतत्स्थं तत्र दृष्टं च तेन चेतत्तथायुतम् ॥१॥

सुस्वेदा । द्रवत्वात् । सुज्ञाना । अस्मृत्त्वात् । सुमुखा । शाला ।
 अप्राणिस्थत्वात् । सुशोफा । विकारजत्वात् । सुकेशी । सुकेशा वा

रथया । अप्राणिस्थस्यापि प्राणिनि दृष्टत्वात् । सुस्तनी सुस्तना वा
 प्रतिमा । प्राणिवत्प्राणिसदृशे स्थितत्वात् ॥ नासिकोदरौष्ठ-
 जङ्घादन्तकर्णशृङ्गाच्च ४।१।५५। वा डीष् । तुङ्गनासिकी
 तुङ्गनासिका । पुच्छाच्च । सुपुच्छी । सुपुच्छा ॥ कवरमणि-
 विषशरेभ्यो नित्यम् । कवरपुच्छी । उपमानात्पक्षाच्च
 पुच्छाच्च । उलूकपक्षी शाला । उलूकपुच्छीसेना । न क्रोडा-
 दिवच्चचः ४।१।५६। क्रोडादेर्बह्वचश्च स्वाङ्गान्न डीष् । कल्या
 णक्रोडा । आकृतिगणोयम् । सुजघना । सहनञ्जिद्यमान-
 पूर्वाच्च ४।१।५७। न डीष् । सकेशा । अकेशा । विद्यमान-
 नासिका । नखमुखात्संज्ञायाम् ४।१।५८। डीष् न । शूर्प-
 णखा । गौरमुख्या । संज्ञायां किं ताम्रमुखी कन्या ॥ बाहः ४।१।
 ६१। बाहन्तान् डीष् । दित्योङी ॥ सख्यशिश्वीति भाषा-
 याम् ४।१।६२। सखी । अशिश्वी ॥ जातेरस्त्रीविषया-
 दयोपधात् ४।१।६३ जातिवाचि यन्न च स्त्रियां नियतमयो-
 यधं ततो डीष् ॥

आकृतियहणा जातिर्लिङ्गानां च न सर्वभाक् ।

सकृदाख्यातनिर्ग्राह्या गोत्रं च चरणैः सह ॥ १ ॥

घटी । हृषली । औपगवी । कठी । जातेः किं । मुण्डा ।
 अस्त्रीविषयात्किम् । बलाका । अयोपधात्किम् । क्षत्रिया ।
 योपभप्रतिषेधे गवयहयमुक्थमनुष्ठयमत्स्यानाम्-

प्रतिषेधः । गवयी । हयी । मुकयी । मानुषी । मत्सी । पाक्-
 कर्णपर्णमुष्पफलमूलवालीत्तरपदाच्च ४।१।६।४ पाका-
 द्यत्तरपदाज्जातिवाचिनः स्त्रीविषयादपि ङीष् । ओदनपाकी ।
 शङ्खकर्णी । शालपर्णी । शङ्खपुष्पी । दासीफली । दर्भमूली ।
 गोवाली । औषधिविशेषे रुढाः ॥ इतोमनुष्यजातेः ४।१।६।५ ।
 ङीष् । दाक्षी ॥ ऊङुतः ४।१।६।६ । उकारान्ताद्योपधान्मनुष्य-
 जातिवाचिनऊङ् । कर्कः । पङ्गीश्च ४।१।६।७ । पङ्गूः । श्वशुरस्यो
 काराकारलोपश्च ॥ चादूङ् । पुंयोगलक्षणङीषोपवादः श्वशू ।
 ऊरुत्तरपदादौपम्ये ४।१।६।८ । उपमानवाचिपूर्वपदमुरुत्तरपदं
 यत्तस्मादूङ्कारभोरुः । संहितशफलक्षणवामादेश्च ४।१।७।०
 संहितोरुः । सहितसहाभ्यां च । सहितोरुः । सहोरुः । शार्ङ्गं
 रवाद्यञोङीन् । ४।१।६।३ । शार्ङ्गरवादेरञोकारस्तदन्ताच्च
 जातिवाचिनोङीन् । शार्ङ्गरवी । बैदी नृनरयोर्वृद्धिश्च । नारी । यङ्
 श्चाप् ४।१।७।४ । यङन्ताच्चाप् । आम्बळ्या । कारीषगन्ध्या ।
 षाद्यञश्चाप् । वाच्यः । पौतिमाष्या ॥ आवट्याच्च ।
 ४।१।७।५ । अस्माच्चाप् । यञश्चेति ङीपोपवादः । अवटशब्दो
 गर्गादिः । आवट्या । यूनस्तिः ४।१।७।७ । युवन्शब्दात्तिः ।
 युवतिः । अनुपसर्जनादित्येव । बहवो युवानो यस्यां बहुयुवा ।
 युवतीति तु यीतेः शब्दन्तान् ङीपि बोध्यम् ॥
 इति स्त्रीप्रत्ययाः ॥

वैदिकीप्रक्रिया ।

षष्ठीयुक्तश्छन्दसि वा १।४।६। पतिशब्दो विसंज्ञः ।
 क्षेत्रस्य पतिना वयं । इह वेति योगं विभज्य छन्दसीत्यनुवर्तते ।
 तेन सर्वे विधयश्छन्दसि वैकल्पिकाः । बहुलं छन्दसीत्यादिरस्यैव
 प्रपञ्चः ॥ अयस्मयादीनि च्छन्दसि १।४।२०। साधूनि ।
 भपदसंज्ञाधिकाराद्यथायोगं संज्ञाद्वयं बोध्यम् । तथाच वार्तिकम् ।
 उभयसंज्ञान्यपीति वक्तव्यमिति । समुष्टुभास ऋकता
 गणेन । पदत्वात्कुत्वम् । भत्वाञ्जशत्वाभावः । नैनं हिन्वन्त्यपि
 वाजिनेषु । अत्र पदत्वाञ्जशत्वं भत्वात्कुत्वाभावः । ते प्रागधातोः ।
 छन्दसि परेपि १।४।८१। व्यवहिताश्च १।४।८२।
 हरिभ्यां याह्योक्तम् । आमन्दैरिन्द्रहरिभिर्याहि । तृतीया-
 च होश्छन्दसि २।३।३। जुहोतेः कर्मणि तृतीया स्याद्वितीया
 च । यवाग्वाग्निहोत्रं जोहोति । मन्त्रे श्वेतवहोक्थशस्पुरो-
 डाशो गिवन् । ३।२।७१। श्वेतब्रह्मादीनां उस्पदस्येति-
 वक्तव्यं । यत्र पदत्वं भावि तत्र गिवनोपवादो उस्वक्तव्य इत्यर्थः ।
 श्वेतवाः । श्वेतवाहौ । श्वेतवाहः । उक्थनि उक्थैर्वा शंसति उक्थ-
 शा यजमानः । उक्थशासौ । पुरो दास्यते दीयते परोडाः ॥ अवे-
 यजः । ३।२।७२। अवयाः । अवयाजौ । अवयाजः ॥ अवयाः
 श्वेतवाः पुरोडाश्च । ८।२।६७। एते संबुद्धौ कृतदीर्घा निपा-

त्यन्ते । चादुक्थशाः ॥ लिङर्थे लेट् । ३।४।७। सिव्वहुलं-
 लेटि । ३।१।३४। इतश्च लोपः परस्मैपदेषु । ३।४।६७।
 लेटस्तिङां वा ॥ नेटोडाटौ । ३।४।६४। स्तोवा तौ च पितौ ॥
 सिव्वहुलं णिङ्गत्तथः । वृद्धिः । प्रण आयुषि तारिषत् । सुपे-
 शसस्करिति जोषिषद्धिः ॥ आसाविदर्शसानाय । सिप इलोपस्य चा-
 भावे ॥ पताति विद्युत् । प्रियः सूर्ये प्रियो अग्ना भवाति । स उत्त-
 मस्य । ३।४।६८। लेट उत्तमस्य वा लोपः । करवावः । करवाव ।
 टेरेत्वं ॥ आतए । ३।४।६५। लेट आकारस्य । सुतेभिः सुप्रयसा
 मादयैते । आतामित्याकारस्य ऐ ॥ वैतोऽन्यत्र । ३।४।६६। लेट
 एकारस्य ऐः स्याद्वा । आत ऐ इत्यस्य विषयं विना पशूनामीशैः ।
 ग्रहा गृह्यन्ते । अन्यत्र किम् । सुप्रयसा मादयैते ॥ उपसंवादा-
 शङ्कयोश्च । ३।४।८। पणबन्धे आशङ्कायां च लैट् । अहमेव पशू-
 नामीशैः ॥ नेज्जिह्वायन्तो नरकं पताम ॥ व्यत्ययो बहुलम् । ३।
 १।८५। विकरणानां कृन्दसि । आण्डाशुष्मस्य भेदति । भिनत्तीति
 प्राप्ते । जरसा मरते पतिः । स्त्रियत इति प्राप्ते । इन्द्रो वस्तेन ने-
 षत् । नयते लोट् । शप्सिपौ द्वौ विकरणौ । इन्द्रेण युजात रुषेम वृचं ।
 तरेमेत्यर्थः । तरेतेर्विध्यादौ लिङ् । उः सिप् शप् चेति त्रयो विकरणाः ।
 सुप्तिङुपयहलिङ्गनराणां कालहलच्स्वरकर्तृयङां च ।
 व्यत्ययमिच्छति शास्त्रकदेषां सोपि च सिध्यति बाहुलकेन ॥ १५ ॥
 धुरि दक्षिणायाः । दक्षिणस्यामिति प्राप्ते । चघालं ये अश्व-

अन्वच्छेदो ज्ञे । तच्छन्तीति प्राप्ते । उपग्रहः परस्मैपदात्मनेपदे
 ब्रह्मचारिणमिच्छते । इच्छतीति प्राप्ते । प्रतीपमन्य ऊर्मिर्गुह्यति ।
 युध्यत इति प्राप्ते । मधीस्तृप्ता इवासते । मधुन इति प्राप्ते । नरः
 पुरुषः । अधा स वीरैर्दशभिर्वियूयाः । वियूयादिति प्राप्ते । कालः
 कालवाचकः प्रत्ययः । श्वोऽग्नीनां धास्यमानेन । लुटी विषये लृट् ।
 तमसो गा अदुक्षत् । अधुक्षदिति प्राप्ते । मित्र वयं च सूरयः । मि-
 त्रा वयमिति प्राप्ते । स्वरव्यत्ययस्तु वद्ध्यते । कर्तृशब्दः कारक
 मात्रपरः । तथाच तद्वाचिनां कृत्तद्धितानां व्यत्ययः । अन्नादाय ।
 अण्विषये अच् । यङी यशब्दादारभ्य लिङ्वाशिष्यङिति ङकारेण
 प्रत्याहारः । तेषां व्यत्ययो भेदतीत्यादिरुक्त एव ॥ कुन्दस्थुभ-
 यथा । ३।४।११७। धात्वधिकारउक्तः प्रत्ययः सार्वधातुकार्धधातु-
 कीभयसंज्ञः स्यात् । वर्द्धन्तुत्वा सुष्टुतयः । वर्द्धयन्तिवत्यर्थः । आ-
 र्द्धधातु तत्याणि लोपः । विशृण्वरे । सार्वधातुकत्वात् शनः शभावश्च ।
 हुश्रुवोरिति यण् ॥ तुमर्थे से सेन से असे न्क् से क से न ध्यै अ-
 ध्यै न्क् ध्यै क ध्यै न् श ध्यै श ध्यै न्त वै त वे ड् त वे नः । ३।४।८ ।
 से । वच्चे रायः । सेन् । ता बामेषे । असे । शरदो जीवसेधाः । असे नित्या
 द्युदात्तः । कसे । प्रेषे । कसेन् । गवामिव अयिसे । अध्यै अध्यैन् ।
 जठरं पृणध्यै । पच्चे आद्युदात्तं । कध्यै कध्यैन् । आहुवध्यै । शध्यै ।
 बाधसः सहसादध्यै । शध्यैन् । वायवे पिबध्यै । तवै । दातवा ड ।
 तवेड् । सूतवे । तवेन् । कर्तवे ॥ प्रथैरौहिष्यै अव्यथिष्यै । ३

४।१०। एते निपात्यन्ते । प्रयातुं रोढुं अव्ययितुमित्यर्थः । वि-
 विख्ये च । ३।४।११। निपातौ । द्वयं विख्यातमित्यर्थः ।
 कृत्यार्थे तवैकेन केन्यत्वन् । ३।४।१४। आतोरे ।
 वै अन्वेतवै । केन् । अवगाहे । केन्य । दिद्वेचयः । त्वन् । कात्व
 सृपितृदोः कसुन् । ३।४।१७। तुमर्थे । पुराक्रूरस्य विसृपो वि-
 रप्तिन् । पुरा जतृभ्या आतृदः ॥ प्रकृत्यान्तःपादमव्यपरे । ६
 । १।११५। ऋक्पादमध्यस्थण्डप्रकृत्या स्यन्नतु वकारपरे अति ।
 उपप्रयन्तो अव्यपरे । सुजाते अव्यसूनुते । अन्तः पादं किं । एतास
 एतेर्वन्ति । अव्यपरे किं । तेऽवदन् ॥ अव्यादवद्यादवक्रमुर-
 व्रतायमवन्तववस्युषु च । ६।१।११६। एषु व्यपरेप्यति ण्ड-
 प्रकृत्या । वसुभिर्नी अव्यात् । मित्रमहो अवद्यात् । माश्रिवासो अव-
 क्रमुः । ते नो अव्रत । शतधारी अयमणिः । तेनो अवन्तु । कुशिकाशी
 अवस्यवः ॥ सुपां सुलुक्पूर्वसवर्णाच्छेयाडाडयायाजा-
 लः ७।१।३६। ऋजवः सन्तु पन्थाः । पन्थान इति प्राप्ते । परमे
 व्योमन् । व्योमनोति प्राप्ते । धीती मती सुष्टुती । धीत्या । मत्या
 सुष्टुत्येति प्राप्ते पूर्वसवर्णः । या सुरथा रथीतमा । यौ सुरथाविति
 प्राप्ते आ । नताद् ब्रह्मणम् । नतमिति प्राप्ते आत् । या देव विष्णं
 ता त्वा । यमिति प्राप्ते । न युष्मेवाजबन्धवः । अस्मे इन्द्राहुरप-
 ती । युष्मासु अस्मभ्यमिति प्राप्ते । शे । उरया । धृष्णुया । उरणा ।
 धृष्णुनेति प्राप्ते या । नाभा पृथिव्याः । नाभाविति प्राप्ते डा । ता

अनुष्ठायो ज्योवयतात् । आडोडया । साधुया । साध्विति प्राप्ते याच् ।
 वसन्ता यजेत । वसन्त इति प्राप्ते आल् । इयाडियाजीकारा
 यामुपसंख्यानम् । उर्विया । उरुणेति प्राप्ते इया । सुचेचिय-
 सुचेचिणेति प्राप्ते डियाच् । दृतिं न शुष्कं सरसीशयानं । सरस्यामिति
 प्राप्ते ई । आज्ञसरसुक् । ७।१।५० । ब्राह्मणसः । तन्वादीनां
 त्रियङ्गुवङ् । तन्वं पुषेम् । तनुवं पुषेम् । विष्वं पश्य । विषुवं
 पश्य । स्वर्गोलोकः । सुवर्गोलोकः । त्र्यम्बकं । त्रियम्बकम् । वरेण्यं ।
 वरेणियं । अतो भिस ऐस् ॥ बहुलं कृन्दसि । ७।१।१० ।
 अग्निदेवेभिः ॥ मन्त्रेष्वाड्यादेरात्मनः । ६।४।१४१ ।
 आत्मन्यब्दस्यादेर्लोप आडि । तमना देवेषु । अपांभि । मास-
 श्कृन्दसीति वक्तव्यम् । मादभिः । शरद्भिः ॥ प्रसमुपोदः
 पादपूरणे । ८।१।६ । एषां हे स्तः । प्रप्रायमग्निः । संसमिद्युवसे ।
 उपोपसे परामृश । किन्नो दुदुहर्षसे ॥ षष्ठयाः पतिपुत्रपृ-
 ष्ठपारपदपयस्पोषेषु । ८।३।५३ । विसर्गस्य सः स्यात् । वा-
 चस्पतिं विश्वकर्माणम् । दिवस्पुत्राय सूर्याय । दिवस्पृष्ठं भन्दमा-
 नः । तमस्पारमस्य । परिवीत इलस्पदे । दिवस्पयो दिधिषाणाः ।
 रायस्पोषं यजमानेषु धत्तम् । इति वैदिकप्रक्रिया ॥

स्वरप्रक्रिया ।

धातोः । ६।१।१६२। अन्त उदात्तः स्यात् ॥ अनुदात्तं
 पदमेकवर्जं । ६।१।१५८। परिभाषेयं स्वर विधि विषया । य-
 स्मिन्पदे यस्योदात्तः स्वरितो वा विधीयते तमेकमचं वर्जयित्वा
 शेषं तत्पदमनुदात्ताच्चं स्यात् । गोपायतन्नः । अत्र सनाद्यन्ता
 धातव इति । धातुत्वे धातुस्वरेण यकाराकार उदात्तः । श्रिष्टमनु-
 दात्तं ॥ उदात्तादनुदात्तस्य स्वरितः । ८।४।६६। इति तका-
 राकारः स्वरितः ॥ स्वरितात्संहितायामनुदात्तानाम् । १।
 २।३६। एक श्रुतिः स्यात् । इति नकाराकारः प्रचयः ॥ अनुदा-
 त्तस्य च यत्रोदात्तलोपः । ६।१।१६१। यस्मिन्ननुदात्ते उ-
 दात्तो लुप्यते तस्या उदात्तः । देवो वाचं । अत्र ङीबुदात्तः ॥ आ-
 द्युदात्तश्च । ३।१।३। प्रत्ययस्याद्युदात्तः स्यात् । कर्तव्यं ॥ अनु-
 दात्तौ सुप्पितौ । ३।१।४। पूर्वस्यापवादः । यज्ञस्य । नयोद्युच्छ-
 ति । श्रुतिपोरनुदात्तत्वे स्वरितप्रचयौ ॥ चितः । ३।१।१६३।
 अन्तः उदात्तः स्यात् ॥ चित्तः सप्रकृतेर्बह्वकजर्थम् । चिति
 प्रत्यये सति प्रकृतिप्रत्ययसमुदायस्यान्त उदातो वाच्य इत्यर्थः ।
 जभन्तामन्यके समे । यके सरस्वती । तक्तृषुते ॥ तद्धितस्य । ६।
 १।१६४। चितस्तद्धितस्यान्त उदातः । पूर्वेण सिद्धे जित्स्वरबाधना-
 र्थम् । क्रीञ्जायनाः ॥ कितः । ६।१।१६५। कितस्तद्धितस्यान्त

उदात्तः । यदाग्नेयः ॥ तितस्वरितम् । ६।१।१८५। ववनून । उ-
 पोत्तमं रिति । ६।१।२१७। रित्प्रत्ययान्तस्योपोत्तममुदात्तं स्यात् ।
 यदाहवनीये ॥ जिनत्यादिर्नित्यम् । ६।१।१८७। जिदन्तस्य
 जिदन्तस्य चादिउदात्तः । यस्मिन्निवश्वानि पौस्या । पुंसः कर्मणि
 ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् । सुते दधिष्व नश्चनः । चायतेरसुन् । चाय-
 तेरन्ने ऋस्वश्चेति चकारादसुनो नुडागमः ॥ लिति । ६।१।१८३
 प्रत्ययात्पूर्वमुदात्तं स्यात् । चिकीर्षकः । अत्र ईकारस्योदात्तता ।
 इत्यादिप्रयोगमनु सृत्यान्वाख्यातव्यम् ॥ इति स्वर प्रक्रिया ॥

एषा वरदराजेन बालानामुपकारिका ।

अकारि पाणिनीयानां मध्यसिद्धान्तकौमुदी ॥

कतिर्वरदराजस्य मध्यसिद्धान्तकौमुदी ।

तस्याः संख्या तु विज्ञेया खवाणकरवक्त्रिभिः ॥

इति श्रीचविकविटवरदराजकृता मध्यसिद्धान्तकौमुदी समाप्ता ।

लिङ्गानुशासनम् ।

लिङ्गम् । स्त्री । अधिकार सूत्रे एते ॥ ऋकारान्ता
 मातृदुहितृस्वस्यातृननन्दरः । १। एते पञ्चैव स्त्रीलिङ्गाः
 अन्यप्रत्ययान्तो धातुः । २। अनिप्रत्ययान्त ऊप्रत्ययान्तश्च
 धातुः स्त्रियां स्यात् । अवनिः । चमूः ॥ मिन्यन्तः । ३। मिनि-

प्रत्ययान्तौ स्त्रियाम् । भूमिः । ग्लानिः ॥ क्तिन्नन्तः । १४।
 क्तिरित्यादि ॥ ईप्रत्ययान्तश्च । ५। लक्ष्मीः ॥ ऊडावन्त-
 श्च । ६। कलः । अजा ॥ खन्तमेकाक्षरम् । ७। श्रीः । भूः ॥
 विंशत्यादिरानवतेः । ८। इयं विंशतिः ॥ तलन्तः । ९।
 शुक्लता ॥ भाः सूक्ष्मगिदगुणिगुपानहः । १०। इयं भाः ॥
 स्थूणीर्णे नपुंसके च । ११। स्थूणा । स्थूणम् ॥ शष्कुलि-
 राजिकुट्यशनिवर्तिभूकुटिचुटिवलिपङ्क्तयः । १२। एते
 स्त्रियां स्युः । इयं शष्कुलिः ॥ असुमनस्समासिकतावर्षा-
 णां बहुत्वं च । १३। अवादीनां पञ्चानां स्त्रीत्वं स्याद्बहुत्वं च ।
 आप इमाः ॥ ताराधाराज्योत्स्नाद्यश्च । १४। इयं तारा ।

इति स्त्र्यधिकारः ॥

पुमान् । अयमधिकारः ॥ घञवन्तः । १। पाकः । करः ।
 भावार्थ एवेदम् ॥ घाजन्तश्च । २। विस्तरः । चयः ॥ भयलि-
 ङ्गभगपदानि नपुंसके । ३। भयमित्यादि ॥ नडन्तः । ४।
 पुंसि स्यात् । यज्ञ इत्यादि । याच्ञा स्त्रियाम् । ५। पूर्वस्याप-
 वादः ॥ क्यन्तो घुः । ६। आधि । प्रधिः ॥ इषुधिः स्त्रीच । ७।
 चात्पुंसि । इयमयं वा इषुधिः ॥ द्यौः स्त्रियाम् । ८। क्रतुपुरु-
 षकपोलगुल्फमेवाभिधानानि । ९। क्रतुरध्वरः ॥ अभं न-
 पुंसकम् । १०। पूर्वस्यापवादः ॥ उदन्तः । ११। अयं पुंसि

स्यात् । प्रभुः । विभुः ॥ धेनुः रज्जुकुहसे
 स्त्रियाम् । १२२ । इयं धेनुः ॥ सत्वन्तः । १२३ ।
 दाहकः ॥ सक्तुर्नपुंसके च । १२४ । सक्तुः । सक्तुः ॥
 कृत्य ॥ कोपधः । १२५ । कोपधोकारान्तः पुंसि स्यात् ।
 कर्कः । चिबुकादीनि नपुंसके । १२६ । चिबुकादीनि नपुंसके
 च । १२७ । गणः । पाषाणः ॥ ऋणादीनि नपुंसके
 कार्षापणादीनि नपुंसके च । १२८ । अदन्तः पुंसि । रथः । यूथः ॥ नोपधः । १२९ । अदन्तः
 इनः । फेणः ॥ जघनादीनि नपुंसके । १३० । जघन
 पोपधः । १३१ । अदन्तः पुंसि । दीपः । पर्पः ॥ पापादीनि न
 पुंसके । १३२ । पापम् ॥ शूर्पकुतपकुणपहीपविटपानि न
 पुंसके च । १३३ । चात्पुंसि ॥ भोपधः । १३४ । कुम्भः । सरभः ।
 तलभं नपुंसकम् । १३५ । जृम्भन्नपुंसके च । १३६ । मोप-
 धः । १३७ । होमः । घर्मः ॥ रुक्मादीनि नपुंसके । १३८ । इद
 रुक्ममित्यादि ॥ संग्रामादीनि नपुंसके च । १३९ । चात्पुंसि ।
 संग्रामः । संग्रामम् ॥ योपधः । १४० । इयः । समयः ॥ किसल-

प्रत्ययान्तौ स्त्रियाम्
 कतिरित्यादि ॥ १३॥ शीमयादीनि नपुंसके च । ३७।
 इच । १३। चुरः । खुरः ॥ अङ्कुरः ॥ हारादीनि नपुंसके
 विंशत्यस्य ॥ शुक्रमदेवतायाम् । ४०। देवतायां तु शुक्रः
 शुक्लतः । ४१। वृषः । वृक्षः । शिरीषादीनि नपुंसके । ४२। इदं
 स्थगोऽसौपथः । ४३। वायसः । महानसः । पनसविसबुससाह
 राजिकुट्टः ॥ ४४। चमसाः । नैनि नपुंसके । ४५। चात्पुंसि ।
 स्त्रियाम् । ४६। कंसः । कंस वा पानपानम् । ४७।
 कंस चाप्राणिनि । ४८। कंसः । कंस वा पानपानम् । ४९।
 प्राणिनि तु कंसः । अहः ॥ मानाभिधानानि । ५०। कुड-
 म् । ५१। नपुंसके च । ५२। चात्पुंसि ॥ खारीमा-
 स्त्रियाम् । ५३। इयं खारिः ॥ दाराक्षतलाजासूनां
 बहुत्वं च । ५४। इमे दाराः ॥ मरुङ्गरुत्तरदृत्तिवजः । ५५।
 अयं मरुत् ॥ ष्वजगजमुञ्जपुञ्जाः । ५६। एते पुंसिः ॥ वं
 शांशपुरोडाशाः । ५७। अयं वंशः ॥ ऋदकन्दकुन्दबुद्ध
 शब्दः । ५८। अयं ऋदः ॥ अघपथिमथ्यभुक्षिस्तम्बनित
 म्बपगाः । ५९। अयमर्घः ॥ सारथ्यतिथिकुक्षिबस्तिपा
 ययञ्जलयः । ६०। इति पुंलिङ्गाधिकारः ॥